

**Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»**

*Збірник наукових статей і виступів
за матеріалами круглих столів*

**НОВІТНЯ ЕМІГРАЦІЯ:
ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО
І НАЦІОНАЛЬНОГО СИРІТСТВА**

Збірник наукових статей і виступів за матеріалами круглих столів

Львів - 2010

УДК 331.556.46:34.63:351.858] (063)
ББК ТЗ(4 Укр.)-27+У9(4Укр.)271+С550.473]Я43
Н 733

Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства: Збірник наукових статей і виступів за матеріалами круглих столів / Уклад. Ключковська І.М., Гумницька Н. О. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010 – 250 с.

Редакційна колегія:

Онищук Віталій (доктор соціологічних наук, Одеса), Малиновська Олена (доктор політологічних наук, Київ), Козловська Ірина (доктор педагогічних наук, Львів), Орбан-Лембрик Лідія (доктор психологічних наук, Івано-Франківськ), Наталія Коніщева (доктор економічних наук, Донецьк), Лідія Нечепоренко (доктор педагогічних наук, Харків), Галина Католик (кандидат психологічних наук, Львів), Ірина Ключковська (кандидат педагогічних наук, Львів)

У збірник увійшли наукові статті, доповіді та дискусійні виступи представників владних структур, фахівців різного профілю (соціологів, психологів, юристів, медиків, теологів, журналістів), релігійних та громадських організацій, інформаційних органів із різних регіонів України присвячені актуальній темі «Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства».

За структурою збірник містить: аналіз проблеми трудової міграції та її наслідків; аналітичний підсумок пропозицій, запропонованих представниками більшості регіонів України; рекомендації для органів законодавчої та виконавчої влади; авторський погляд представників влади і спеціалістів різного профілю на запобігання та розв'язання негативних наслідків трудової міграції, зокрема такого явища, як соціальне і національне сирітство дітей трудових мігрантів.

Видання призначене для ознайомлення представників різних гілок влади, громадських організацій, педагогів, науковців, ЗМІ з проблемою національного та соціального сирітства як одного з негативних наслідків трудової міграції українців; використання матеріалів збірника у відповідних науково-дослідних, навчальних та виховних закладах України, дипломатичних та консульських представництвах зарубіжжя, громадських організацій та об'єднань українців у країнах їх перебування.

Упорядники:

Ключковська Ірина, Гумницька Наталія

Літературна редакція:

Калинець Ігор, Палінська Олеся, Шміло Галина, Туркевич Оксана, Пташник Ольга

Комп'ютерне макетування:

Побран Ірина

© Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» висловлює подяку Всеукраїнському благодійному фондові «Запорука» за фінансову підтримку публікації збірника

ВСТУПНА СТАТТЯ

Ірина КЛЮЧКОВСЬКА, Наталія ГУМНИЦЬКА

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ ТА ЇЇ ВИКЛИКИ: СОЦІАЛЬНЕ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ СИРІТСТВО

До історії питання

Збірник наукових статей і виступів «Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства» є одним з результатів реалізації проекту Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» «Діти емігрантів про себе».

Проект був реалізований завдяки фінансовій підтримці Міжнародного благодійного фонду «Open Ukraine».

У рамках проекту здійснено :

- 1. Міжнародний молодіжний конкурс «Діти емігрантів про себе» (156 учасників із Іспанії, Італії, Португалії, Болгарії, Російської Федерації, України).*
- 2. Молодіжний конкурс мистецького плаката «Українське серце – Україні й світу!».*
- 3. Публікацію творів 26 переможців конкурсу у виданні «Діти емігрантів про себе» (тираж 6 000 примірників). Фінансова підтримка – Міжнародний благодійний фонд «Open Ukraine».*
- 4. Публікацію 130 творів учасників конкурсу «Діти емігрантів про себе» (Тираж 1 700 примірників). Фінансова підтримка – Посольство Королівства Норвегії в Україні.*
- 5. Поліграфічне виконання мистецьких плакатів 15 переможців конкурсу «Українське серце – Україні й світу!» (Тираж 100 комплектів). Фінансова підтримка – Міжнародний благодійний фонд «Open Ukraine».*
- 6. Проведення круглих столів «Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства» і презентацій видання «Діти емігрантів про себе» у восьми містах України: Львові, Києві, Тернополі, Ужгороді, Івано-Франківську, Харкові, Донецьку, Одесі. Фінансова підтримка – Міжнародний благодійний фонд «Open Ukraine».*
- 7. Нагородження переможців конкурсу «Діти емігрантів про себе» – Міжнародний благодійний фонд «Open Ukraine» і Міжнародний благодійний фонд «Україна 3 000».*
- 8. Підготовка Рекомендацій у законодавчі і виконавчі органи влади щодо запобігання появи таких негативних явищ трудової міграції, як соціальне і національне сирітство.*

Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» (МІОК) пріоритетним напрямом у дослідженні новітньої міграції обрав питання вивчення ситуації дітей, що залишилися в Україні без опіки батьків, а також дітей, що виїхали за кордон разом із батьками.

Нами була запропонована оригінальна методика дослідження стану (в тому числі психоемоційного) дітей трудових мігрантів через безпосередній дитячий погляд на реальну

ситуацію, в яку їх поставило життя. Для її реалізації була використана форма Міжнародного молодіжного конкурсу під назвою «Діти емігрантів про себе».

Діти трудових мігрантів отримали можливість з використанням різноманітних жанрів (листи, новели, казки, п'єси, інтерв'ю, поетичні твори, щоденники, малюнки) розповісти про свій стан і своє ставлення до драматичних наслідків сучасного заробітчанства.

Результати конкурсу були оприлюднені на Міжнародному конгресі «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у світовій спільноті» у Львові (18-20 червня 2008 р.)

Аналіз думок дітей емігрантів дозволяє стверджувати, що сучасна еміграція, крім економічних, соціальних, демографічних та інших проблем породила два небезпечних явища, які вкладаються у поняття «соціальні сироти» та «національні сироти». Обговорення наслідків трудової міграції відбулося на круглих столах у Львові, Києві, Тернополі, Ужгороді, Івано-Франківську, Харкові, Донецьку, Одесі на базі місцевих університетів. Відповідно до концепції у круглих столах взяли участь науковці (соціологи, психологи, юристи, педагоги, медики), соціальні педагоги, практикуючі психологи, лікарі, представники державних органів влади, органів внутрішніх справ і прокуратури, органів місцевого самоврядування, духовенства, студентської молоді, соціальних служб, місцевих громад, ЗМІ, які обговорили виклики й наслідки сучасної еміграції, передусім у гуманітарній та соціальній сферах. Такий комплексний підхід до проблеми дав можливість обмінятися думками науковцям і усім, хто має відношення до цієї важливої суспільної проблеми. У ході професійних дискусій підтверджено наявність таких небезпечних явищ у суспільстві, як соціальне і національне сирітство, що виникли внаслідок трудової міграції; розроблено рекомендації для регулювання, попередження і пом'якшення негативних наслідків, пов'язаних із цими новітніми суспільними процесами (аномаліями). *Була досягнута головна мета – актуалізувати проблему та привернути увагу усіх прошарків суспільства до появи цих небезпечних для майбутнього держави наслідків трудової міграції; спонукати наукові, державні органи влади до пошуку та запровадження механізму співпраці державного і недержавного секторів у розв'язанні цієї важливої для суспільства проблеми.*

Серед безлічі актуальних і важливих проблем, пов'язаних із трудовою еміграцією, схвалення отримали самі поняття «соціальні сироти» і «національні сироти», що дозволяє ввести їх як терміни у науковий обіг.

Соціальне сирітство як наслідок трудової еміграції з України

Сьогодні, за даними Світового банку, понад 130 мільйонів людей знаходиться поза межами своєї батьківщини, за даними Міжнародної організації міграції – 192 мільйони, що становить 3 відсотки всього населення світу. А це означає, що приблизно одна особа з 35 у світі є мігрантом. Від 1965 року до 1990 року кількість міжнародних мігрантів зросла на 45 мільйонів, що становить річний зріст у 2,1 відсотки. Трудова міграція у світі стала невід'ємним елементом соціально-економічних та геополітичних процесів і починає займати одне із чільних місць в політиці не лише Великої вісімки та багатьох країн світу, але й таких структур, як ООН, ЮНЕСКО, ЄС та ін.

Не обійшли ці процеси й Україну. За різними експертними оцінками, за роки незалежності Україну покинуло до 7 млн. осіб. Такі оцінки мають реальну основу і цілком можливі, однак відсутність глибокого наукового дослідження цього питання не дозволяє оперувати цими показниками офіційно. Обстеження трудової міграції, здійснене Держкомстатом України у 2008 році, стало першим широкомасштабним обстеженням в Україні з цієї тематики, яке охопило всі без винятку регіони України. До зовнішніх трудових мігрантів було віднесено громадян України працездатного віку, які займалися оплачуваною економічною діяльністю на території інших країн постійно, сезонно або тимчасово (включаючи тих, які працювали без офіційного статусу). Згідно з даними обстеження, з початку 2005 р. до 1 червня 2008 за кордоном працювало 1,5 млн. мешканців України. Основними країнами призначення українських заробітчан, за даними цього обстеження, є Російська Федерація, Італія, Чеська Республіка, Польща, Угорщина, Іспанія, Португалія, загалом майже всі трудові міграції здійснюються до країн СНД та ЄС. Проте, офіційна статистика враховує лише тих, хто офіційно виїхав на заробітки та знаходиться на легальному становищі [1]. За результатами дослідження сучасної української трудової міграції, проведеного Міжнародним

Благодійним Фондом «Карітас», загальна кількість українців, що виїхала на заробітки до інших країн, становить 4,5 млн., з яких у ЄС перебуває 1,7 млн. [6, С.59]. Попри суперечності щодо статистики, наведені цифри дають загальну уяву про масштаби зовнішньої трудової міграції українців як соціального процесу. У ході опитувань, здійснених Міжнародним Благодійним Фондом «Карітас», було встановлено, що 80 % українців декларують намір повернутися на Батьківщину, хоча такий самий відсоток серед них не може з певністю сказати, коли це відбудеться [6, С. 66].

Прогнози українських експертів щодо масового повернення трудових мігрантів в Україну у зв'язку з кризою не здійснилися. Одні з них постараються залишитися в ЄС, інші перемістяться іншими країнами у пошуках заробітків, а ще інші повернуться з готовністю до наступних виїздів [6, С. 84].

За оцінками експертів, еміграційні процеси з України мають досить виражену регіональну специфіку, яка впливає на спрямованість зовнішніх трудових міграцій та на вибір тієї чи іншої країни еміграції. Це зумовлено, окрім географічного положення, історичними та етнічними зв'язками між регіонами України та іноземними державами. У «Дослідженні зовнішньої трудової міграції населення України» представлено поділ усіх регіонів на сім географічно цілісних міграційних районів, а саме: 1. Закарпатський (основний напрям трудової еміграції – Чеська Республіка, Угорщина, Словаччина); 2. Буковинський (основний напрям трудової еміграції – Італія (понад 50%), країни Євросоюзу); 3. Галицько-волинський (основний напрям трудової еміграції – Польща, Португалія, Іспанія, Італія при відносно низькому рівні орієнтації на РФ); 4. Західно-центральный (основний напрям трудової еміграції – Російська Федерація та країни СНД); 5. Східно-центральный (основний напрям трудової еміграції – Російська Федерація); 6. Південний (основний напрям трудової еміграції – орієнтація на країни СНД, менша – на РФ); 7. Луганський (основний напрям трудової еміграції – Російська Федерація) [1, С. 65-66]. Отже, незаперечним є факт охоплення еміграційними процесами всієї території України.

Серед мотивів, які зумовлюють трудову міграцію, українські емігранти називають заробіток задля поліпшення житлових умов (купівлі квартири чи побудови будинку), придбання машини або інших дорогих товарів тривалого вжитку, заробіток задля задоволення поточних життєвих потреб — харчування, придбання необхідних товарів повсякденного вжитку (одягу тощо); накопичення коштів для оплати навчання дітей у вищих навчальних закладах; накопичення стартового капіталу для створення власного бізнесу або розвитку своєї справи; мотиви нематеріального характеру (побачити світ, здобути певні трудові навички, поліпшити знання мови тощо).

Як і кожне явище, трудова еміграція має позитивні та негативні сторони. Детально та аргументовано визначені позитиви та негативи трудової міграції авторами розробки «Трудова міграція в Тернопільській області: кількісний та географічний аспекти» [7].

До позитивних наслідків трудової еміграції експерти відносять:

1. Збільшення валютних ресурсів окремо взятих сімей, регіонів та держави в цілому.
2. Спрямування певної частини зароблених коштів для розвитку малого та середнього бізнесу на основі набутого досвіду.
3. Суттєве зниження напруження на регіональному та загальнодержавному ринках праці, зменшення обсягів безробіття.
4. Адаптація наших співвітчизників до реальних умов ринкової економіки розвинутих країн, ...набуття додаткових професійних навиків, ознайомлення з новітніми технологіями та методами організації праці.
5. Прискорення формування середнього класу в Україні.
6. Вивчення іноземних мов та звичаїв, розширення світогляду.
7. Виховання відповідальності за власну долю і добробут своєї сім'ї.
8. Розвиток взаємопорозуміння між українцями та іншими народами світу та ін. [7, С. 42].

До негативних наслідків трудової еміграції експерти відносять такі, як:

1. Втрата нашою державою певної частини трудового потенціалу.
2. Часткова втрата професійних навиків.

3. Морально – психологічні втрати, розлади здоров'я.
4. Соціальне сирітство дітей при живих батьках.
5. Подальше розшарування суспільства та ін. [7, С. 43].

Трудова міграція об'єктивно впливає на формування соціально-економічного, суспільно-політичного та морально- психологічного клімату в Україні. Зокрема, на нашу думку, трудова еміграція негативно відбивається на соціальному здоров'ї родини, приводить до руйнування сімейних відносин. Коли члени сім'ї розкидані по країнах, родина має жалюгідні шанси на збереження. Як показують дослідження, більшість трудових мігрантів одружені (58,2 %), тобто залишили сім'ї під час виїзду на заробітки. Водночас серед жінок-мігрантів одружені склали більше половини (51, 3 %). Переважна більшість трудових мігрантів (73,9 %) упевнені, що їх перебування за кордоном не вплинуло на сімейні стосунки. Водночас 10,3 % з них вважали, що це вплинуло на стосунки з подружжям, 3,9 % – на стосунки з дітьми [7, 28].

Результати соціологічного опитування українських заробітчан в Італії показують, що 28,5 % жінок, які працюють у цій країні мають 1 дитину, 46, 7 % – 2 дітей, 6,9 % – 3 дітей.

Навіть, якщо за основу прийняти оцінку масштабів трудової міграції, здійснених Українським центром соціальних реформ за участю Державного комітету статистики України, з початку 2005 року до 1 червня 2008 року за кордоном працювали 1,5 млн. мешканців України, серед яких 83,7 % мали одного мігранта на родину та 16,3 % становлять домогосподарства, де були виявлені трудові мігранти, коли на заробітки виїздили двоє або більше членів родин [1], та статистику, що на одну жінку у нас припадає 1,2 дитини, то можемо з певністю стверджувати про величезну кількість родин, які зазнали морально – психологічних втрат.

Трудова міграція як явище, що охопило всю Україну, негативно вплинуло на інститут української родини. Такого висновку дійшли учасники круглих столів «Новітня еміграція: проблеми соціального та національного сирітства», організованих Міжнародним інститутом освіти, культури та зв'язків з діаспорою у восьми містах України, у яких взяло участь понад півтисячі фахівців різних галузей.

Родина і сім'я – це велика цінність не лише для нашої держави, але й для країн європейського простору.

У 1978 році за ініціативою ряду вчених була сформована група Дослідження європейських цінностей, метою якої було з'ясувати, які цінності домінують серед громадян європейських країн. У 1999-2000 рр. у дослідженні взяло участь 32 країни та було опитано 40 000 респондентів. Результати дослідження показали, що серед таких важливих для людини цінностей, як робота, друзі, вільний час, політика, релігія перше місце у всіх країнах посідає цінність сім'ї. Саме сім'я надалі залишається у свідомості більшості людей природним чинником життя. Глобалізаційні процеси, які сьогодні відбуваються у світі, в тому числі й потужні міграційні процеси, здійснили могутній вплив на функціонування сімей, їх розмір, склад, структуру, функції, демографічну поведінку.

За словами Френсіса М.О'Доннела, координатора системи ООН, «Згідно з резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, ухваленою 20 вересня 1993 року, 15 травня святкувався День сім'ї, який щорічно відзначається міжнародною спільнотою як знак визнання важливості родини. Саме з родини постає наше майбутнє. Саме родина виховує з дитини відповідального члена людської спільноти. Саме родина є першоджерелом людської гідності, самоусвідомлення, чесності та зрілості. Саме родина дає почуття спільності, співпереживання, доброзичливості та мудрості. І саме родина є і повинна бути у центрі розвитку соціальної політики».

Трансформаційні суспільні процеси, в тому числі процеси пов'язані з трудовою міграцією, відбиваються й на українській родині і часто зумовлюють кризу сім'ї, яка породжується не її власним розвитком або випадковими стосовно неї сімейними подіями, типу хвороби, передчасної смерті та ін., які можуть трапитися, а позасімейними чинниками, вплинути на які сім'я не в змозі (стихійні лиха, політичні й економічні кризи, інфляція, безробіття тощо).

Ці зовнішні до розвитку сім'ї події та породжувані ними кризи й проблемні ситуації, певним чином структурують сім'ю, порушують адекватність і її цілісність [5, С. 98].

Виникають так звані дистантні сім'ї, у яких деякі дорослі члени перебувають на відстані від неї з різних причин: заробітки, ув'язнення, лікування, неспроможність утримувати сім'ю. До такого типу сімей можна віднести родини трудових мігрантів, які перебувають поза нею від 1 року до 10-12 років. Для таких сімей характерна епізодичність виховних впливів на дітей, недоліки сімейних стосунків, що призводять до «емоційного» відторгнення батьків дітьми, відсутність взаєморозуміння дітей з мікросередовищем та інше. Такі родини потребують соціальної допомоги в адаптації членів сім'ї до розлучень, стабілізації та корекції внутрішньосімейних стосунків, допомоги в організації та спілкуванні на відстані, організації груп взаємопідтримки, самопомоги, залучення дітей до культурно-дозвільної діяльності, здійснення заходів з профілактики сімейних конфліктів [5, С. 109].

Розвиток суспільства неможливий без розвитку та зміцнення сім'ї — його первинного осередку. Сім'я відіграє велику роль у зміцненні здоров'я та вихованні підростаючого покоління, у покращенні демографічних процесів. Саме в сім'ї закладаються основи характеру людини, її ставлення до праці, моралі, культурних цінностей; в сім'ї формується особистість майбутнього сім'янина. Сім'я є та залишається природним середовищем для фізичного, психічного, соціального й духовного розвитку дитини, її матеріального забезпечення і відповідає за створення належних умов для цього. Вона має виступати основним джерелом виховання дитини, матеріальної та емоційної підтримки, психологічного захисту, засобом збереження та передавання національно-культурних цінностей прийдешнім поколінням. Саме сім'я має передусім залучати дітей до освіти, культури та прищеплювати навички здорового способу життя, загальнолюдські духовні цінності, суспільні норми [2]. Для успішного виховання дитини необхідна участь обидвох батьків, які повинні дбати про здоров'я своїх дітей, на яке світова наука дотримується цілісного погляду як на феномен, що інтегрує чотири аспекти: фізичне здоров'я, психічне (розумове), соціальне (суспільне) та духовне. Усі ці складові невід'ємні одна від одної, тісно взаємопов'язані, діють одночасно, а їх інтегрований вплив визначає стан здоров'я людини. Державна програма «Діти України» також виокремлює ці чотири аспекти, які слід розв'язати у взаємозв'язку [5, С. 191-192].

Саме батьки несуть основну відповідальність, у межах своїх здібностей і фінансових можливостей, за забезпечення всестороннього розвитку дитини. Розроблені та затверджені міжнародні нормативні та нормативно-правові акти регламентують виховні функції батьків, їх відповідальність за дитину, роль сім'ї у формуванні дитини, права дітей.

У Принципі 6 Декларації прав дитини зазначено: «Дитина для повного й гармонійного розвитку особистості потребує любові і розуміння. Вона має, якщо це можливо, рости під опікою та відповідальністю своїх батьків, в атмосфері любові, моральної та матеріальної забезпеченості».

Відсутність одного чи обидвох батьків через трудову еміграцію позбавляє дитину можливості рости та розвиватися у повноцінній родині. За останнє десятиліття у нашій державі внаслідок активної трудової еміграції з'явилося нове явище, яке, за відсутністю окремого терміну, кваліфікують як соціальне сирітство. У «Словнику-довіднику соціального працівника» сирітство визначене як «соціальне явище, зумовлене наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, що залишилися без догляду батьків внаслідок позбавлення їх батьківських прав, визнання у встановленому порядку батьків недієздатними, безвісно відсутніми тощо. Сюди відносять також дітей, батьки яких не позбавлені батьківських прав, але фактично не здійснюють якої-небудь турботи про своїх дітей. Останній вид сирітства називають соціальним» [3].

Законодавчу базу щодо вирішення в Україні проблем дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, складають положення Конституції України, Кодексу про шлюб і сім'ю України, Житлового, Цивільного, Кримінального, Адміністративного кодексів України, а також норми Законів України «Про освіту», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» та «Про охорону дитинства». Останніми роками прийнято низку Указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, а саме:

1. Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» (набуття чинності 01.01.2006 р.);
2. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту

- дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2005 р.);
3. Указ Президента України «Про проведення в Україні у 2006 році Року захисту прав дитини»;
 4. Указ Президента України від 11.07. 2005 року №1086 «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей»;
 5. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 квітня 1994 року № 267 «Про затвердження положення про дитячий будинок сімейного типу»;
 6. Постанова Кабінету Міністрів України від 28.01. 2004 року «Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей» та ін.

Проте, окремо не опрацьовані нормативно-правові документи щодо підтримки та захисту дітей трудових мігрантів у нашій державі. З метою запобігання появи в Україні категорії «соціальні сироти», виникнення якої пов'язують з процесами трудової міграції, Міністерством у справах сім'ї, молоді та спорту підготовлено проект постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку забезпечення догляду за дітьми, батьки яких виїхали за кордон з метою працевлаштування». Однак, з ряду причин законодавчу роботу у цьому напрямі було припинено. Ініціативу щодо вивчення питань, пов'язаних з дітьми трудових емігрантів, взяли на себе працівники служб у справах неповнолітніх, зокрема у Львівській, Тернопільській областях, та громадські організації.

У 2008 році Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою започаткував проект «Діти емігрантів про себе», результати якого показали, що відсутність батьків і їх неучасть у виховному процесі дитини утруднює формування у дитини позитивної моделі української родини, подолання стійкого стереотипу неповної сім'ї, який виробився у неї за час тривалої відсутності батьків. Статус «соціальної сироти» є суттєвою перешкодою для застосування єдиних вимог для залучення сім'ї у вирішенні проблем дитини. Відсутність батьків загрожує формуванню девіантної поведінки у дитини, що залишилася без належного догляду. Така дитина потребує додаткової уваги до себе у позаурочний час. Адже психологічні травми, яких зазнають діти за умов тривалої розлуки з батьками, розриву родинних зв'язків, часто внаслідок жорстокого поводження з ними з боку родинного, шкільного оточення, призводять до негативного сприйняття реалій і оточення, пошуку прихистку у молодіжних кримінальних середовищах, дитячого алкоголізму, наркоманії та проституції. Окрім того, утворюється своєрідний пласт утриманців – молодих працездатних людей, які живуть за надіслані їм кошти, зароблені їхніми батьками. Змінюється система ціннісних орієнтацій. За свідченням експертів до від'їзду батьків для дитини була важливою родинна атмосфера, становище батьків у суспільстві, навчання у престижній школі, успішність та ін. Після від'їзду – можливість та вміння «красиво» жити: модно одягатися, витратити гроші на поїздки за кордон.

Особливо важливою у роботі із дітьми трудових емігрантів, на думку фахівців, є участь шкільних психологів та соціальних педагогів, які безпосередньо взаємодіють з дитиною, педагогічним колективом, родичами та соціальним оточенням. Міністерством освіти і науки України затверджена певна квота для соціальних педагогів та шкільних психологів, яка в сьогоденних умовах є далеко недостатньою для ефективної роботи у школах. На думку учасників круглих столів «Новітня еміграція: проблеми соціального та національного сирітства», мова йде не лише про кількісний, але й про якісний фактор, оскільки на даний час немає розроблених та імplementованих у педагогічний та виховний процеси методики роботи з дітьми трудових емігрантів.

Як показує досвід роботи з соціальними сиротами, діти трудових емігрантів позбавлені також правового захисту, оскільки батьки, від'їжджаючи за кордон, часто не дбають про офіційне оформлення опікунства над їхньою дитиною та не уповноважують інших осіб на представництво та захист дитини у разі необхідності у суді. У разі порушення прав дитини, або здійснення нею певних правочинів виникає проблема представництва дитини у суді.

Отже, проблематика соціального сирітства є багатоаспектною та включає соціально-психологічні, організаційні, медичні, юридичні, та методичні напрями.

Як засвідчили результати проведених круглих столів та представлені на них численні соціологічні та психологічні дослідження, існує реальний вплив міграції батьків на формування молодого покоління в умовах неповної родини чи її відсутності, що становить стратегічну загрозу національній безпеці. Сьогоднішня дійсність, на жаль, підтвердила наявність цих загроз.

У зв'язку з цим для вирішення питання захисту прав та допомоги дітям трудових емігрантів, яких сьогодні кваліфікують як соціальних сиріт, необхідна інтеграція і консолідація зусиль та ресурсів різноаспектних чинників: державних (законодавчих та виконавчих), громадсько-політичних, освітньо-педагогічних.

Національне сирітство як наслідок відсутності стратегічної політики держави стосовно трудової міграції

Аналіз наслідків трудової міграції поряд із відомими позитивами – реалізація прав і свобод вибору, діалог культур, професійний обмін і зростання, економічні здобутки – виявили цілу низку негативних явищ, які тою чи іншою мірою стали предметом дослідження науковців, обговорення громадськості та професіоналів-практиків. Зокрема, це стосується проблем торгівлі людьми, розпаду сім'ї та появи явища соціального сирітства, втрати інтелектуального ресурсу держави, негативних демографічних змін. Автори окремих публікацій, аналізуючи наслідки трудової міграції, стверджують, що усі позитиви переважаються одним негативом: соціальною втратою цілого покоління кінця XX – початку XXI століття. Пропоноване нами поняття «національного сирітства» поки-що не увійшло у науковий обіг і знайшло лише перші схвальні відгуки серед вчених, педагогів, практикуючих психологів, соціальних працівників, громадських діячів під час дискусій на круглих столах «Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства». Про наявність явища національного сирітства у суспільстві переконливо засвідчують тексти дітей-емігрантів, опубліковані у виданні «Діти емігрантів про себе», безпосередні листи і публікації батьків-емігрантів, чисельні усні свідчення трудових емігрантів.

У міжнародних документах – Загальній декларації прав людини ООН, Міжнародних пактах про права людини, Конвенції про права дитини – містяться загальні твердження важливості збереження культурних цінностей і традицій кожного народу. Зокрема, у статті №29 Конвенції про права дитини записано «виховання поваги до батьків дитини, її культурної самобутності, мови і національних цінностей країни, в якій дитина проживає, країни її походження та до цивілізацій, відмінних від її власної». Це толерантне твердження можна вважати підставою запровадження поняття «національне сирітство» для висвітлення явища позбавлення дітей емігрантів можливостей вивчення української мови, збереження національних і культурних традицій при їх адаптації у чужорідне середовище. Це поняття ми пропонуємо застосовувати до трудових емігрантів, для повернення котрих на Батьківщину не створено належних умов. Отже, термін «національні сироти» ми пропонуємо застосовувати до таких категорій українського населення:

1. Дітей трудових мігрантів, що виїхали з батьками до зарубіжних країн і мають проблеми зі збереженням національної ідентичності через відсутність (або обмежені можливості) умов здобуття української освіти та використання національних, духовно-культурних традицій у країні перебування;
2. Трудових емігрантів, котрі не можуть повернутися на Батьківщину через те, що Українська держава не створила їм умов для повернення (насамперед відсутність програми повернення трудових мігрантів, яка сприяла би безболісній і ефективній реінтеграції у рідне суспільство).

Першопричиною появи негативів трудової міграції і цих категорій «зайвого» людського ресурсу у нашій державі є відсутність стратегічної політики нашої держави щодо міграційних процесів, механізмів їх регулювання, системних заходів з попередження появи негативних наслідків, спричинених цими процесами. Досі Верховною Радою України не прийнята Концепція державної міграційної політики і багато інших важливих актів про регулювання трудової міграції, стимулювання повернення мігрантів на Батьківщину, розв'язання проблеми легалізації трудових мігрантів на міждержавному рівні, створення спеціального органу (Державної міграційної служби)

для системного підходу до вирішення багатоаспектної, багатофункціональної проблеми міграції, котра набуває загрозливих масштабів. Міграційна політика нашої держави у багатьох напрямках не узгоджена із сучасною міграційною політикою країн Європейського Союзу, яка спрямована на пошук і запровадження концепції оптимальної моделі інтеграції іноземних громадян у нові суспільні середовища. Цей пошук ускладнюється суперечливою природою демократії: спробою поєднати два несумісні принципи – універсальний і територіальний, тобто права людини і суверенітет народу. Про ці проблеми пише у статті «Старі проблеми, нові аспекти» науковий співробітник Римського університету La Sapienza Олена Пономарів (газета «День», № 229, с. 4). У сьогоdnшній Європі поряд із правовою і соціальною інтеграцією особливого значення набуває питання культурно-цивілізаційної інтеграції, основними чинниками якої виступають знання мови, історії, традицій, звичаїв країни перебування. Таким чином, перед кожним емігрантом з'являється проблема ідентичності: збереження власної (попередньої батьківської) чи набуття нової ідентичності країни перебування. Особливо болючою вона є для дітей і загрожує національній безпеці країни походження емігрантів через значне скорочення її генофонду. Проблема власної (національної) ідентичності тісно пов'язана із проблемою національного сирітства. Цілком очевидно, що відсутність державної (національної) політики України стосовно збереження національно-культурної ідентичності своїх громадян за кордоном при такій масовій трудовій міграції у недалекому майбутньому призведе до структурної зміни її демографічного складу, а в наслідку – до розмивання інтелектуального молодіжного сегменту держави.

Перша категорія. За твердженням психологів процес адаптації дітей у чужорідне середовище відбувається значно спокійніше і швидше, ніж їхніх батьків. Проте діти на емоційному рівні дуже тяжко переживають розрив з рідним соціумом (містом, селом, родиною, друзями), мовою, національними традиціями. З одного боку вони часто зустрічаються з проблемами адаптації в дитячому середовищі, виборі нових друзів, а з іншого – браку уваги зі сторони надзвичайно зайнятих батьків. Ці та згадувані вище проблеми призводять до депресивного стану дитини. Такі діти часто висловлюють побоювання, що залишаться із тавром «дитина емігранта», яке, не зважаючи на наявність міжнародних документів (Загальної Декларації Прав Людини, Конвенції про права дитини) провокує дискримінацію, відчуття меншовартості, незахищеності, національного сирітства. Навіть набуття громадянства батьками і народження дитини у країні проживання за формального дотримання прав і обов'язків не гарантує їм фактичної реалізації цих правових засад у повсякденному житті. У «Зеленій книзі» Єврокомісії розглядається питання покращення умов навчання дітей мігрантів у школах. У документі зазначається, що відповідно з національними і міжнародними даними багато дітей мігрантів у країнах ЄС мають менш вигідне становище при отриманні освіти, ніж їхні місцеві однолітки. «Така ситуація може підірвати шанси емігрантської молоді на успішну інтеграцію у суспільство, робочий ринок тощо» (Ян Фігель, комісар ЄС з питань освіти, культури та молоді). На переконання Єврокомісії, попередження створення «шкіл-гетто» для дітей мігрантів є передумовою надання рівних можливостей для цієї категорії учнів [8]. Сьогодні ці діти уже з раннього віку повинні боротися за виживання, пристосовуватися до навколишніх обставин, що є ущемленням їхніх прав на вільне висловлення своїх думок і свого світосприйняття. Полегшити процес входження українських дітей у соціокультурне середовище країни перебування, попередження у них появи синдрому «національної сироти» могло б реальне піклування України про своїх громадян за кордоном. У випадку дітей це, насамперед, забезпечення української безкоштовної освіти, можливості вільного спілкування зі своїми ровесниками та родичами в Україні шляхом створення і включення українських шкіл за кордоном у систему європейських шкіл з наданням права випускникам продовжувати навчання в Україні, мережі дистанційного діалогу, організації центрів освітньо-культурного обміну, створення літніх міжнародних таборів, фестивалів, конкурсів та ін. Здійснення зазначених кроків буде можливим за умови повернення української держави до проблем трудової міграції лицем і вирішення її негативних наслідків, які набувають усе більших масштабів. За даними соціологічних досліджень, близько 30% українських мігрантів пов'язують своє майбутнє з країнами їх перебування. Це переважно молоді люди, які мають сім'ї і дітей. Тобто існує реальна проблема втрати Україною

значного інтелектуального та творчого потенціалу (близько декількох мільйонів), що загрожує національній безпеці держави. Тому держава та суспільство в цілому мають серйозно взятися до вивчення і попередження цієї важливої державної проблеми.

Друга категорія. Держава поки що не виробила єдиної програми повернення своїх трудових мігрантів на батьківщину, яка враховувала б усі проблемні питання і механізми їх реінтеграції в сучасне українське суспільство. Емігранти, що повертаються, відчують труднощі соціально-економічної реінтеграції як з професійної, так і з психологічної точок зору, а також значні проблеми повернення у сім'ю. Часто їх уявлення про Україну не відповідає реальності, а повернення для них стає ніби новою еміграцією з усіма труднощами інтеграції в уже рідне середовище. До певної міри вони стають «чужими» серед своїх і «не своїми» серед чужих. Перспективи вдалого працевлаштування для реемігрантів (особливо жінок) є дуже обмеженими. Насамперед це стосується недосконалості системи стимулів держави для запровадження приватного бізнесу. Відчуття національного сирітства посилюється конкретними діями української влади: проголосований новий закон про вибори Президента Верховною Радою України, який позбавив українських громадян за кордоном (що не стали на консульський облік) права голосу; постанова Кабінету Міністрів України (від 5 березня 2009 р., №236) щодо сплати єдиного податку громадянами України, які займаються підприємницькою діяльністю за кордоном. Введення цієї постанови в дію фактично призведе до подвійного оподаткування підприємницької діяльності українських бізнесменів зарубіжжя. Про неефективну діяльність української влади свідчать публікації трудових емігрантів. Одна з таких публікацій характеризує настрої більшості з них: «...І якщо Український Уряд далі турбуватиме й вноситиме паніку й непорозуміння в українській діаспорі, то до Батьківщини взагалі ніхто з тих, які виїхали, не повернеться, та й діти їхні, навряд, і в результаті Україна загубить не одне покоління» (Олена Пархоменко, м. Алкала де Енарес). Українці зарубіжжя не бачать реальної перспективи на рідній землі ні для себе, ні для своїх дітей. Щоб не втратити цілі покоління творчих ресурсів і свою власну перспективу на утвердження модерної держави із європейськими стандартами життя, Україна мусить створити умови для самореалізації інтелектуальної енергії своїх громадян на власній землі.

Важливою проблемою, вирішення якої запобігло би появі такого явища як національне сирітство, є питання легалізації українських мігрантів. Зусилля української влади зі створення законодавчих актів і міждержавних договорів щодо легалізації українських трудових мігрантів утвердило б гідність українців зарубіжжя, підвищило їхній статус і можливості впливу на утвердження позитивного іміджу України у світі.

Висновки. Відсутність в Україні концепції і стратегічної міграційної політики створює реальну загрозу національній безпеці держави через масовий відтік інтелектуального і репродуктивного прошарку її громадян.

У державі з'являються такі недемократичні і небезпечні явища, як соціальне і національне сирітство, які несуть загрозу втрати національної ідентичності цілих поколінь молодії української генерації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зовнішня трудова міграція населення України. – Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство». – 2009. – 120 с.
2. Кляпець О. Шлюбно-сімейні настановлення молоді як чинник вибору здорового способу життя// Соціальна психологія. – 2005. – №6 (14). – С. 151-157.
3. Кизименко Л., Бедна Л. Словник-довідник соціального працівника // www.edu.ua/Institute/IGS
4. Кирчів А. Трудова міграція і національна безпека України// www.ji-magazine.lviv.ua
5. Лісовий В., Шурма І., Коробчанський В., Лантух, Вакуленко А., Мирошниченко М. Сучасна українська сім'я: медико-соціальні аспекти. – Харків: ТОВ «Майдан», 2009. – С. 266, 98.

6. Марков І. Українська трудова міграція в ЄС: соціологічно-статистичний портрет // На роздоріжжі: Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції / За ред. І. Маркова. – Львів, 2009.
7. Трудова міграція в Тернопільській області: кількісний та географічний аспекти. – Тернопіль: ВАТ Тернопільський видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2007.– С. 60. Результати їхнього дослідження показали позитивні та негативні сторони цього явища.
8. <http://human-rights.unian.net/ukr/detail/187929>

У результаті обговорення на круглих столах у восьми регіонах України проблеми соціального та національного сирітства як наслідку трудової еміграції було вироблено рекомендації, які ми адресуємо до органів виконавчої та законодавчої влади в Україні, а також до наукових та навчальних організацій для подальшого залучення науковців до розробки відповідних соціальних і психоемоційних програм та методик для реабілітації і адаптації дітей емігрантів у суспільне середовище.

I. Рекомендації

Звернутися до органів законодавчої і виконавчої влади з проханням до:
– Верховної Ради України

1. Прискорити прийняття законів «Про Концепцію державної міграційної політики» та «Про основні засади державної міграційної політики України», спрямованих, зокрема, на легалізацію процесів трудової міграції та ліквідацію її тіньового сектору.
2. Внести зміни у Цивільний та Сімейний кодекси стосовно:
 - визначення соціального статусу дітей трудових мігрантів;
 - оформлення опікунства та догляду за дітьми трудових мігрантів.
1. Створити законодавчу базу для надання допомоги (інформаційної, фінансової, освітньої, юридичної, культурної т. ін.) українцям зарубіжжя у збереженні їх національної ідентичності, позбавлення відчуття національного сирітства.
2. Розглянути питання про ратифікацію міжнародних угод та Міжнародних Конвенцій МОП, МОМ, ООН, спрямованих на дотримання основних гарантій прав трудових мігрантів.

– Кабінету міністрів України

1. Удосконалити національну економічну політику України та економічне управління, зокрема в частині регулювання ринку праці та управління трудовими ресурсами (знизити податковий тиск на підприємства, забезпечити людей належними умовами та рівнем оплати праці, що дозволить запобігти відтоку з України трудового, інтелектуального капіталу).
2. Розглянути питання доцільності створення єдиного центрального державного органу з функціями державного управління міграційними процесами і розв'язання проблем, викликаних ними (наприклад, Державної міграційної служби України).
3. Розробити директивні документи державних органів щодо змісту та форм інформаційної роботи у справі попередження нерегульованої трудової міграції.
4. Розширити в Україні мережу центрів консультування трудових мігрантів, забезпечити їх систематичне інформування про міграційну політику країн-реципієнтів.
5. Розробити стратегічну програму збереження національної ідентичності українців зарубіжжя у країнах перебування та створення умов для реінтеграції трудових мігрантів в українське суспільство.

– Міністерства закордонних справ України

1. Активізувати роботу щодо укладання двосторонніх та багатосторонніх договорів між Україною і країнами-реципієнтами щодо легалізації трудових відносин мігрантів, умов їх працевлаштування і соціального захисту.

2. Удосконалити систему надання українським трудовим мігрантам інформаційної, консультаційної та юридичної допомоги дипломатичними та консульськими представництвами України.

– Міністерств освіти і науки України

3. Активізувати обговорення «Концепції національного виховання студентської молоді», прискорити її затвердження та розробити план заходів з реалізації та імплементації основоположних засад Концепції у навчально-виховний процес вищої школи України.
4. Відповідно до «Концепції загальної середньої освіти» розробити програму реалізації основоположної її функції – виховання Людини, Особистості на базі морально-етичних, національно-патріотичних, гуманістичних ідеалів, серед яких: повага до Родини, любов до Батьківщини, толерантність до усіх людей не залежно від їхньої расової чи релігійної приналежності.
5. Здійснити моніторинг та створити базу даних наявності дітей трудових мігрантів у школах України.
6. Змінити нормативи щодо забезпечення шкіл України соціальними педагогами і практикуючими психологами у середніх навчальних закладах країни. Існуючі нормативи є вкрай заниженими і малоефективними.
7. Розглянути питання якості підготовки соціальних педагогів і шкільних психологів – практиків у вищих навчальних закладах України. У процесі підготовки спеціалістів згаданого профілю запровадити навчальні спецкурси, спрямовані на особливості діяльності фахівців з дітьми емігрантів.
8. Забезпечити соціальних педагогів та шкільних психологів професійними методиками, посібниками, підручниками, спрямованими на соціальну адаптацію і попередження психоемоційних розладів у дітей трудових мігрантів.
9. Забезпечити поінформованість педагогів, батьків про міграційну політику України і країн-реципієнтів.
10. Підготувати клопотання для Міністерств освіти країн перебування трудових мігрантів про визнання українських дипломів і кваліфікацій (впровадження системи конвертування дипломів).

– Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту України

11. Розробити програми і механізми соціальної політики з урахуванням глобальних викликів і соціально-економічних та політичних змін.
12. Налагодити систему співпраці трикутника «держава-громада-сім'я». Звернути особливу увагу на відповідальність батьків у виконанні свого конституційного обов'язку (ст. 51, 52 Конституції України).
13. Впровадити різні форми і методи надання допомоги дистантним сім'ям, соціальному і психоаналітичному їх супроводу.
14. Розробити і запровадити мережу безкоштовних спортивних гуртків та потрібних для їх функціонування майданчиків, спортивних класів, стадіонів для оздоровлення дітей, у тому числі, трудових мігрантів.

РОЗДІЛ 1. СУЧАСНА УКРАЇНЬСКА ЕМІГРАЦІЯ ТА ЇЇ ВИКЛИКИ

Олена МАЛИНОВСЬКА

ЗОВНІШНЯ ТРУДОВА МІГРАЦІЯ З УКРАЇНИ: ДЕЯКІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ

Трудова міграція за кордон на сьогодні є в Україні найпотужнішим і найбільш соціально значущим міграційним потоком. Вона справляє значний вплив на становище на ринку праці та рівень доходів населення. Її причини полягають у безробітті та низькій оплаті праці, рості цін на житло та основні споживчі товари, перенесенні на населення витрат на лікування та навчання внаслідок деградації системи безоплатної медицини та освіти, відсутності доступу до дешевих кредитів для бажаючих започаткувати власний бізнес, формуванні нового споживчого попиту на дорогі товари (автомобілі, побутова техніка) внаслідок переходу до ринкової економіки.

У складних умовах трансформаційного періоду відкриття кордонів та надання громадянам права на вільний виїзд та в'їзд дали змогу шукати вирішення економічних проблем у тому числі і шляхом виїзду на заробітки за кордон. На початку 1990-х рр. трудова міграція розгорталася у формі масових поїздок до сусідніх держав з дешевими товарами вітчизняного виробництва. Продавши їх і придбавши за кордоном предмети широкого вжитку (дефіцит яких в Україні на той час був звичним), люди заробляли, продаючи привезене вдома. Ці дрібні торговці, які отримали назву «човників», не лише допомогли вижити своїм сім'ям у найскрутніший період реформ, а й залучилися до господарювання в ринкових умовах, накопичили кошти для підприємництва. Отриманий ними досвід та зарубіжні зв'язки в подальшому прислужилися для налагодження поїздок з метою працевлаштування, які були тривалішими, забезпечували вищий і стабільніший заробіток.

Виїзд на роботу за кордон досяг піку на межі тисячоліть. Хоча політики, а за ними й журналісти, інколи твердили про 5-7 млн заробітчан, дослідники пропонували більш реальні оцінки – 2,3-2,7 млн, що, однак, означало, що за кордоном працювало до 10 % працездатного населення [1]. В основу цих оцінок були покладені результати масштабного опитування, здійсненого Державним комітетом статистики України 2001 р. [2], яке охопило 8 тис. українських домогосподарств, а також співставлення отриманих даних з результатами інших досліджень.

У наступні роки, що відзначалися певним пожвавленням економіки України, виїзд на заробітки за кордон стабілізувався і почав поступово зменшуватися. У 2008 р. Держкомстатом було обстежено 22 тис. домогосподарств по всій території держави, у складі яких нараховувалося 48 тис. працездатних членів. Екстраполяція отриманих даних на все населення дала змогу зробити висновок, що чисельність працівників-мігрантів, які після 2005 р. виїжджали з держави (або знаходилися за кордоном на момент опитування), становила 1,5 млн осіб, тобто 5,1 % працездатного населення [3].

Більшість мігрантів (67,2 %) – чоловіки, жінок серед них – 32,8 %. Варто зазначити, що у 2001 р., за даними обстеження Держкомстату, жінки становили лише чверть працівників-мігрантів (24 %), тобто відбувається процес фемінізації української трудової міграції, що є загальносвітовою тенденцією. Це можна пояснити принаймні трьома причинами: у країнах-реципієнтах збільшується попит на жіночу робочу силу в домашньому господарстві та сфері послуг; підтримка співвітчизників, родичів, друзів, які внаслідок уже тривалої еміграції з України встигли закріпитися в зарубіжних країнах, зменшує ризики міграції, у тому числі загрозу потрапити у ситуацію торгівлі людьми, полегшує її здійснення для жінок; деякі мігранти, які успішно облаштувалися в країні перебування і налаштовані на тривале перебування там, об'єднуються із своїми сім'ями за кордоном.

Серед мігрантів переважають особи найбільш продуктивного віку. Однак, якщо частка чоловіків до 30 років вища, ніж частка жінок цієї вікової групи, то у старших вікових категоріях ситуація зворотна: 45 % жінок-мігранток старші 40 років, майже 15 % – старші 50 років (рис. 1).

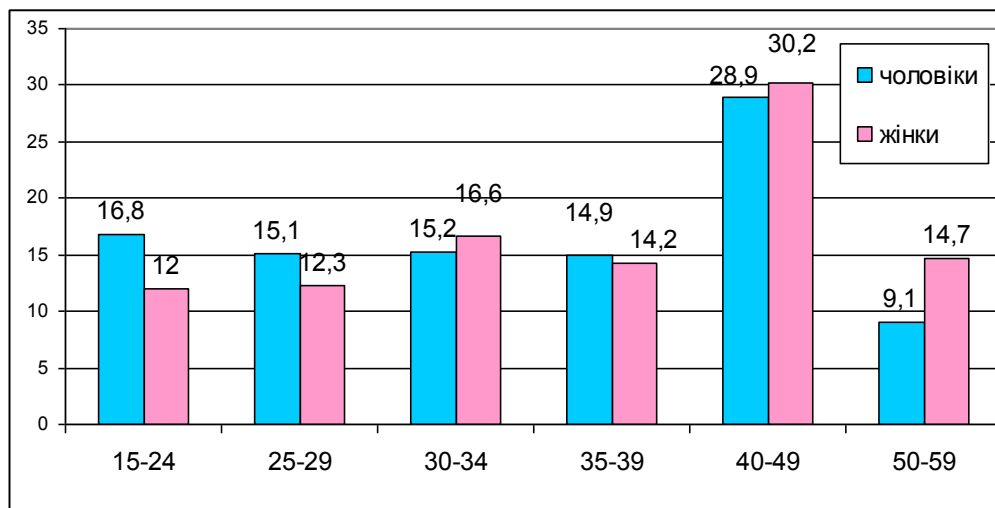

Рис. 1. Розподіл працівників-мігрантів за віком і статтю, % (за даними обстеження Державного комітету статистики України 2008 р.)

На фоні поширеного твердження про виїзд на роботу за кордон громадян із високим рівнем освіти, які виконують там некваліфіковану роботу, досить несподіваними виявилися дані дослідження Держкомстату 2008 р. щодо освіти заробітчан. Серед них переважають особи із середньою освітою (59,5 %). Базову та неповну вищу мали 17,3 %, а повну вищу – 13,5 %. Таким чином, після 2001 р., коли частка мігрантів з вищою освітою становила 18,8 %, ситуація покращилася. Внаслідок пошуків роботи в економіці кваліфіковані працівники змогли працевлаштуватися вдома, що забезпечило в цілому меншу їх участь в міграції, більший відсоток серед працівників в Україні, ніж за кордоном. Водночас, досить тривожним лишається факт, що відсоток висококваліфікованих осіб серед жінок-мігранток залишається високим: вищу освіту мала кожна п'ята жінка-заробітчанина (чоловіків 11 %).

Для характеристики жіночої трудової міграції за кордон досить красномовними є дані щодо шлюбного стану. У шлюбі перебувала більшість мігрантів, проте відсоток одружених (а також тих, хто ніколи не перебував у шлюбі) серед чоловіків вищий. Водночас, питома вага розлучених серед жінок-мігранток втричі переважає цей показник для чоловіків, а вдів і вдівців – у чотири рази. До того ж серед мігранток частка розлучених вдвічі більша, ніж серед жіночого населення країни в цілому (11 %) [4]. Таким чином, до міграції більшою мірою змушені вдаватися жінки, що є главами і годувальниками сімей (табл. 1).

Таблиця 1.

Розподіл працівників-мігрантів за статтю та шлюбним станом, % (за даними обстеження Державного комітету статистики України 2008 р.)

	жінки	чоловіки
Одружені	51,3	61,6
Ніколи не перебували в шлюбі	22,6	29,7
Розлучені	22,2	7,8
Удові	3,9	0,9

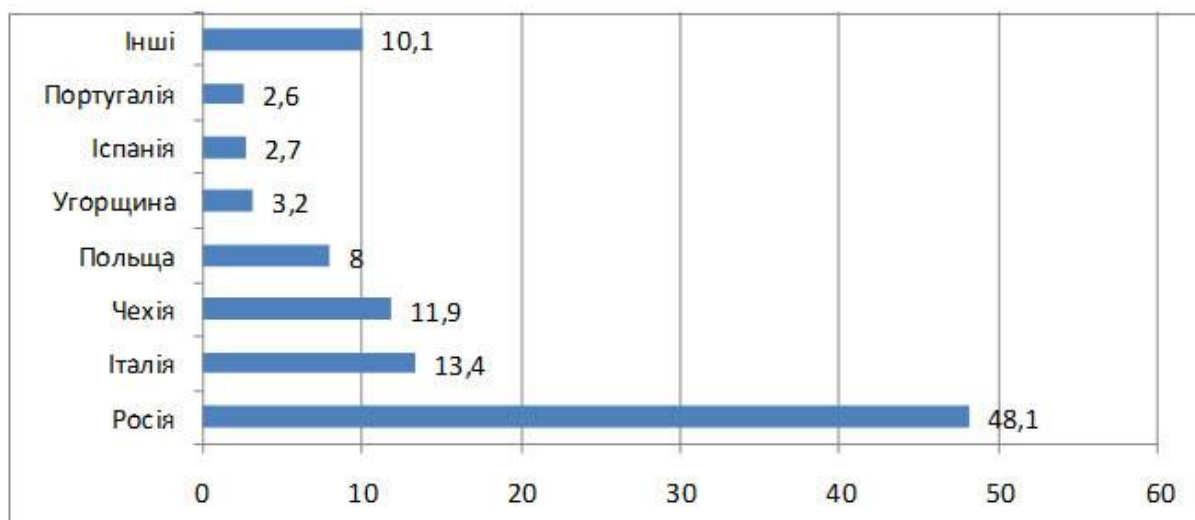
Більшість мігрантів, за даними обстеження Держкомстату 2008 р., – мешканці міст (55 %). Однак, внаслідок того, що сільське працездатне населення в країні менш численне, міграцією охоплено 4 % працездатних городян, тоді як селян – вдвічі більше (7,9 % працездатних сільських мешканців).

Хоча першими працювати за кордоном почали мешканці прикордоння, з часом міграція рівномірніше поширилася по території всієї держави. Регіональні диспропорції, однак, збереглися.

Значно вищим за середнє по країні охопленням міграцією відзначається Захід держави, де за кордоном працюють 13,2 % працездатного населення. У центрі виїжджають на роботу до інших держав 3,8 %, на Сході – 3,2 %, у Південному регіоні – 2,6 %, а у Північному – 1,4 % працездатних громадян.

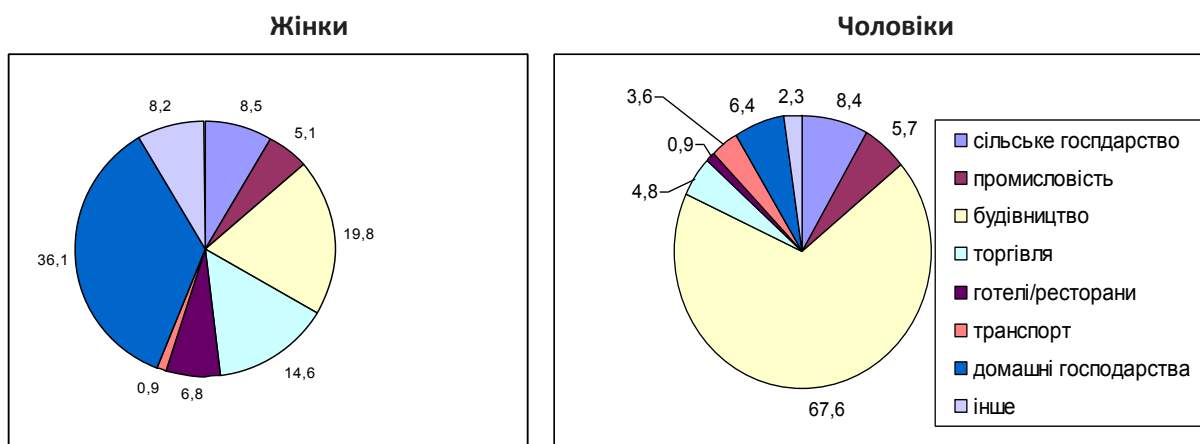
За даними згаданого дослідження Держкомстату, найвищий рівень міграції у Закарпатті (майже 30 % працездатного населення), звідки здебільшого виїжджають на роботу до Чехії, Угорщини та Словаччини. Дуже високий, проте в півтора рази менший, – в Чернівецькій області (половина мігрантів працюють в Італії). На третьому місці – Галицько-Волинські області, для яких основною країною призначення є Польща.

Щодо географії країн призначення, сусідні країни, Росія та Польща, а також Чехія, Угорщина, Словаччина, є найбільш відвідуваними трудовими мігрантами. Водночас важливим регіоном притягання для українських робітників стала Південна Європа (рис.2). Якщо порівняти відповідні дані із отриманими 2001 р., Італія у списку країн призначення пересунулася з четвертого (8,5 % мігрантів у 2001 р.) на друге місце.

**Рис. 2. Країни перебування працівників-мігрантів,
% (за даними обстеження Державного комітету статистики України 2008 р.)**

Щодо сфер зайнятості за кордоном, найпоширенішою було будівництво, де працює понад половина мігрантів. На другому місці – робота домашньої прислуги (16,3 %), далі – сільське господарство, торгівля, промисловість. У будівництві зайняті 67,6 % чоловіків-мігрантів, у домашньому господарстві – 36,1 % жінок (рис. 3).

**Рис. 3. Сфери зайнятості жінок та чоловіків мігрантів,
% (за даними обстеження Державного комітету статистики України 2008 р.)**

Види економічної активності мігрантів визначаються потребами ринку праці країн перебування. Тому, наприклад, в Італії 63,2 % заробітчан працювали в домашньому господарстві, тоді як в Чехії – 70,8 %, а в Росії 69,3 % – у будівництві. Звідси, залежно від країни перебування та характеру робочих місць, які в ній займають мігранти, їхня статева структура відрізнялася. Так, на роботу до Росії виїжджали 57 % мігрантів-чоловіків, тоді як чверть жінок-мігранток працювала в Італії (рис. 4).

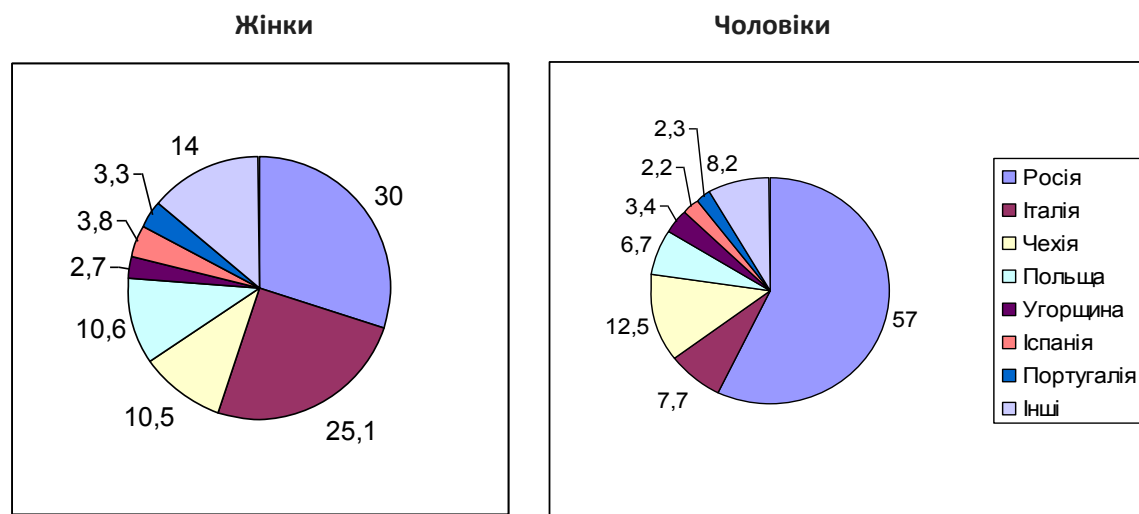

Рис. 4. Розподіл трудових мігрантів за статтю та країнами перебування, % (за даними обстеження Державного комітету статистики України 2008 р.)

В основному, як показало обстеження Держкомстату 2008 р., трудова міграція з України носила тимчасовий та циркулярний характер. В середньому упродовж останніх 3,5 років на одного мігранта припадали 3,5 поїздки на заробітки за кордон, середня тривалість яких становила 7 місяців. Разом з тим, за отриманими даними, 14 % заробітчан перебували за межами держави понад рік. При чому на такі строки внаслідок специфіки зайнятості залишалася за кордоном п'ята частина жінок і лише десята – чоловіків.

Якщо раніше більшість мігрантів намагалася зберегти бодай формально трудові відносини в Україні, сприймаючи роботу за кордоном як вимушений і тимчасовий період у трудовому житті, на сьогодні сформувався стійкий прошарок заробітчан, які розглядають трудову міграцію як основну діяльність та джерело доходу. При чому жінки частіше, ніж чоловіки, не перебували у трудових відносинах на батьківщині до виїзду.

Якщо раніше переважна більшість заробітчан працювала за кордоном нелегально (наприклад, за даними опитування жінок-українок в Італії, здійсненого 2003 р. львівським Центром «Жіночі перспективи», лише 5 % респонденток мали належні документи [5]), то з часом, з проведенням у низці країн перебування міграційних амністій (Італія, Іспанія, Португалія, Греція), запровадженням нового законодавства виникли можливості для легального працевлаштування (Росія, Польща), ситуація поліпшилася. За даними обстеження Держкомстату 2008 р., 35,1 % заробітчан мали дозвіл на проживання та роботу, а 39,3 % – тимчасову реєстрацію. Разом з тим, без жодного офіційного статусу перебували за кордоном 25,6 % мігрантів, найбільше в Польщі (56,2 %) та Італії (36,2 %), найменше – в Іспанії, Чехії, Португалії та Росії (рис. 5). Частка нелегальних мігрантів серед жінок вища, ніж серед чоловіків – 27,8 % і 24,4 % відповідно.

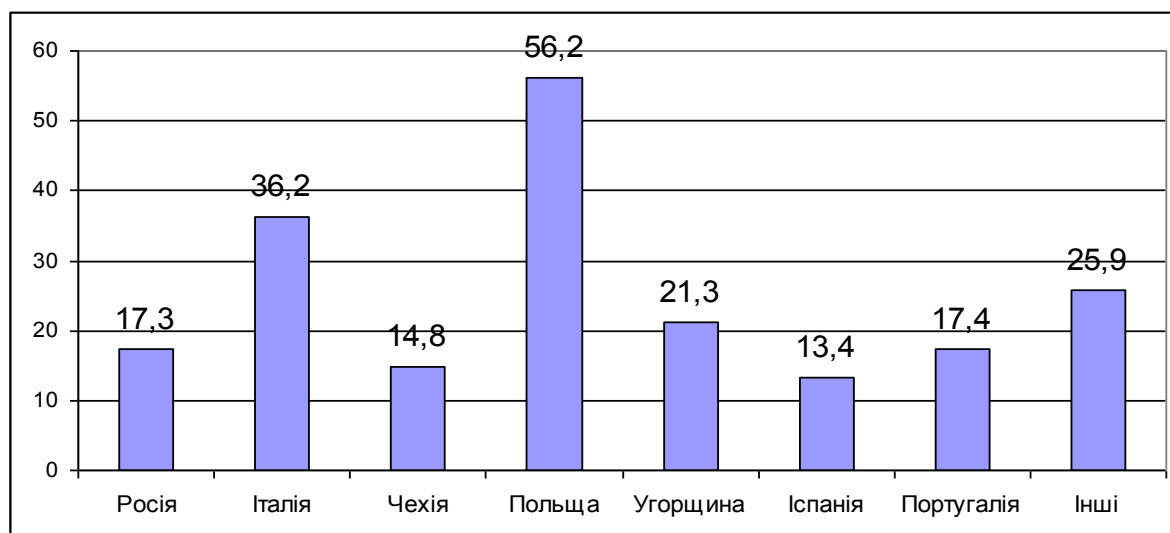

Рис. 5. Частка працівників-мігрантів без офіційного статусу за країнами перебування, % (за даними обстеження Державного комітету статистики України 2008 р.)

Головний результат заробітчання полягає в зароблених за кордоном коштах, підвищенні добробуту сімей мігрантів. За даними обстеження, про яке йдеться, середній заробіток мігранта становив у 2008 р. 817 доларів США на місяць, тоді як номінальна середня зарплата в Україні на момент проведення опитування – 1774,32 грн., або 365 доларів, тобто майже у 2,5 рази менше. Важливо зазначити, що середня зарплата жінок була дещо вищою, ніж чоловіків (852 та 801 долар США відповідно). Заробітну плату понад 1000 доларів на місяць отримували 40,2 % жінок і лише 30,5 % чоловіків-заробітчан. Це пояснюється тим, що, по-перше, більше жінок перебувають у країнах з вищим рівнем заробітку, зокрема, в Італії, а по-друге, вони частіше мають стабільніший заробіток, залишаючись за кордоном триваліший час.

Разом з тим, як показало опитування, жінки витрачали в країні перебування більшу частку заробітку і, попри вищі заробітки, переказували на батьківщину дещо менші суми, ніж чоловіки (в середньому 2522 долари США у 2007 р. проти 2751 долара). Ці дані можуть вказувати на поступове послаблення зв'язків між деякими жінками-мігрантками та Україною, на об'єднання сімей жінок за кордоном, що й призводить до скорочення обсягів переказів.

В основному заробітки мігрантів витрачалися на щоденне споживання їхніх сімей (72 %). Близько третини мігрантів будували, купували або реконструйовували житло, 12,4 % – навчали членів сімей, 6,5 % – оплачували їхнє лікування. Структура витрат жінок і чоловіків незначною мірою відрізнялася, зокрема, жінки більше, ніж чоловіки, витрачали на навчання та лікування членів сімей (табл. 2).

Таблиця 2.

Структура витрат працівників-мігрантів, % (за даними обстеження Державного комітету статистики України 2008р.)

	жінки	чоловіки
Щоденні потреби	68,0	74,0
Товари тривалого користування	33,4	42,1
Житло	29,4	29,0
Повернення боргів	11,3	9,9
Навчання членів сім'ї	14,8	11,2
Лікування членів сім'ї	8,3	5,7
Заощадження	9,8	9,7
Інше	1,8	1,3

За даними Національного банку України, 2008 р. в країну надійшло 2,9 млрд. доларів переказів [6]. У дійсності їх сума більша, оскільки значні кошти привозяться самими мігрантами або передаються неформальними каналами. Ці гроші є важливим засобом протидії бідності, підвищенню добробуту сімей заробітчан. Водночас завдяки їм зростає платоспроможний попит і, таким чином, пожвавлюється економічний розвиток в цілому.

Разом з тим, трудова міграція має численні негативні наслідки. Заробітки мігрантів, як правило, не акумулюються фінансовими установами. З них не здійснюються податкові платежі, відрахування в пенсійний фонд тощо. Спрямовані переважно на споживання, вони викликають ріст цін, інфляції, збільшення імпорту.

З нелегальним працевлаштуванням українців за кордоном пов'язані непоодинокі випадки порушення їхніх людських та трудових прав, аж до підневільної праці, сексуальної експлуатації.

Відсутність одного з подружжя нерідко провокує кризу в сім'ї. Вкрай серйозною соціальною проблемою є проблема залишених на батьківщині дітей. За оцінками Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, таких нараховується 200 тис. В охоплених масовою міграцією регіонах у неповних внаслідок трудової міграції сім'ях виховуються до чверті дітей. Наприклад, проведене 2006 р. у Тернополі опитування показало, що у 25,5 % школярів хтось з батьків працював за кордоном, у тому числі у 4,2 % відсутніми були обоє батьків [7].

Особливо важка ситуація складається тоді, коли сім'ю залишає мати. За даними опитування українських заробітчанок в Італії, здійсненого львівським Центром «Жіночі перспективи» 2003 р., лише 6,1 % респонденток не мали дітей, водночас 28,5 % – мали одну дитину, 46,7 % – двох, а майже 8 % – трьох і більше дітей. Враховуючи вік мігранток (переважно старший працездатний), більшість дітей були у віці 17-22 років, майже третина – старші за цей вік, проте третина (32,5 %) – перебували в шкільному віці, дошкільнят було 5,3 % [8]. Таким чином, без належної опіки залишаються передовсім діти підліткового віку, коли підтримка та допомога рідної людини є особливо важливою для розвитку і становлення особистості.

Проте, внаслідок виїзду на заробітки діти часто тривалий час позбавлені вкрай необхідного для них спілкування з матір'ю. За даними опитування дітей мігрантів, здійсненого Міжнародним правозахисним жіночим центром «Ла Страда-Україна» у 2006 р., 30 % дітей мали можливість спілкуватися з матір'ю упродовж останніх 6 місяців, проте 13 % не мали такої нагоди 6-12 місяців, 7 % – 1-2 роки, ще 5 % – понад 2 роки [9]. Дефіцит батьківської уваги та керівництва нерідко призводить до девіантної поведінки, проявів агресії, до випадків наркоманії та алкоголізму тощо. Залишені мігрантами діти інколи страждають від психологічних розладів. В їхньому середовищі поширюються споживацькі настрої, формуються еміграційні настанови.

Найбільш загрозливим і небажаним наслідком тимчасової трудової міграції є трансформація її частини на стаціонарну. Якщо, виїжджаючи вперше, працівники-мігранти налаштовані заробити якнайбільше за можливо короткий час і повернутися на батьківщину, з накопиченням міграційного досвіду орієнтація на переселення для постійного проживання зростає. Оскільки у жінок перебування за кордоном в середньому триває довше, за даними дослідження Держкомстату 2008 р., не планували повернутися на батьківщину 28,2 % жінок-мігранток, тоді як чоловіків – 10,5 % (усього по масиву 14 %). В умовах фінансово-економічної кризи ця тенденція посилюється. Внаслідок специфіки зайнятості, ризик втратити роботу за кордоном для жінок менший, ніж для чоловіків. Крім того, мігранти, які перебувають в країнах з вищим рівнем життя та соціального захисту, навряд чи повернуться додому, оскільки в Україні ситуація гірша. Кризові умови вірогідно посилять й тенденцію до об'єднання сімей заробітчан за кордоном, що означатиме втрату Україною не лише самих мігрантів, а й їхніх нащадків. Цей невтішний висновок переконливо свідчить, що на перше місце серед пріоритетів міграційної політики України має бути поставлене завдання сприяння поверненню та реінтеграції працівників-мігрантів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дослідження у сфері трудової міграції: Україна (аналітична доповідь) /Док-т для обговорення на Нац. тристоронньому семінарі з питань зовнішньої труд. міграції у рамках

- проекту МОП «Можливості проф. навчання, зайнятості і мігр. Політика як фактори запобігання й скорочення масштабів торгівлі жінками в Україні» (2-4 лит. 2005 р.).
2. Зовнішні трудові міграції населення України / За ред. Е. М. Лібанової, О. В. Позняка. – К.: РВПС України НАН України, 2002.
 3. Зовнішня трудова міграція населення України / Державний Комітет статистики України, Український центр соціальних реформ. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 118 с.
 4. Герасименко Г. В., Позняк О. В. Гендерні аспекти трудових міграцій населення України // Демографія та соціальна економіка. – 2006. – № 1. – С. 51.
 5. Соціальне обличчя новітньої української трудової міграції: результати масового соціологічного опитування українських заробітчан в Італії. – Львів: Західноукраїнський Центр «Жіночі перспективи», 2003. – С. 11.
 6. За минулий рік грошові перекази трудових мігрантів до України сягнули майже 2 % ВВП // Сайт Українського національного інформаційного агентства. – <http://www.ukrinform.ua>
 7. Довжик Б. Про досвід роботи та пропозиції обласного центру зайнятості щодо подолання негативного впливу трудової міграції на стан ринку праці // www.dcz.gov.ua/ter/control/uk/publish/article?art_id=5223990
 8. Соціальне обличчя новітньої української трудової міграції: результати масового соціологічного опитування українських заробітчан в Італії. – Львів: Західноукраїнський Центр «Жіночі перспективи», 2003. – С. 11.
 9. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації. – К., 2006. – С. 12.

Віталій ОНИЩУК

НАЦІОНАЛЬНА МІГРАЦІЯ ЯК ІНДИКАТОР СОЦІАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Системна криза українського суспільства протягом періоду новітньої історії нашої держави створила відповідну атмосферу в сфері громадської свідомості. Для людей стали характерними песимістичні настрої, розчарування, невір'я в можливість перебороти життєві труднощі, недовіра до всіх офіційних структур.

Одразу після здобуття незалежності в 1991 році Україна відчула труднощі та загрози, пов'язані з нерозумінням національними елітами передусім місця і ролі української нації в новому світовому порядку, їх нездатністю мислити і діяти патріотично. Відсутність досвіду і розуміння, які були необхідні для інтегрування в цей світовий порядок, призвела до втрати контролю над потужним народним господарством країни, зростання безробіття, збільшення рівня корупції, політичної нестабільності.

У короткостроковій перспективі Україною продовжуватиме керувати покоління політиків, переважно виховане у старій системі цінностей. Фундаментальною особливістю їхньої поведінки є нездатність піднятися над партійними та груповими інтересами до інтересів держави, знаходити компроміси зі своїми політичними опонентами і консолідуватися навколо загальнодержавних проблем, однією з яких є зовнішня трудова міграція.

Більш ніж своєрідне становище України на європейській карті міграції демонструє її транзитна специфіка: це країна, з якої їдуть, в яку їдуть і через яку їдуть.

Україна має найвищий у світі відсоток проживання своєї корінної людності за кордоном, більшість якої відбула у пошуках роботи.

Україна опинилася на перехресті геополітичних, культурних та інших інтересів світових центрів влади, якими є Європа, США та Росія.

Розрив на культурному та психологічному рівнях існує і всередині країни, розділяючи її приблизно навпіл: на Східну і Західну частини. Східна Україна тісно солідаризується з ідейними

платформами Росії та її традиціями, в той час як Західна Україна налаштована на регіонально-національні устремління.

Найбільшою проблемою всього українського соціуму є новітня (четверта) еміграційна хвиля. Особливо трагічна доля спіткала нелегальних трудових мігрантів через їх правову та соціальну незахищеність у країнах перебування, а також через відсутність підтримки з боку Української держави.

Масштаби трудової міграції породжують глибокі соціально-психологічні деформації українських мігрантів за кордоном та їхніх сімей в Україні, а також призводять до демографічної кризи в українському суспільстві загалом.

Четверта хвиля української, в основному трудової, еміграції, на жаль, не виконує трансцендентної місії – збереження національної ідентичності. Трудові мігранти є не діаспорою, а, радше українськими громадянами, котрі мешкають за кордоном або ж змінили громадянство. Діаспора – категорія духовна. Щоб називатися діаспорою, національна група, яка компактно живе на території іншої держави, повинна володіти принаймні трьома характеристиками: відчуття небезпеки для материнської землі і основної частини народу; розуміння власної долі як ретранслятора народних цінностей та усвідомлення тимчасовості свого положення з надією на неодмінне повернення на батьківщину. У сучасних заробітчан цього немає.

Внаслідок новітньої еміграційної хвилі Україна втратила й надалі втрачає значну частину свого духовно-інтелектуального, наукового, економічного, репродуктивного, генетичного потенціалу [1, с. 340-345].

Сьогодні жодна з державних структур офіційно не відстежує, тим паче не регулює виїзд наших людей за кордон, не займається захистом їх прав та виявленням інших проблем трудової міграції. Ця сфера, як і багато чого в нашій країні, перебуває в тіньовому віданні.

Важливим фактором, що створює українській несприятливий психологічний вплив на людей всіх вікових категорій, є безробіття.

В Україні безробіття має сталий характер. Особливо важко переносять свою непотрібність суспільству люди високоосвічені, талановиті – висококваліфіковані робітники, керівники, інженерно-технічні працівники, працівники сфери культури, освіти, науки. Протягом радянської історії України за допомогою ЗМІ створювався позитивний образ людей таких професій, за ними закріплювалися високі соціальні оцінки, вони мали високий суспільний авторитет. Тому в сучасних умовах, саме серед цієї категорії українських громадян, набули поширення еміграційні настрої.

З появою широких можливостей працювати за кордоном, у бік більш розвинених економік прямують і люди робочих професій. Закріпившись на новому місці, вони, як правило, оформляють документи на право постійного проживання в країні перебування, потім перевозять туди членів своїх родин, запрошують знайомих, колег. Такий вид міграції має назву ланцюгової міграції. Він є найбільш характерним для фахівців із високою кваліфікацією, професіоналів.

Міграція – типова проблема незадоволених потреб, енергія яких перетворюється в енергію переміщення. Протилежними мотивам міграції можуть бути тільки мотиви патріотизму, мотиви зусиль на благо рідних місць, прагнення поліпшувати своє життя, скеровуючи свої зусилля саме на це, а не на переміщення.

Соціально-економічна криза в Україні виштовхує за межі країни в найбільшій мірі молодь, що прагне знайти роботу. З можливістю отримувати гідну зарплату та реалізовувати себе як фахівця. Основною причиною, яка жене українців на заробітки за кордон, є не безробіття, а низький рівень оплати за відповідну роботу в Україні.

Дослідження центром «Соціальні індикатори» (листопад 2008 року) [2] потреб українських трудових мігрантів показало три рушійні чинники, які впливають на рішення українців виїхати на роботу до іншої країни. По-перше, це матеріальні проблеми в сім'ї та неможливість вирішити їх доступними способами в Україні. Багато хто виїжджає за кордон для цільового заробітку – повернення боргів і кредитів, купівлі житла, освіти дітей. По-друге, дуже заохочують приклади трудової міграції інших людей, особливо родичів і знайомих, які вирішують у такий спосіб свої фінансові проблеми. Молодь до 35 років пояснює свої виїзди бажанням не тільки заробити, а й

підучити мову, набратися досвіду, познайомитися з іншими країнами та іншим способом життя.

І по-третє, на чужину наших співвітчизників жене дискомфорт від загальної нестабільності в Україні, повсюдної корупції, відсутність можливостей для розвитку та самореалізації, незахищеність від зловживань із боку владних структур. Третій чинник стає особливо вагомим для тих українців, які вже побували за кордоном, здобули певний досвід трудової міграції і, повернувшись на Батьківщину, подивилися на неї вже іншими очима.

Практично всі опитані заробітчани розповідали про глибокий психологічний стрес, пов'язаний з адаптацією до життя і роботи в чужій країні, розлукою із сім'єю. Проте, наразі, вони можуть розраховувати лише на підтримку таких самих заробітчани-співвітчизників.

Сьогодні ж, в період фінансової кризи, проблема міграції українців постає під новим кутом зору: скільки наших співвітчизників, втративши роботу за кордоном, повернуться додому?

Для забезпечення соціально-правового захисту громадян України за кордоном, а також для врегулювання міграційних процесів у самій Україні, яка будучи країною-донором, водночас є реципієнтом і транзитною країною для мігрантів із країн Азії, необхідно розробити концептуально-системну правову базу національної міграційної політики.

Україні потрібна така міграційна політика, яка убезпечить державу від неконтрольованих потоків нелегальної міграції та гарантуватиме своїм трудовим мігрантам легалізацію й інтеграцію на основі двосторонніх угод про тимчасове працевлаштування та задоволення національно-культурних потреб.

Головне завдання Української держави – створити своїм громадянам належні соціально-економічні умови для їхньої самореалізації вдома та забезпечити повернення українців на Батьківщину, де так потрібні соціально-активні громадяни й висококваліфіковані працівники.

Для цього необхідно розробити й прийняти національну програму повернення українців в Україну. Співпраця в цій сфері державних структур і українських громадських організацій в Україні й за кордоном має відбуватися на засадах громадянського суспільства. А формування повноцінного громадянського суспільства можливе тільки у тісній взаємодії населення, що проживає на території України та за її межами.

Консолідуючим осередком усіх складових українського суспільства покликана стати українська державницька ідеологія.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты. – К.: ИС НАНУ, 2002. – 700 с.
2. Зовнішня трудова міграція населення України. Київ: УЦСР, 2009. – 120 с.

Ольга ПИЩУЛІНА

СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

Міжнародна трудова міграція та її соціальний вимір

З набуттям незалежності Україна приєдналася до загальносвітових процесів, стала складовою міжнародного ринку, зокрема й міжнародного ринку праці. З огляду на це, гендерні аспекти міжнародного ринку праці стали одним із найсерйозніших викликів для нашої країни, і отже, потребують аналізу. Зокрема такого аналізу потребує трудова міграція, що є невід'ємним елементом ринку праці. Трудові міграції – загальновизнаний та загальноприйнятий економічний механізм поєднання потреби і пропозиції робочої сили в рамках міжнародного ринку праці. Всі без винятку країни світу є одночасно країнами-донорами і країнами-реципієнтами трудових міграцій і відрізняються лише співвідношенням імміграційних та еміграційних потоків.

Міжнародний ринок праці постійно генерує умови для міжнародного перерозподілу працездатного населення. Інтернаціоналізація економіки та нерівний розвиток країн призвели до того, що трудова міграція набула величезного соціально-економічного та політичного значення в сучасному світі.

Сьогодні різниця в рівні життя та економічних можливостях в різних країнах – основна рушійна сила міграції. Так, в 2005 році погодинна оплата праці у виробництві складала 0,25 USD в Індії та Китаї, 0,6 – в Росії, 2,09 – в Польщі, проти 17,20 у США, 23,66 – у Японії, 31,88 у Німеччині. Цей економічний баланс сил між країнами формує і траєкторії міграцій, у яких різні країни відіграють різну роль. За декілька останніх десятиріч трудова міграція призвела до сегментації ринків праці розвинутих країн, в яких фактично виділились сектори, де працюють переважно мігранти. Це в першу чергу непрестижні робочі місця, що не потребують високої кваліфікації, з важкими умовами праці і низькою оплатою; і переважно неформальні або тіньові сегменти зайнятості.

Аналіз участі України в міжнародному поділі праці обумовлюється поєднанням внутрішніх чинників соціально-економічного розвитку України та зовнішніх чинників трудових міграцій. Сформована на ринку праці України ситуація сприяє збільшенню кількості осіб, які схильються до трудової міграції за кордон. Ця тенденція зберігається протягом останніх років і обумовлена декількома основними чинниками: низькими доходами населення, особливо серед жінок, напруженням ситуації на окремих локальних ринках праці, сегментацією ринку праці в цілому, поляризацією населення за рівнем прибутків та іншими чинниками.

Як свідчить світовий досвід, ці чинники мають величезний руйнівний потенціал. Національний капітал все ще не має відповідних коштів і зацікавленості в створенні достатньої кількості робочих місць із рівнем заробітної плати, достатньої для попередження масового відтоку робочої сили за кордон. Продуктивність праці в Україні залишається низькою, призводячи до невимогливого ставлення до трудових ресурсів. Внаслідок цього економіка України стає найбільшим міграційним донором.

Попередній аналіз ситуації показує, що великі потоки трудових мігрантів – громадян України, що працюють за її межами, були сформовані у 1990-ті роки, а наприкінці 1990-х, і особливо у 2000–2001 роках, ці потоки збільшилися внаслідок високого рівня бідності населення. Тобто заробітчанські поїздки 1990-х років та 2000–2001 років були спричинені зубожінням українських громадян. Але за останні кілька років чинники трудових міграцій змінилися. Ними стало, насамперед, бажання наших громадян поліпшити фінансовий стан сімей, мати власний бізнес, на формування якого йдуть заробітки трудових мігрантів. Трудові поїздки наших громадян сьогодні – це важливий ініціативний крок до життєдіяльності в ринкових умовах.

На жаль, суттєвою перешкодою на шляху розуміння масштабів трудової міграції та місця гендерної складової в них є визначення чисельності трудових мігрантів, і особливо чисельності жінок-мігрантів. Відсутність таких даних призводить до різноманітних політичних, соціальних та економічних спекуляцій та стає підґрунтям необ'єктивних висновків і неадекватних рекомендацій. Сьогодні за різними оцінками різних фахівців кількість мігрантів оцінюється в межах від 2 до 7 мільйонів. Ігнорування обліку мігрантів з боку держави свідчить не лише про безпорадність або брак зацікавленості, а й стимулює інші негативні процеси, заганняючи вирішення цієї проблеми у глухий кут.

За даними Міністерства праці та соціальної політики України, нині за кордоном працюють до 3 мільйонів наших співвітчизників. Цю цифру підтримує і більшість експертів, які працюють в означеній сфері. Наведена кількість обґрунтовується даними, розрахованими на підставі статистичної та адміністративної інформації про чисельність та економічну активність населення, даними консульських установ щодо громадян України, які перебувають за кордоном, і даними суб'єктів господарської діяльності, що займаються посередництвом у працевлаштуванні громадян України за кордоном.

Статистика, що існує в країнах, куди прямують українські мігранти, намагається врахувати як легальних іммігрантів, так і нелегально працевлаштованих. За цими даними, загальна чисельність українських заробітчан в Росії, Польщі, Португалії, Італії, Чехії, Іспанії, США, Ізраїлі, Греції і Туреччині

складає біля 2 млн. 200 тис. осіб [1]. За даними Інституту демографії і соціальних досліджень за межами країни знаходяться 1-1,3 млн. українців. А загалом кількість тих, хто протягом року хоча б декілька днів пропрацював за кордоном, нараховує 2-2,7 млн. [2]. Складнощі з обрахуванням чисельності трудових мігрантів зумовлені значними обсягами тінізації означеного процесу, і можуть бути вирішені тільки шляхом вибірових статистичних обстежень.

Як свідчать дані Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, найбільший прошарок серед тих, хто їде заробляти за кордон, становлять люди у віці 20–39 років. Згідно з офіційними даними, щорічно за кордон виїждять близько 40 тис. українців [3].

За офіційними статистичними даними, найбільший рівень міжнародної міграції у 2005 році відзначався у Закарпатській, Луганській, Рівненській, Донецькій, Дніпропетровській, Волинській, Львівській, Чернівецькій, Харківській областях, а також у місті Київ [4]. При цьому для Києва, Харківської, Донецької і Дніпропетровської областей характерні також і притоки мігрантів, натомість Луганська, Закарпатська та Рівненська області зазнали демографічних втрат внаслідок значного від'ємного приросту мігрантів. Та загалом порівняно із обсягами міграції попередніх років спостерігається тенденція скорочення чисельності осіб, які вибувають з України. Більшість мігрантів – це населення у працездатному віці, причому в міських поселеннях переважають жінки, а в сільській місцевості – чоловіки.

Частка жінок у складі зовнішніх трудових мігрантів з України становить 36 %, отже жіноча складова не є домінуючою в структурі трудових мігрантів. Але жіноча міграція має певні специфічні риси.

Таблиця 1.

Міграційний рух населення України у січні-вересні 2006 року. Абсолютні дані кількості прибулих, вибулих, міграційного приросту з внутрішньої та зовнішньої міграцій

	У межах України			Зовнішня міграція		
	число прибулих	число вибулих	число прибулих	число вибулих	число прибулих	число вибулих
Україна	498242	498242	x	28002	21518	6484
Автономна Республіка Крим	23250	22284	966	4085	1896	2189
Вінницька	21198	22211	–1013	881	514	367
Волинська	14217	13700	517	335	593	–258
Дніпропетровська	37447	35913	1534	1500	1343	157
Донецька	41560	42218	–658	3599	3171	428
Житомирська	16680	17369	–689	474	499	–25
Закарпатська	6738	7580	–842	203	693	–490
Запорізька	17244	17967	–723	1298	968	330
Івано-Франківська	10786	11329	–543	307	339	–32
Київська	20409	18777	1632	779	335	444
Кіровоградська	8670	11405	–2735	214	267	–53
Луганська	24776	26842	–2066	1325	2008	–683
Львівська	23122	23868	–746	365	585	–220
Миколаївська	13451	13276	175	780	446	334

Одеська	21253	22674	-1421	2098	811	1287
Полтавська	20556	20131	425	577	451	126
Рівненська	14648	15535	-887	233	663	-430
Сумська	15381	16549	-1168	518	470	48
Тернопільська	9402	10659	-1257	218	294	-76
Харківська	35380	33841	1539	1540	1402	138
Херсонська	11319	13114	-1795	441	445	-4
Хмельницька	16950	17260	-310	443	431	12
Черкаська	18845	18411	434	648	415	233
Чернівецька	8126	7924	202	390	508	-118
Чернігівська	13283	13499	-216	474	454	20
м. Київ	29917	21573	8344	3523	1103	2420
м. Севастополь (міськрада)	3634	2333	1301	754	414	340

В останні роки дещо активізувався міграційний рух і в межах України. Обсяг валової міграції (сума прибулих і вибулих) у 2004 році склав 1501,6 тис. осіб, що майже на 4 % більше порівняно з попереднім роком. Переважна більшість (53,5 %) осіб, які змінювали своє постійне місце проживання в Україні, робили це з родинних обставин, близько 17 % переїхали у зв'язку з навчанням, а дещо більше змінили свою адресу у зв'язку зі зміною місця роботи. Міграційне скорочення за 2004 рік в цілому по Україні становило 7,6 тис. осіб, що на 31,4 % менше порівняно з 2003 роком, а за 5 місяців поточного року маємо вже навіть міграційне зростання на 3,6 тис. осіб: з країн СНД в Україну прибуло на 6,2 тис. осіб більше, ніж вибуло за її межі, а з іншими країнами продовжується міграційне скорочення (-2,7 тис. осіб). В регіональному розрізі за останні 5 місяців 17 регіонів мали від'ємне сальдо міграції, яке було найбільшим в Кіровоградській області (-1,6 тис.), а у 10 регіонів прибуття переважало над вибуттям (найвищим цей показник зафіксований у м. Києві – 7,4 тис. осіб).

Дуже поширена тимчасова трудова міграція наших співгромадян. Виїзди здійснюються переважно з декларованою метою туризму, відвідування родичів тощо, за допомогою посередників. Внаслідок цього громадяни України є цілковито незахищеними від свавілля роботодавців та посередників, а багатьом мігрантам загрожує небезпека потрапити в тенета торговців людьми.

Незважаючи на масштабність явища, за оцінками спеціалістів Інституту демографії і соціальних досліджень трудова міграція наразі прямого впливу на демографічну ситуацію не здійснює, тому що фактична кількість робітників, які залишаються в країнах, куди виїздили працювати, складає близько 3,5 % [5]. Тим не менше, пілотне дослідження в середовищі трудових мігрантів, що проводилося в вересні 2004 року Центром миру, конверсії та зовнішньої політики України, виявило значний імміграційний потенціал заробітчан [6]. Кожен десятий з опитаних декларував бажання залишитися у країні перебування на заробітках у категоричній формі, за будь-яких умов, ще 34 % – за умови отримання ними легального статусу, 3,7 % – за умови одруження з громадянином (громадянкою) іншої країни. Зважаючи на те, що розвинені країни використовують селективну практику підходу до потенційних мігрантів, є підстави вважати, що більшість із нині наявних 3,5 % мігрантів цієї групи складають активні, ініціативні та освічені громадяни репродуктивного і працездатного віку.

Не можна не враховувати також непрямого впливу міграційного відтоку на демографічну

ситуацію в Україні – гастрабайтери частіше за все працюють в тяжких, технічно небезпечних умовах, не маючи соціального і правового забезпечення. Крім того, відбувається розрив сімейних зв'язків і «випадання» з репродуктивних процесів не лише самих заробітчан, але і їх чоловіків та дружин.

Досить поширена точка зору, що виїзд на заробітки обумовлений повною неможливістю працевлаштування в Україні. Однак, за даними Інституту соціології НАН України, у 58 % тих, хто збирається за кордон, є робота в Україні [7]. В подальшому трудові мігранти просто не виявляють бажання повертатися на робочі місця з рівнем оплати набагато нижчим, аніж у сусідніх країнах. В цьому вони наслідують приклад громадян країн Східної Європи, що продають свою робочу силу на тих ринках праці, де вона цінується дорожче.

Серед **внутрішніх причин трудових міграцій** українських громадян можна виділити передовсім незадоволений попит на роботу всередині країни. Нагадаємо, що становлення ринкових відносин в Україні відбувалося в умовах економічного спаду, а її трудовий потенціал не мав достатнього попиту на внутрішньому ринку праці. І навіть зараз, незважаючи на досить високі темпи економічного зростання, можливості використання національної робочої сили в економіці України недостатні, а матеріальне забезпечення працівників далеке до європейських стандартів. Тобто Україна має економічні передумови для перерозподілу робочої сили як країна-донор. Саме тому трудові міграційні поїздки громадян України в контексті економічного сьогодення країни слід розглядати як явище об'єктивне. В останні роки до цього списку додався такий мотив, як «суспільна мода». Він виник внаслідок укорінення заробітчанства як своєрідного способу життя, певної нової суспільної культури на українському ґрунті.

Якщо проаналізувати всі причини, які зумовлюють трудову міграцію, виграші й програші від трудової міграції, то ми легко зійдемося на одному спільному знаменнику, який називається соціально-трудова демпінг. Йдеться про те, що національний товаровиробник економить на вартості робочої сили, в результаті стаючи більш конкурентоспроможним на зовнішніх ринках, але ціною його конкурентоспроможності стає втеча робочої сили, яка полишає межі України. Підраховано, що в Європі в ціні собівартості товару вартість робочої сили становить 75 %. Для України цей показник, у найпрогресивніших галузях, не перевищує 35 %, а то й 10, і 8 %, як в аграрному секторі.

В цілому трудова еміграція має для ринку праці України як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, у працюючих мігрантів – громадян України є можливість використати свою робочу силу і знання та мати за це пристойну винагороду. Згідно досліджень, п'ята частина сімей мігрантів оцінює своє матеріальне становище як хороше, а близько 63 % — як середнє, високою є оцінка житлових умов мігрантів. Крім того, у 60 % випадків відкриття власної справи членами сімей мігрантів стало можливим саме завдяки заробіткам за кордоном. З іншого боку, держава, яка поки що не в змозі запропонувати своїм громадянам належні робочі місця, отримує потужне зовнішнє фінансове джерело формування національного багатства і формування трудовими мігрантами підвалин для майбутнього розвитку підприємницької діяльності.

Виїжджаючи за кордон, заробітчани створюють додаткові можливості для працевлаштування неемігранського населення регіону з інтенсивною міграцією. При цьому помітним залишається розрив у доходах цих двох категорій, що посилюється інфляційним ефектом від трансфертів – адже зароблені кошти вкладаються в придбання нерухомості, автомобілів, освіту дітей, «проїдаються» непрацюючими членами сім'ї і лише незначна їх частина інвестується у відкриття власної справи.

Об'єм коштів, отриманих громадянами України внаслідок трудової міграції, оцінити важко. Але, відповідно до деяких розрахунків, середньомісячний прибуток домашніх господарств складає 2 млн. гривень, що становить приблизно третину загального номінального доходу населення України. Відповідно до інших оцінок прибуток домашніх господарств складає 4-6 тисяч доларів США на рік. Якщо помножити цю суму навіть на мінімальну кількість мігрантів, це дасть 5 млрд. доларів США на рік. Так, відповідно до оцінок місцевої влади, тільки в Тернопільській області річні трансфери трудових мігрантів складають біля 100 млн. доларів на рік, а сумарний обсяг заробітків українських громадян за кордоном, за розрахунками відділу міграційних досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень, становить 4,7 мільярда доларів на рік, тобто

11 % внутрішнього валового продукту. Натомість місцеві інвестиційні програми від закордонних інвесторів на 2002-2005 рік складають 13.4 млн. доларів, тобто тільки 2 % от цієї суми. Реальні доходи від трудової міграції навіть вищі, тому що тільки третина цих трансферів проходить через банківські рахунки.

Грошові трансфери від трудових мігрантів збільшують купівельну спроможність і тим самим стимулюють виробництво. Це також стимулює розвиток малого підприємництва, сприяючи формуванню середнього класу в Україні. В цілому, це приносить конкретну вигоду не тільки сім'ям окремих заробітчан, але й державі загалом, адже зменшується рівень бідності в країні, зростає сукупний попит, збільшується ємність внутрішнього ринку, що позитивно впливає на економічну ситуацію в країні та, зокрема, на розвиток виробництва.

Навіть при врахуванні позитивних ознак української трудової міграції, яка начебто генерує середній клас, і яка надає змогу певній частині громадян уникнути зубожіння, слід звернути увагу на її внесок у формування прошарку люмпенів. Ринок регіонів проживання значної частини трудових мігрантів орієнтується не на середню зарплату місцевих працівників, а на прибутки сімей мігрантів, що зумовлює зростання цін на товари першої необхідності.

Що ж пропонує мігрантам закордонний ринок праці?

Більшість трудових мігрантів з України зайняті в будівництві (37 %) та наданні послуг домашньої прислуги (близько 23 %), тоді як у державному управлінні, освіті, охороні здоров'я — лише відповідно 1,4 %, 0,6 % і 1 %. За такою статистикою виникає небезпідставне запитання: яких же додаткових знань набуває вчителька, яка працює покоївкою або нянею? До того ж шкідливі умови праці та малокваліфікована праця, де здебільшого зайняті мігранти-будівельники, сезонні робітники, ставлять під сумнів не лише значення підвищення кваліфікації працівників, а й саму можливість професійного зростання.

Великою перешкодою для ринку праці зростаючої економіки і збільшення продуктивності праці є втрата професійних знань і умінь, що відбувається в середовищі мігрантів. Існує великий ризик, що ці люди можуть бути назавжди втраченими для національного виробництва, оскільки внаслідок декваліфікації вони не зможуть працювати за спеціальністю навіть у випадку, якщо будуть пропозиції достойно оплачуваних робочих місць, а найматися на некваліфіковану вони знову стануть за кордоном — через вищу зарплатню у порівнянні з місцевою.

Працюючи за кордоном, гастербайтери не беруть участі у розбудові пенсійної та соціальної систем. В останній час цей факт у поєднанні з бажанням нівелювати інфляційну віддачу від грошових переказів мігрантів часто виступає приводом для порушення питання оподаткування прибутків заробітчан.

Щоб відповісти на питання, чи буде цей крок успішним, звернемось до наступних фактів. У вже згадуваному дослідженні, проведеному Центром миру, конверсії та зовнішньої політики України на питання «Чи готові Ви сплачувати податки в Україні у випадку, якщо Вам буде надана можливість легального працевлаштування за кордоном?» тільки 7 % респондентів відповіли «Так», 9,6 % — «Скоріше так», 24,6 % — «Однозначно ні», 44,7 % — «це залежить від умов оподаткування», 14 % не визначилися [8]. До умов, що можуть схилити респондента до чесної сплати податків, належать «справедливий рівень оподаткування» і «відсутність корупційної складової» при працевлаштуванні. Це опитування підтверджує припущення про те, що трудові мігранти свідомо ігнорують можливості легального працевлаштування (в країнах, з якими підписані двосторонні угоди) і уникають контактів з українськими офіційними представництвами через небажання розкривати обсяги своїх прибутків перед вітчизняними фіскальними органами. Крім того, для України є проблемою значний обсяг незареєстрованих потоків грошових переказів, який оцінюється на рівні двох третин від загальної величини переказів, і введене оподаткування прибутків мігрантів призведе до відмови від переказів цих коштів через офіційні фінансові установи.

Дуже мало із зароблених грошей витрачається на підприємництво чи самозайнятість в Україні та на соціально-економічний розвиток краю загалом. Крім того, працівники за кордоном — мало організовані, вони, наприклад, не об'єднуються у відповідні спілки і не мають програм дій на перспективу. Недостатнім є й соціальний захист цих наших співвітчизників.

Цілковита більшість українських трудових мігрантів працює за кордоном нелегально, одним із наслідків чого є численні порушення їх прав. Умови праці наших громадян за кордоном не відповідають нормативам, встановленим як в Україні, так і в країнах-реципієнтах. Звичайною ситуацією є ненормований робочий день, недотримання техніки безпеки, частими – випадки несвоєчасної й неповної виплати заробітної плати. Зазвичай тривалість робочого дня українського трудового мігранта за кордоном перевищує 8 годин, як правило становлячи 10–12 годин. При досягненні пенсійного віку нелегальні мігранти позбавлені належного рівня пенсій через відсутність страхового стажу, оскільки вони не сплачують внески до Пенсійного фонду України. Разом із тим наші співгромадяни свідомо погоджуються на такий напружений режим з метою заробити якомога більше коштів. Задля мінімізації витрат у країні-реципієнті наші громадяни проживають у некомфортних умовах, деякі навіть привозять з України продукти. І майже три чверті осіб, що мають досвід трудових міграцій, зорієнтовані на повторення поїздки.

Існують і **соціальні втрати** – роз'єднані родини, діти, які виховуються без батьків, поява соціального сирітства тощо. Виїзди на роботу за кордон призводять до формування специфічного типу мігрантської сім'ї, достатньо вільної, щоб функціонувати в тих умовах, які диктує робота на виїзді, забезпечувати необхідну мобільність дорослих членів. Перехід сімей трудових мігрантів на нові умови існування не може не впливати на їх бажання та можливості мати дітей: рідко яка жінка наважиться мати кількох дітей за неміцних відносин між подружжям.

Існують прогнози розрахунки, в яких приймалось як гіпотеза, що українські жінки під час роботи за кордоном не народжують. Так, за даними обстеження, проведеного в Закарпатті, нараховується майже 19 тисяч дітей, у родинях яких один із батьків виїхав на заробітки, та майже 5 тисяч дітей, у яких на заробітках перебувають двоє батьків. З іншого боку, працюючи на чужині, заробітчани втрачають здоров'я внаслідок важкої фізичної і часто ненормованої праці, не отримуючи при цьому кваліфікованої медичної допомоги.

Ці процеси мають суттєвий гендерний вимір. Так, у окремих регіонах України майже повністю знищений жіночий ресурс. Цілі села Тернопільської області позбавлені жінок репродуктивного віку, що зумовлює руйнацію сімей, негативно впливає на виховання дітей у цих родинях, зумовлюючи кількості безпритульних дітей (до 150 тис.), зростання злочинності

Трудові міграційні процеси у гендерному вимірі. «Жіноча міграція»

Аналіз гендерних аспектів міграційних процесів та жіночої міграції зокрема – відносно нова дослідницька галузь в Україні. Переважна більшість міграційних досліджень або не розглядають гендерні аспекти міграції, або ж включають їх фрагментарно, як один із напрямів диференціації даних. Існує потреба у включенні гендерного підходу в аналіз міграційних процесів, зокрема – у вивченні жіночої міграції як самостійного об'єкта дослідження. Це надасть змогу визначити специфіку міграційних процесів, у яких активним суб'єктом є жінка, та проаналізувати ті нові можливості й проблеми, пов'язані із розвитком міграції, що є суттєвими як для самих жінок, так і суспільства в цілому.

Ми вже відзначали вище, що жіноча міграція має специфічні риси порівняно з міграційними процесами, суб'єктами яких є чоловіки. Жінки-мігрантки зайняті в найбільш дискримінованих, неформальних і тіньових сегментах емігрантської зайнятості (див. *табл. 2*). Праця у сфері послуг, у яку переважно залучені жінки-мігрантки, має ряд особливостей, що роблять працівниць цієї сфери більш вразливими і менш соціально захищеними, ніж зайнятих у інших сферах економіки. Праця із виробництва послуг і у приватній і в суспільній сферах традиційно маловизнавана й досі *de facto* не вважається рівноцінною за соціальною й економічною значущістю праці у інших галузях економіки. Це особливо стосується так званих домашніх послуг.

Про те, що жінки-мігранти працюють в найменш престижних сферах зайнятості, говорить оплата їх праці. Відповідно до даних вибіркового дослідження у групі низькооплачуваних трудових мігрантів (до 500 доларів на місяць) співвідношення жінок і чоловіків складає 3:1, тоді як в групі високооплачуваних мігрантів (більш ніж 1000 доларів на місяць) ця пропорція змінюється на протилежну – 1:3. Низький статус праці мігранток, окрім цієї об'єктивної економічної складової,

має і суб'єктивний прояв: складається негативний соціальний імідж жінок-мігранток, заснований на тому, що жінки виконують суспільно неprestижну роботу.

Специфіка жіночої трудової міграції пов'язана не тільки з формуванням типових секторів зайнятості мігранток та неprestижністю їх праці, але й з іншими моментами. Зокрема це більша гнучкість жіночої праці, що гірше піддається регламентації в контрактах та є більш індивідуалізованою. Це також соціально-демографічні особливості мігранток – молодий вік, часто – неповна освіта. До суттєвих особливостей жіночої трудової міграції слід віднести і більшу наявність прихованих мотивів – шлюбних та еміграційних. З огляду на це жіноча трудова міграція за останні роки стала зоною підвищеного ризику та масових порушень прав людини.

Отже, причини маргіналізації жіночої міграції варто шукати в об'єктивній економічній сфері, передовсім у характері праці жінок-мігранток та їх ролі в економічних структурах суспільства. В результаті подвійної – національної і гендерної – сегрегації робітників на ринку праці індустріально розвинутих країн складається доволі специфічний розподіл праці, в якому жінки-мігрантки відіграють цілком певну роль. Цей розподіл праці – між національними робітниками і мігрантами, а також між самими мігрантами за ознакою статі, – наразі переростає просто існування окремих економічних ніш, зайнятих мігрантами на ринку праці, формуючись у певний економічний режим, на якому ґрунтується більша частина економіки розвинутих індустріальних країн (причому економічний і соціальний добробут цих країн все більше залежить від праці мігрантів).

Дослідження з питань міграції показують, що протягом останніх 10 років сформувався контингент потенційних мігрантів та визначилось коло міграційних переваг.

Таблиця 2.

Переважні сфери зайнятості потенційних мігрантів жінок

Сфери зайнятості	% відповідей
Суспільний сервіс (персонал готелів, роздрібна торгівля)	51
Домашні послуги (няні, хатні робітниці, гувернантки, тощо)	56
Розваги (танцівниці, моделі, стриптизерки)	5
Оздоровчі послуги (масажні салони, тощо)	5
Сезонні роботи в сільському господарстві	16
Будь яка робота на добрих умовах	44
Інше	30

Як бачимо, найбільш популярними сферами зайнятості мігранток є суспільний і домашній сервіс. Більше 1/3 респонденток згодні на будь-яку роботу, якщо умови будуть задовільними, тобто ці жінки не мають чітких уявлень відносно сфер майбутньої зайнятості. Це свідчить про гнучкість пропозиції праці з боку України як країни-донора та готовність реагувати на будь-який попит з боку країн-реципієнтів. Тому подальша сегрегація робітників на ринку праці індустріально розвинутих країн має усі шанси на відтворення та поглиблення.

Офіційними каналами трудової міграції з України сьогодні є виїзд через систему фірм із працевлаштування українських громадян за кордоном, що працюють згідно з ліцензіями, а також у рамках міждержавних угод. Так, наприклад, відповідно до укладеної Угоди між Україною та Словачкою Республікою про взаємне працевлаштування громадян тільки Закарпатським

обласним центром зайнятості за 9 місяців поточного року оформлено і надіслано Національному бюро Словацької Республіки згідно заяв працедавців документи для працевлаштування більш ніж 200 тисяч жителів області, 75 % серед працевлаштованих становлять чоловіки. Із всіх громадян, які виїхали працювати до Словаччини, майже 90 % осіб мають професійно-технічну освіту та працюють за робітничими професіями на будівництві та у швейній промисловості.

Проблемним питанням у сфері трудової міграції громадян України за кордон є діяльність різних посередницьких структур. Більше двох третин всіх українських трудових мігрантів виїжджають за кордон за туристичними візами, які надають неякісні посередницькі послуги із працевлаштування за кордоном та не несуть за це ніякої відповідальності. Ці проблеми значною мірою зумовлені відсутністю належного законодавчого регулювання такого виду підприємництва.

За офіційними даними, протягом 2003 року державними центрами зайнятості за кордоном працевлаштовано лише кілька сотень наших громадян, натомість решта працевлаштовується нелегально. Не зважаючи на зростаючу динаміку трудових мігрантів, частка жінок до 2003 року не перевищувала 25 % через те, що більшу частину офіційно працевлаштованих за кордоном складають будівельники та моряки. Натомість жінки переважають серед частки працевлаштованих нелегально. За деякими оцінками, частка нелегально працевлаштованих складає до 70 %. Це самостійне працевлаштування за особистими каналами, а також виїзд через нелегальних – тих, що діють без ліцензії, – посередників.

Однак і виїзд за офіційними каналами не гарантує жінкам повністю легальної міграції. До 90 % діючих фірм-ліцензіантів надає жінкам гостьові чи туристичні візи, що не дають права на працю за кордоном. Таким чином, доступний для жінок шлях трудової міграції, що вважається легальним, насправді таким не є. Таким чином, сфера трудової міграції сучасної України – це найкраща ілюстрація особливостей української тіньової економіки, яка існує всередині формальної економіки, спираючись на її офіційний статус.

При цьому тіньові й неофіційні відношення й структури в багатьох випадках є ефективнішими за законні механізми. За оцінками відомих фахівців в галузі міграційних процесів, якщо сьогодні змоделювати гіпотетичну ситуацію, за якої всі нелегальні та напівлегальні канали виїзду будуть перекриті, то ми практично повернемося на 18 років назад за «залізну завісу» [9].

Міграція (постійна або тимчасова) займає певне місце в спектрі адаптаційних стратегій працездатного населення (див. табл. 3). З міграцією жінки пов'язують надію на зміни соціального статусу, якісний стрибок в матеріальному добробуті, а іноді і зміну всього способу життя. Міграція може бути як «стратегією виживання», так і «стратегією успіху». У будь-якому випадку міграція розширює «поле вибору» можливих життєвих стратегій жінок, що спрямовані на адаптацію до соціально-економічних реалій сьогодення (див. табл. 4).

Таблиця 3.

**Відповіді респондентів на запитання
«Чи хотіли б Ви виїхати з населеного пункту, де Ви живете?»**

	2002		2003		2004		2005		2006	
	Чол.	Жінки	Чол.	Жінки	Чол.	Жінки	Чол.	Жінки	Чол.	Жінки
Так, хотів би	17,9	20,6	19,0	23,4	21,7	20,6	17,5	20,6	20,6	19,9
Важко сказати	25,6	24,9	24,7	22,1	20,1	21,7	22,2	18,5	16,4	17,2
Ні	56,4	54,5	56,3	54,6	58,2	57,7	60,3	60,9	63,0	62,9

Таблиця 4.

**Відповіді респондентів на запитання
«Які причини могли б Вас спонукати виїхати?»**

	2004		2005		2006	
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки
Бажання знайти нове місце роботи	26,5	20,2	21,4	14,5	20,6	16,0
У зв'язку з навчанням	2,0	2,3	3,1	1,3	2,7	3,2
Хочу переїхати ближче до родичів	5,9	9,5	3,8	8,1	3,9	7,1
Хочу змінити кліматичні умови	3,8	4,6	3,0	3,1	2,9	2,8
Хочу змінити місце проживання	8,3	8,5	6,6	8,8	7,6	7,4
Не хочу виїздити	–	–	51,3	52,4	52,2	51,6

Як бачимо, чоловіки дещо більше замотивовані на зміни місця роботи; тоді як мотивація жінок і чоловіків з причин навчання практично співпадає. Більше половини потенційних мігранток-жінок орієнтуються на короткострокову або середньострокову міграцію – до одного року. Біля чверті взагалі орієнтуються на короткотермінову сезонну міграцію, тобто на швидкий зарібок і повернення додому.

Слід відзначити, що ця тенденція поступово поглиблюється, особливо після незначного підвищення рівня заробітної платні за останні роки. Ґрунтуючись на цих тенденціях, можна рекомендувати країнам, які мають міграційну взаємодію, увести експериментальні програми легальної короткотермінової трудової міграції, забезпеченої квотою робочих віз, спеціально для жінок. Причому такі програми мала б розробити та запропонувати Україна, як більш зацікавлена сторона. Приймаючі сторони навряд чи будуть проявляти ініціативу першими, хоча й шукають шляхи подолання нелегальної міграції.

Гострота пов'язаних із жіночою трудовою міграцією соціальних проблем, має привернути увагу держави. Маргінальність жінок-мігранток – це соціальний конструкт, що відображає загальну гендерну асиметрію в соціальній і економічній сфері (низький соціальний статус жінки, зрушення в бік низькооплачувальних секторів зайнятості).

Отже, при формуванні міграційної політики слід виходити з того, що регулювання зовнішньої трудової міграції з України може бути успішним тільки за умови активної ролі держави в реалізації всіх напрямків, зокрема і процесів працевлаштування українських громадян за кордоном. Головним має бути принцип, за яким держава є основним гарантом дотримання прав усіх категорій мігрантів. Існування великої кількості приватних посередницьких структур на тлі пасивності держави в цих питаннях не може вирішити усіх проблем.

В результаті нерозвиненості правової бази міграційних процесів при їх існуванні залишаються актуальними проблеми, що пов'язані з забезпеченням прав людини. Поширені масштаби міграцій висунули на перший план такі питання, як розробка правових гарантій і механізмів соціального захисту мігрантів і їх сімей за кордоном, а також і після повернення в країну. В першу чергу це стосується жінок-мігрантів, завдяки специфічно виниклих проблемних ситуацій і труднощів їх регламентації в трудових і шлюбних контрактах (до речі, які не передбачені вітчизняним законодавством) або в інших угодах. Не дивлячись на значну кількість фірм-посередників з організації працевлаштування за кордоном, правове забезпечення цих процесів не відповідає

відповідним міжнародним нормам: захист прав мігрантів, доступність інформації про країни, що приймають, погано відпрацьовані. Багато фірм не дають ніяких юридичних гарантій. Тому, дуже часто українські мігранти, мають слабку правову підготовку, погано орієнтуються в складному міграційному законодавстві, не мають звички до цивілізованих форм вирішення різних проблем.

Доступність інформації про міграційні можливості, безумовно, явище позитивне. Міграційні настрої в суспільстві неможливо подавляти, вони повинні супроводжуватися поширенням альтернативних можливостей для реалізації цих настроїв. Однак, турботу викликає те, під впливом засобів масової інформації складається певний міграційних стереотип. Притому емігрувати на постійне місце перебування вже є легше, ніж знайти тимчасову працю за кордоном.

Реклама трудової міграції, цікавить перш за все жінок, що не мають чітких професійних орієнтирів. По-перше, вони об'єктивно знаходяться в гірших умовах на українському ринку праці, а по-друге, західні підприємці у специфічних сферах зайнятості жінок-мігрантів отримують найбільші прибутки за рахунок розвинутого демпінгу жіночої робочої сили.

Проблема демпінгу українських спеціалістів (як чоловіків так і жінок) має свої об'єктивні і суб'єктивні підґрунтя. Перші полягають у різниці в оплаті праці, що складає різницю в 15-20 разів. Демпінг знижує цю величину до 5-8 разів (заробіток трудових мігрантів складає до US \$ 1000). Суб'єктивна сторона полягає в згоді самих мігрантів, що оцінюють умови праці за заниженою шкалою оплати праці [10]. Особливо розвинуто демпінг жіночої робочої сили.

Дотримуючись рівноправного партнерства на міжнародному ринку праці, Україна повинна змінити парадоксальну ситуацію, що склалася, коли наша країна є постачальником у водночас кваліфікованої і дешевої робочої сили, і це в першу чергу має відношення до жіночої міграції.

Дослідження жіночої міграції в Україні тільки починається. Подальші дослідження дозволять більш глибоко дослідити специфічні питання в цій галузі, привертаючи увагу до проблематики жіночої міграції, знайти найбільш адекватні форми практичної діяльності в цій сфері, окреслити шляхи вдосконалення міграційної інфраструктури в країні і її взаємодію з жіночим рухом.

На жаль, ефективної міграційної політики в країні поки ще немає, як і науково-обґрунтованої програми дій у цьому напрямі. Причому не просто виокремленої програми скорочення трудової міграції, а такої програми, яка була б елементом довгострокової програми розвитку країни, в якій були б узгоджені зв'язки з іншими проектами перспектив суспільного і державного розвитку. Те, що програма зайнятості подається, дуже добре, але це тільки локальна програма, а тут зв'язки, які пронизують все суспільство і по вертикалі, і по горизонталі. Саме така програма потрібна країні.

Внаслідок того, що трудова міграція є економічною проблемою, основним важелем державного регулювання зовнішньої трудової міграції громадян України повинно бути створення, перш за все, привабливого внутрішнього ринку праці, з урахуванням потреб жінок.

Державна політика у сфері трудової міграції має поставити за мету забезпечення соціальної захищеності українських працівників за кордоном та зворотності зовнішніх трудових поїздок, якнайширше залучення міграційних грошей в економіку України. Бажано було б запобігти зниженню кваліфікації високоосвічених спеціалістів внаслідок працевлаштування за кордоном на низькокваліфіковані робочі місця, а також, звісно, держава повинна потурбуватися, як скоротити масштаби нелегальної трудової міграції населення за її межі.

Виходячи з поставлених цілей, з метою мінімізації негативних наслідків трудової міграції, основними напрямками такої державної політики має бути визначено і взято за основу:

- розширити можливості легального працевлаштування українських громадян за кордоном, активізувати переговорний процес з європейськими та іншими іноземними країнами стосовно укладення угод про спрощення працевлаштування українських працівників;
- розробити комплекс інформаційно – роз'яснювальних заходів з метою скорочення нелегальної трудової міграції;
- пом'якшити дію факторів, які стимулюють виїзд на роботу за кордон;
- посилити соціальний захист українських громадян у країнах-реципієнтах;
- стимулювати інвестування зароблених мігрантами коштів в економіку України;

- посилити контроль за діяльністю посередницьких структур, що надають послуги з працевлаштування за кордоном;
- розробити комплекс заходів з адаптації трудових мігрантів, що повернулися додому, в тому числі шляхом стимулювання підприємництва і самозайнятості в пріоритетних галузях народного господарства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шевченко А. За длинным евро // Корреспондент. – 2005. – № 10 (149). – С. 42-43.
2. Шкарпова Е. Заграница нам поможет // Контракты. – 2005. – № 44. [Електронний ресурс] – Режим доступу:
http://www.kontrakty.com.ua/show/rus/print_article/4/4420056344.html
3. Держкомстат, 2003-2005 рр. Електронний ресурс – Режим доступу: –
<http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/>
4. Держкомстат, 2005 рік. Електронний ресурс – Режим доступу: –
<http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/>
5. Шкарпова Е. Заграница нам поможет // Контракты. – 2005. – №44. [Електронний ресурс] – Режим доступу: – http://www.kontrakty.com.ua/show/rus/print_article/4/4420056344.html
6. Пілотне дослідження, проведене на початку вересня 2004 року Центром миру, конверсії та зовнішньої політики України, вибірка складає 340 чол. з усіх регіонів України.
7. Шкарпова Е. Заграница нам поможет // Контракты. – 2005. – № 44. [Електронний ресурс] – Режим доступу: – http://www.kontrakty.com.ua/show/rus/print_article/4/4420056344.html
8. Українська трудова міграція до країн Європейського Союзу у дзеркалі соціології / Н. Пархоменко (пер. з пол.); Н. Пархоменко, А. Стародуб (ред.). – К., 2005. – 128 с.
9. Тюрюканова Е. В. О влиянии миграции на рынок труда // Отечественные записки. – № 37 (4). – 2007. С. 56-70.
10. Stalke P. The work of strangers: A survey of International labour migration, Geneva, 1994.

Андрій КИРЧІВ

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ: АСПЕКТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Факт, що трудова міграція є одним з численних аспектів глибокої і всеохоплюючої системної кризи в Україні, не є таємницею ні для владних еліт (якщо, звичайно, їх можна так назвати), ані для суспільства в цілому. Твердження, що саме ця криза, а не якісь зовнішні чинники, є найбільшою загрозою національній безпеці нашої держави (як суспільного організму), теж не потребує особливих доказів. Та якщо переважна більшість складових кризи є видимою для обмежених кіл суспільства, добре поінформованих в силу професійних та посадових обов'язків (адміністрації різних рівнів, депутатський корпус, журналісти, спецслужби та силові структури, експерти), то проблема трудової міграції належить саме до тих, які пронизують все суспільство наскрізь, присутні у повсякденному житті мало не кожної української родини і безпосередньо впливають на націотворчі та всі без винятку суспільні процеси. Саме явище є багатоплановим і неоднорідним, як за ініціюючими факторами, так і за складовими, зовнішніми та внутрішніми механізмами та наслідками в контексті національної безпеки.

Отже, чому люди емігрують? В історії України експерти і вчені виділяють 4-5 хвиль еміграції, але оскільки мова йде про сьогоднішній день, то фактором виїзду за кордон є практично стовідсотково різниця між економічними реаліями та соціальними запитами. Простіше кажучи, від добра добра не шукають. І проблема полягає, насамперед, не тільки і не стільки у сьогоднішніх економічних та суспільних негараздах, скільки у відсутності чіткої перспективи і бодай несподіваних

сигналів щодо покращення ситуації у не надто далекому майбутньому. Тут слід дуже чітко відокремити трудову міграцію, тобто фактичний виїзд особи чи родини на тривалий термін (переважно – на постійне проживання) за кордон, від ординарного заробітчанства, яке має спорадичний або сезонний характер. Хоча обидва явища мають відчутний суспільно-економічний ефект (як негативний, так і позитивний), перше, все ж, тягне за собою поважніші наслідки, окремі з яких слід розглянути детальніше.

1. Депопуляція або «зненаселення». Згідно з деякими неофіційними даними, йдеться про 6-7 мільйонів громадян України, які нині перебувають за кордоном і у переважній більшості належать до категорії трудових мігрантів. Зважаючи на дані офіційного перепису населення, в Україні налічується близько 48 млн. громадян, включно із тими, які перебувають на заробітках за кордоном, адже цифра 6-7 млн. – неофіційна, про цих людей ніде у звітах перепису не зазначено, що вони фактично відсутні на території держави. За тими ж офіційними даними, майже половина населення держави належить до категорії непрацездатних (інваліди, пенсіонери, неповнолітні). Звівши ці дані до купи отримаємо невеселу картину, близьку до демографічної катастрофи. Якщо додати до цього від'ємний індекс народжуваності, то темні фарби ще більше згущуються. Більше того: зрозуміло, що за кордон з метою заробітків виїжджає працездатна частина населення, а це – чоловіки і жінки репродуктивного віку, тобто за збереження статус кво нинішньої міграційної картини демографічна ситуація продовжуватиме погіршуватися.

В одному з останніх досліджень, здійснених фахівцями МБФ «карітас України», фігурують цікаві цифри результатів опитувань, проведених в колах трудових мігрантів в Італії. 83, 2% опитаних – жінки, майже абсолютна більшість з них – одружені і мають дітей (лише 6,3% з них бездітні). Це переважно особи віком від 20 до 45 років з вищою та середньо-спеціальною освітою, які виїхали практично нелегально (офіційно в країні на сьогодні перебуває майже 200 тис. українців, проте експерти вважають, що їх є не менше 600 тис., причому понад 80% цих осіб прибуло із західних та центральних регіонів України). Цікаво, що лише 10% із респондентів до виїзду були безробітними. Ще однією цікавою рисою української міграції до Західної Європи (а саме західноєвропейські країни ЄС залишаються основними за кількістю трудових мігрантів з нашого краю) є своєрідний «статевий розподіл». Так, зокрема, в Італії працюють переважно жінки, в Португалії та Іспанії – здебільшого чоловіки-українці. Звісно, це пояснюється вибірковістю попиту на відповідну робочу силу у цих країнах.

Одна з португальських благодійних організацій, зважаючи на просто неймовірну кількість українців у їхній країні (декілька років тому українська національна меншина в Португалії за кількісним складом вийшла на друге місце після корінного населення, відтіснивши на дальші позиції бразильців та інших уродженців колишніх португальських колоній, проте зараз ситуація змінилася в бік зменшення кількості українських гастарбайтерів), спеціально займалася вивченням феномену української трудової міграції. Загалом, за неофіційними даними, найбільше українців-мігрантів працює нині в Росії (біля 2 мільйонів), 600 тис. – в Італії, близько 300 тис. – в Німеччині, близько 200 тис. – у Великій Британії, більш як по 150 тис. – у Франції та Іспанії, майже 80 тис. – у Португалії і Греції, значно менші, проте у питомому співвідношенні суттєві кількості – у Туреччині та Ізраїлі (переважно – сезонні заробітчани), ще менше – у країнах Північної Європи, Балтії та Близького Сходу. У цих дослідженнях, на жаль, не враховано вагомої питомої частки українців у сукупній робочій силі сусідніх держав – Словаччини, Чехії, Польщі, Угорщини. Проте співставлення результатів португальських досліджень та наведеного вище опитування вказує на ще одну особливість: на захід їдуть переважно представники Західної України, в Росію – українці зі східних областей. Це не лише поглиблює і без того відчутну різницю між ментальностями обох частин однієї несформованої нації, але й має дуже конкретні суспільно-політичні наслідки для України та негативний вплив на її національну безпеку загалом, про що йтиметься згодом.

2. Соціальне сирітство або проблема ще одного втраченого покоління. Це явище є і буде невід'ємним атрибутом трудової міграції. Ще раз повернімося до наведеного опитування, адже вибірка із тисячі респондентів-мігрантів дає доволі об'єктивну картину дійсності. Якщо більше 93 % з них заявили, що мають від однієї до трьох дітей, то рахунок дітей, залишених в Україні на когось

одного з батьків, на старше покоління, сусідів чи й просто на самих себе, теж ведеться на мільйони. Наслідком тривалого розриву сімейних зв'язків дуже часто стає асоціальна поведінка залишеного з дітьми когось з батьків, що веде до алкоголізму, розпусти, домашнього насильства (в т.ч. і сексуального), врешті-решт – до фактичного припинення існування родини, яка за всіх часів вважалася фундаментом і основою безпеки нації та держави. Психологічні травми, яких зазнають діти за умов тривалої розлуки з батьками, а також спричиненого нею розриву родинних зв'язків, призводять до негативного сприйняття реалій і оточення, пошуку прихистку у молодіжних кримінальних середовищах, дитячого алкоголізму, наркоманії та проституції. Все більший відсоток дітей трудових мігрантів стають так званими «дітьми вулиці». Окрім того, утворюється своєрідна і доволі чисельна каста утриманців – молодих працездатних людей, які, однак, вважають за краще для себе жити за надіслані їм батьками кошти. Для своїх ровесників вони стають вагомим доказом того, що заробляти гроші можна виключно за кордоном. Опитування, проведене серед старшокласників однієї з київських СШ, дало вражаючі результати: 86 % респондентів не бачить свого майбутнього в Україні, а 65 % випускників націлені на негайний виїзд за кордон, причому будь-яким способом. Іншими словами – формується наступне покоління трудових мігрантів. До цього слід зауважити, що виїзд цілої родини, чи возз'єднання її в країні перебування на фоні міграційних процесів – вкрай рідкісне явище, виняток, який лише підтверджує правило. Результати численних соціологічних та психологічних досліджень впливу міграції батьків на формування молодого покоління в умовах неповної родини чи її відсутності однозначно вказують на стратегічну загрозу національній безпеці, і прояви доказів цим твердженням, на жаль, стають очевидними вже сьогодні.

3. **«Відтік мізків».** Одна з найболючіших і найпринизливіших проблем в контексті перспектив науково-технічного прогресу і належного стану безпеки нації. Відповідним установам, службам та розвинутим транснаціональним корпораціям ще за часів існування Союзу було добре відомо, що найвищий у світовому вимірі рівень підготовки спеціалістів в окремих галузях фундаментальної та прикладної науки – не просто плід комуністичної пропаганди. Тому у перші роки після завершення «холодної війни», скориставшись із недосконалості норм законодавства, покликаних захистити і зберегти інтелектуальний потенціал нації, а також явно затяжними економічними негараздами, західні (а нерідко й російські) наукові та комерційні установи навперебій, гуртом і вроздріб буквально скуповували висококласних фахівців. Довготривалі стажування та контракти поступово переростали у право на постійне проживання, а в окремих випадках – і в отримання громадянства країни перебування. Це стосується вчених, галузевих фахівців, висококваліфікованого технічного персоналу, спортсменів та інших громадян України, які виїхали і продовжують виїжджати через недолугу мотиваційну політику на всіх рівнях. Зрозуміло, що у переважній більшості випадків, за умов належної оцінки їхньої кваліфікації та досягнень на батьківщині, ці фахівці віддали б перевагу праці та життю у власній державі. І тут слід застерегти любителів розмов про патріотизм: в нормальному збалансованому суспільстві цей інструмент належить до одноразових і не може фігурувати єдиним стримуючим фактором.

Попит на висококласних фахівців, зокрема – лікарів, технічного персоналу середньої ланки, програмістів та інших – залишається актуальним для багатьох країн, де цілком зрозумілою і економічно обґрунтованою є перевага одноразової інвестиції у відносно недорогого (за західними мірками) готового фахівця над коштовним і тривалим процесом його підготовки. Окрім прямих індивідуальних комерційних пропозицій існують і більш витончені міграційні інструменти, побудовані на формуванні ґрунтовних баз даних та селективному підході до них. У цьому плані цікаво було би проаналізувати критерії відбору «щасливих переможців» лотерей «зеленої карти» та інших імміграційних мостів. Проте пошук закономірних випадковостей чи випадкових закономірностей – завдання структур, у службові обов'язки яких входить захист національних інтересів та безпеки. Хочеться вірити – вони це роблять...

4. **Злочинність і корупція.** Насамперед йдеться про розвиток бізнесу на нелегальній міграції, а якщо ще вужче – на сучасній работорівлі. За прибутковістю і масштабами у світі цей бізнес поступається хіба що торгівлі нафтою та зброєю. Проте він вигідно відрізняється від них тим, що довести вину вкрай важко, а у випадку стовідсоткового доведення і передачі справи в суд, вирок

звинуваченій стороні просто сміхотворний – 3-4 роки загального режиму, які можуть бути фактично замінені на випробувальний термін виправних робіт з наступною амністією. Довести вину можуть лише свідки, які одночасно є жертвами і співучасниками злочину торгівлі людьми, і родини яких є заручниками т.зв. трафікерів. Тому бізнес розвивається і галузиться, залучаючи зарубіжних партнерів та організовуючи цілі міжнародні синдикати із налагодженою системою «каналів», «вікон» і т.д. Спокуса нелегально виїхати за кордон і обіцянка стабільної роботи і чималої платні формують необхідний рівень попиту, на який ці синдикати відповідають власними пропозиціями. Зокрема, завдяки скорумпованості чиновницького апарату на рівні окремих відділів віз і реєстрацій, злочинці забезпечують виїзними документами на «підставні» прізвища кримінальний елемент та осіб, які були депортовані із країн Заходу із внесенням їхніх даних до Міжнародної реєстраційної мережі. Таким чином, відбувається не лише структурування та розгалуження одного з напрямів організованої злочинності всередині країни, але й проникнення міжнародної злочинної мережі ззовні, що належить до вагомих елементів зовнішніх загроз національній безпеці.

5. Політичний аспект. Трудові мігранти (насамперед – нелегальні) в умовах нинішньої української політичної дійсності стають зручним об'єктом політичних маніпуляцій. Напередовсім це проявляється в час всенародних волевиявлень, тобто виборів і референдумів, у «просуванні» потрібних владі рішень чи кандидатів. На жаль, історія останньої української незалежності багата такими прецедентами. Формальне право взяти участь у виборах на території української дипломатичної установи в країні перебування має кожен, хто досяг віку 18 років і легально перетнув кордон. Практично всі нелегальні трудові мігранти свого часу легально перетинали кордон, однак страх перед розкриттям нелегального статусу їх перебування та наступною депортацією виявляється значно логічнішим і зваженим способом дії, ніж виконання громадянського обов'язку і можливість впливу на долю нації. Якщо зважити на факт, що переважна більшість трудових мігрантів з України походить все ж із традиційно опозиційно налаштованого до існуючого режиму і політично активного електорату західних областей України, можна з високим рівнем ймовірності припустити, що штучна втрата або «переорієнтація» саме цих голосів на фоні навіть відносної пасіонарності чи лояльності виборців з північних, східних та південних регіонів до прорежимного висувця, може стати фатальною для опозиційного кандидата. Чи стануть такі дії цементуючим фактором для внутрішньої стабільності та безпеки нації? Є вагомі підстави сумніватися.

Виникає логічне запитання: а чи існують бодай якісь позитивні риси трудової міграції в контексті проблеми національної безпеки? Відповідь теж не буде однозначною. Значна кількість мігрантів, за умов повернення та працевлаштування в Україні, привозять набутий досвід сучасного господарювання (насамперед – у сфері обслуговування), сміливіше йдуть на впровадження інновацій та застосування нових технологій у виробництві продукції, вносять у побут нову культуру спілкування, врешті – вкладають зароблені фінанси в українські банки. Щоправда, після інтенсивного «рекламування» ДПА політики оподаткування статків трудових мігрантів, останні не поспішають переводити набуті тяжкою працею гроші у вітчизняні банки. Моральна абсурдність ситуації очевидна: яке право на податки має чиновницький апарат, який пальцем об палець не вдарив, аби створити цим людям належні умови праці та існування у власній країні і штовхав їх на нелегкий шлях заробітчанства?

Втім, існуючий режим цілком зацікавлений в стихійності трудової міграції. Це явище знімає соціальну напругу в країні, перекладає відповідальність за долю громадян з пліч держави на самих громадян, штучно здешевлює робочу силу всередині держави. Іншими словами, позитивний ефект спостерігається за умови підміни поняття «державна безпека» «національною». Проте саме така підміна і є однією з найнебезпечніших внутрішніх загроз національній безпеці.

Як і у будь-якій відкритій системі, окрім внутрішніх існують і вагомі зовнішні чинники впливу трудової міграції на національну безпеку. Спробуємо розглянути окремі з них.

1. Міжнародний імідж донора нелегалів. Україна, як суб'єкт міжнародного права, діючи в певному правовому полі, не лише змушена, а й зацікавлена дотримуватися існуючих у ньому норм, які регулюють дво- та багатосторонні відносини. Порушника цих універсальних норм неминуче чекають різного роду санкції – попередження, призупинення дії договорів, штрафи, ембарго на

певні товари чи послуги, блокади тощо. Нещодавні сумні приклади Афганістану та Іраку продемонстрували всьому світові не лише фінальну фазу кризи міжнародного права – вони промовисто попередили решту світу, що навіть підозра у переховуванні на території суверенної держави злочинного угруповання міжнародного рівня може бути підставою для повномасштабної інтервенції. Зв'язок з національною безпекою – більш ніж очевидний. Звичайно, Україні схожі радикальні кроки під личиною «міжнародної співдружності» наразі не загрожують, однак стійкий імідж постачальника нелегальних мігрантів до старих і нових членів ЄС навряд чи належить до стабілізуючих факторів зовнішньополітичної складової національної безпеки. Вже достатньо ґрунтовно доведено, що мало не третина «живого товару», призначеного для секс-індустрії Італії, прибуває з України завдяки вже згадуваним міжнародним злочинним угрупованням. Третина усиновлених дітей в Італії (майже 3000!) також доставлена сюди нелегально з України. Лише вибіркова перевірка близько 4600 туристичних фірм, шлюбних агенцій та інших схожих структур, проведена МВС України минулого року, виявила 219 грубих порушень у їхній діяльності, справи про більш як сто ліцензій було розглянуто з метою їх скасування. Зрозуміло, що все це – крапля в кримінальному морі, проте вона зайвий раз нагадує: проблема, а з нею і загроза – реальні, вони вимагають негайних адекватних за розмахом дій. Практично всі країни Східної Європи збудували на українських трудових мігрантах непоганий піар: мовляв, російсько-українська мафія, яка проникає на наші території під видом заробітчан, і є виною зросту криміногенності. Просте виправдання власній бездіяльності повертає вектор соціального незадоволення у бік мігрантів, і, окрім того, за вдаливих обставин, може допомогти отримати додаткові кошти від багатших західних сусідів для боротьби з напастю. При тому переважно замовчується факт, що у невлаштованому статусі мігрантів з України значною мірою зацікавлені їхні нелегальні працедавці з числа громадян країни перебування, оскільки це дозволяє тримати їх на рівні середньовічних рабів і уникати сплат податків. Виною тут, звичайно, є відсутність або недосконалість двосторонніх угод України з окремими державами про захист її громадян, які перебувають у цих країнах, що ставить їх поза інституційно-правовим полем. Вирішення цієї проблеми, а також ініціювання та участь у програмах спільної боротьби з міжнародною злочинністю і явищем торгівлі людьми – кроки першочергової ваги для національної безпеки України в її міжнародному вимірі.

2. Транзит нелегалів. Україна вже поплатилася, можливо, навіки закритим західним кордоном через відкритий східний, однак це не стало для неї сигналом для остаточного врегулювання кордонної проблеми з Росією на морі і суходолі. Наслідки не забарилися: начальник Сумського прикордонного загону підсумовує, що 71 % нелегальних переходів російсько-українського кордону транзитними мігрантами з країн Середнього Сходу та Південно-Східної Азії за минулий рік відбулося саме в зоні відповідальності його загону. У той самий час прикордонники на західних рубежах України щодня (інколи – по декілька разів на день) виловлюють цілі групи транзитників-невдах, які будь-що намагаються прорватися через польський чи словацький кордон до заповітної Європи. Однак далеко не всіх їх вдається виловити, що ставить Україну в не надто приємне становище потенційного провідника транзитних нелегалів. До цього додається і незрозумілий стан із українсько-російською угодою про реадмісію нелегальних мігрантів, в результаті чого значна частина їх осідає на українській території, щоб знову повторити спробу переходу західного кордону. Такий стан речей породжує як внутрішню напругу на межі контактів місцевого населення з мігрантами, так і зовнішній непривабливий імідж України, що несприятливо відбивається на стані її безпеки.

Навіть побіжний аналіз тих декількох внутрішніх та зовнішніх чинників впливу процесу трудової міграції на національну безпеку доволі переконливо доводить: без глибоких, докорінних системних змін в Україні, запровадження державної міграційної політики, яка би була здатна захистити як національні інтереси в цілому, так і права та інтереси кожного українського громадянина у будь-якому куточку світу, міграційні процеси залишатимуться «дамокловим мечем» над безпековою політикою нації.

Igor MARKOV

СУЧАСНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ У ЄВРОПІ: ПІДСУМКИ КОМПЛЕКСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ ДО КРАЇН ЄС ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Міжнародний Благодійний Фонд «Карітас України» у співпраці зі співробітниками сектору етносоціальних досліджень Інституту Народознавства Національної Академії Наук України за підтримки Фонду Реновабіс у 2007-08 р.р. провели комплексне дослідження трудової міграції з України у державах Європейського Союзу та Російській Федерації.

До складу дослідницької групи входили – кандидат соціологічних наук Оксана Іванкова-Стецюк; голова комісії УГКЦ у справах мігрантів, експерт з правових питань Григорій Селешук; експерт з пасторальних питань ліцензіат богословських і патристичних наук в Інституті патристичних наук Augustinianum Папського Латеранського Університету ерм. Юстин Бойко; аналітик-референт моніторингу засобів масової інформації, магістр економіки Андрій Якуб'як, магістр родинознавства, експерт із соціальних питань Максим Бондаренко, а також автор цих рядків, який виконував функції координатора проекту.

Дослідження охопило 7 країн ЄС (Республіка Польща, Чеська Республіка, Італійська Республіка, Грецька Республіка, Королівство Іспанія, Португальська Республіка, Республіка Ірландія) і частково Росію.

Метою проекту було вивчення масштабів, напрямів і тенденцій сучасної трудової міграції з України до зазначених держав.

Реалізація проекту спиралася на поєднання різних методів або, у ширшому значенні, усіх доступних інформаційних потоків і включала: опитування українських трудових мігрантів у державах перебування за допомогою так званих якісних методів (глибинні напівструктуровані інтерв'ю, фокус-групові дискусії); опитування експертів, причетних до проблем трудової міграції в державах перебування: представників влади, Церкви, профспілок, неурядових організацій, структур самоорганізації мігрантів; опрацювання статистичних матеріалів та досліджень трудової міграції; аналіз правових тенденцій і змін до законодавства у сфері міграції у державах перебування українських мігрантів; проведення моніторингу медіапростору.

Із перспективи дослідження сучасної української трудової міграції в країнах перебування ключовим аспектом щодо окреслення категорії «трудоий мігрант» для авторів проекту стала самоідентифікація українців у цій позиції. Відтак виокремлюємо соціальне середовище трудових мігрантів, до якого відносимо як самих заробітчан, так і членів їхніх сімей різного віку.

Підсумки дослідження опубліковані окремими виданнями українською та англійською мовами [1].

Головний результат дослідження можна об'єднати спільним гаслом «на роздоріжжі». Воно сьогодні охоплює проблему сучасної української трудової міграції принаймні у кількох вимірах.

- За експертними підрахунками учасників дослідження, загальна кількість трудових мігрантів з України становить близько 4,5 млн. осіб, із яких понад 2 млн. працюють у Росії і приблизно 1 млн. 700 тис. перебувають у країнах ЄС. Більшість українців, подібно до вихідців з інших незахідних країн, живуть і працюють у державах-реципієнтах мігрантів нелегально.
- Приклад українських заробітчан у країнах перебування підтверджує неадекватність міграційної політики та законодавства європейських держав-реципієнтів до закономірностей сучасної трудової міграції та суперечність цієї політики з «міжнародним режимом прав людини». Цей виклик дозволяє поставити питання про джерела, принципи, суб'єкти формування та реалізації міграційної політики в умовах глобальних переміщень мігрантів і підтверджує гостру потребу формування адекватної й відповідної до національних інтересів моделі міграційної політики Української держави, яка

одночасно виступає однією з найпотужніших країн-донорів і країною-транзитером потоків мігрантів зі сходу на захід.

- Опрацювання матеріалів за всіма напрямками дослідження дозволяє сформувати цілісну картину сучасної української трудової міграції, закласти структурні умови для вивчення динаміки української міграції на тлі міграційних процесів у світі в режимі моніторингу.

За даними Євростату, станом на 2007 р. Україна твердо посіла перше місце у Європі, як за кількістю емігрантів до інших держав (741, 5 тис. осіб), так і за кількістю іммігрантів до нашої країни (758,3 тис. осіб). За першим і за другим показниками ми випереджаємо найближчого «переслідувача» – Німеччину – відповідно, на 106, 6 тис. і 75,6 осіб [2]. Таке на перший погляд дивовижне «сусідство» статистичних показників міграції між державами, що у межах континенту репрезентують не тільки протилежні рівні економічно-політичного розвитку, а й протилежні стани міграційної політики. Якщо Німеччина разом із Францією на сьогодні диктують об'єднаній Європі політику стримування міграції, зокрема прийняття щодо неї жорстких законодавчих обмежень, то поєднання зазначених показників співвідношення еміграції та імміграції для України вказує на інше, – а саме, на відсутність визначеної міграційної політики, і тим самим, у її перетворення на коридори міграційних потоків, що функціонують і змінюються за власними, внутрішніми правилами.

Результати дослідження репрезентують наступні соціальні характеристики сучасної української міграції в країнах ЄС, (включаючи нерегулярну міграцію):

- високий рівень освіти та кваліфікації;
- спорідненість культури українських мігрантів та громадян держав ЄС;
- відносно швидку інтеграцію в соціо-культурний простір країн ЄС;
- один з найнижчих рівнів злочинності серед національних груп мігрантів.

Українські мігранти переважно зайняті на вторинному ринку праці (будівництво, сфера послуг, сільське господарство) як некваліфіковані працівники. Це не спричинює конкуренції для працівників приймаючих країн. Водночас вони успішно конкурують з трудовими мігрантами з інших країн. А з іншого боку, українські мігранти успішно заміщають вакансії кваліфікованих і висококваліфікованих фахівців, потреба в яких дедалі більше стає відчутною в ЄС.

Типологічно українці належать до циркулюючої міграції. За нашими оцінками:

- понад 80 % з них прагнуть повернутися на батьківщину;
- близько 70 % – мають сім'ї в Україні, підтримують тісні стосунки з близькими на батьківщині перебуваючи на еміграції;
- 90 % реалізують плани на майбутнє в Україні (купують помешкання, оплачують здобуття освіти дітям та ін.);
- принаймні двічі-тричі протягом року українські мігранти по змозі (за наявності легального статусу в державі перебування, коштів, відпустки) їздять в Україну. Це сприяє подальшій соціальній реінтеграції мігранта у разі повернення на батьківщину.

Міграція справляє значний вплив на розвиток української економіки шляхом прямих та непрямих інвестицій, міжнародного партнерства у дрібному та середньому бізнесі, впровадження інновацій та ін. Тільки міжнародні перекази заробітчан в Україну експерти нашого дослідження прирівнюють до 20 % ВВП країни.

Поміж тим українські мігранти в ЄС, більшість із яких – нерегулярні, є складовою міграційних потоків глобалізованого суспільства. Приклад українського заробітчанства в країнах ЄС засвідчує: сучасна трудова міграція є вагомим критерієм формування відносин глобалізованого суспільства і залишатиметься постійним чинником визначення його дійсності.

Заробітчанські подорожі українців до держав ЄС стверджують неефективність застосовуваних заходів для припинення міграції. Закриття кордонів посилюватиме нелегальну міграцію і не стимулюватиме мігрантів повертатись додому з приймаючих країн. Прикордонний «фільтр» може не стільки зупиняти зовнішній притік мігрантів до ЄС, скільки перешкоджатиме їхньому відтокові. Це вестиме до формування нової «залізної завіси», цього разу всередині, а не зовні країн ЄС та виникнення доволі замкнутого соціального утворення, у якому консервується суспільна напруга.

Серед шести виявлених нами моделей інтеграції українських заробітчан у суспільство перебування, жорстке міграційне законодавство сприяє їх соціальному виключенню (модель «Гетто»). Проведення поміркованої ліберальної міграційної політики дає змогу трудовому мігранту ефективно «балансувати» між країною перебування та батьківщиною (модель «Маятник»), а також без страху очікувати завершення офіційного терміну свого перебування за кордоном (модель «Повернення»). Подальша лібералізація може вести до «розчинення» та/або «включення» мігрантів у суспільний простір країн-реципієнтів (моделі «Асиміляція» та «Діаспора»).

Циркулююча міграція може вести до тісніших соціальних та економічних стосунків між Україною та ЄС. Вона може зробити значний внесок до інтеграції українського суспільства з Європейським Союзом і сприятиме зміцненню його прозахідної орієнтації.

Разом з тим сучасна концепція циркулюючої міграції потребує видозмін:

- надання пріоритету гарантуванню прав людини над прикордонним контролем;
- розширення переліку осіб, котрі можуть користуватися перевагами такого виду міграції. У більш широкому розумінні, мова йде про сполучення національного і міжнародного рівнів формування моделі міграційної політики, що вестиме до поступового переходу від визначальних нині персональних характеристик мігранта до регулювання типів і форм самої міграції;
- забезпечення комплексного підходу, що включає питання соціального та пенсійного забезпечення.

Розвиток партнерства з Україною, забезпечення вільного в'їзду українців до ЄС, впровадження більших можливостей легального працевлаштування сприятиме зменшенню загроз негативних факторів трудової міграції (тиск на соціальну сферу, небажана конкуренція на ринку праці, зростання різних форм організованої злочинності, зокрема торгівлі людьми з метою сексуальної чи трудової експлуатації) для приймаючих країн.

Результати наших досліджень засвідчують виникнення значної кількості громадських організацій українських мігрантів у державах їх найбільш масового перебування окрім Росії. Деякі з них стають важливим чинником у відносинах українців з владою та суспільством приймаючих країн, а також зворотнього впливу заробітчан на українське суспільство. Проте головним чинником об'єднання українських трудових мігрантів у країнах ЄС є парохії та душпастирські осередки Української Греко-Католицької Церкви. Вони постають на всіх теренах заробітчанської еміграції, окрім знову ж таки Росії, у якій їх легальне функціонування фактично заборонене з політичних причин, і крайнього півдня Італії, де вони наразі повільно прокладають собі дорогу.

Душпастирські осередки УГКЦ у країнах ЄС, яким охоче надають храмові приміщення Національні Римо-католицькі Церкви виступають не тільки як релігійні спільноти, а й центри спілкування і взаємодопомоги, національно-культурного життя мігрантів. Членами громад УГКЦ стають не лише традиційні греко-католики, а й представники інших конфесій, мігранти, які на батьківщині не ходили до Церкви чи взагалі не були християнами, а також окремі громадяни країн перебування. Формування емігрантських церковних громад, як і діяльність церковних організацій країн перебування у сфері опіки над іммігрантами слугують прикладами поєднання соціальної гомогенності (у даному разі – етнонаціональних спільнот, на ґрунті яких постають церковні громади – емігрантські чи країни перебування) і первинності природних прав людини незалежно від походження, соціального і правового статусу іммігранта. Вивчений нами в країнах перебування українських мігрантів церковний досвід такого поєднання закладає моральні підвалини цивілізації глобалізованого суспільства, визначальним для яких буде принцип гідності людини. Поєднання гомогенності спільнот і діалогу культур на основі первинних, природних прав людини може лягти в основу формування моделі міграційної політики, що враховуватиме національні інтереси окремих держав і розвиток міжнародного режиму прав людини.

З результатів нашого дослідження випливають висновки про необхідність реалізації міграційної політики Української держави як одного з найбільших донорів та реципієнтів сучасних мігрантів принаймні за трьома напрямками:

1. Вивчення і максимальне використання міжнародноправових можливостей захисту та надання соціальної допомоги українським мігрантам незалежно від правового статусу в країні перебування шляхом поєднання зусиль вищої державної влади, дипломатичних установ, представництв у впливових міжнародних організаціях, неурядових організацій, у тому числі, самих мігрантів і Церкви.
2. Формування на міждержавному рівні сприятливих договірних умов виїзду і працевлаштування українців, зокрема, в ЄС, розгортання їхньої активності у країнах перебування, соціального забезпечення після повернення в Україну.
3. У взаємодії з владою та бізнесом країн перебування створення максимально сприятливого інвестиційного середовища, зокрема, шляхом запровадження спеціальних програм, для мігрантів, що повертаються в Україну, тимчасове звільнення від податків мігрантських коштів, що вкладатимуться у ведення малого та середнього бізнесу в Україні.

Необхідно розробити законопроекти, що стосуватимуться:

а) правового статусу трудового емігранта (включатиме питання оподаткування, соціального та пенсійного забезпечення, тимчасового ввезення транспортних засобів, перетину митного кордону, повернення, правового захисту тощо);

б) засад міграційної політики (спрямованих на стимуляцію активної інтервенції Українських органів влади у регулювання міграційних процесів, з можливістю створення єдиного координаційного центру);

З нашого погляду, перспективна версія модернізації української економіки і держави в умовах глобалізації повинна спиратися на поєднання соціальних капіталів, що формуються на перетині міграційних потоків з України, через Україну і до України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. На Роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції (країни Європейського Союзу та Російська Федерація) / За ред. Ігоря Маркова. – Львів, 2009; *Urainian labour migration in Europe. Findings of the complex research of the processes of Ukrainian labour immigration (the EU countries and Russian Federation)* – Lviv, 2009.
2. Gianpaolo Lauzieri Population and social conditions EUROSTAT. Statistics in focus-
<http://ec.europa.eu/eurostat>

Григорій СЕЛЕЩУК

РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН УКРАЇНСЬКИХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ В УКРАЇНІ ТА ВИБРАНИХ КРАЇНАХ ЄС

Новітня українська трудова міграція ставить багато нових викликів. Серед них чільне місце займають виклики, пов'язані із збереженням цілості сімей. Вперше в історії України люди їдуть на роботу, залишаючи родини вдома. Це несе із собою три найбільші небезпеки:

- а. перетворення мігранта на засіб отримання грошей (за свідченнями деяких мігрантів, вони відчують себе своєрідними банкоматами);
- б. послаблення емоційно-психологічних зв'язків та взаєморозуміння у подружжі (емоційний контакт зберігається не довше 9 місяців розлуки, після цього відносини слід відбудовувати заново);
- в. виховання дітей без прикладу батька, матері або й обох батьків (діти інколи можуть бездумно витратити отримані з-закордону гроші з почуттям помсти за те, що їх залишили).

В умовах наростання обертів глобалізацій процесів, міграцію не зупинити. Вона й надалі набиратиме ширших масштабів, що ми спостерігаємо в останні десятиліття. Однак можна і необхідно знайти якомога безпечніші русла для міграційних процесів. На відміну від попередніх хвиль міграції із України для «четвертої» хвилі правове регулювання є одним із ключових факторів, які визначають умови, що в них опиняються українські трудові мігранти.

У цій статті розглянемо сімейні правовідносини у контексті міграційного законодавства, зокрема, загальні засади отримання дозволу на виїзд, питання возз'єднання сім'ї, шлюбні відносини, соціальне та пенсійне забезпечення та отримання громадянства. У нашому фокусі міграційне законодавство України та вибраних країн ЄС (Греція, Ірландія, Іспанія, Італія та Португалія). Ці країни вибрані через масовість української імміграції та відсутність «старої» української діаспори. Присутність останньої видозмінює як способи формування українського середовища в країні (вже існують українські організації, культурні осередки, видання), так і взаємодію з місцевою владою (вже протоптано українські «стежечки» до коридорів влади, діють певні лобістські об'єднання, існує певна настанова до українців).

Аналізуючи міграційне законодавство іноземних країн, дослідник традиційно зустрічається з рядом труднощів. Серед основних можна виділити володіння відповідною мовою, великий об'єм законодавчої бази та динамічність її зміни, помітні розбіжності між правовими нормами й особливості соціального контексту їх застосування. Кожен знаходить свій «рецепт» розв'язання цих проблем відповідно до мети, яка стоїть перед дослідником. Це позначається як на методах проведення дослідження, так і на самій структурі представлення результатів. Ми в основному обмежилися матеріалами, які доступні англійською мовою, а також спеціальними виданнями щодо міграційного законодавства країн перебування, що їх підготували українські організації мігрантів. Актуальність вибраних у такий спосіб законодавчих положень перевіряли мовою оригіналу. Це дозволило розв'язати деякі із вище перелічених труднощів (мова, об'єм та динамічність законодавчої бази).

Такий підхід був апробований для підготовки статті «Деякі аспекти правового регулювання міграційних процесів в Україні та Європейському Союзі» [1]. Тому тут можна зустріти аналогічну структуру викладу інформації: спочатку огляд законодавчих ініціатив України (тут ми значно доповнимо матеріал попередньої статті), потім аналіз окремих положень міграційного законодавства вибраних країн (тут ми зосередимо увагу на регулюванні сімейних правовідносин, зокрема, возз'єднання сім'ї), завершуємо висновками та пропозиціями.

Законодавчі ініціативи України

На початку 1990-х Україна постала як нова незалежна держава без досвіду управління масовими міграційними процесами за межі колишнього Радянського Союзу. Після десятиліття масштабної еміграції з України стало зрозуміло, що законодавство не надає ефективного захисту громадянам України за кордоном, у тому числі тим, хто працює без належних документів [2]. Це одна з основних причин безпрецедентних зловживань, тісно пов'язаних із торгівлею людьми з метою сексуальної та трудової експлуатації. В кінці 1990-х постають численні злочинні угруповання в країнах масової еміграції українців (Росія, Польща, Чехія, Греція, Італія, Іспанія, Португалія).

Порядок, коли для кожної зарубіжної поїздки громадяни повинні були отримати дозвіл влади, був скасований урядом у січні 1993 р. Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» від 21 січня 1994 р. гарантує можливість вільно залишати країну та повертатися до неї. Із його прийняттям набула чинності ст. 10 Закону «Про зайнятість населення», яка дозволяє громадянам займатися трудовою чи підприємницькою діяльністю під час тимчасового перебування за кордоном. У ній також йдеться, що права та інтереси громадян України, які тимчасово працюють за кордоном, захищаються міжнародними договорами України.

Разом з тим, відкриття кордону та надання громадянам паспортів для закордонних поїздок не супроводжувались необхідними заходами з регулювання трудової міграції. Протягом перших років незалежності увага передовсім приділялася прийняттю репатріантів, зокрема, з числа раніше депортованих кримських татар, захисту біженців, які прибували з гарячих точок на території

колишнього Радянського Союзу, та протидії зростанню нелегальної міграції.

Друге десятиліття незалежності України позначилося активним обговоренням проблем міграції та пошуків їх вирішення. Дотепер в Україні не існує комплексної міграційної політики. Хоч в окремих секторах докладають значні зусилля для врегулювання міграційних потоків та вирішення пов'язаних з ними проблем. Наприклад, щодо протидії торгівлі людьми можна відзначати певний розвиток [3].

За останні роки Україна також підписала ряд двосторонніх *угод про врегулювання трудової міграції*. Це один із найефективніших інструментів захисту своїх громадян, котрі працюють за кордоном [4]. Зокрема вони користуються всіма трудовими правами на рівні громадян країн перебування, а також їм гарантують медичне обслуговування та соціальні виплати у випадку виробничих травм чи смерті. У відповідності з даними Міністерства праці та соціальної політики за 2007 р. Україна уклала такі угоди з Республікою Білорусь, Вірменією, В'єтнамом, Латвією, Литвою, Молдовою, Польщею, Португалією, Російською Федерацією та Словаччиною. Угоди з Азербайджаном, Аргентиною, Бельгією, Грецією, Грузією, Іраном, Іспанією, Казахстаном, Конго, Угорщиною, Чеською Республікою та Швейцарією перебувають у процесі підготовки.

Крім двосторонніх угод по врегулюванню трудової міграції важливим інструментом захисту українців за кордоном є *угоди про соціальне забезпечення* [5]. Такі угоди підписали з Азербайджаном, Республікою Білорусь, Болгарією, Грузією, Іспанією, Естонією, Латвією, Литвою, Молдовою, Монголією, Російською Федерацією, Румунією, Словаччиною Угорщиною та Чеською Республікою. Планують підписання таких угод з іншими країнами. Крім цього, підписали багатосторонній договір про соціальний захист у рамках країн СНД.

Слід згадати *Центри захисту прав українців за кордоном*, що їх почали відкривати починаючи з 2005 року при посольствах України здебільшого в Росії та Східній Європі. Головна мета діяльності таких центрів полягає в зміні підходів до питання захисту наших громадян, а саме в організації роботи на попередження можливих негативів, ліквідації правового нігілізму в питанні працевлаштування за кордоном, проведенні попередньої правової інформаційно-роз'яснювальної роботи, а також наданні правового захисту громадянам України, які працюють за кордоном з використанням усіх можливих форм захисту їх прав та інтересів перед роботодавцями країни працевлаштування, які впливають з національного законодавства країни перебування та міжнародно-правових актів. Ці центри доповнюють українські консульства та посольства в забезпеченні захисту українських громадян за кордоном, а подекуди практично дублюють роботу українських консульств. Однак допомогу державних структур відчули не більше 1% українців за кордоном [6].

В уряді України робили спроби переконати ЄС спростити візовий режим для українців, щоб полегшити можливості для регулярних подорожей до країн ЄС. 2005 р. [7] Президент України підписав Постанову про безвізовий короткостроковий (до 90 днів) в'їзд громадян країн ЄС в Україну, в якій закликав лідерів європейських країн «сприяти вільному пересуванню всіх європейців». Дія Постанови поширюється також на громадян Швейцарії, Норвегії, Ісландії, Канади та США. Певні кроки назустріч полегшенню візового режиму зробили Польща, Словаччина та Швейцарія.

Згодом підписали *Угоду про спрощення візового режиму*, яка передбачає категорії українських громадян, що мають право на 5-річні візи, на річні багаторазові візи та безкоштовні візи. В угоді зафіксували консульський збір для громадян України та скоротили терміни розгляду заяв на видачу віз. Крім того, угода встановила чіткий і вичерпний перелік документів, що їх подаватимуть громадяни України для оформлення віз залежно від мети поїздки. Вперше в угоді впровадили інститут апеляційного оскарження відмови у видачі візи, який закріплює зобов'язання консула повідомляти причину відмови в оформленні візи, а також окрему декларацію щодо забезпечення прозорості та доступності візових процедур для заявників.

Разом з тим мусимо відзначити недостатність усіх заходів української держави, спрямованих на гарантування прав громадян України за кордоном [8]. У результаті українці відчувають свою незахищеність, що веде до витворення тіньових, а часто злочинних схем міграції (виїзд, працевлаштування та відстоювання власних інтересів). Існують численні приклади того, як українці

змушені самотійно, без підтримки правоохоронних органів захищатися від вимагачів та рекетирів у країні перебування.

По суті, однак, ці заходи були спрямовані не на забезпечення легального і безпечного працевлаштування за межами держави, а на «зменшення масштабів зовнішньої, зокрема, трудової міграції її недопущення в майбутньому», як це зазначалося в Концепції демографічного розвитку України на 2005-2015 рр., прийнятому наприкінці 2004 р., тобто практично одночасно з Програмою забезпечення прав та інтересів громадян, які виїжджають за кордон для працевлаштування, про яку йшлося вище.

Постанова Уряду, якою було затверджено цю Концепцію, втратила чинність з прийняттям 24 червня 2006 р. рішення про затвердження Стратегії демографічного розвитку на період до 2015 р. (Постанова КМУ № 879). Оскільки регулювання міграції розглядалося в ній як засіб уповільнення темпів депопуляції, вона так само націлювала на скорочення нелегальної міграції громадян за кордон. Передбачалося посилити боротьбу з незаконною діяльністю у сфері посередництва в працевлаштуванні за кордоном, збільшити з цією метою штатну чисельність працівників які займаються цією проблемою.

Разом з тим, у документі фактично вперше наголошувалося на необхідності збільшення можливостей легального працевлаштування громадян України за кордоном, причому вказувалися можливі шляхи досягнення цієї мети. Крім традиційного укладання міждержавних угод про працевлаштування та соціальний захист, говорилося про необхідність міжнародного визнання документів про освіту громадян, про збільшення квот працевлаштування українців, розроблення та виконання програми соціальної та професійної адаптації заробітчан, що повертаються, підвищення кваліфікації, перекваліфікації, розширення можливостей працевлаштування на батьківщині шляхом розвитку малого бізнесу і підприємництва, створення нових робочих місць, поширення інформації про вільні робочі місця за допомогою загальнодержавної бази даних, сприяння внутрішній міграції населення тощо.

Занепокоєння суспільства та держави питаннями міграції вилилося в дискусію щодо міграційної політики та її ефективності, яка відбулася в Раді національної безпеки і оборони України 15 червня 2007 р. [9]. Рішення Ради було введено в дію Указом Президента України від 20 липня 2007 р. Указ вказує на необхідність концептуального визначення міграційної політики України, її засад, стратегічних цілей та поточних завдань, дотримання стандартів та прав людини. Він переважно присвячений проблемам нелегальної міграції, візового та прикордонного контролю, а також реадмісії. Водночас, тенденції до зростання трудової міграції, яка є переважно незворотною і справляє негативний вплив на демографічну ситуацію в країні, було кваліфіковано як загрозу національній безпеці. У зв'язку з цим сформульовано такі завдання щодо зовнішньої трудової міграції: зменшення масштабу виїзду на роботу за кордон, стимулювання внутрішньої трудової міграції, як альтернативи зовнішній міграції, надання соціальних гарантій громадянам, які працюють за кордоном, та створення умов для їхнього повернення Україну.

Греція

Традиційно Греція була країною, з якої їхало багато емігрантів, в основному некваліфікованих. В кінці 1960-их початку 1970-их у Греції відбувся скачок економічного розвитку і з'явилася серйозна потреба у робітниках. Після приєднання Греції до Євроспільноти у 1981 р. ця потреба тільки посилилась. Її активно заповнювали іммігранти з Азії та Африки, а згодом і з Центральної та Східної Європи. Відповідно до перепису населення у 2001 р. їхня кількість сягала 9,5 % [10].

Основним нормативно-правовим документом у сфері міграції є Акт 3386 від 18.08.2205 Про в'їзд, проживання та соціальну інтеграцію громадян третіх країн на території Греції. За його реалізацію є відповідальним Міністерство внутрішніх справ, у котрому було затверджено два циркуляри: Циркуляр №26 від 1.09.2005 та Циркуляр №38 від 23.12.2005. На початку 2007 р. Акт 3386 був змінений Актом 3536 від 22.02.2007 Про визначення питань міграційної політики, що відносяться до компетенції Міністерства внутрішніх справ, публічної адміністрації та децентралізації [11].

Відповідно до законодавства Греції існує дві категорії віз: короткострокова (до 30 днів) та

довгострокова (понад 30 днів). Віза надається консульством Греції, до юрисдикції котрого стосується місце проживання особи, котра звернулася за отриманням візи. Віза може не вимагатися відповідно до міжнародних договорів, законодавства ЄС чи національного законодавства. У такому випадку громадяни, котрі можуть безвізово в'їжджати до Греції, мають право безперервно перебувати у ній не довше 3 місяців, або з перервами не довше 6 місяців за часу першого перетину кордону, але загалом не більше 3 місяців. Загальні умови надання візи передбачені у ст. 5 Акту 3386/2005. Серед них надання довідки про судимість; надання медичної довідки про відсутність хвороб, які можуть принести ризик для громадського здоров'я у Греції; не загрожувати громадському здоров'ю, порядку, безпеки та міжнародним відносинам Греції.

У Акті 3386/2005 об'єднано дозвіл на працю та дозвіл на проживання. Тому достатньо подавати одну заяву. Однак особи, які отримали робочу візу, повинні звернутися за дозволом на постійне перебування, представивши трудовий контракт із зазначенням розміру заробітної платні та медичну страховку (ст. 11 (2) Акту 3386/2005). Протягом строку дії дозволу, працівник може укласти трудовий договір з іншим працедавцем, якщо при цьому не змінює роду праці. Після року праці мігрант може працевлаштуватися у іншій префектурі чи регіоні [12].

Відповідно до ст. 53 Акту 3386/2005 особи, котрі перебувають на законних підставах у Греції понад 2 роки мають право на *возз'єднання сім'ї*, тобто звернутися за дозволом на перебування для членів своєї сім'ї (дружини чи чоловіка, а також дітей), за умови, що:

- Члени його родини мають намір проживати разом з ним
- Він має особисту зарплатню, що не є меншою за денну зарплатню некваліфікованого робочого, помешкання та медичну страховку для членів своєї родини.

Членами родини вважаються:

- Чоловік або дружина
- Неодружені діти віком до 18 років
- Неодружені діти цієї особи чи її подружжя, які не досягли 18 років, якщо вони знаходяться на утриманні особи

Слід зазначити, що родичі по висхідній лінії (батьки та дідусь з бабусею) не можуть скористатися таким правом, рівно ж як і ті, котрі проживають у конкубінаті (без реєстрації шлюбу). У випадку полігамії правом *возз'єднання сім'ї* може скористатися лише одна з дружин (Акт 3386/2005, ст. 54) [13].

Грецька система *соціального забезпечення* базується на трьох складових: соціальне страхування працівників, соціальна допомога для незастрахованих осіб та національна система охорони здоров'я всіх мешканців Греції.

Основна страхова організація в Греції – Інститут соціального страхування (Social Security Institute – ІКА). В ІКА застрахована більшість працюючих осіб Греції. Саме ця організація виплачує страхові відшкодування на випадок безробіття, хвороби, смерті, старості та материнства. Якщо іноземець провадить власну трудову діяльність він повинен самостійно застрахуватись та сплачувати внески в ІКА.

Невідкладна медична допомога іноземцям на безоплатній основі в Грецькій Республіці не надається. Платна медична допомога іноземцям в країні надається як приватними, так і державними медичними закладами. При цьому вартість медичного обслуговування в грецьких державних медичних закладах на порядок нижча, ніж у приватних.

Право на грецьке *громадянство* та способи його набуття визначені Кодексом про грецьке громадянство (Акт 3284/2004 Про прийняття Кодексу про грецьке громадянство) та відповідними законодавчими актами (Акти 2790/2000, 2910/2001 та змінами до останнього 3013/2002 та 3274/2004).

Відповідне клопотання про набуття громадянства подають в Димархію або общину за місцем проживання. За наявності всіх необхідних документів справу передають у Периферію, де встановлюють їх ідентичність та передають у Міністерство внутрішніх справ Греції. Вирішальною процедурою набуття грецького громадянства є співбесіда у Головного Комісара у справах набуття громадянства, який приймає остаточне рішення. Іноземець вважається таким, що набув грецьке громадянства після прийняття присяги.

Ірландія

Історично Ірландія не була імміграційною країною через брак потреби в додатковій робочій силі та відсутності колоніального минулого. Це змінилося з середини 1990-х, коли країна пережила різкий скачок економічного розвитку. Ірландія провадить доволі ліберальну міграційну політику, що можна бачити у затвердженні нової дозвільної системи щодо працевлаштування 2000 р. та відкритості ринку праці для нових членів ЄС. Ірландський уряд визнає важливість трудової міграції для економіки країни. Політика розвитку спрямована на менеджмент міграційних потоків – відкритість до кваліфікованих працівників у поєднанні з боротьбою проти нелегальної міграції. Масштаби імміграції до Ірландії різко зросли в останні роки й зберігають тенденцію до зростання надалі [14].

На сьогодні в Ірландії бракує цілісної міграційної політики та відсутнє законодавство, що визначає категорії індивідуальних дозволів на в'їзд та перебування у Ірландії, а також відповідні умови їх видачі. На практиці візи та дозволи на перебування надаються імміграційними службовцями відповідно до адміністративних практик Ірландської служби натуралізації та імміграції (Irish Naturalization and Immigration Service – INIS), що діє у складі Департаменту справедливості, рівності та правових реформ (Department of Justice, Equality and Law Reform). У загальному вигляді компетенція імміграційних службовців встановлюється Імміграційним актом [15].

До державного управління у сфері міграції активно задіяні інші державні органи. Так, до компетенції Департаменту підприємництва, торгівлі та праці (Department of Enterprise, Trade and Employment) належить розгляд усіх заяв щодо дозволу на працю. Національне імміграційне бюро (Garda National Immigration Bureau – GNIB) відповідальне за всі поліцейські операції у сфері міграції, включаючи охорону кордонів, реєстрацію іноземців, розслідування імміграційних злочинів та виконання ордерів на депортацію [16].

Незважаючи на брак опублікованої політики, припускається наступні основні категорії іммігрантів: відвідувачі, студенти, працівники та члени родин. При потребі державні органи можуть визначати й інші категорії. Візи також видаються для бізнес-зустрічей, отримання допомоги (в тому числі медичне обслуговування у приватних закладах) та вихід на пенсію.

Відповідно до національних вимог, заяву на отримання візи подають до посольства чи консулату Ірландії у країні, де потенційний іммігрант постійно проживає. Потім заяву спрямовують до Візового офісу INIS. Винятками є лише посольства Ірландії в Москві та Беніні, які мають у штаті імміграційного службовця з правом приймати рішення відносно заяв на візу.

В Ірландії право на *возз'єднання сім'ї* законодавчо не закріплене. Прецедентне право визначає, що сімейні відносини з громадянином Ірландії не створюють автоматичного конституційного права на в'їзд та перебування в Ірландії (справа АО та DL v. Міністр юстиції 2003). Натомість закон вимагає від імміграційного службовця вивчення, *inter alia*, сімейних відносин з особами у країні (Імміграційний акт, частина 4 – Immigration Act, Section 4). Зазвичай, якщо мігрант має дозвіл на роботу, чоловік/дружина та/або неповнолітні діти можуть приєднатися до мігранта після того, як засвідчить, що працевлаштований. Якщо у нього є робоча віза, то для того, щоб приєдналися чоловік/дружина та/або неповнолітні діти, необхідно пробути в Ірландії не менше року й мати наміри лишатися там ще на термін не менше року. В обох випадках слід бути спроможним утримувати членів родини без допомоги громадських коштів або їхнього працевлаштування (окрім випадків, коли члени родини також мають робочу візу/дозвіл на роботу).

З 2005 року чоловіки/дружини працівників, що мають робочі візи/дозволи на роботу можуть також отримати дозвіл на роботу за умови свого легального перебування в Ірландії.

Порядок укладання шлюбу та його правові наслідки визначаються Законом про громадянську реєстрацію, 2004 року (Civil Registration Act, 2004). З листопада 2007 року набрали чинності зміни до даного Закону.

Основні вимоги до укладання шлюбу в Ірландії (незалежно від країни походження будь-кого з подружжя):

1. Досягнення 18-річного віку (в іншому випадку потрібний буде дозвіл суду);
2. Особисте повідомлення за три місяці до шлюбу Реєстратора;
3. Проживання в місцевості, де буде укладатись шлюб не менше 7 днів;

4. Після закінчення трьохмісячного терміну майбутнє подружжя підписує декларацію про відсутність перешкод та отримує Форму реєстрації шлюбу (Marriage Registration Form (MRF)).

Особи, які планують одночасно отримати і церковний шлюб, повинні проконсультуватись у тій релігійній общині, до якої вони належать.

Існують розбіжності в процедурі укладання шлюбу за римо-католицьким та будь-яким іншим обрядом.

Система *соціального забезпечення* Ірландії складається з:

- виплат соціального страхування;
- виплати, що ґрунтуються на перевірці статків;
- загальних виплат.

Виплати соціального страхування надають особам, які, окрім загальних умов, задовольняють певні специфічні умови з соціального страхування (social insurance contribution conditions). Ці умови різняться залежно від типу виплат, зокрема, допомога з безробіття, допомога непрацездатним, допомога материнству, пенсія за інвалідністю, допомога опікунам, пенсія за віком [17].

У більшості випадків рішення щодо надання чи відмови у соціальному страхуванні або соціальних виплатах та субсидіях приймають Відповідальні службовці (Deciding Officers – чиновники зі сфери соціального забезпечення, призначені відповідно до законодавства). Рішення щодо додаткових виплат, що підпадають під дію Схеми про додаткові витрати, розробляються представниками Health Services Executive (HSE), а за дотримання певних адміністративних схем відповідають представники Міністерства з соціальних питань та справ сім'ї [18].

Право на медичне обслуговування має кожен мешканець Ірландії незалежно від свого походження.

Відповідно до статті 2 Bunreacht na hEireann (Ірландської Конституції) кожна особа, народжена на острові Ірландія, її островах та водах має право бути частиною ірландської нації. Це означає, що вони є *громадянами* Ірландії. Також за статтею 1 (vi) Британсько-Ірландської угоди кожен народжений у Північній Ірландії має право вважатися ірландцем або/і британцем за власним вибором і також має право на ірландське громадянство. Основним законом, що регулює питання ірландського громадянства, є Акт про ірландське громадянство 1956 року (Irish Nationality and Citizenship Act 1956), Акт про ірландське громадянство 1986 року (Irish Nationality and Citizenship Act 1986), Акт про ірландське громадянство 1994, 2001 та 2004 років (the Irish Nationality and Citizenship Act 1994, 2001 and 2004). Цей документ має на меті якомога чіткіше й зрозуміліше пояснити законодавство, що стосується ірландського громадянства.

Усі заяви з метою натуралізації розглядає Департамент юстиції, рівності та правових реформ (Department of Justice, Equality and Law Reform). Цей департамент має повне право надати натуралізацію або відмовити в цьому.

3 січня 2005 року з'явилася додатковий шлях набуття ірландського громадянства шляхом натуралізації для осіб, у яких дитина народилася на території Ірландії. Цей шлях доволі активно стали використовувати іммігранти, щоб легалізувати своє перебування. Однак на початку 2008 року ці норми були скасовані.

Іспанія

В останні декади імміграція до Іспанії різко зросла. Відповідно до Муніципального реєстру 1995 р. в Іспанії проживало 0,5 млн. іноземців, що складало менше 2 % населення загалом. 2007 р. в Іспанії проживало майже 4,5 млн. іноземців, що сягало 10 % населення (дані Національного інституту статистики) [19].

Імміграційна політика останніх десяти років полягала в послідовному регулюванні іспанським урядом міграційних потоків відповідно до потреб національного ринку праці шляхом встановлення робочих квот. Важливу роль відігравала боротьба з нелегальною міграцією та торгівлею людьми. Тим не менше імміграційна політика Іспанії й надалі спрямована на регуляризаційні процеси.

Законодавчою основою у сфері міграції є Органічний закон № 14/2003 від 20 листопада 2003

року «Про права і свободи іноземців та їх соціальний статус». Відповідно до законодавства Іспанії щодо іммігрантів існує розрізнення між перебуванням та проживанням. Перебування окреслюється періодом до 90 днів (крім студентів, котрі можуть перебувати протягом періоду навчання). Проживання стосується осіб, котрі проживають в Іспанії з відповідним дозволом на проживання, який може бути постійним або тимчасовим. У законодавстві також передбачено три специфічні ситуації: спеціальний режим для студентів, проживання осіб без громадянства, біженців та осіб без документів, проживання неповнолітніх [20].

Єдиними установами, які приймають заяви на отримання віз та надають їх, є посольства чи консулати Іспанії в країні проживання заявника. Ці заяви спрямовують до Міністерства іноземних справ та співпраці, а також до представництва державної влади у регіоні, куди прямує заявник. До компетенції регіонального представництва входить надання дозволу на проживання, який включений до візи, що можуть бути чотирьох видів: транзитні, тимчасового перебування, постійного проживання та навчання [21].

Дозвіл на проживання надається в Іспанії Міністром внутрішніх справ та Міністром праці та соціальних справ. Обидва діють через Бюро представництва уряду у кожній провінції (ст. 67 (2) Органічного закону та ст. 159-162 Впроваджуючих правил).

Дозвіл на тимчасове проживання надається строком від 90 днів до 5 років. Цей дозвіл стосується різних підстав (возз'єднання сім'ї, з метою професійної діяльності та без такої мети). Дозвіл на постійне проживання надається без часових обмежень та включає право на працю. Особи, котрі отримували дозвіл на тимчасове проживання протягом 5 років, мають право звернутися за дозволом на постійне проживання (ст. 32 Органічного закону та ст. 71-72 Впроваджуючих правил). Таким правом також користуються: народжені в Іспанії іноземці; іспанці, котрі втратили іспанське громадянство; іноземці, котрі зроблять значний внесок в економічне, наукове чи культурне життя Іспанії [22].

Єдиними документами, що дають дозвіл на легальне проживання та працевлаштування в Іспанії, є дозвіл на проживання (*permiso de residencia*) або дозвіл на проживання та працевлаштування в Іспанії (*permiso de residencia y trabajo*), видані компетентними органами з чітко вказаними у ньому причинами та терміном перебування іноземця на іспанській території. Дані документи є водночас і дозволом на проживання, і посвідченням особи іноземця [23].

Правом на *возз'єднання сім'ї* користуються особи, котрі вже рік законно проживають у країні і мають дозвіл на проживання принаймні ще на один рік (ст. 16 Органічного закону та ст. 38 Впроваджуючих правил). Для *возз'єднання сім'ї* можуть запрошуватися законні подружки, діти, а також батьки, котрі утримуються за рахунок іммігранта (ст. 17 (1) Органічного закону та ст. 39 Впроваджуючих правил) [24].

Іноземець, який проживає в Іспанії має право на те, щоб інші його родичі, що *возз'єднуються* з ним, одержали посвідку на проживання:

а) Чоловік (дружина) резидента, у тому випадку, якщо він не проживає окремо фактично або легально і якщо шлюб був укладений відповідно до закону. Ні в якому разі не може *возз'єднуватися* більш одного чоловіка, навіть якщо законодавство країни походження резидента допускає дану форму шлюбу. Резидент, що знаходиться в другому або іншому не першому шлюбі, може *возз'єднатися* тільки з новим чоловіком (дружиною) і його родичами, якщо доведе, що розставання з колишнім чоловіком відбулося в результаті юридичного процесу, що закріпив положення попереднього чоловіка (дружини) і його родичів у відношенні загального житла, пенсії чоловіку (дружині) й аліментів на користь неповнолітніх утриманців.

б) Діти резидента і його дружина, включаючи прийомних, за умови, що вони не досягли вісімнадцяти років, або непрацездатні, відповідно до законів Іспанії або країни походження резидента, або знаходяться в шлюбі. Якщо мова йде про дитину одного з чоловіка і жінки, необхідно, крім іншого, щоб батько одноосібно здійснював батьківську опіку та утримання. У випадку прийомних дітей, необхідно документально довести, що усиновлення було проведено відповідно до процедури, дійсної для Іспанії.

в) Особи молодші вісімнадцяти років або недієздатні, якщо іноземний резидент є їхнім законним представником.

г) Родичі іноземного резидента по висхідній лінії, економічно від нього залежні, якщо мають підстави для їхнього проживання в Іспанії.

д) Інший член родини, за умови наявності підстав гуманітарного характеру для його проживання в Іспанії.

Для *реєстрації шлюбу* на території Іспанії необхідно звернутися до Registro Civil при Ayuntamiento за місцем проживання в Іспанії.

Дитина, яка народилась на території Іспанії, повинна бути зареєстрована у відповідному державному органі (Registro Civil), який видає свідоцтво про народження (partida de nacimiento або certificación literal de nacimiento), а також реєструє дитину у Сімейній книзі (Libro de Familia).

Для набуття дитиною, яка народилась на території Іспанії, громадянства України та внесення відомостей про дитину в закордонні паспорти батька чи матері необхідно звернутись до Генерального Консульства України в Іспанії.

Громадяни України, в яких народилась дитина в Іспанії, мають право на отримання в Україні одноразової допомоги при народженні дитини. Для цього необхідно звернутись до органу праці та соціального захисту населення районних держадміністрацій за місцем реєстрації або проживання в Україні.

Порядок нарахування та отримання *соціальної допомоги* регламентується Угодою між Україною і Королівством Іспанія про соціальне забезпечення громадян від 7 жовтня 1996 року. Відповідно до цієї Угоди Державна соціальна допомога буде виплачуватися лише за умови, що працівник на момент настання підстав для призначення допомоги був застрахований відповідно до положень іспанського законодавства. При визначенні права на дану допомогу враховується трудовий або страховий стаж, набутий на території України, якщо вони не перекривають один одного.

Громадянин України, який постійно або тимчасово підпадав під дію іспанського законодавства, матиме право на допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, материнством, по вагітності та пологах, при народженні дитини, по догляду за дитиною по інвалідності, за віком та у зв'язку з втратою годувальника.

Допомога сім'ям виплачуватиметься згідно із законодавством і за рахунок тієї держави, під соціальне забезпечення якої підпадає працівник, або тієї, від якої він отримує допомогу. У випадку, якщо один із членів сім'ї має право на одноразову допомогу з боку обох держав, допомога виплачується тією стороною, на території якої проживають діти.

Відповідно до діючої системи соціального захисту в Іспанії надання медичної допомоги можливе виключно за наявності страхового полісу (державного або приватного). Без наявного страхового полісу медична допомога надається на платній основі.

Наявність у особи полісу добровільного страхування є обов'язковою умовою для прийняття консульським відділом Посольства Іспанії в Україні документів для оформлення візи до цієї європейської країни. Дія вказаної норми застосовується до всіх категорій українських громадян, зокрема працівників підприємств, установ та організацій України, які відряджаються у закордонне відрядження, туристів та членів родин працівників дипломатичної служби, котрі проживають в Україні.

У випадку, коли український працівник, закордонне відрядження якого передбачало відвідання декількох країн Шенгенської зони, прибуває до Іспанії без оформленого страхового полісу, йому може бути надано безкоштовно лише базову консультацію лікаря, яка не включатиме ані медичну допомогу вузькопрофільних спеціалістів, ані відповідне медичне обстеження із використанням діагностичного обладнання. Послуги амбулаторного та стаціонарного лікування потребують сплати грошової суми, яка би покривалася страховим полісом за його наявності, оскільки відряджені до Іспанії громадяни України не належать до суб'єктів соціального страхування країни перебування.

Безкоштовно невідкладну медичну допомогу українському громадянину, який не має джерел до існування, можуть надавати лише притулки, громадські, благодійні та церковні організації на кшталт «Карітас» та «Червоний Хрест» [25].

Італія

Першу реальну ознаку зростання кількості трудових мігрантів на ринку праці Італії можна знайти у «Законні Мартеллі» («Martelli Law») від 28 лютого 1990 року (L 39/1990), коли тодішній Прем'єр-міністр Клаудіо Мартеллі вирішив провести першу в історії Італії легалізацію мігрантів. В її основу заклали толерантний підхід і намагання політичного балансування між необхідністю соціальних реформ та жорсткою міграційною політикою Республіканської партії Італії [26].

У жовтні 2001 року правопроцентристська адміністрація затвердила новий імміграційний закон – «Закон Боссі-Фіні» («Bossi-Fini Law»), який містив жорсткі вимоги (L 189/2002). Зокрема це стосується умов отримання дозволу на працю та возз'єднання сім'ї, а також можливості апеляції на відмову у в'їзді чи рішення про депортацію. «Законом Боссі-Фіні» ввели поняття «контракту перебування», який пов'язував в'їзд та перебування з працевлаштуванням. Тобто в'їзд був можливий лише за умови, що заявнику запропонували роботу. Скасували можливість в'їзду з метою пошуку роботи. У квітні 2007 року Парламент затвердив напрямні для розвитку законодавства (DDL), які закладають зміни до закону L 189/2002 [27].

З обранням нового уряду на чолі з Берлусконі 2008 рік позначився прийняттям жорстких заходів, спрямованих на протидію нелегальній міграції та посиленню контролю за кордонами Італії, зокрема морськими. На допомогу поліцейським до патрулювань в середині Італії долучили військових. Однак, попри зростання кількості затриманих іммігрантів із неврегульованим статусом, нові заходи не привели до зростання кількості депортованих.

Візи надають дипломатичні представництва в країні походження чи проживання заявника. Надання національних віз (для тривалого перебування) входить виключно до компетенції дипломатичних місій Італії. Короткострокові Шенгенські візи (дійсні до 3 місяців) можуть надавати також дипломатичні представництва інших країн після спеціальних угод з Італією.

Існує три основних типи віз: загальна шенгенська віза (Uniform Schengen Visa – USV), територіально обмежена віза (Limited Territorial Validity Visa – LTV) та довгострокова національна віза (type D, «National» Visa – NV). Загальна шенгенська віза дозволяє вільно пересуватися в середині Шенгенської зони. Строк дії такої візи не може перевищувати 90 днів. Територіально обмежена віза може перевищувати цей строк. Однак вона не передбачає можливості в'їзду чи транзиту через будь-яку іншу країну Шенгенської зони. Довгострокова національна віза дійсна на строк більше 90 днів і передбачає можливість транзиту через інші Шенгенські країни, тривалість яких не повинна перевищувати 5 днів [28].

Відмова у наданні візи повинна бути у письмовій формі мовою, яку розуміє заявник. У відмові має бути вказана її причина (L 189/2002, Art. 4(2)), крім випадків відмови через міркування національної безпеки. У DDL пропонують скасувати всі винятки.

Ст. 1(3)b DDL визначає процедуру отримання візи, яка повинна бути спрощена, включаючи перевірку поданих заявником документів. Заявник повинен представити зворотні квитки, докази наявності фінансових ресурсів та відповідного місця проживання.

Дозвіл на перебування надає поліція, яка працює у складі Міністерства внутрішніх справ. З усіх адміністративних чи процедурних питань слід звертатись до Міграційного офісу, який також входить до Міністерства внутрішніх справ [29]. Дозвіл на перебування надають на період, вказаний у візі (Декрет Президента 394/1999, Ст. 11). Відповідно до Декрету Президента 5/2007 дозвіл на перебування надають для працевлаштування, ведення власного бізнесу, навчання, релігійних мотивів та возз'єднання сім'ї. В усіх цих випадках заявник повинен довести наявність фінансової незалежності, медичного страхування, відповідного місця проживання та мінімального доходу.

Відповідно до ст. 3(4) Декрету 286/1998.393 та ст. 21 L 189/2002 встановлюються квоти на в'їзд до Італії з метою оплачуваної роботи, включаючи сезонну роботу та власний бізнес. Вводячи квоти, обмеження стосуються країн, які беруть участь у боротьбі із неврегульованою міграцією. Переваги надають іноземцям італійського походження. У Декреті також зарезервовано частину квоти для громадян країн, які не належать до ЄС та з якими підписано угоди про регулювання міграційних потоків. Такі угоди готує Міністерство закордонних справ та погоджує їх з Міністерством внутрішніх справ, а також з Міністерством праці та соціального забезпечення [30].

Підставою для відмови в наданні дозволу на перебування може бути: незабезпечення всіх умов трудового контракту; відсутність доказів фінансової стабільності чи наявності житла; загроза публічному порядку чи національній безпеці Італії чи іншим країнам, з якими Італія уклала двосторонній чи багатосторонній договір про скасування прикордонного контролю (Шенгенська зона); заявник має судимість за злочини, пов'язані з наркотиками, сексуальними домаганнями, нелегальною міграцією чи проти особистої волі з примушенням до проституції чи залученням неповнолітніх до протиправної діяльності.

Іноземець, що постійно перебуває в Італії упродовж останніх 6 років і має дозвіл на проживання з необмеженою кількістю поновлень (крім студентів та сезонних працівників), може звернутися за Карткою резидента, якщо може довести відповідний дохід (L 189/2002, Ст. 8(1)). Право звернутися за Карткою резидента можуть мати також дружина/чоловік, неповнолітні діти та батьки громадянина Італії чи іншої країни ЄС, який проживає в Італії. Статус резидента надається безстроково, однак документ слід поновлювати кожних 5 років.

Іноземець, котрий отримав Картку резидента або дозвіл на перебування понад 1 рік (з метою працевлаштування, ведення власної справи, навчання чи релігійних мотивів), має право на *возз'єднання сім'ї*, що стосується чоловіка/дружини та неповнолітніх дітей, у тому числі народжених поза шлюбом, якщо інший з батьків не заперечує. Неповнолітніми вважають будь-яких осіб, молодших 18 років. Діти, котрі досягли 18-річного віку, однак перебувають на утриманні батьків через проблеми зі здоров'ям, також можуть скористатися правом на возз'єднання сім'ї. У випадку возз'єднання сім'ї дозвіл на перебування надають на два роки (L 182/2002, Ст. 5).

Іноземець може звернутись за запитом для об'єднання сім'ї за таких підстав:

1. Об'єднання з дружиною чи чоловіком з яким перебуває в законному шлюбі.
2. З неповнолітніми дітьми, які знаходяться на забезпеченні даного іноземця, або з незаконними дітьми у випадку неодруження, або розведення якщо свій чоловік (дружина) дає на це свій дозвіл.
3. З неповнолітніми дітьми, які знаходяться на забезпеченні батьків у зв'язку з інвалідністю.
4. З батьками, які знаходяться на забезпеченні сина чи дочки, у випадку якщо вони не мають інших дітей в своїй країні, або з батьками, які мають не більше 65 років і не мають інших дітей, які могли б про них піклуватися. Все це має бути документально підтверджено.
5. З родичами до третьої ступені споріднення, які знаходяться на забезпеченні і не можуть працювати згідно італійського закону.

Щоб просити дозвіл на об'єднання сім'ї необхідно відповідати двом наступним вимогам:

- наявність житла, що відповідає мінімальним параметрам, які передбачені регіональним законодавством (документами, що підтверджують ці характеристики, є сертифікат технічного комунального відділу або сертифікат ASL – *certificato di idoneità igienico-sanitaria*). Іноземець, що не є власником житла, повинен представити письмову згоду власника житла.
- наявність мінімального річного доходу в розмірі 4.874,61 євро (*assegno sociale*), якщо мова йде про об'єднання з одним членом сім'ї та 9.749,22 євро – для об'єднання з 2 або 3 членами сім'ї.

У разі одруження громадянина України в Італії консульський відділ на особисте звернення заявника і на підставі наданих ним документів видає йому італомовну Довідку про *шлюбну правоспроможність* (*Nulla osta al matrimonio*).

Для цього до консульського відділу слід особисто надати наступні документи:

- паспорт громадянина України для виїзду за кордон;
- свідоцтво про народження;
- довідку про сімейний стан (видається безпосередньо заявнику районним відділом РАЦС за місцем прописки; після чого: 1) довідку в обов'язковому порядку треба засвідчити в обласному управлінні Міністерства юстиції та 2) проставити на ній штамп «апостиль» в Міністерстві юстиції України;
- довідку про укладення шлюбу (якщо перебували у шлюбі);

- свідоцтво про розлучення або свідоцтво про смерть іншого з подружжя (якщо перебували у шлюбі);
- довідку про постійне місце проживання в Україні (видається ЖЕКом за місцем прописки в Україні).

Всі документи подаються в оригіналі. Жоден із перерахованих вище документів не потребує перекладу на італійську мову.

Довідка про сімейний стан отримується заявником особисто в Україні у відділі РАЦС за місцем прописки.

При наданні документів заявник (заявниця) заповнює заяву та надає декларацію майбутнього дружини (чоловіка), в якій остання (останній) не заперечую проти вписання своїх даних у довідку про шлюбоспроможність, що видається громадянці (громадянину) України. До заяви та декларації докладається також копія ідентифікаційного документа (passaporto, carta d'identità) майбутнього чоловіка (дружини).

В разі неможливості з поважних причин (останні місяці вагітності, хвороба тощо) особисто отримати в Україні Довідку про сімейний стан зацікавлена особа може звернутися до Консульського відділу для витребування інформації про її сімейний стан за місцем прописки в Україні. Для цього заявник заповнює відповідну анкету. Консульський відділ витребує інформацію через МЗС, Міністерство юстиції, обласне управління Міністерства юстиції та відділ РАЦСу за місцем прописки заявника. Заявник зі свого боку пред'являє до Консульського відділу інші документи з вищезазначеного переліку (за виключенням Довідки про сімейний стан).

На підставі зазначених документів Консульський відділ може оформити італомовну Довідку про шлюбоспроможність зацікавленій особі.

У разі укладення шлюбу в Італії:

1) на Свідоцтві про одруження, оформленому в італійському відділі РАГС (Ufficio di stato civile), слід поставити штамп «апостиль» в місцевій префектурі (apostillare presso la Prefettura di appartenenza) за місцем реєстрації шлюбу;

2) завірити правильність перекладу з італійської на українську Свідоцтва про одруження в Консульському відділі Посольства України в Римі (або в Генеральному консульстві України в Мілані), або в Посольстві Італії в Києві, після чого оформлене в Італії Свідоцтво про одруження буде чинним в Україні.

Про народження дитини його батьки-не громадяни Італії мають офіційно повідомити (fare denuncia di nascita), на їх вибір:

- впродовж 3 днів – керівництво пологового будинку або лікарні, де народилася дитина;
- впродовж 10 днів – відділ РАЦС комуни за місцем народження дитини;
- впродовж 10 днів – відділ РАЦС за місцем проживання батьків дитини.

На підставі довідки з пологового будинку (Attestazione di nascita) народження дитини в Італії реєструється відділом РАЦС (Ufficio di stato civile) комуни за місцем Вашого тимчасового проживання, про що батькам видається в оригіналі відповідний документ (certificato di nascita або estratto degli atti di nascita).

Якщо батьки офіційно повідомляють про народження дитини на 11-12 день або пізніше, то службовець відділу РАЦС вправі запитати причини запізнення і може повідомити про цей факт прокурору республіки провінції, де знаходиться комуна.

Після народження дитини батьки-іноземці, які легально проживають в Італії, мають якомога скоріше звернутися до місцевого відділу поліції (questura di appartenenza), де вони отримували свого часу дозвіл на проживання, з заявою щодо внесення в цей документ даних щодо дитини. Лише після внесення дитини в дозвіл на проживання батьків або одного з них службовець Відділу прописки (l'Ufficiale di Anagrafe) відповідної комуни може зареєструвати місце проживання дитини (effettuare l'iscrizione del minore in anagrafe) за адресою проживання її батьків або лише матері.

Слід звертати увагу відділу РАЦС комуни на необхідність видачі свідоцтва про народження або виписки з реєстру актів про народження з обов'язковим зазначенням прізвища та імені батьків дитини, якщо вони – громадяни України, або принаймні матері – громадянки України (indicare sul

certificato di nascita la paternità e la maternità).

На підставі оригіналу одного з цих документів, на якому проставлено апостиль префектури за місцем народження дитини і в якому вказані дані батька та матері, в разі бажання батьків, дитину може бути вписано в Консульському відділі в їх паспорті.

Для того, щоб свідоцтво про народження, отримане в Італії, було чинним в Україні необхідно:

- 1) звернутися до префектури для проставлення на документі штампу «апостиль»;
- 2) перекласти його українською мовою;
- 3) засвідчити переклад свідоцтва в Консульському відділі.

Необхідною умовою поширення на іноземців італійського законодавства про *соціальний захист* є страхування INPS (Istituto nazionale di previdenza sociale). За рахунок INPS фізичні особи мають право на: пенсію за віком, пенсію за вислугою років, пенсію за інвалідністю, допомогу через інвалідність, пенсію через утрату годувальника, допомогу з безробіття, допомогу з догляду за дитиною, допомогу для сім'ї, допомогу хворим на туберкульоз. Домашні працівники не мають права на допомогу через хворобу [31].

З 1 січня 2007 року згідно з законом № 244 від 27 грудня 2006 року (закон про бюджет на 2007 рік) в Італії введено оплату за надання невідкладної медичної допомоги, яку до цього часу надавали на безоплатній основі. Відтепер за послуги, надані в пункті невідкладної медичної допомоги, видаватимуть талон на оплату вартістю від 25 євро (мінімальна вартість).

У випадку необхідності здійснення додаткового обстеження (в т. ч. рентгену, флюорографії, УЗІ, томограми, аналізів тощо) вартість послуг буде більшою. Крім того, розмір оплати за надання невідкладної медичної допомоги відрізняється в різних регіонах Італії, місцеві органи влади самостійно встановлюють її рівень. Наприклад, в області Ломбардія вона становить 35 євро лише за консультацію лікаря. А на Сицилії, яка має особливий статус, медична допомога й надалі надаватиметься безкоштовно.

Всім іноземцям, які легально або нелегально тимчасово проживають на території Італії, гарантоване медичне обслуговування при нещасних випадках, амбулаторному й стаціонарному лікуванні і, крім цього, гарантоване обслуговування матері й дитини та вагітних жінок.

Для користування національним медичним обслуговуванням іноземці, які проживають нелегально, повинні зареєструватись в амбулаторії ASL (Azienda Sanitaria Locale) і отримати персональний код (STP), дійсний на всій території Італії. Цей код анонімний і може бути використаний тільки в медичному обслуговуванні.

Медичне обслуговування іноземним громадянам, які незаконно в'їхали чи перебувають на території Італії і не мають достатнього матеріального забезпечення, гарантоване за наявності картки STP (Stranieri Temporaneamente Presenti).

Неповнолітні діти можуть безкоштовно проходити вакцинацію при лікарнях ASL, незалежно від юридичного статусу їхніх батьків.

Порядок набуття іноземцем *громадянства* Італії визначений Законом Італії про громадянство № 91 від 05.02.1992р, який передбачає чотири можливості.

1) Автоматичне набуття громадянства (Acquisto automatico della cittadinanza):

- а) громадянином Італії є дитина, народжена від батька чи матері – громадянина Італії;
- б) іноземець, який стає громадянином Італії, передає громадянство неповнолітній дитині, якщо вона з ним проживає на момент набуття ним громадянства;
- в) є громадянином особа, яка народилася в Італії, але лише у випадку якщо обидвоє батьків є невідомі, або аполіди, особи без громадянства, або ж якщо дитина не успадкує громадянство батьків згідно з законами країни походження.

2) Отримання громадянства через привілей, наданий законом (Acquisto della cittadinanza per dichiarazione) має право:

- а) іноземець або особа без громадянства, мати або батько, або дідусь чи бабуся якого були громадянами Італії;
- б) іноземець, народжений в Італії, який прожив тут законно і безперервно аж до сповнення 18 років, стає громадянином, якщо декларує бажання набуття італійського громадянства перед

настанням 19 року життя. Декларації щодо набуття громадянства в цих випадках необхідно подавати начальнику відділу цивільного стану комуни за місцем проживання.

3) На отримання громадянства через шлюб має право іноземець (або особа без громадянства), котрий легально проживає в Італії щонайменше 6 місяців з дати одруження або після 3 років, прожитих у шлюбі в Італії чи поза її межами (якщо шлюб не був розірваний, анульований або припинений у законному порядку).

4) Звичайне набуття громадянства (*Concessione ordinaria*) надається президентом Італії на пропозицію Міністра внутрішніх справ. Для застосування даної процедури необхідно подати запит на відповідному бланку у відділення громадянства префектури за місцем проживання.

Португалія

Протягом останніх 15 років у Португалії різко зросла кількість мігрантів. З 1990 по 1999 рр. вона подвоїлася із 100 тис. до 200 тис. На 2004 р. вона знову подвоїлася до 440 тис. За офіційними даними у 2006 р. кількість мігрантів складала 4 % усього населення та близько 6 % активної його частини, що приносило 7 % ВВП [32].

У 1990-их більшість мігрантів до Португалії складали вихідці із колишніх португальських колоній у Африці, офіційною мовою була португальська, зокрема, Кабо Верде, Ангола та Гвінея-Бісау. Окрім того мігранти їхали із Іспанії та Великобританії. У кінці 1990-их Португалія пережила період значного економічного розвитку, що вимагало додаткової робочої сили з-поза Португалії.

У 2002 р. було створено Високу комісію з питань етнічних меншин та імміграції (ACIME) у безпосередньому підпорядкуванні Прем'єр-міністра. Її метою було сприяння інтеграції іммігрантів у Португальське суспільство [33]. ACIME заснувало Національні центри підтримки іммігрантів (CNAI), які надають інформаційну та консультативну підтримку іммігрантам, а також сприяють їхнім контактам із іншими державними органами. ACIME відіграє дуже активну роль у формуванні законодавчих ініціатив щодо в'їзду, розміщення та виїзду іноземців.

Законодавчою основою щодо імміграції є Акт 23/2007, що набрав чинності у серпні 2007 р. Він регулює в'їзд, перебування та виїзд іноземців на території Португалії, а також впроваджує вимоги Директив ЄС у законодавство Португалії. Акт 23/2007 встановлює правові рамки перебування і визначає вісім типів дозволів (включаючи чотири типи дозволів на працевлаштування, а також дозвіл на перебування у зв'язку з навчанням).

За загальним правилом візи надаються дипломатичними та консульськими установами Португалії за кордоном (Акт 23/2007, ст. 48). У деяких випадках, включно із тимчасовою візою, також необхідне попереднє затвердження Служби прикордонного контролю та іноземців (SEF) (Акт 23/2007, ст. 53). У виключних випадках, транзитні, короткострокові та спеціальні (з гуманітарних причин) візи можуть видаватися на прикордонних пунктах пропуску (Акт 23/2007, ст.ст. 66, 67). У таких випадках директор SEF (особисто або через представника) може видавати такі візи (Акт 23/2007, ст. 69) [34].

У Португалії надаються наступні типи віз: stopover віза, транзитна віза, короткострокова, тимчасова віза та віза на проживання (Акт 23/2007, ст. 45). Короткострокова віза надається на рік і передбачає тримісячне перебування у країні (Акт 23/2007, ст. 51). У більшості випадків тимчасова віза надається також на тримісячний період (Акт 23/2007, ст. 54 (2)), однак передбачає певне коло причин її видання (наприклад медичне обслуговування). Віза на проживання надається іноземцям з метою надання дозволу на проживання (Акт 23/2007, ст. 58).

Відповідно до законодавства Португалії можуть надаватися два види дозволів на перебування: національний дозвіл на постійне перебування (Акт 23/2007, ст. 76) та ЄС довгостроковий дозвіл на перебування (Акт 23/2007, розділ VII). Хоч перший вид не має часових обмежень, його слід поновлювати кожних 5 років (Акт 23/2007, ст. 76). Такий дозвіл надається за умов, що іноземець посідав тимчасовий дозвіл на перебування протягом останніх 5 років, не сидів у в'язниці більше року та володіє Португальською мовою (Акт 23/2007, ст. 80). Заяви на отримання дозволу на перебування також спрямовуються до SEF. Рішення підписуються його директором.

Особа, що має дозвіл на перебування, користується правом на *возз'єднання сім'ї*, яке стосується подругів, неповнолітніх дітей, дітей на утриманні, усиновлених дітей, неповнолітніх братів та сестер, над якими мають опікунство (Акт 23/2007, ст. 99). Окрім того, за цим законом таким правом користуються також особи, які фактично проживають однією сім'єю, а також їхні діти (Акт 23/2007, ст. 100) [35].

Для возз'єднання сім'ї необхідно подати клопотання та всі необхідні для цього документи в Регіональну Службу у справах іноземців та кордонів (SEF) за місцем проживання.

Рішення про возз'єднання сім'ї може бути прийнятим в термін, що не перевищує 9 місяців з моменту подачі клопотання.

Додаткові консультації надає Кабінет Допомоги при возз'єднанні сім'ї (Gabinete de Apoio ao Reagrupamento Familiar), який функціонує при Національному Центрі підтримки іммігранта (Centro Nacional de Apoio ao Imigrante – CNAI).

Для *одруження* громадянину України необхідно отримати в Консульстві України Довідку про шлюбну правоздатність (Certificado matrimonial). Далі необхідно подати в Бюро Запису Актів Громадського стану (Conservatória do Registo Civil) за місцем проживання Заяву про намір вступити в шлюб (Declaração do intenção de casar). Після цього Registo Civil розміщує інформацію про намір укласти шлюб на своїй спеціалізованій дошці оголошень з метою з'ясувати чи немає цьому перешкод. Якщо протягом 8 днів ніхто не заявить жодних перешкод, майбутньому подружжю видається дозвіл на укладення шлюбу (Certificado de casamento). З цього моменту шлюб повинен бути укладений протягом 90 днів, інакше всю процедуру доведеться розпочинати заново.

Жінці, що *завагітніла*, необхідно звернутись до Центру охорони здоров'я (Centro de Saude), отримати там Cartao do Utente та Boletim de Saude da Gravida (Бюлетень здоров'я вагітної). Жінки під час вагітності, а також протягом 60 днів після пологів звільняються від сплати податків (Taxas moderadoras) за всі консультації та медичні обстеження.

Після народження дитину реєструють у відповідному державному органі (Registo Civil), де видають свідоцтво про народження (Cedula). Після представлення цього свідоцтва в Консульстві України дитину впишуть у паспорти батьків.

Протягом першого року життя дитини батькам виплачується допомога (Abono de Familia) в розмірі від 30 до 120 євро в залежності від доходів сім'ї.

Всі іноземці, які працевлаштовані в Португалії повинні бути застраховані від нещасних випадків на виробництві та здійснювати належні відрахування у Фонд *Соціального Страхування* (Segurança Social).

Відповідно до трудових категорій соціальне страхування буває таких видів:

- страхування найманих працівників (Trabalhadores por conta de outrem);
- страхування осіб, які займаються незалежною трудовою діяльністю (Trabalhadores por conta propria);
- страхування домогосподарок (Empregadas domesticas).

За рахунок соціального страхування при нещасному випадку на виробництві надається безкоштовна медична допомога та виплачується компенсація, що пов'язана з втратою доходу. Вартість страхування від 45 до 2085 євро на рік у залежності від ступеня ризику займаної посади (професії).

Конституція Португальської Республіки закріплює право іноземців на отримання повного медичного обслуговування. Усі існуючі служби й заклади охорони здоров'я зобов'язані надавати медичні послуги іноземцям незалежно від їх економічного та соціального становища, а також легальності в'їзду чи перебування. Здійснення цього права регулюється Розпорядженням Міністерства охорони здоров'я Португалії № 25360/2001.

Відповідно до чинного законодавства медична допомога надається безплатно або оплачується за мінімальними ставками. При цьому береться до уваги економічне і соціальне становище користувача. За кожну консультацію чи надану послугу користувач має сплатити певну суму відповідно до так званої помірної ставки оплати (Taxa Moderadora). Іноземцям та членам їхніх родин, які роблять відрахування у фонд Соціального Страхування (Segurança Social) оплата

медичних послуг, наданих установами і службами НСОЗ, визначається загальними правилами на однакових умовах із португальськими громадянами [36].

Пенсійний вік у Португалії складає 65 років для чоловіків та жінок. За умови відрахування в у Фонд Соціального забезпечення (Segurança Social) протягом 15 років (не менше 120 днів в кожному році), іноземці, які на законних підставах проживають в Португалії мають право отримувати пенсію по віку.

Відповідно до Закон Португалії №464/80, право на отримання пенсії у зв'язку з інвалідністю мають тільки громадяни Португалії.

Набуття громадянства Португалії регламентується Актом «Про громадянство» №37/81 від 3 жовтня (зміни внесені Актом №25/94 від 19 серпня) і передбачає два способи набуття громадянства Португалії: за народженням, якщо один з батьків має громадянство Португалії («право крові») та внаслідок прийняття до громадянства. У другому випадку передбачено три можливості: прийняття громадянства за власним бажанням (неповнолітніми дітьми, якщо батьки приймають громадянство Португалії, а також особами, які уклали шлюб з громадянами України); прийняття громадянства внаслідок усиновлення. «Право території», тобто право набуття громадянства внаслідок народження на території Португалії, законодавством не передбачено.

Висновок

Попри багатий досвід еміграції та імміграції у деяких країнах ЄС (Німеччина, Франція, Ірландія, Італія тощо), можемо відзначати помітну неефективність правових інструментів управління міграційними потоками. Доказом цього може служити зростання суспільної напруги на ґрунті міграції, численні порушення фундаментальних прав людини, зростання кількості мігрантів із неврегульованим статусом, поширення торгівлі людьми з метою сексуальної та трудової експлуатації [37], існування розгалуженої мережі організованої злочинності в сфері міграції [38], поширення нелегального перетину кордону.

Низьку ефективність міграційної політики ЄС пов'язують із неготовністю до нових умов та викликів глобальної міграції. Старі методи не завжди дозволяють досягати поставлених цілей [39]. Надмірний наголос на прикордонний контроль може вести до формування нової «залізної завіси» та виникнення замкнутого соціального утворення, в якому консервують суспільну напругу. Коли в регіоні проживає близько 10% осіб іноземного походження (а подекуди до 20-25 %), спроби консервації суспільної напруги можуть спричинювати значні конфлікти.

Можемо відзначити кореляцію між зміною міграційного законодавства та схильністю до тієї чи іншої моделі інтеграції. Проведення жорсткої міграційної політики підштовхуватиме мігранта, не зорієнтованого на повернення додому, шукати «свою» країну, «пересуваючись» в Європейському просторі доти, доки не віднайде прийнятний спосіб завершення цього процесу шляхом легалізації свого перебування в певній країні. Перебуваючи в нелегальному статусі, мігрант фактично втрачає можливість повернутися на батьківщину, адже для нього це реально означає депортацію та перетворення на «персону нон грата» в країні перебування. Безвихідь, в якій опиняється за таких умов мігрант, становить загрозу не лише для нього, але й для суспільства-реципієнта – в цьому випадку зростають різного роду соціальні ризики, включаючи криміналізацію суспільства [40].

Натомість лібералізація міграційної політики дає змогу трудовому мігранту ефективно «балансувати» між країною перебування та батьківщиною (модель поведінки «Маятник»), а також без остраху очікувати завершення офіційного терміну свого перебування за кордоном («Повернення»). В обох випадках повернення на батьківщину (як на короткий, так і на тривалий термін) не матиме для мігранта «фатального» характеру, адже він залишає за собою можливість (і право) на повторну трудову міграцію (навіть у випадку якщо мігрант цим правом наразі не бажає користуватися). Лібералізація надалі міграційної політики сприяє поширенню інтеграційних моделей поведінки «Асиміляція» та «Діаспора» [41].

Справді, жорсткий контроль зовнішніх кордонів ЄС призводить не стільки до зменшення потоку мігрантів, скільки до того, що після в'їзду вони намагаються залишатися якомога довше в

країнах ЄС [42]. Утруднення в'їзду-виїзду провадить до зменшення частоти відвідин Батьківщини, а значить до зменшення правдивої інформації про умови проживання та працевлаштування за кордоном. Останні здаються значно вигіднішими, ніж є насправді, що посилює привабливість міграції.

Послаблення зв'язків з Батьківщиною веде до утруднення реінтеграційних процесів при поверненні мігранта до родини. Можна спостерігати часті випадки, коли емігрант повертається в Україну з твердим наміром залишатися, однак через реінтеграційні труднощі після 2-3 місяців знову їде за кордон. Існує значна диспропорція між кількістю українців, котрі декларують бажання повернутися додому (65-75 %), та кількістю тих, хто це бажання реалізує (20-25 %). Відсутність одного або обох батьків часто провадить до значних проблем у формуванні та вихованні дітей, що може супроводжуватись девіантною поведінкою [43].

Концепція циркулюючої міграції (circular migration) містить деякі важливі відповіді на сучасні виклики. З одного боку задоволені потреби ринку праці країн перебування та знижений тиск на соціальну сферу, тому що дозволяє виводити з тіні роботу та життя мігрантів [44]. З іншого боку, країни походження мігрантів не потерпають від «відтоку мізків» та отримують приплив фінансових (прямі перекази заробітків трудових мігрантів) і кадрових інвестицій (навики та кваліфікація мігрантів, котрі повертаються). Тісні зв'язки мігрантів зі своєю Батьківщиною значно полегшують процес реінтеграції після повернення і скорочують час перебування за кордоном, тому що емігранти швидше знаходять можливості для облаштування свого життя на Батьківщині. Крім того, часті відвідини родини полегшують підтримку родинних зв'язків.

На нашу думку, концепція циркулюючої міграції потребує певних доповнень.

По-перше, пріоритет має належати гарантуванню прав людини. Міжнародна конвенція *The Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families* може лягти в основу цього підходу. Додаткова мета – зменшення кількості мігрантів з нерегульованим статусом шляхом підвищення їхньої захищеності. Це також дозволить значно знизити ризики трудової та сексуальної експлуатації, а також ефективно протидіяти торгівлі людьми.

По-друге, варто розширити перелік осіб, котрі можуть користуватися перевагами такого виду міграції, а не обмежувати його в основному висококваліфікованими та сезонними працівниками. Корисним може бути досвід Польщі, де українцям дозволяють працювати 90 днів без спеціальних дозволів. Завдяки цьому вдалося значно скоротити кількість іммігрантів із нерегульованим статусом та перевести відносини в сферу правового регулювання.

По-третє, слід застосувати комплексний підхід до врегулювання всіх аспектів міграції. Соціальне забезпечення, медичне обслуговування та транскордонний перерахунок пенсій має бути невід'ємною частиною цієї політики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Див. Селешук Г. Деякі аспекти правового регулювання міграційних процесів в Україні та Європейському Союзі // На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції. – Львів, – 2009. – С. 87-122.
2. Пор. Жангожа Р. Проблеми міграції як перетворена форма інтеграції у європейське співтовариство // Українська трудова міграція у контексті змін сучасного світу. – Львів, – 2005. – С. 37-42.
3. Годяк М. Юридичні аспекти торгівлі людьми // Міграція та проблеми торгівлі людьми. – Дрогобич, – 2008. – С. 62.
4. Селешук Г. Правовий захист мігрантів // Гідність без кордонів. Виклики міграції. – Львів, – 2007. – С. 62.
5. Посібник-довідник для трудових мігрантів. – Київ, – 2007. – С. 11.
6. Стан сучасної української трудової міграції. – Івано-Франківськ, – 2007. – С. 16.
7. Моніторинг візової політики країн Європейського Союзу. Аналітичний звіт. – Київ, – 2006. – С. 57.
8. Пор. Огляд трудової міграції в Україні, Молдові та Білорусі. – К. 2007. – С. 31-36.

9. Там само.
10. Селешук Г. Деякі аспекти правового регулювання міграційних процесів в Україні та Європейському Союзі // На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції. – Львів, – 2009. – С. 94.
11. Comparative Study of the Laws in the 27 EU Member States for Legal Immigration. – Bruxelles, 2008. – P. 264.
12. Comparative Study of the Laws in the 27 EU Member States for Legal Immigration. – Bruxelles, 2008. – P. 267.
13. Посібник-довідник для трудових мігрантів. – К., 2007. – С. 28.
14. Селешук Г. Деякі аспекти правового регулювання міграційних процесів в Україні та Європейському Союзі // На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції. – Львів, – 2009. – С. 97.
15. Comparative Study of the Laws in the 27 EU Member States for Legal Immigration. – Bruxelles, – 2008. – P. 291.
16. Know Your Rights. Information for Working Immigrants in Ireland. – Dublin, – 2008. – P. 14.
17. Пособие для новоприбывших. – Корк, – 2007. – С. 21.
18. Там само. – С. 42.
19. Селешук Г. Деякі аспекти правового регулювання міграційних процесів в Україні та Європейському Союзі // На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції. – Львів, – 2009. – С. 101.
20. Comparative Study of the Laws in the 27 EU Member States for Legal Immigration. – Bruxelles, – 2008. – P. 430.
21. Українець в Іспанії. – Валенсія-Львів, – 2007. – С. 57.
22. Comparative Study of the Laws in the 27 EU Member States for Legal Immigration. – Bruxelles, – 2008. – P. 432.
23. Там само. – P. 435.
24. Посібник-довідник для трудових мігрантів. – К., 2007. – С. 40.
25. La Iglesia en Espana y los inmigrabtes. – Madrid, 2007. – P. 52.
26. Селешук Г. Деякі аспекти правового регулювання міграційних процесів в Україні та Європейському Союзі // На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції. – Львів, 2009. – С. 106.
27. Comparative Study of the Laws in the 27 EU Member States for Legal Immigration. – Bruxelles, 2008. – P. 305.
28. Там само. – С. 307.
29. Довідник українського іммігранта в Італії. – Т.1. – Рим-Тернопіль, 2007. – С. 34.
30. Comparative Study of the Laws in the 27 EU Member States for Legal Immigration. – Bruxelles, 2008. – P. 307.
31. Там само. – С. 119.
32. Селешук Г. Деякі аспекти правового регулювання міграційних процесів в Україні та Європейському Союзі // На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції. – Львів, – 2009. – С. 112.
33. Immigration in Portugal. – Lisboa, 2005. – P. 159.
34. Comparative Study of the Laws in the 27 EU Member States for Legal Immigration. – Bruxelles, 2008. – P. 385.
35. Посібник-довідник для трудових мігрантів. – К., – 2007. – С. 67.
36. Immigration in Portugal. – Lisboa, 2005. – P. 56.
37. Undocumented Migrant Workers in Europe. – Brussels, 2004. – P. 14.
38. Weber S. Exploring Some East-West Migran Networks and Their Distant Local Dynamics, Ukrainian, Polish and Romanian Migrants in Rome / New Waves: Migration from Eastern to Southern Europe. – Lisboa, 2004. – P.53.

39. Papademetriou D. Responding to the Southern European State's Encounter with Largescale Immigration: A New Integration Model // Cities in Movement: Migrants and Urban Change. – Lisboa, 2008. – P. 217.
40. Селешук Г. Деякі аспекти правового регулювання міграційних процесів в Україні та Європейському Союзі // На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції. – Львів, 2009. – С. 119.
41. Там само. – С. 120.
42. Пор. Український погляд на візову політику країн Європейського Союзу. – К., 2006. – С. 7-32.
43. The situation of Children Left Behind by Migrating Parents. Study report. – Chisinau, 2006. – 94 с.; Пор. Стенограма круглого столу «Діти заробітчан: новітнє соціальне сирітство» // Гідність без кордонів. Виклики міграції. – Львів, 2007. – С. 9-37.
44. On circular migration and mobility partnerships between the European Union and third countries. – COM(2007) 248 final.

Оксана П'ЯТКОВСЬКА

ЧЕТВЕРТА ХВИЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Після розпаду Радянського Союзу і проголошення своєї незалежності Україна стала активним учасником процесів міжнародної міграції населення. Економічні труднощі перехідного періоду: високий рівень безробіття, низька оплата праці, яка не враховує кваліфікацію та якість робочої сили, затримки з виплатою заробітної платні та пенсій, неконкурентні робочі місця, зростання обсягів зайнятості в неформальному секторі економіки – все це змусило наших співвітчизників до міграції [10]. Багаточисельна міграція робочої сили перетворилася на характеристику ознаку 1990-х років ХХ ст. В різних джерелах наводяться різні дані щодо міграції. Велика розбіжність в існуючих даних деякою мірою пояснюється тимчасовістю міграції. Також існують прикордонні мігранти. Важче підрахувати прикордонну дрібну торгівельну діяльність [19].

Крім того, дані щодо міграційних потоків з України є неповними, оскільки вони не включають велику кількість нелегальної або незареєстрованої міграції. Деякі дослідники оцінюють кількість мігрантів до 5 млн. (І.Прибиткова [11]). (О.Івашко [4]). Згідно зі звітом МОМ 2005 року, трудових мігрантів з України нараховувалось 2,1млн. [14]. Дані Інституту народознавства НАНУ свідчать про 4,5 млн. [2]. Водночас, за даними дослідження 2008 р., проведеного Українським центром соціальних реформ та Державним комітетом статистики України було виявлено, що кількість громадян, які впродовж останніх трьох з половиною років, хоча б один раз виїздили за кордон з метою працевлаштування, склала майже 1,5 млн. або 5,1 % населення працездатного віку; близько половини (48,4 %) від загальної кількості трудових мігрантів перебували у Російській Федерації, та майже стільки ж – у країнах Європейського Союзу, переважно в Італії (13,4 %), Чехії (12,8 %), Польщі (7,4 %), Іспанії (3,9 %) та Португалії (3 %) [3]. Основною причиною виїзду за кордон 6 із 10 мігрантів назвали низький рівень оплати за відповідну роботу в Україні [3].

Незважаючи на різноманітність оцінок масштабів трудової міграції, всі вони засвідчують, що в Україні сформувався чисельний контингент осіб, для яких трудова міграція є основним видом зайнятості, стала типовим джерелом доходів і завдяки цьому має велике суспільно-політичне, соціально-економічне значення і морально-виховне значення.

Суперечливість явища трудової міграції призводить до висновків про те, що основний зміст політики держави у цій сфері має полягати у зведенні до мінімуму негативних наслідків та

максимальному використанні позитивних для громадян України та українського суспільства результатів.

Водночас, слід наголосити, що на сьогоднішній день державне регулювання зовнішньої трудової міграції в Україні пов'язане з цілою низкою проблемних позицій. Перша, базова, проблема – концептуальна невизначеність, а саме – відсутність єдиної схваленої та законодавчо закріпленої концепції державної міграційної політики. Так, в Рішенні Ради національної безпеки та оборони України № 1163/2008 «Про виконання рішення «Про напрями державної міграційної політики та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності» констатовано, що «до сьогодні залишаються концептуально невизначеними основи державної міграційної політики України» [12]. Окрім відсутності схваленої Концепції державної міграційної політики України, законопроект «Про основні засади державної міграційної політики України» також залишається неприйнятим. Так, проект закону України «Про основні засади державної міграційної політики України» був відхилений постановою Верховної ради України від 5.04.2007 N901-V [8]. Інший проект Закону України Про основні засади державної міграційної політики України (реєстр. № 3158 від 16.09.2008 р.) Комітет ВРУ з прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин в своєму Рішенні від 18.02.2009 р., ухвалив рекомендувати Верховній Раді України прийняти за основу, і розробив Проект Постанови ВРУ Про прийняття за основу проекту закону України «Про засади державної міграційної політики України» від 23.02.2009 [13]. Загалом, Комітет ВРУ з прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин подав на розгляд до ВРУ два важливі проекти законів: (1) Проект Закону «Про Концепцію державної міграційної політики» (від 18.12.2008 № 17873/0/2-08, подання Комітету – 03.03.2009); (2) Проект Закону «Про основні засади державної міграційної політики України» (проект н.д. Ю.Кармазіна вручено 23.09.2008, подання Комітету – 03.03.2009) [15]. Тим не менше, жоден із згаданих законопроектів так і не був прийнятий.

Друга, не менш важлива, проблема державного регулювання зовнішньої трудової міграції українців – відсутність єдиного центрального державного органу, який би виконував усі функції, пов'язані з державним управлінням міграції. Про необхідність створення в Україні такої єдиної міграційної служби йдеться від початку переговорного процесу між Україною та ЄС у рамках Угоди про Партнерство і Співробітництво у розділі «Юстиція та внутрішні справи» [16]. На сьогодні в Україні питаннями міграційного контролю та управління міграцією відповідно до своїх повноважень, займаються декілька урядових організацій та відомств: (1) Державна Прикордонна Служба; (2) Державний Департамент у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб у складі Міністерства внутрішніх справ; (3) Державний комітет у справах національностей та релігій (питання біженців); (4) Державна служба зайнятості; (5) Державний комітет у справах охорони державного кордону; (6) Міністерство праці і соціальної політики; (7) Міністерство охорони здоров'я; (8) Міністерство закордонних справ; (9) Міністерство освіти і науки; (10) Служба безпеки України. Така розпорошеність повноважень призводить до некоординованого і недостатньо ефективного управління. Варто зазначити, що за останні десять років на розгляді у парламенті було декілька законопроектів, що визначали створення єдиного органу управління у сфері міграції, однак жоден з них не було ухвалено. Починаючи з 2007 р. створення міграційної служби стало елементом істотних дискусій у законодавчих та виконавчих гілках влади, наслідком чого стала поява Указу Президент від 15 червня 2007 р., якому вимагалось створення центрального виконавчого органу, відповідального за міграційну діяльність і Постанови Кабінету Міністрів України №692 від 30 липня 2008 р. у якій передбачено створення Державного департаменту міграційної служби [9]. Однак, 14 серпня 2008 р. Президент України своїм Указом N711/2008 зупиняє дію цієї постанови [17] і подає конституційне подання, вважаючи, що Постанова №692 видана всупереч положенням Конституції України [5]. Конституційний суд 26 лютого 2009 р. видав ухвалу N12-уп/2009, в якій прийняв рішення припинити конституційне провадження в даній справі в зв'язку з непідвідомчістю Конституційному Суду питань, порушених у конституційному поданні [18]. Таким чином, проблема створення в Україні єдиного державного координаційного центру з питань міграції та міграційної політики залишається невирішеною і вкрай актуальною.

До третьої проблеми державного регулювання зовнішньої трудової міграції можемо віднести недосконалість чинної національної нормативно-правової бази, що покликана регулювати правовідносини, які виникають у зв'язку із зовнішньою трудовою міграцією, окреслювати та захищати права мігрантів. Хоча Україна уже зробила значні поступки в цій галузі, однак, як зазначають експерти, практика застосування існуючих законодавчих та інституційних механізмів є хаотичною, існує неузгодженість дій на міжвідомчому рівні, а цей механізм суперечить європейським загальноприйнятим підходам [6]. Крім того, програмні документи мають лише декларативний характер і задовольняють формальні вимоги, проте не створюють чіткі механізми та інструментарії для реалізації міграційної політики в сфері трудових відносин. Тому в Україні існує потреба прийняття ще низки державних нормативно-правових актів для регулювання проблем трудової міграції, а також укладення додаткових двосторонніх договорів.

Оскільки українська трудова еміграція – це реакція населення на проблеми, що склалися на ринку трудових ресурсів України, то до четвертої проблеми регулювання зовнішньої трудової міграції можемо віднести проблему недосконалості регулювання ринку праці та управління трудовими ресурсами України. Згадана проблема є результатом існування певних недоліків та суперечностей, які тривалий час не вирішувалися і продовжувалися загострюватися. Серед них можна виділити: висока залежність економічної сфери від політичної кон'юнктури, відсутність чітких погоджених орієнтирів розвитку, непослідовність проведення економічної політики, зниження довіри населення до державної соціальної політики, короткострокова орієнтованість економічної діяльності, територіальні диспропорції попиту та пропозиції на ринку праці, структурні диспропорції кон'юнктури ринку праці, неспівпадіння структури професійної освіти з потребами ринку праці за кваліфікаційним рівнем та професійною структурою, незбалансованість існуючих трудових ресурсів та робочих місць, що пов'язано з відсутністю їх планування, недосконалістю інвестиційної політики, невідповідність сфери професійної освіти потребам ринку праці, відсутність державних пріоритетів у галузі освіти, низький рівень заробітної плати в бюджетному секторі, а також в окремих галузях, що фінансуються з позабюджетних фондів, низька якість робочих місць та ін. [7].

До п'ятої проблеми регулювання зовнішньої трудової міграції в Україні можемо віднести неефективність ведення моніторингу та статистичних оцінок міграційних потоків. Варто зазначити, що облік міграції населення є одним з найбільш складних видів накопичення даних і викликає у фахівців велику кількість застережень. До основних проблем ведення моніторингу та статистичної звітності можемо віднести: (1) відсутність інформації щодо фактично використовуваних концепцій збору даних різними країнами світу, відтак дані країни імпортера та країни експортера робочої сили суттєво різняться [1]; (2) національній інформаційній базі з питань трудової міграції властивий суперечливий характер через відсутність узгодженого методологічного підґрунтя щодо джерел та методик здійснення оцінок цього явища; (3) наявні статистичні та адміністративні дані через зазначені розбіжності не дозволяють здійснювати достовірну оцінку загальних обсягів міграції; (4) відсутність в Україні єдиного центрального банку статистичних даних щодо міграційних процесів, зокрема трудових мігрантів, розосередженість цих даних серед Державної служби зайнятості, Міністерства праці та соціальної політики, Державної прикордонної служби, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства закордонних справ, Державного комітету статистики України; (5) істотна частка нелегальних трудових мігрантів мінімізує достовірність зібраних даних, що ускладнює процес моніторингу та статистичного дослідження трудової міграції.

В зв'язку з цим значна кількість дослідників нарікають на брак достовірних даних, на підставі яких можна робити повноцінний аналіз явища трудової міграції, розробляти шляхи регулювання і оптимізації міграційних процесів.

Шоста проблема регулювання трудової міграції українських громадян полягає у відсутності мотивації для повернення українських трудових мігрантів в Україну, оскільки після повернення вони зіштовхуються з цілою низкою соціальних, психологічних, юридичних та економічних проблем. Значна частина з них потребує так званої «реінтеграційної допомоги» водночас ми можемо констатувати відсутність рееміграційної політики в Україні.

Висновки. Підсумовуючи, окреслимо основні проблеми щодо регулювання міграційної політики в Україні: (1) концептуальна невизначеність, а саме – відсутність єдиної схваленої та законодавчо закріпленої концепції державної міграційної політики; (2) відсутність єдиного центрального державного органу, який би виконував усі функції, пов'язані з державним управлінням міграції; (3) недосконалість чинної вітчизняної нормативно-правової бази, що покликана регулювати правовідносини, що виникають у зв'язку із зовнішньою трудовою міграцією, визначати та захищати права мігрантів; (4) недосконалість регулювання ринку праці та управління трудовими ресурсами України; (5) відсутність ефективної системи здійснення моніторингу міграційних потоків; (6) відсутність ефективної реєміграційної політики. Варто наголосити, що наявність цих проблем унеможливорює вирішення такого важливого питання як «соціальне сирітство», яке виникло внаслідок трудової еміграції в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бублій М.П. Фактори міграції робочої сили та особливості її статистичного обліку. Доступно з: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/n_1_2008/doc/5/03.pdf.
2. За кордоном працює 4,5 млн. українців – експертні дані. Доступно з: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/429296>.
3. Зовнішня трудова міграція населення України: основні результати вибіркового обстеження. Доступно з: <http://openukraine.org/ua/programs/migration/research-program>.
4. Івашко О., Бень А. П'ять мільйонів на закордонних заробітках. Та ще й нелегально//Голос України. – 2003. – 3 квітня.
5. Конституційне подання Президента України від 14.08.2008. Доступно з: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0029100-08>.
6. Пищуліна О. Інституційне забезпечення міграційної політики держави. Доступно з: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/januar2009/7.htm>
7. Пищуліна О. Основні напрями реформування політики держави щодо регулювання ринку праці та управління трудовими ресурсами. Доступно з: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/oktober08/11.htm>
8. Постанова ВРУ Про відхилення проекту Закону України про основні засади державної міграційної політики України від 05.04.2007 № 901-V. Доступно з: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=901-16>
9. Постанова КМУ від 30.07.2008 № 692 «Деякі питання державного управління у сфері міграційної політики». Доступно з: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=692-2008-%EF>
10. Праця України 2006: Стат. Збірник / Державний комітет статистики України; відп. за випуск Н.В.Григорович. – К.: IBЦ Держкомстату, 2007. – 305 с.
11. Прибиткова І. Ринок праці та його міграційний потенціал: суспільний портрет за результатами соціологічних досліджень// Український монітор – 02.19.2004. – № 2004-200.
12. Про виконання рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 червня 2007 року «Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності». Доступно з: http://uazakon.com/documents/date_3s/pg_gmwxwx.htm
13. Проект Постанови ВРУ Про прийняття за основу проекту закону України «Про засади державної міграційної політики України» 3158/Постанова від 23.02.2009. Доступно з: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=34564.
14. Розвиток людських ресурсів і міграційна політика в Україні. Звіт Європейського Фонду професійного навчання (2008). Доступно з: [http://www.etf.europa.eu/pubmgmt.nsf/\(getAttachment\)/35847CEC6861C207C12574B9005665F4/\\$File/NOTE7J5LFR.pdf](http://www.etf.europa.eu/pubmgmt.nsf/(getAttachment)/35847CEC6861C207C12574B9005665F4/$File/NOTE7J5LFR.pdf)

15. Розклад засідань ВРУ на 17-20 березня 2009 року. Доступно з: <http://www.rada.gov.ua/zakon/new/WR/WR170309.doc>
16. Угода про партнерство між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. Доступно з: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=998_012.
17. Указ Президента про зупинення дії постанови КМУ від 30.07.2008 №692. Доступно з: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=711%2F2008>.
18. Ухвала Конституційного Суду України про припинення конституційного провадження у справі за конституційним поданням Президента України та Уповноваженого ВРУ з прав людини щодо відповідності Конституції України Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання державного управління у сфері міграційної політики» 1-6/2009. Доступно з: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=va12u710-09>.
19. Central and East European migration Country Report 1 Ukraine – Europe’s Mexico? (draft June 2007). Доступно з: <http://www.compas.ox.ac.uk/publications/papers/Country%20Report%20-%20Ukraine%20-%20Duvell.pdf>
20. Trafficking in persons, 2007. Доступно з: <http://www.state.gov/g/tip/rls/tiprpt/2007>.

Лідія НЕЧЕПОРЕНКО

ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ НОВІТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Основними причинами (передумовами) будь-якої еміграції є політичні (світоглядні, національні, морально-психологічні) і соціально-економічні. Революційні, військові, будь-які насильницькі (силові) причини можна віднести до перших двох. В процесі вивчення теми шляхом ознайомлення з документально-архівними, меморіальними, науковими розвідками, публікаціями старої і новітньої еміграції, можна констатувати правомірність визначених нами причин. Такими ж вони були в усі періоди еміграції. Цілком правомірно об'єднати їх в одну велику людську біду: голод, холод, приниження (національне чи соціальне, моральне, професійне). Саме така причина була першої хвилі еміграції. Зберігалась вона і в наступні періоди, хоч, мабуть, у період Радянського Союзу головною була політична (за великим рахунком), хоч матеріальні поневіряння, переслідування таких, що багатіли завдяки своїм здібностям, нахилам, умінням «заробити» більше, ніж дозволялось офіційною владою. Мабуть, і сьогодні це є головною причиною еміграції.

При найповерховішому аналізі впадає в око: основна причина еміграції – це обмеження людської свободи будувати своє життя заможним, вільним, демократичним. І навіть не історику зрозуміло, що ця соціально-економічна причина є породженням правлячої еліти. Кому належить влада, в того й сила, гроші, законодавство, яке крутиться знову-таки в нашій рідній Україні фактичними керівниками, які називають себе елітою. Але ж і влада не є такою, що сама себе народжує. І тут стара істина про те, що «виховання може все» (К. А. Гельвецій, 1715-1771) [1], стає для нас усіх педагогів, і не педагогів, умовою для пошуку засобів попередження негативних причин, що породжують бідність, розруху та штовхають громадян до еміграції. Чого чекають люди від еміграції? Перш за все земного раю, кращого життя. В основному своєму дослідженні «Об уме» (перекл. з фр. на рос. 1923 р.) К. А. Гельвецій детально й переконливо доводить, як свідомість, моральність покладається в основу ідеалів життя. А В. І. Вернадський поширив усі ідеальні, моральні, емоційно-почуттєві та вольові хвилі на створення ноосфери, «моноліту життя». Таку ж думку в кінці XX століття висловив наш сучасник – італійський лікар Антоніо Менегетті, який в результаті тривалого обстеження хворих дітей (не тільки психічними розладами) доходить

висновку: діти хворіють, бо їх погано виховали. З ним важко не погодитись, бо і всі інші вітчизняні й зарубіжні вчені (філософи, соціальні педагоги, юристи, медики) стають на позиції педагогіки, як тільки стикаються з негативними соціальними явищами. Пояснюючи переважну більшість недоліків і людських пороків поганим вихованням або взагалі його відсутністю, ми й пропонуємо керівникам університетів, провідним ученим впливати на процеси управлінської діяльності, на політиків з метою визначення ними адекватної політики, формування основ співжиття.

Можна зробити спробу визначити, що таке виховання. Виховання – це постійне намагання батьків, вихователів, учителів зберегти, заховати від будь-якого поганого впливу дітей: словом, дією, наміром покарати, принизити, обмежити ініціативу.

Можна далі перелічувати імена видатних учених різних галузей науки, щодо визнання ними провідного значення у розвитку дітей і дорослих, але висновок буде один: відсутність знань (освіти) у людини, невміння дотримуватись правил, норм поведінки, законів морального й юридичного кодексу робить людину асоціальною, аморальною і такою, що не вміє працювати, обирати для себе правильний тип поведінки, професію, друзів, місце роботи. Власне саме виховання є умовою і позитивним результатом формування бажаного соціального оточення, хоч воно й само ефективно впливає на вихованця. На підтвердження цієї думки пошлемося на авторитет ієромонаха Каріона Істоміна (1640-1720 рр.), В. О. Ключевського (1841-1911), І. І. Мечнікова (1845-1916), М. І. Бердяєва (1874-1948), В. Ф. Войно-Ясенецького (1877-1861) та багатьох інших авторів минулого й сучасного. Всі вони питання виховання ставили першими в систему умов, що ведуть до успіху, щастя, самореалізації. Так, історик В. О. Ключевський писав, що прості люди XVII-XVIII століття дотримувались думки про те, що школа повинна підкорюватись вимогам життя. На жаль, ні царям (Петро I, Єлизавета), ні соціальним класам (дворянам) довго не вдавалось виробити струнку програму виховання, «яка б задовольняла вимоги життя», поліпшувала та забезпечувала б усім його практичним вимогам держави й суспільства.

Петро I розпочав з відкриття військових училищ: артилерійного, морського, інженерного. І провідником такої освіти повинно стати дворянство. Батьки-дворяни шукали можливості вчити дітей дешевими засобами. Вчителями ставали дяки, священики. Основним методом навчання був батіг (розга). Але після смерті Петра I дворянство шукає більш приємні навчальні завдання: як і чим можна забезпечити навчання «приємному». Тоді й посилились запити на «изящное искусство», на естетику. Тоді якраз помер Петро й царювати почала Єлизавета та й вплив німецького двору зменшився. На арену виходить Франція: французька мова, мода, манери стали пронизувати співжиття населення. В 1726 р. відкривається Академія наук. При академії була відкрита гімназія (на 100 осіб), а потім семінарії. Бажаючих вчитись було багато, але скоро грубість учителів (німців і французів, як правило без освіти) зменшили наплив учнів. Іноді професорів було більше, ніж учнів. Довелось студентів до університету набирати з семінаристів, заманюючи їх стипендіями. Але низький рівень викладання (одного разу танцмейстер викладав геометрію), грубість викладачів, керівників університету відлякували і дітей, і батьків. Лекції читались німецькою і французькою мовою. Тільки в 1767 р. з'явились лекції рідною мовою. Університет губив студентів, бо дворяни бажали в ньому навчатися гарним манерам, світським стосункам. Тоді як загальна освіта не давала цього. В той час позитивний імідж для себе створили кадетські корпуси.

Перші хвилі еміграції були викликані важкими умовами життя, а посилились після Жовтневої революції. Українство страждало без «власності», особливо без власного класу землі. І їхали. Перші емігранти одержували за кордоном (у Канаді наприклад) по 1 гектару й починали будуватись. Потім пішла друга, третя, четверта хвиля. І шкода, що господарі, талановиті вчені, вільнолюбиві й щиросердні, закохані в свою рідну мову, свій фольклор, свої вишиванки, плахти, килими, підзорники, скатертини, казки, пісні, танки, продовжують виїжджати з України. Українці все вміють робити: творити і трактор, і ракету, і пісню, і книгу, й розщепити атомне ядро. Чому ж вони їдуть? Їхали? Виганяло з дому безробіття, несправедливість розподілу матеріальних благ, невідповідність можливостей бажанням. Чим і як можна зарадити?

1. Залучення до навчання, освіти, виховання усіх громадян України: інформація – це вирішальний фактор і виховання, і забезпечення здорового способу життя.

2. Загальна й вища освіта – обов’язкова й безкоштовна (як у Японії).
3. Поєднання морально-духовного, фізичного й професійного виховання через засвоєння і виконання:
 - вічних вимог заповітів Христа;
 - утримання від зла, смертних гріхів – гордячя, заздрість, ненависть, «чревоугодие», «праздність»(лінощі), «похоть», гнів;
 - впевнене наслідування моральних добродійників, якими є Віра, Надія, Любов.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гельвеций К. А. Истинный смысл системы природы. – М.: Новая Москва, 1923. – 163 с.
2. Бердяев Н. А. О назначении человека. – М.: Республика, 1993.
3. Вернадский В. И. Биосфера. Ноосфера. – М.: Наука, 1991. – 261 с.
4. Ключевский В. О. Исторические портреты. – М.: Правда, 1990. – 606 с.
5. Менегетти Антонио. Система и личность. М.: Онтопсихология, 2003.
6. Нечепоренко Л. С. Твоя Доля – в твоїх руках// Педагогіка для всіх. – Харків: ХДУ, 1995. – 206 с.
7. Нечепоренко Л. С. Методологічні засади теорії і практики педагогічної майстерності: Монографія. – Х.: Видавничий центр ХНУ, 2004. – 128 с.

Наталія ПУКА

ФАКТОРИ І ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Актуальність обраної теми полягає в тому, що аналіз причин, розмірів і тенденцій сучасної української еміграції ускладнений недосконалістю його інформаційного та статистичного забезпечення. Істотне зростання масштабів сучасної еміграції в Україні актуалізує її дослідження як явища, що має суттєвий вплив на розвиток демографії, економічної, соціальної сфери, інших сторін суспільного життя. Важливість розвитку сучасного дослідження еміграційних процесів в Україні зумовлена також стрімким зростанням її обсягів та інтенсивності, поширенням на всі регіони держави.

Традиційний підхід, що на практиці реалізується як прагнення або спроба вирішувати проблеми в окремих сферах суспільного життя, нехтуючи системністю та цілісністю підходів, не може бути ефективним. Тому на шляху вироблення в Україні ефективної стратегії і тактики втручання держави в процес міжнародної міграції, що розвивається досить швидкими темпами, виникає велика потреба поєднання наукових розробок, досліджень і практичних кроків. Досить суттєва увага має приділятися аналізу основних елементів міжнародних міграційних процесів, критичному підходові до існуючої практики їх державного регулювання, впливу стану економіки та соціальної сфери на динаміку та обсяги сучасної української еміграції, вивченню міжнародного досвіду.

Фактори та проблеми еміграції українців на сучасному етапі ринкової трансформації економіки як якісно нове для нас явище є малодослідженим і потребує особливої уваги з боку вчених і держави. Тим часом у світовій практиці вже існують достатньо змістовні моделі системного втручання в процес міждержавної трудової міграції населення. Насамперед, це праці Дж. Борхаса, А. Роя, К. Макконела, Я. Мінсера, Маноло І. Абелли та ін.

Вагомий внесок у процес дослідження теорії і практики міжнародної трудової міграції, удосконалення організаційних, економічних та правових важелів її регулювання зробили провідні вітчизняні вчені: О. Власюк, В. Геєць, С. Злупко, А. Кравченко, Е. Лібанова, Ю. Макогон, О. Малиновська, Н. Марченко, А. Мокий, С. Пирожков, С. Писаренко, О. Позняк, М. Романюк, А. Румянцева, Є. Савельєв, Л. Симів, А. Філіпенко.

Незважаючи на те, що ряд важливих аспектів міжнародної міграції робочої сили знайшов відображення у працях цих та інших вітчизняних дослідників, окремі важливі проблеми, зокрема, причини збільшення еміграції на сучасному етапі, питання імплементації зарубіжного досвіду в практику державного регулювання цього процесу, дослідження проблемних ситуацій, що утворюються в регіонах внаслідок міграції, дослідження соціального сирітства і взаємовплив стану економіки, соціальної сфери та міжнародної трудової міграції на їх розвиток, ще певною мірою залишаються поза увагою вчених і практиків.

Проблеми, що пов'язані з сучасною українською еміграцією, на практиці є такими, що виходять за рамки економічних досліджень. Як такі, що є міждисциплінарними, вони мають вирішуватися за допомогою кооперації зусиль дослідників різної наукової спеціалізації. Це питання є надзвичайно актуальним не лише для вивчення економічної і соціальної сутності сучасних міграційних процесів, але й для утвердження активної міграційної політики держави та дієвих інструментів її реалізації.

Трудова міграція населення в сучасній Україні є важливою державною проблемою. Вона охоплює за різними оцінками від 2 до 7 млн. осіб. Особливо масово українці емігрують в країни Євросоюзу. Близько 80 % трудових мігрантів працюють за кордоном нелегально [2, с. 3].

За даними статистичних опитувань наші мігранти мають досить високий освітній рівень. 75 % з них мають вищу чи незакінчену вищу освіту. Той факт, що за кордоном респонденти працюють як правило не за фахом, не є фактором, що стримує міграцію. Тобто, досить кваліфіковані фахівці з різних сфер, освічені люди, на підготовку яких витрачені значні, переважно державні кошти, не можуть реалізуватись у власній країні, а отже і кошти витрачені на їх підготовку залишаються не відпрацьованими державі [4, с. 177].

До того ж, значний відсоток серед мігрантів складає молодь. Більшість українських заробітчан – люди працездатного віку – від 20 до 50 років.

Серед основних факторів, які призводять до інтенсифікації сучасної еміграції населення України, можна виділити наступні:

1. Збільшення різниці в економічному розвитку та демографічних тенденціях між країнами.
2. Сучасна економічна криза, яка охопила майже всі галузі господарства України.
3. Покращення в комунікаціях та транспортній галузі між країнами.
4. Високий рівень безробіття в Україні. Непотрібність фаху на батьківщині.
5. Значне скорочення деяких галузей виробництва.
6. Економічна нерозвиненість окремих регіонів або не повна їх переорієнтація на ринкову економіку (це стосується особливо Західної України, де майже відсутні великі промислові підприємства, а статус «загальносоюзного курорту» цей регіон втратив, через що було вивільнено значну частину трудових ресурсів, яка переміщується до сусідніх держав).
7. Матеріальні проблеми і складність їх розв'язання в Україні.
8. Дискомфорт від загальної нестабільності в країні.
9. Поширення корупції в державі.
10. Відсутність можливостей для розвитку та самореалізації.
11. Незахищеність від зловживань владних структур.

Сучасна еміграція громадян України носить переважно економічний характер. Основною причиною, яка спонукає молоду людину шукати іншу роботу є низький рівень оплати праці та неповна зайнятість. До того ж молодь, виїжджаючи за кордон або до інших регіонів у пошуках тимчасового заробітку, має більше шансів та причин й можливостей залишитись на постійне місце проживання. Тобто складає групу ризику, яка не повертається на батьківщину. Отже вилучає назавжди себе як працівника та своїх майбутніх дітей як осіб, що оновлюють трудові ресурси.

Високий рівень безробіття в країні зумовлений в основному об'єктивними причинами, тобто тими економічними законами, на дію яких людина майже не може впливати.

Опитування працівників-мігрантів дає можливість встановити мотиви, які зумовлюють поїздки за кордон:

- заробіток задля поліпшення житлових умов (купівлі квартири чи побудови будинку), придбання машини або інших дорогих товарів тривалого вжитку;
- заробіток задля задоволення поточних життєвих потреб – харчування, придбання необхідних товарів повсякденного вжитку (одягу тощо);
- накопичення коштів для оплати навчання дітей у вищих навчальних закладах;
- накопичення стартового капіталу для створення власного бізнесу або розвитку своєї справи;
- мотиви нематеріального характеру (побачити світ, здобути певні трудові навички, поліпшити знання мови тощо).

Перебуваючи за кордоном, українські мігранти теж відчувають певні проблеми:

- деприваційність населення;
- складний адаптаційний період;
- правова незахищеність, як з боку України, так і зі сторони країни перебування;
- розірвані зв'язки з рідними та друзями.

Жодна державна установа не займається проблемами мігрантів.

Дані офіційної статистики навіть приблизно не відображають дійсні масштаби сучасної еміграції за кордон. Спеціальні дослідження та експертні оцінки дають підставу стверджувати, що реальна кількість працівників-мігрантів у десятки, а той у сотні разів більша за офіційну.

Певне уявлення про масштаби трудової міграції дають дані прикордонної статистики в комбінації з результатами соціологічних опитувань міжнародних пасажирів у пунктах перетину кордону, які засвідчують, що з метою працевлаштування і торгового бізнесу здійснюються відповідно близько 4 % і понад 16 % виїздів на західному кордоні, 14 % і 25 % – на східному. Враховуючи різну інтенсивність руху на різних ділянках кордону, а також той факт, що щорічно українці понад 15 млн. разів перетинають кордон у напрямку виїзду, можна підрахувати, що громадяни України приблизно 1,4 млн. разів на рік виїждять за кордон з трудовими і близько 3 млн. – з комерційними цілями [1, с. 78].

За інформацією дипломатичних представництв України, в Польщі на заробітках перебувають 300 тис. громадян, в Італії – 500 тис., Чехії – 200 тис., у Португалії – 200 тис., Іспанії – 100 тис., Туреччині – 35 тис., у США – 20 тис. [8, с. 26].

Разом з тим існують й інші, значно більші оціночні дані щодо кількості українських працівників-мігрантів. Деякі економісти називають цифру до 5 млн. осіб. Політики піднімають її ще вище. Так, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Ніна Карпачова вважає, що на заробітки за кордон виїхали до 7 млн. громадян. Незважаючи на різноманітність оцінок масштабів трудової міграції, всі вони, однак, засвідчують, що поїздки на заробітки за кордон набули широкого розповсюдження, стали типовим для багатьох українців джерелом доходів, мають завдяки цьому велике суспільно-політичне і соціальне значення.

З початку 90-х років характер трудової міграції істотно змінився. Змін зазнали: основна стратегія поїздок (спосіб заробітку), тривалість поїздок, географія поїздок, демографічні характеристики мігрантів, фактори, що зумовлюють трудову міграцію.

Коли кордони було відкрито, «перші ластівки» заробітчанства виїжджали до сусідніх країн з дешевими товарами вітчизняного виробництва. Продавши їх і придбавши за кордоном предмети широкого вжитку, вони заробляли, продаючи привезене вдома. «Човникові» міграції не тільки допомогли багатьом українцям вижити у найскрутніший період реформ, але й дозволили їм набути досвіду господарювання в ринкових умовах, уможливили перетворення частини з них на підприємців. Вони відіграли також помітну роль у забезпеченні споживчого ринку дешевими

імпортними товарами широкого вжитку в умовах, коли власне виробництво було у кризі, а купівельна спроможність населення низькою.

У подальшому набуті завдяки комерційним поїздам досвід та зв'язки використовувалися для налагодження поїздок з метою працевлаштування, що забезпечували, як правило, вищий і стабільніший заробіток. Таким чином, заробітчанські міграції громадян України на сьогодні трансформувалися з переважно комерційних («човникових»), головним чином, у трудові, що здійснюються з метою працевлаштування.

Зміна стратегії поїздок (способу заробітку) потягла за собою зміну тривалості перебування більшості мігрантів за кордоном – вона істотно зросла. Якщо в середині 90-х років однозначно переважали кількадевні виїзди, а більше місяця тривали не більше 20 % поїздок, то тепер переважають 1,5 – 2 річні перебування за кордоном українців, деякі тривають ще довше, особливо у Італії, Португалії, Іспанії [4, с. 178]. Значно розширилася географія країн призначення мігрантів. Збільшується їхня присутність у «старій» Європі, деяких азіатських, навіть латиноамериканських країнах. На сьогодні основною сферами, де зайняті працівники-мігранти є:

- будівництво;
- сільське господарство (збирання врожаю);
- домашнє господарство (прибирання домівки, готування їжі, доглядання дітей та немічних людей похилого віку);
- сфера торгівлі та сервісу (у т. ч. – готельний бізнес).

Приблизно після 2000 р. спостерігається стрімке зростання мігрантів, що працевлаштовуються в країнах старої Європи (передусім – Італії) як домашня прислуга та у сфері торгівлі і сервісу. Зростання рівня доходів серед громадян Вишеградської групи призвело до попиту на прислугу, нянь, покоївок тощо і в цих країнах (особливо в Польщі). Зміни у структурі попиту на робочу силу з часом призвели до відповідних змін у структурі видів робіт, що виконуються українськими працівниками-мігрантами.

Роботи в сфері будівництва виконують практично тільки чоловіки, у сільському господарстві серед працівників-мігрантів існує приблизний гендерний паритет, а праця у домашньому господарстві та сфері сервісу є прерогативою жінок. Зміна попиту на західних ринках праці (правильніше говорити про зміну можливостей працевлаштування), що відбулася на початку 2000-х років призвела до масового виїзду на заробітки за кордон жінок з метою працевлаштування хатніми робітницями, нянями, покоївками тощо в Італії та інших країнах «старої» і «нової» Європи. Трудова міграція почала набувати «жіноче обличчя». Із сіл Західної України до Італії жінки виїжджали цілими групами, залишаючи вдома чоловіків з дітьми. Слід брати до уваги, що як домашню прислугу тамтешні господині намагаються наймати жінок середнього віку – щоб вони були з навичками хатньої роботи, без великих домагань та не становили небезпеки стосовно спокуси з боку господаря.

З початку 90-х розширилося охоплення трудовою міграцією населення України. Якщо першими до неї включилися мешканці столиці, великих міст, де люди були більш інформованими і мобільними, існували зв'язки із зарубіжними країнами, поступово все активнішими ставали жителі різних за величиною поселень. Так, за даними загальнонаціонального соціологічного моніторингу, на сьогодні в потоках тимчасової трудової міграції за кордон найбільш широко представлено населення малих міст (33 % виявлених домогосподарств мігрантів) та сільської місцевості (28 %) [5, с. 159].

До найважливіших результатів трудової міграції треба віднести зменшення напруги на ринку праці. Важко підрахувати обсяги інвестицій, які отримує Україна завдяки заробітчанству. За деякими оцінками середньомісячні доходи громадян, які працюють за кордоном, сягають 2 млрд. грн., що можна порівняти з третіною номінальних грошових доходів усього населення. На думку інших фахівців вони становлять 4-6 тис. доларів США на одного мігранта на рік. Множення цієї цифри навіть на мінімальну оцінку кількості заробітчан дає результат у 5 млрд. доларів [8, с. 27].

Значні кошти, які надходять від заробітчан, підвищують платоспроможний попит і таким чином стимулюють виробництво. Вони сприяють розвитку малого бізнесу, прискоренню формування середнього класу.

Оцінюючи результати трудової міграції, важливо враховувати перспективи її розвитку. Як доводять соціологічні дослідження, орієнтація на виїзд за кордон для постійного проживання більше притаманна особам, які мають досвід трудової міграції, ніж тим, хто такого досвіду не має, а з числа заробітчан – тим мігрантам, котрі частіше і довше перебували за кордоном. Таким чином, трудова міграція виступає фактором, що підвищує ризик еміграції. Тобто, нинішні тимчасові поїздки на заробітки у майбутньому можуть перетворитися у незворотні втрати населення. При чому ця перспектива стає більш реальною із збільшенням строків заробітчанських поїздок, кращою адаптацією мігрантів за кордоном, покращанням внаслідок цього їх заробітків та умов проживання.

Разом з тим, наслідки трудової міграції далеко не однозначні. Орієнтовані на споживання гроші мігрантів лише незначною мірою мають інвестиційне чи кредитне використання. Вплив заробітків за кордоном на розвиток дрібного бізнесу є вкрай скромним внаслідок податкового тиску, відсутності дешевих кредитів, труднощів з реєстрацією підприємства, невіри громадян у перспективи малого бізнесу. Еміграція призводить до втрати кваліфікації, оскільки особи з високим рівнем професійної підготовки здебільшого виконують за кордоном малокваліфіковану роботу. Забезпечення певного рівня матеріального добробуту, запобігання зuboжінню людей в умовах глибокої соціальної кризи і, таким чином, зниження соціальної напруги в суспільстві є найважливішим наслідком міжнародної міграції. З іншого боку Україна втрачає трудові ресурси та стикається з низкою соціальних проблем, які пов'язані з вихованням та навчанням дітей трудових мігрантів, що лишаються без належного нагляду дорослих.

Відплив молоді спричиняє негативні демографічні наслідки як внаслідок руйнації сімейних відносин, так і через несприятливу для народження і виховання дітей специфіку «мігрантського» способу життя. Скорочується кількість укладених шлюбів, водночас розлучення збільшуються. Ще більш складною сімейною проблемою, яка переростає у соціальну, є виховання дітей мігрантів, залишених в Україні, особливо у випадках тривалої відсутності обох батьків. В нашій державі вже виросло ціле покоління дітей, батьки яких вимушено перебувають за кордоном. Як наслідок, Україна стикається з новим видом соціального сирітства, коли батьки начебто і є, але діти ростуть самі по собі. Отже, серед негативних наслідків еміграції українців можна виділити:

- постійна депопуляція населення України;
- знецінення і руйнація сімейних відносин;
- Україна перетворюється на країну-експортера робочої сили;
- виникнення явища «соціального сирітства»;
- втрата активної та цінної частини своїх трудових ресурсів.

Суперечливість явища сучасної еміграції підводить до висновків про те, що основний зміст політики держави у відповідній сфері має полягати у мінімізації її негативних наслідків, максимальному використанні позитивних для громадян (у тому числі – працівників-мігрантів) та суспільства результатів. Політика регулювання трудової міграції має виходити з невід'ємного права громадянина на гідний рівень життя вдома, тобто права мати роботу або власну справу, яка б дозволяла реалізувати себе, забезпечити добробут сім'ї.

Наслідки теперішньої політики уряду, незважаючи на раніше проголошені цілі, поки що не дають приводу для оптимізму. У зв'язку з економічною кризою, яка охопила країни Євросоюзу, у 2008-2009 роках в Україну повернулось 19 000 мігрантів. Проте, за даними соціологічних опитувань, у найближчому майбутньому за кордон планує виїхати вдвічі більше українців. За прогнозами ООН до 2025 р. в Україні залишиться лише половина населення держави.

Таким чином, для розв'язання проблем еміграції в Україні, необхідно, перш за все вирішити питання підвищення рівня оплати праці; по-друге розв'язати соціальні питання, пов'язані із збагаченням змісту роботи, дотриманням умов колективних договорів і угод щодо цього; по-третє, заснувати інституцію регулювання державної міграційної політики з утворенням окремого органу. Якщо не вжити системних і термінових заходів щодо еміграційних процесів в Україні, покращення соціально-економічного стану, ситуація може стати катастрофічною, коли держава стане абсолютним банкрутом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зовнішні трудові міграції населення України / За наук. ред. Лібанової Е., Позняка О. – К. : РВПС України, 2002. – С. 78.
2. Івашко О., Бень А. П'ять мільйонів на закордонних заробітках. Та ще й нелегально // Голос України. – 2003. – 3 квіт.
3. Інформаційне забезпечення ринку праці в Україні: Матеріали семінару, м. Ялта, 25 – 27 вересня 2002 р. – К.: Держкомстат України, 2002. – С. 139, 176.
4. Працевлаштування громадян України за кордоном у 2001 році (За даними державної статистичної звітності) // Інформаційне забезпечення ринку праці в Україні: матеріали семінару, м. Ялта, 25 – 27 вересня 2002 р. – К.: Держкомстат України, 2002. – С. 177.
5. Прибыткова И. Трудовые мигранты в социальной иерархии украинского общества // Социология: теория, методы, маркетинг. – К., 2002. – № 4. – С. 159.
6. Сусак В. Українські гостьові робітники та іммігранти в Португалії (1997 – 2002 рр.) // Україна в сучасному світі: Конференція випускників програм наукового стажування у США. – К.:Стилос, 2003. – С. 194.
7. Чехович С. Б. Елементарний курс міграційного права України: Конспект лекцій. – К.:МАУП, 2004 – 216 ст.
8. Хомра О. Структура і напрямки міграційних потоків населення України (заключний науковий звіт по проекту). – К.: МОМ, 1998. – С. 26.

Ольга ОГЕРЧУК

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ ТА ЇЇ ВИКЛИКИ

Україна – велика країна з великим економічним потенціалом, потужними природними та науково-інтелектуальними ресурсами, багатою культурою, чудовими людьми. Однак, вже з давніх часів наші співвітчизники шукали кращої долі деінде, поза межами свого квітучого краю. Перша велика хвиля еміграції припала на кінець XIX – початок XX століття, коли українці помандрували на Захід.

Кінець XX століття знову змусив українців залишити свої сім'ї і за будь-яку ціну дістатись сонячних країв Італії, Греції чи Португалії, де вони в силу обставин ставали рабами, часом в повному розумінні цього слова. І хоча кріпацтво було ліквідовано в Україні ще в 1861 році, сьогодні українці, в яких тече вільнолюбна козацька кров, самі стають «кріпаками», працюючи на важких будівельних роботах в Росії чи доглядаючи старих «сеньорів» в Італії. Одразу виникають запитання: «Чому? Чи в Україні не потрібно будувати будинки? Чи в Україні не потрібно садити, сіяти, збирати? Чому за свою якісну, професійну роботу вдома українці не можуть жити як господарі власної землі?».

Причини трудової міграції мають комплексний характер, однак основними є соціально-економічні фактори, які проявляються залежно від того, який статус має країна: країна походження та країна призначення трудового мігранта.

Реорганізація підприємств на початку 90-х, зменшення обсягів виробництва, низький рівень заробітної плати у державному секторі економіки, обмежені можливості матеріального забезпечення родини спричинили ситуацію, коли громадяни почали виїжджати до інших країн.

Трудова міграція – один з основних типів міграційних процесів, що має вплив на демографічну ситуацію в державі. Трудова міграція – це рух працездатного населення у межах країни або поза її межами, пов'язаний зі зміною місця роботи або пошуком роботи.

На сучасному етапі світового розвитку трудова міграція як глобальне явище має як

позитивні, так і негативні наслідки, які дуже часто залежать від ступеня узаконення та врегулювання міграційних процесів.

Унаслідок важкої економічної ситуації в Україні, значного дефіциту робочих місць на ринку праці продовжується виїзд громадян з України до країн далекого зарубіжжя та до Російської Федерації з метою працевлаштування. Сезонне, тимчасове працевлаштування або «човникові» поїздки за кордон у непростих економічних умовах перехідного періоду, на жаль, стали чи не основним способом виживання для багатьох українських сімей.

За різними оцінками, упродовж року приблизно 5 млн. наших співвітчизників перебувають на заробітках за кордоном. Скажімо, в Росії щороку працює до 1 млн. таких заробітчан, а в «сезонний пік» їх чисельність сягає 3 млн. Росія для громадян України стає країною транзиту чи призначення. Наші громадяни помилково вважають, що більшість країн колишнього Радянського Союзу не можуть бути небезпечними для них, оскільки майже не існує мовного бар'єру, адже більша частина населення розуміє російську мову. Крім того, в'їзд у ці країни набагато простіший, ніж у країни далекого зарубіжжя, чим у свою чергу користуються торговці людьми.

За неофіційними даними кількість мігрантів з України варіює від двох до семи мільйонів. Так, за даними Міністерства праці та соціальної політики, Держкомстату України чисельність трудових мігрантів налічує 2,5-3 млн., а за даними Всесвітнього форуму українців кількість заробітчан становить 7 млн. Загалом кожен п'ятий українець або сам працював за кордоном, або це робили його знайомі чи родичі. Упродовж останніх 10 років за кордон емігрували 574 доктори наук та 907 кандидатів наук, третина з них – це перспективні фахівці молодші сорока років. На території 69-ти іноземних держав тільки за останні роки загинули або померли 2424 громадяни України. Ці сумні цифри заставляють нас. Однак, з кожним роком державна політика України все більше акцентує увагу на проблемах трудової міграції, зокрема нелегальної, що вселяє надію – таки не всі українці розпорошаться по світу.

За даними Держкомстату України упродовж першого півріччя 2006 року, відповідно до укладених міжурядових угод, на роботу за кордон не виїхало жодного мешканця Львівщини, коли у 2004 році виїхало 164 особи, а у 2005 році – 38 осіб.

Оскільки недостатня інформаційна база не дає змоги визначити справжню чисельність трудових мігрантів, Львівським обласним центром зайнятості в жовтні 2006 року було проведено дослідження обсягів трудової міграції для отримання даних щодо міграційної активності населення Львівщини та детального вивчення реального стану використання трудових ресурсів. В рамках даного дослідження було виявлено та проаналізовано міграційні потоки населення Львівської області за межі України.

Дослідження міграційних потоків сільських та міських мешканців здійснювалось за різними методиками. Так, вивчення обсягів трудової міграції серед міського населення відбувалось шляхом анонімного анкетування учнів та за їх добровільної згоди. Анкетування проводилось серед учнів 5-11 класів загальноосвітніх міських шкіл за сприяння Головного управління освіти і науки Львівської обласної державної адміністрації. Для виявлення особливостей трудової міграції серед населення сільської місцевості до дослідження були залучені сільські та селищні ради.

За допомогою дослідження було виявлено, що станом на 1 грудня 2006 року сумарна чисельність мігрантів-заробітчан становила 101,6 тис. громадян, або 6,6 % від загальної чисельності постійного населення працездатного віку, у тому числі 72,6 тис. вихідців із міст та селищ міського типу (7,51 %) та 29,0 тис. заробітчан із сільської місцевості (5,07 %). Перевага надається **Італії та Росії**. Значна кількість громадян перебуває також у **Іспанії, Португалії, Греції, Польщі та Чехії**. Загалом на ці країни припадає більше **80 %** усього потоку зовнішньої трудової міграції. Аналіз показників міграції в межах Львівської області на основі результатів дослідження, виявив наступну тенденцію – найвища міграційна активність спостерігається серед жителів невеликих міст. У Львові виявився один з найнижчих показників міграції в області – 5,3 %. Чим вищим є адміністративний статус міста, тим більше в ньому знаходиться бюджетних установ, навчальних закладів, діючих підприємств сфери виробництва та обслуговування, а відповідно – робочих місць.

Загалом, станом на 2006 рік розрахунковий рівень міграції у 78 міських населених пунктах

Львівщини коливався від 2,3 % у Жидачівському районі до 18,6 % у Новому Роздолі та 22,4 % у міських населених пунктах Дрогобицького району.

За висновками наукових співробітників Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у Львові ситуація з процесом трудової міграції на Львівщині стабілізувалась. Однак, його масштаби та наслідки зумовлюють необхідність державного регулювання міграційними процесами.

Проблеми, з якими пов'язана трудова міграція населення, не зникають, їхні наслідки мають незворотний вплив на українців як націю. Одним з проблемних питань, яке виникає під час аналізу сучасної еміграційної ситуації в Україні, є вироблення та впровадження чіткої комплексної державної політики у сфері трудової міграції. Пріоритетним для нашої держави є підвищення привабливості національного ринку праці для громадян країни та стимулювання до внутрішньої зайнятості. Цього можна досягти за рахунок забезпечення відповідності попиту та пропозиції робочої сили, забезпечення гідних умов праці і належного рівня оплати праці, що пов'язано із економічним розвитком і потребує тривалого часу. На основі останніх досліджень виявлено зміни в причинах трудової еміграції. Якщо раніше головною причиною було безробіття і неспроможність знайти роботу, то останнім часом головним чинником є більш високий рівень оплати праці за кордоном. Часто не лише безробітні, а й працюючі віддають перевагу виїзду на заробітки за кордон.

У березні 2007 р. була прийнята Державна програма протидії торгівлі людьми на період до 2010 року (Затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 7 березня 2007 р. № 410). Це один з важливих кроків на шляху протидії торгівлі людьми та пов'язаній з нею злочинній діяльності.

Актуальною проблемою є також удосконалення статистичного обліку міграційних процесів. Відсутність достовірної статистичної інформації спричиняє низьку ефективність механізмів регулювання трудової міграції, попередження нерегульованої міграції та торгівлі людьми, а також недосконалу державну міграційну політику.

Хоча Україна уклала з іншими країнами ряд угод та договорів про взаємне працевлаштування громадян, проте механізми їх практичного застосування є недосконалими, і дуже часто навіть встановлені квоти не заповнюються.

Незважаючи на глобалізацію, що, як вважають, є одним з визначальних факторів у створенні для українців певних можливостей для виходу на світовий ринок праці, особливе значення і надалі має вироблення та реалізація гнучкої державної політики у сфері регулювання міграційних процесів та у створенні для наших співгромадян комфортних умов праці і проживання в країнах призначення.

Одним із пріоритетних завдань, які ставить перед собою Служба зайнятості є превентивна робота у напрямку попередження нерегульованої зовнішньої трудової міграції, протидії торгівлі людьми.

Важливим і надзвичайно актуальним питанням є насамперед, збереження інтелектуального, творчого, професійного ресурсу України. За результатами дослідження «Зовнішні трудові міграції населення України» трудовими мігрантами насамперед є особи віком 20-49 років, тобто представники найбільш економічно продуктивних вікових груп, серед них чоловіки становлять майже 70 %.

Аналіз досліджень Державного інституту проблем сім'ї та молоді, неурядових організацій свідчить, що трудовими мігрантами стають випускники середніх навчальних закладів. Переважають серед працівників-мігрантів особи з професійно-технічною та повною середньою освітою. Через низьку кваліфікацію вони мають зазвичай невеликі можливості працевлаштування за кордоном, високоосвічені фахівці менш зацікавлені в роботі за кордоном завдяки кращим можливостям працевлаштування в Україні. Професійна визначеність особи сприяє професійній та особистісній реалізації конкретної людини в межах власної держави. Професійно спрямована особа швидше зможе працевлаштуватись в Україні.

З метою забезпечення якісного функціонування системи професійного інформування населення, у тому числі учнів загальноосвітніх навчальних закладів, Державним центром зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України розроблено інноваційний проект «Профорієнтаційний термінал», спрямований на забезпечення інформативності, доступності, мобільності, гнучкості та привабливості профорієнтаційних послуг для молоді.

Інформаційна структура «Профорієнтаційного терміналу» складається з шести блоків, одним з яких є «Де працювати». Саме в цьому розділі як учні, так їхні батьки і вчителі зможуть знайти інформацію в таких напрямках: робота в Україні, допомога у працевлаштуванні, поради щодо пошуку роботи та робота за кордоном. Останній підрозділ містить інформацію про ризик та переваги працевлаштування за кордоном, юридичні аспекти працевлаштування за кордоном, перелік країн, з якими Україна уклала угоди про працевлаштування громадян України, а також іншу інформацію, що стосується аспектів трудової міграції населення. «Хто володіє інформацією – володіє світом» – каже відоме прислів'я. Одним із важливих завдань, які ставить перед собою Служба зайнятості, є забезпечення населення інформацією про небезпеки, які чекають на осіб, що хочуть мігрувати з метою працевлаштування, а також мотивування учнівської та студентської молоді як потенційних працівників професійно визначатись та шукати роботу в Україні.

Гасло, під яким відбувається впровадження проекту «Профорієнтаційний термінал», – «Живи і працюй в Україні». Адже однією з першочергових відповідей на виклики, які ставить перед суспільством сучасна українська еміграція, є формування у молоді мотивації до легальної зайнятості на користь держави. А відповідно – збереження та розвиток трудового потенціалу України.

Окрім того в Р(М)ЦЗ Львівської області розміщені інформаційні кутики, що містять інформацію про важливі правові та трудові аспекти праці за кордоном, постійно відбуваються семінари, тренінги, співбесіди з клієнтами на цю, на жаль, все ще дуже актуальну тему.

Одним із важливих напрямів роботи Служби зайнятості завжди була взаємодія з соціальними партнерами – органами місцевої влади, працедавцями, громадськими організаціями. Одним з таких партнерів є Центр Консультування Мігрантів, з яким Служба зайнятості Львівщини веде постійну тісну співпрацю. Так, в травні 2007 року між Львівським обласним центром зайнятості та громадською організацією «Фонд розвитку громадських організацій «Західноукраїнський ресурсний центр» було підписано договір про співробітництво та партнерство у питаннях попередження нерегульованої трудової міграції та протидії торгівлі людьми.

10 травня 2007 року у Львівському обласному центрі зайнятості відбувся тренінг-семінар на тему «Попередження нелегальної міграції та торгівлі людьми». Цим заходом розпочалась програма ініціативи «Зміцнення потенціалу Державної служби зайнятості у попередженні нелегальної міграції». В рамках цього спільного проекту, що реалізовувався ЛОЦЗ та Львівським ЦКМ, відбулось 20 тренінгів-семінарів у районних, міських та міськрайонних центрах зайнятості області.

Діяльність Служби зайнятості спрямована на попередження нелегальної міграції та на протидію торгівлі людьми, зокрема це аспекти нашої діяльності на пріоритетних напрямках – працевлаштування соціально-незахищених верств населення, надання працедавцям дотацій для створення додаткових робочих місць, сприяння в організації власної справи, професійне навчання і перекваліфікація безробітних на ті професії і спеціальності, які сьогодні потрібні на ринку праці.

Упродовж січня – вересня 2008 року у Львівській області працівниками центрів зайнятості та фахівцями Центру Консультування Мігрантів було проведено 204 семінари щодо запобігання нелегальної трудової міграції та торгівлі людьми, в яких взяло участь 2747 осіб.

Ймовірно ситуація світової фінансової кризи матиме вплив на вивільнення працівників, що може початись у листопаді-грудні поточного року. Першими на ринок праці вийдуть працівники з низьким рівнем кваліфікації, які потенційно можуть стати трудовими мігрантами. Однак, ринок праці інертний відносно динаміки економічних перетворень, тому ймовірність кардинальних змін в сфері зайнятості до нового року є мінімальною. Можна вважати, що ситуація на ринку праці міст та районів області є контрольованою. Обсяги запланованого скорочення персоналу не носять загрозливого характеру.

Отже, хоча на сьогоднішній момент міграційна ситуація в Україні загалом та у Львівській області є більш-менш стабільною, Служба зайнятості не перестає працювати в напрямі превентивної роботи, оскільки сьогодні професійно невизначені учні завтра можуть стати потенційними жертвами нелегальної міграції чи в гіршому випадку торгівлі людьми. Трудовий та інтелектуальний потенціал потрібно виховувати та берегти сьогодні, бо завтра він може сприяти розвитку однієї зі світових держав, але не України.

Ірина ЛАПШИНА

ВПЛИВ МІГРАЦІЙНОГО ЧИННИКА НА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ

У нових умовах формування соціального капіталу стає пріоритетом суспільного розвитку, а традиційні чинники, які пов'язані з матеріально-сировинними ресурсами, землею і матеріальним капіталом, відходять на другий план. В епоху глобалізації соціальний капітал визначає статус держави на міжнародній арені. За даними Світового банку та Програми розвитку ООН (ПРООН), сьогодні фізичний капітал, або накопичені матеріальні блага становить лише 16 % загального надбання, природні багатства – 20 %, людський капітал, або накопичені вкладення в людину, – 64 %. У багатьох розвинених країнах частка останнього досягає 80 % [1].

Переваги у використанні ефектів і наслідків глобалізації економіки отримують, насамперед, ті країни, які зуміють досягти випереджаючої капіталізації суспільних відносин і перетворення людського капіталу в соціальний. Формування соціального капіталу можна вважати одним з ключових факторів забезпечення конкурентоспроможності будь-якої країни у XXI ст.

Аналізуючи стан людського капіталу у нашій країні, слід відмітити різке погіршення показників людського розвитку. Так, за період з 1990 по 2009 рр. згідно «Звіту ООН про людський розвиток – 2009: Подолання перешкод: людська мобільність та розвиток», у світовому індексі людського розвитку Україна з 45-го перемістилась на 85-те місце серед 173 країн [2]. Середній бал України за якістю життя зменшився з 3,24 до 3,17 за п'ятибальною шкалою (табл. 1).

Таблиця 1.

Показники якості життя в Україні

	2007 рік	2008 рік
Якість життя	3,24	3,17
Добробут	3,14	3,29
Суспільство	3,43	3,71
Охорона здоров'я	2,78	2,67
Освіта	3,67	3,17
Довкілля	3,17	3,00

Україна просунулася в рейтингу якості життя на 4 позиції: з 57 на 53 місце серед 63 трьох країн (рис. 1.). Вона випередила такі країни, як Росія (56 місце – 2007 рік, 57 місце – 2008 рік) і Туреччина (47 місце – 2007 рік, 54 місце – 2008 рік). Найбільшого прогресу за 2008 рік наша країна досягла у сфері суспільство, піднявшись з 44 на 25 місце. Не менш успішною була Україна і у сфері добробут: 52 місце 2007 року проти 40 місця 2008 року. У сферах довкілля та охорона здоров'я наше становище в рейтингу трохи погіршилося. 2007 року Україна посідала 49 місце у сфері довкілля та 61 місце у сфері охорона здоров'я. 2008 року наша країна має 52 місце у сфері довкілля та 62 місце у сфері охорона здоров'я. Проте доводиться констатувати суттєве падіння її рейтингу та середнього бала у сфері освіта, що завжди вважалась однією з основних конкурентних переваг нашої країни.

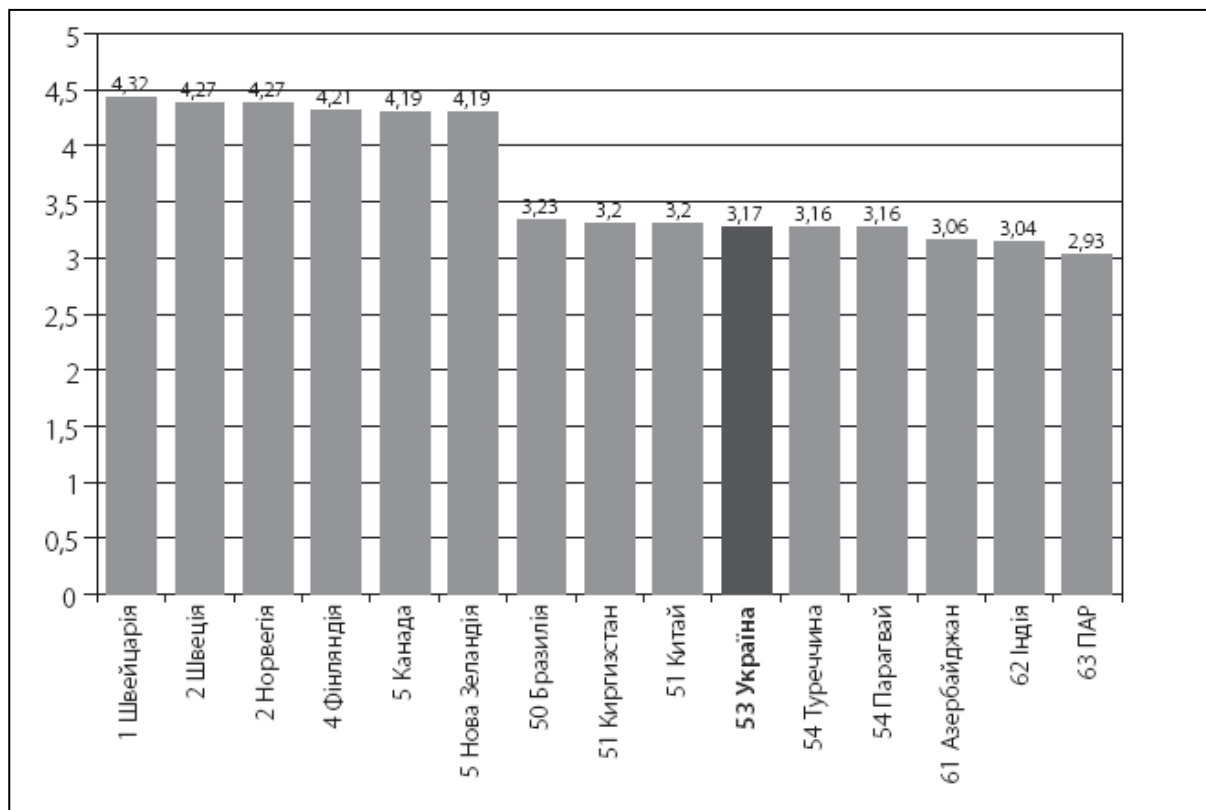

Рис.1. Рейтинг якості життя [3].

Слід звернути увагу також на погіршення фізичних і психологічних параметрів якості життя, яке спостерігається внаслідок соціально-економічної кризи (фізичний дискомфорт, втомлюваність, зниження самооцінки, негативні емоції, втрата відчуття безпеки). Збільшення звернень за консультаціями до психотерапевтів підтверджує зростання кількості неврозів, депресій, психічних розладів, що може призвести до зростання випадків насильства в сім'ї і спроб суїциду. Стреси, викликані випадками масового звільнення, урізання заробітної плати, погіршенням соціально-економічної ситуації, спричиняють безсоння, мігрені, гіпертонію, загострення хронічних захворювань.

Соціологічні дослідження свідчать про рекордний рівень соціального песимізму в Україні, який проявляється в украй негативній оцінці жителями всіх регіонів політичної ситуації в країні, економічного стану, а також у різкому зниженні задоволеності громадянами життям, яке вони ведуть. В оцінці задоволеності особистим життям респондентів спостерігається негативна динаміка (всього лише 29% опитаних задоволені своїм особистим життям, а 67 % – ні).

Зауважимо, що Україна має найвищий в Європі рівень депопуляції – щороку населення країни скорочується на 0,8-1 %. У період з 1 червня по 1 липня 2009 р. кількість населення України зменшилася на 57,2 тис. осіб – до 46,03 млн. осіб. Упродовж 2008 р. кількість населення зменшилася на 229 тис. осіб, причому виключно за рахунок природного скорочення [4]. Внаслідок вичерпання потенціалу демографічного зростання в Україні неминучим є подальше зменшення загальної чисельності населення, передусім у працездатному віці.

Згідно з середнім і найбільш вірогідним варіантом прогнозу демографічного розвитку України, розробленого Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України, на початок 2051 р. чисельність населення України скоротиться до 35,9 млн. осіб, або більш як на 22 % порівняно з початком 2008 р. [5]

З огляду на зазначене вище, відмітимо, що роль міграцій як чинника соціально-економічного розвитку значно зростає в умовах депопуляції. За цих умов активна міграційна політика залишається чи не єдиною можливістю нарощення загальної кількості населення України. Саме

міграційний приплив може певною мірою компенсувати природне зменшення населення і забезпечити збалансування його статеві-вікової структури. В останні роки в Україні спостерігаються серйозні зміни в міграційній сфері: змінюється характер міграційного потоку – на зміну переважно вимушеної міграції приходить переважно економічна; міняється відношення до самого феномену міграції – відбувається усвідомлення важливості цього процесу для соціально-економічного розвитку країни, вирішення проблем у сфері демографічного і трудового балансу.

Глобальною причиною еміграції населення України за період її незалежності є низький рівень задоволеності людських потреб матеріального і духовного характеру. Досліджуючи причини масової еміграції населення, заслуговує на увагу думка про те, що: «Щасливі країну не покидають» (винятком може бути вдалий шлюб із закордонним партнером) [6]. Особливий інтерес щодо цієї тези становлять дослідження Е. Уайта, який у 2006 р. спробував визначити найщасливіші і найнещасливіші країни світу. Опитування 80 тис. людей із 178-и країн і сотні досліджень міжнародних організацій, в тому числі ООН і Всесвітньої організації охорони здоров'я. Е. Уайт створив Всесвітню карту щастя, на якій представлено рейтингові показники усіх країн. Найщасливішими себе почувають у країнах Латинської та Центральної Америки. Найбільш нещасливими країнами, є Бурунді, Зімбабве і Конго. Україна і Молдова очолюють останню п'ятірку – відповідно 174-е і 175-е місця. Оскільки категорія «щастя» поки ще не є науковою (через емоційну складову, що є змінною), використовується категорія «самореалізація особистості». Вона характеризується ступенем задоволення тих чи інших потреб людини у процесі їх динаміки і цілком корелюється з якістю її життя. Низький рівень самореалізації людей чи, іншими словами, низька якість життя (через відчуття самих людей) є глибинною причиною масового від'їзду наших найбільш мобільних співвітчизників за кордон у пошуках свого «щастя».

На прийняття людиною рішення про еміграцію в першу чергу впливають низький рівень самореалізації в трудовій діяльності, а також у сфері проживання та відпочинку, враховуючи такі чинники, як медичне обслуговування, екологія, криміногенна ситуація та ін.

Таким чином, однією з найважливіших причин масової еміграції є незадоволеність існуючим суспільним устроєм в Україні, становлення якого відбувалося в умовах відсутності стратегії подальшого конструктивного розвитку країни і зовсім «розмитой» відповідальності владних структур за кінцеві результати своєї діяльності.

Підсумовуючи, зазначимо, що у глобалізованому світі, разом із збільшенням обсягів та урізноманітненням моделей міжнародних переміщень, вплив міжнародної міграції на соціальні перетворення постійно посилюється. Причому це відбувається об'єктивно, незалежно від економічної кон'юнктури, міграційних політик окремих держав чи міжнародних домовленостей між ними. Тому при формуванні міграційної політики та з метою щонайповнішого використання позитивного потенціалу міжнародної міграції необхідно вивчати і враховувати соціальні зміни, спричинені переміщеннями населення, зарубіжний досвід державного регулювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Офіційний сайт Світового банку <http://www.worldbank.org>.
2. Human Development Report 2009. Overcoming barriers: Human mobility and development <http://hdr.undp.org/en/>
3. Рейтинг якості життя: Україна на 53 місці // Вісник Міжнародного центру перспективних досліджень http://www.icps.kiev.ua/doc/ICPS_ukr.pdf.
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики <http://ukrstat.gov.ua>
5. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. (колектив авторів) / За ред. Е. М. Лібанової. – К.: Український центр соціальних реформ, 2006. – С. 107 – 113.
6. Дмитренко Г. А. Стратегічний конструктивізм дослідження чинників масової еміграції населення у суверенній Україні // Демографія та соціальна політика. – №1. – 2009. – С. 80-87.

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ТРУДОВОЇ ЕМІГРАЦІЇ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Світлана ІЩУК

СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ СУЧАСНОЇ ТРУДОВОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Головним мотивом трудової еміграції в Україні є прагнення облаштованого життя, яке уявляється нашими співвітчизниками як наявність значного матеріального достатку. Він, до речі, залежить від рівня потреб індивіда. А на нього, у свою чергу, впливають заздрісність людини, її прагнення до постійного збільшення матеріального благополуччя, бажання здобувати його «легким» шляхом тощо.

Аналіз результатів опитування працівників-мігрантів дозволяє встановити ієрархію мотивів, які зумовлюють поїздки за кордон:

- заробіток задля поліпшення житлових умов (купівлі квартири чи побудови будинку), придбання машини або інших дорогих товарів тривалого вжитку (80 % опитаних мігрантів);
- заробіток задля задоволення поточних життєвих потреб – харчування, придбання необхідних товарів повсякденного вжитку (77 %);
- накопичення коштів для оплати навчання дітей у вищих навчальних закладах (64 % суб'єктів трудової міграції);
- накопичення стартового капіталу для створення власного бізнесу або розвитку своєї справи (64 %);
- мотиви нематеріального характеру (побачити світ, здобути певні трудові навички, поліпшити знання мови тощо (34 % осіб, які виїхали за кордон) [1, С. 52].

Трудова міграція, безумовно, має певні позитивні економічні наслідки. Але очевидним є факт, що недоліків цього процесу є значно більше і вони відіграють особливо вагоме значення у соціальному розвитку нашої країни.

Зокрема, надзвичайно важливими є негативні наслідки для українців, які працюють за кордоном. Адже у переважній більшості вони, особливо нелегали, практично незахищені від дискримінації, сваволі роботодавців; часто їхній робочий день ненормований; вони не можуть отримувати кваліфіковану медичну допомогу; використовуються на низько кваліфікованих, важких роботах з шкідливими умовами праці та інше. Зазначені проблеми посилюються відсутністю необхідних для особистості соціальних зв'язків (сім'я, родина, друзі), відірваністю від них, ностальгією і тугою за ними, турботою і хвилюваннями з приводу розриву з близькими, невизначеністю свого майбутнього, необхідністю пристосування суб'єктів трудової міграції до нових соціокультурних умов (чужа мова, закони, звичаї, порядки) тощо.

Їдучи за кордон, ні мігрант, ні його родина переважно не уявляють собі тих проблем, з якими вони можуть зіткнутися. Навіть якщо людина психологічно і морально готувалася до від'їзду, їй все одно надзвичайно важко пристосуватися до нових соціальних умов.

Ці та інші чинники впливають на формування у заробітчан внутрішньо особистісного конфлікту на рівні підсвідомості. Як наслідок, у більшості нелегальних трудових мігрантів розвиваються психічні захворювання, які потребують значних коштів і специфічних особливостей лікування.

Еміграційні процеси призводять не лише до розладу у родинних взаєминах, а й занепаду сім'ї як соціального інституту, родинного виховання як найвагомішої складової розвитку і становлення особистості. У результаті підриваються родинні педагогічні позиції, руйнуються зв'язки і втрачається, нищиться досвід виховання молодого покоління, поглиблюються прірви між батьками й дітьми, подружжям, сіється ворожнеча між рідними і близькими, знецінюються духовно-моральні цінності, послаблюється міць держави, нації, народу.

Виховання дітей – це віддача особливих духовних сил. Людину ми створюємо любов'ю – любов'ю батька до матері і матері до батька, любов'ю батька і матері до людей, глибокою вірою в гідність і красу людини.

Аналіз соціального впливу на особистість свідчить, що вирішальний вплив у житті 40% людей зробила сім'я, у 30 % – засоби масової інформації, тільки у 20 % – школа, у 10 % – вулиця.

У сім'ї дитина набуває соціального досвіду впевненої поведінки. У неї формується відчуття власної значущості та значущості своєї поведінки, закладаються основи почуття гідності. Адже саме родина дає відчуття захищеності, важливе для розвитку самостійності, впевненості, задоволення потреби у соціальній відповідності вже у дитинстві. Почуття моральної захищеності особливо важливе для позитивного сприймання себе, що створює можливості для виховання поваги до інших людей.

У повній нуклеарній сім'ї (батько, мати, дитина) утворюється сім внутрісімейних співвідносин – сім «Я» (схема 1). Зміна (збільшення / зменшення) кількості членів сім'ї веде до аналогічної зміни кількості видів співвідносин за геометричною прогресією. Наприклад, при наявності 4 членів сім'ї виникає уже 15 видів співвідносин. Різноманітність інтересів, характерів, справ, взаємин, що складаються у повних сім'ях, – благодатна основа розвитку особистості кожного члена родини, задоволення їхніх різноманітних потреб [2, С. 37].

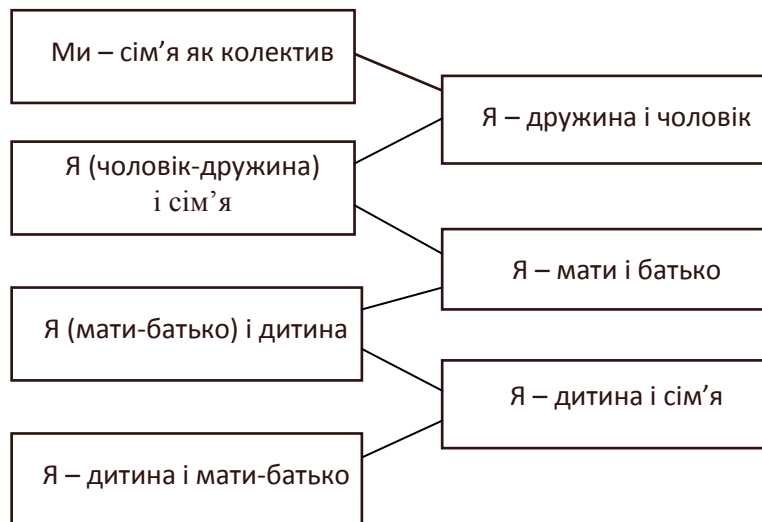

Схема 1. Структура внутрісімейних відносин

Сім'я у своєму існуванні проходить через певну послідовність значущих, етапних подій – життєві цикли. Ця послідовність соціальних і демографічних станів, значущих етапних подій на безперервній часовій осі з моменту утворення до моменту природного (пов'язаного зі смертю одного із подружжя) або штучного (у результаті розлучення) припинення її існування. Діти у своїх сім'ях частково відтворюють історію батьківських сімей. У процесі суспільно-історичного розвитку діти втрачають 10-15 % соціальних надбань, цінностей, орієнтирів, якими володіли їхні батьки, замінюючи їх власними, новими. Розірваність поколінь, яка виникає внаслідок еміграції, подвоює, а то й потроєє названу цифру.

Природність тісного сімейного життя, задоволення потреб, спільність інтересів старших і молодших членів родини закладають у собі необмежені і безцінні можливості у вихованні підростаючого покоління. У родинах встановлюється нерозривний живий зв'язок поколінь і відкривається унікальна можливість вберегти людину від необхідності щораз здобувати свій життєвий досвід спочатку (заново).

Засвоєні у дитинстві норми співжиття лежать в основі особистісної поведінки людини та її стосунків з іншими. Отже, первинна соціалізація, яка відбувається у сім'ї, залишає слід на все життя. Якщо ж діти не отримують правильних орієнтирів, не привчаються до того, щоб турбуватись про інших і, в першу чергу, про своїх батьків, які дали їм життя, вигохали та випестили, то виникає ще одна педагогічна проблема сім'ї – байдужість дітей до своїх батьків.

Дорослі діти повторюють поведінку батьків, хоча й прагнуть компенсувати своїм уже дітям те, чого так не вистачало у дитинстві їм. Але ця компенсація може мати надзвичайно різний і дуже часто негативний характер.

Сімейні проблеми, що виникають у так званих дистантних сім'ях, спричиняють неспроможність батьків забезпечити сприятливу для розвитку дитини виховну позицію. Як наслідок, можуть виникнути глибокі порушення у стосунках з дітьми, жорстокість до них. Найчастіше вона проявляється у різних формах емоційного і психічного насильства, що може виявлятися як у переважанні негативної уваги (погрози, постійна критика, лайка тощо), так і у цілковитій неувважності до дитини; байдужості до дитини, нехтування її інтересами і потребами, особливо духовними. При цьому саме високим рівнем матеріального і, зокрема, фінансового забезпечення батьки намагаються компенсувати свою відсутність, відірваність від дітей.

Крім цього, жорстокість щодо дітей можуть зумовити емоційні і психологічні розлади особистості того члена сім'ї, який залишився в Україні і змушений самотійно займатися вирішенням особистих і сімейних проблем, вихованням дитини. До цього призводять нерозуміння і несприйняття емігрантами сучасних реалій і проблем українського суспільства в цілому і у цьому контексті конкретної власної сім'ї. У результаті посилюються пияцтво, порушення норм суспільної моралі, розбещення частини чоловіків/дружин і особливо дітей, які залишилися в Україні, «легкими» грішми, отриманими із-за кордону, відбувається девальвація цінностей, значення суспільно-корисної праці на Батьківщині тощо.

Слід зазначити, що батьки переносять особистісні проблеми і проблеми у стосунках з іншими членами сім'ї на дітей переважно підсвідомо, найчастіше з глибоким переконанням, що саме вони дитині роблять добро. Проте, в результаті, неадекватне ставлення батьків призводить до деформації особистості дитини, утрудняє можливості її самореалізації, актуалізуючи тим самим необхідність надання сім'ї соціально-психологічної допомоги.

В одnobатьківській сім'ї один із батьків намагається поєднати в одній особі обидві ролі (матері-батька), автоматично збіднюючи кожную, позбавляючи дитину від їх правильного сприймання і розуміння. Тому вона залишається сиротою, не маючи жодного з повноцінних батьків. Засвоювати роль «відсутнього» члена сім'ї на інших прикладах дитині дуже важко. Адже, спостерігаючи за захищеністю і щирою любов'ю батьків своїх однолітків, вона все ж відчуває і переживає свою обділеність і неповноцінність.

Як наслідок, у дитини формуються здебільшого негативні якості: агресія, жорстокість, переживання безцільності існування, бажання неусвідомленої помсти чи, навпаки, загострене прагнення пошуку, психологічного захисту, опіки з боку інших людей.

Неповність сімей негативно впливає на виховання дитини:

- деформує її морально-емоційний розвиток;
- призводить до появи таких негативних якостей і рис, як замкнутість, недовіра, егоїзм, недисциплінованість, упертість, байдужість та ін.;
- зменшує коло знань, інтересів, захоплень і умінь;
- звужує сферу і вид взаємин, спілкування, їхнє різноманіття;
- закладає у свідомості дитини перекручені уявлення про сім'ю, її функції, особливості життєдіяльності.

Внаслідок прагнення батьків забезпечити сім'ю грошима ціною відмови у батьківському теплі та піклуванні тисячі українських дітей залишаються жити з бабусями та дідусями, а часто навіть з чужими для них людьми, що ще гірше позначається на їхньому психоемоційному стані, впливає на формування особистості.

Діти емігрантів у своєму розвитку і становленні переживають надзвичайно велику кількість труднощів:

- наслідки феномену раннього збагачення (невміння розпоряджатися отриманими коштами, формування рис транжирства, споживацтва і т. д.);
- психологічні проблеми (відсутність уваги, турботи, емоційна вразливість, міжособистісні стосунки);

- невміння організувати своє дозвілля;
- порушення психоемоційних станів і соціального статусу, що може спричиняти розвиток різних психічних захворювань;
- проблема виникнення шкідливих звичок;
- погіршення успішності, пропуски занять з неповажних причин;
- проблеми соціалізації і соціальної адаптації та інші.

Це далеко неповний перелік. Він доповнюється невмінням переважної більшості учителів, педагогічних працівників побачити, відчувати проблеми, які виникають у дитини емігрантів, налагодити належні стосунки, знайти методи, форми, засоби заспокоєння, підтримки, формування у неї почуття розуміння труднощів, з якими вона стикається і прагнення їй допомогти.

Особливої гостроти набуває проблема моральної відповідальності батьків, які, загладжуючи в душі провину перед власними дітьми, відкуповуються від них мобільними телефонами, комп'ютерами, цінними подарунками та іншими матеріальними благами. Вирушаючи на заробітки за кордон, батьки заспокоюються тим, що все це робиться заради дітей і вони повинні це зрозуміти. Але «дітей нема, є люди, але з іншим масштабом понять, іншим запасом досвіду, іншими прагненнями, іншою грою почуттів» [4, С. 7]. І жодними цінностями, жодними сумами не можна компенсувати відсутність живого спілкування, спільної праці дітей і батьків, у результаті якого відбувається творення, викохування особистості.

Дорослі переважно вважають, що дитина не знає що добре, а що погано, і саме ми визначаємо для неї значення її власного досвіду. Але це далеко не так. Століття тому видатний польський педагог-гуманіст Януш Корчак у своєму кращому творі «Як кохати дитину» зазначав, що дорослі «змушені підніматися» до почуттів дитини. Щоб не образити маленьку людину, ми повинні не «опускатись, нахилитись, нагинатись, стискуватись», а навпаки – «підніматись, підтягуватись, ставати навшпиньки, тягнутись» до дитячого розуміння світу [5, С. 3].

Моральна відповідальність батьків формується у процесі здійснення відповідних впливів, просвітницької діяльності, підвищення рівня культури і освіченості населення. Сьогодні ж понад 60 % батьків у нашій країні не володіють елементарними психолого-педагогічними знаннями.

То ж чи зрозуміють вони своїх дітей у тій складній ситуації, яку самі для них створюють?

А чи замислювалися вони над тим, яка старість очікує їх, батьків, які «відреклися» своїх дітей заради матеріального блага?

Авторами окремих публікацій у періодиці виділяються позитивні і негативні наслідки еміграції. Але, очевидно, усі позитиви переважаються одним негативом: по суті соціальною втратою цілого покоління людей кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Процеси міграції населення завжди існуватимуть і робитимуть на суспільство певний вплив. Міграція може стати і благом, і злом, врятувати економіку країни або призвести до соціального вибуху [3, С. 188]. На нашу думку, сучасне українське суспільство, на жаль, йде другим шляхом – негативним. Тому головним завданням сьогодні є зведення до мінімуму процесів трудової міграції, особливо нелегальної, і тих негативних тенденцій, явищ і наслідків, які вона спричиняє.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко С. М. Детермінанти виникнення адаптаційних труднощів у суб'єктів трудової міграції: гендерний аспект / С. М. Бойко // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 447-448. – Педагогіка та психологія. – Чернівці, 2009. – С. 51-56.
2. Ковбас Б. Родинна педагогіка: У 3-х т. – Том 1: Основи родинних взаємовідносин / Б. Ковбас, В. Костів. – Івано-Франківськ, 2006 – 288 с.
3. Технология социальной работы / Под ред. И. Г. Зайнышева. – М.: ВЛАДОС, 2002. – 204 с.
4. Korczak J. Jak kochać dziecko. Internat – Kolonje letnie / Janusz Korczak. – Warszawa–Kraków: Towarzystwo wydawnicze w Warszawie, 1920. – 114 s.
5. Korczak J. Momenty wychowawcze / Janusz Korczak. – Warszawa, 1924. – 66 s.

Наталія КОНІЩЕВА

НЕОБХІДНІСТЬ АКТИВІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА

Проблеми молоді, ефективність державної підтримки молодого покоління – індикатори стану всього суспільства. Шляхи, які обере нове покоління, залежать від сьогоденних умов життєдіяльності, а також можливостей щодо вибудовування майбутнього, які пропонуються молоді на різних етапах становлення. Зараз стан молодіжних проблем в Україні досяг такої загрозливої межі, що подальше їх поглиблення вже обертатиметься національною катастрофою.

Підтвердженням цього є результати численних круглих столів, які протягом 2008-2009 рр. проводились у різних містах України Міжнародним інститутом освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» за сприянням Фонду «Ореп Ukraine». Їх мета – привернути увагу суспільства і держави до соціально-економічних та морально-етичних проблем, спричинених «четвертою хвилею» української еміграції, а саме проблем соціального і національного сирітства.

Колись В'ячеслав Чорновіл сказав, що «такою розкиданістю по світу, як українці, може похвалитися (або засмутитися?) хіба ідо тільки біблійний єврейський народ». Тільки за офіційними даними, українці мешкають у 55 країнах світу. Не від гарного життя вони їздять по світу в пошуках долі. Остання хвиля еміграції «викинула» за кордон від 7 до 10 млн. українців, переважно сімейних.

За даними опитування, проведеного серед гак званих заробітчан, дев'ять із десяти мають дітей. Кожною четвертою дитиною вдома опікується тільки батько. У кожній шостої за кордоном обоє батьків, тому її доглядають бабуся або дідусь. Двоє з десяти заробітчан залишили своїх дітей па близьких родичів, одного з десяти, як кажуть, «на Бога». За оцінкою фахівців, зараз в Україні понад 3,5 млн. дітей стали соціальними сиротами.

Треба підкреслити, ідо проблема соціального та національного сирітства, по-перше, є лише «верхівкою айсберга», тобто концентрованим виявленням сучасного соціально-економічного розвитку, а, по-друге, кількісні параметри процесів, які розглядаються, досягли таких якісних характеристик, що обов'язково матимуть як негативні, так і позитивні наслідки для майбутнього країни.

У сучасних умовах глобалізації трудова міграція притаманна багатьом країнам. За даними директора Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка», керівника проекту «Діти емігрантів про себе» Ірини Ключковської, за 1965-1990 рр. світова кількість мігрантів зросла на 45 млн. і досягла майже 200 млн. чол. це понад 3 % населення планети. Тобто одна особа з 35 у світі є мігрантом. Річний приріст складає 2,1-2,9 %. В країнах ЄС населення іноземного походження досягає 30-40 % від загальної кількості їхніх громадян.

В Україні кожен четвертий з працездатних громадян працює за кордоном. Кількість мігрантів із України у 2005 р. за даними Всесвітнього Конгресу Українців складала у Росії, США та Канаді по 1 млн., Іспанії – 0,1-0,4, Польщі – 0,3, Італії – 0,2-0,8, Німеччині – 0,45, Туреччині та Греції – по 0,35 млн., Португалії – 1,5 млн. осіб. Річне скорочення населення за рахунок еміграційних процесів досягало в деякі роки незалежності України 150-160 тис. чол., що дорівнює 55-59 % загального зменшення населення.

Слід зауважити, що міждержавна міграція займає лише незначну частку серед інших напрямів міграції. За 2000-2007 рр. її питома вага скоротилася з 12 до 4 % (табл. 1). При цьому питома вага міжрегіональної міграції у межах України зросла з 32,8 до 37,2 %, а внутрішньорегіональної – з 55,2 до 58,8 % загальної кількості вибулих осіб за усіма напрямками міграції.

Таблиця 1.

Основні напрями міграції населення України у 2000-2007 рр.

Усі напрями міграції	Число вибулих осіб				На 1000 населення	
	2000 р.		2007 р.		2000 р.	2007 р.
	абс.	%	абс.	%		
Всього	837066	100,0	741454	100,0	16,9	15,9
З них міждержавна міграція	100325	12,0	29669	4,0	2,0	0,64
У межах України	736741	88,0	711785	96,0	14,9	15,3
Внутрішньорегіональна міграція	461880	55,2	435844	58,8	9,3	9,4
Міжрегіональна міграція	274861	32,8	275941	37,2	5,6	5,9

Експорт людського капіталу обумовив збільшення обсягів міграційного фінансового капіталу (грошових переказів мігрантів). Згідно з доповіддю Міжнародного фонду сільськогосподарського розвитку, у 2006 р. 150 млн. мігрантів, які працюють в індустріально розвинутих країнах, переслали на батьківщину більш 300 млрд. дол. Для порівняння, загальний обсяг прямих іноземних інвестицій до всіх цих держав склав 167 млрд. дол.

Грошові перекази українських трудових мігрантів у два рази перевищують прямі іноземні інвестиції в українську економіку і досягли в 2006 р. 8,4 млрд. дол., внаслідок чого країна посіла шосте місце у світі за даним показником. Реальні обсяги міграційного капіталу досягли 21 млрд. дол. Це приблизно 25 % ВВП України і значно більше обсягів іноземних інвестицій. Тобто роль міграційного капіталу як джерела фінансування процесів економічного розвитку і своєрідного стабілізатора соціально-економічного розвитку на макро- та мікрорівнях є доволі вагомою.

Разом з тим, відтік людського капіталу, за висловом народного депутата України Геннадія Удовенка, який тривалий час очолював Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин Верховної Ради України, може перетворити країну в «зону стихійного лиха». На жаль, проблемами та наслідками «четвертої хвилі» еміграції держава практично не займається, не зважаючи на те, що громадяни та суспільство постійно привертають до них увагу.

Одним із значущих негативних наслідків відтоку людського капіталу за кордон є поширення соціального сирітства в Україні. Алкоголь, наркотики, гральні автомати замість школи, хуліганство і навіть розбійні напади – на це витрачають дедалі більше часу діти заробітчан, позбавлені батьківського контролю. Як припускають у міліції, на злочинний шлях вони стають, щоб «урізноманітнити» своє «сите» життя. Ані стареньких бабусь-дідусів, ані, тим більше, сусідів розбишаки не слухають. Знайти батьків, більшість з яких виїхала на заробітки за кордон нелегально, просто неможливо. Підлітки, виховані без них, – фактично втрачене покоління. Впливу на таких нема, і жодна прийомна сім'я чи притулок їх уже не перевиховає.

Поширення соціального сирітства здійснюється на тлі багатьох негативних процесів, які спостерігаються серед молоді країни. Протягом багатьох років практично не знижується питома вага молодих людей (у віці до 30 років), засуджених за окремі види злочинів у загальному обсязі засуджених: 47,9 % у 1985' р., 51,1 % у 1995 р. і 54,8 % у 2007 р., з них у віці 14-17 років – 7,3 %, 18-24 років – 29,2 %, 25-29 років – 18,3 % (табл. 2). Питома вага жінок серед засуджених зростає з 9,5 % у 1990 р. до 14,4 % у 1995 р. і до 12 % у 2007 р., а осіб у працездатному віці, які не працювали і не навчалися, з 23,2 % у 1990 р. до 39,6 % у 1995 р. і до 61,9 % у 2007 р.

Таблиця 2.

**Питома вага молоді України, засудженої за окремі види злочинів,
серед засуджених за відповідні злочини, %**

Види злочинів		Ф 2001	О К І 2005	1 2007
Усього молодь (у віці до 30 років)		57,0	56,4	54,8
Неповнолітні (у віці 14—17 років)		10,0	9,9	7,3
проти життя та здоров'я особи:	<i>усього молодь</i>	41,0	43,1	41,1
	<i>неповнолітні</i>	3,1	4,4	4,2
проти волі, честі та гідності особи: <i>молодь</i>	<i>усього</i>	42,9	43,7	48,0
	<i>неповнолітні</i>		0,6	0,5
проти статевої свободи та статевої недоторканості:	<i>усього молодь</i>	63,6	66,6	53,9
	<i>неповнолітні</i>	5,5	13,3	11,7
проти власності: <i>молодь</i>	<i>усього</i>	63,0	68,3	57,0
	<i>неповнолітні</i>	13,6	6,4	13,8
проти безпеки руху та експлуатації транспорту:	<i>усього молодь</i>	78,1	65,1	54,0
	<i>неповнолітні</i>	17,3	10,4	9,4
проти громадського порядку та моральності:	<i>усього молодь</i>	67,7	71,0	62,2
	<i>неповнолітні</i>	9,9	9,9	7,9
у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів:	<i>усього молодь</i>	50,0	48,5	46,1
	<i>неповнолітні</i>	2,2	2,6	2,1

Статистика щодо складу підлітків, які перебували на обліку в кримінальній міліції у справах неповнолітніх, свідчить, що серед них питома вага тих, хто ніде не працював і не навчався за 1990-2007 рр. збільшилася в

Україні з 8,2 до 21,2 %. З цією тенденцією кореспондується динаміка зростання серед засуджених питокої ваги осіб у працездатному віці, які не працювали і не навчалися, – з 23,2 % у 1990 р. до 61,9 % у 2007 р. (табл. 3) (у Донецькій області це, відповідно, з 24,1 % до 62,8 %).

Таблиця 3.

**Динаміка зростання питокої ваги засуджених осіб у працездатному віці,
які не працювали і не навчалися, в загальній кількості засуджених в Україні**

Питома вага	РОКИ				
	1990	1995	2000	2005	2007
неповнолітніх, які не працювали і не навчалися, серед тих, які перебували на обліку в підрозділах кримінальної міліції у справах неповнолітніх	8,2	23,8	25,2	18,7	21,2
засуджених підлітків (у віці 14-17 років) до загальної кількості засуджених	12,1	7,8	8,7	9,9	7,3
засуджених осіб у працездатному віці, які не працювали і не навчалися, в загальній кількості засуджених	23,2	39,6	59,7	56,3	61,9

Якщо кількість неповнолітніх, які не працювали і не навчалися, з тих, що перебували па обліку в підрозділах кримінальної міліції (а серед них більш 30 % не мають батьків чи мають одного з батьків), за 1990-2007 рр. зросла на 20 %, то кількість засуджених у працездатному віці, які не працювали і не навчалися, – майже в 4 рази.

За 1990-2006 рр. кількість зареєстрованих злочинів в Україні збільшилася на 15,8 % – до 428 тис. на рік, у 2007 р. їх кількість знизилась до 408,2 тис. Але у 2008-2009 рр. у зв'язку з фінансово-економічною кризою спостерігається активізація злочинності, особливо серед молоді.

У Донецькій області, де рівень закордонної еміграції перевищував середній рівень по Україні (2,3 особи на 1000 населення у 2000 р. та 0,83 у 2007 р. (табл. 2), питома вага молоді у віці до 30 років, засудженої за окремі види злочинів, складала у 2007 р. 57,7 % загальної кількості засуджених за відповідні злочини, у тому числі 73 % за крадіжки (2005 р. – 68,2 %), 82,1 % за грабежі (2005 р. – 80,4 %), 53,3 % за умисні вбивства та замаху на життя (2005 р. – 51 %), 64,4 % за зґвалтування та спроби на зґвалтування (2005 р. – 77 %).

За 1995-2007 рр. кількість зареєстрованих злочинів у містах масового відпочинку населення збільшилась в області з 3895 до 12248, або в 3,15 рази, тобто з 6,2 до 25,1 % загальної кількості злочинів, при тому, що загальний обсяг злочинів в області знизився па 22 %. Цей чинник потрібно враховувати під час підготовки та проведення заходів Євро-2009 та Євро-2012.

В Україні спостерігаються стійкі тенденції поширення тютюнокуріння, зростання споживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків. Згідно з дослідженнями Українського інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка, здійсненими в 1995, 1999, 2003 та 2007 роках за сприянням Дитячого фонду ООНІ (ЮНІСЕФ), кількість молодих людей обох статей, що палять, складає від 5 % серед 11-12-літніх до 50 % серед 15—16-літніх. Досвід паління мають 72 % юнаків і 57 % дівчат з опитаних молодих людей.

Отримані дані підтвердили важливість впливу на поширення куріння серед підлітків таких соціальних чинників, як взаємовідносини з батьками, повнота сім'ї, задоволення собою та своїм здоров'ям. Найбільший вплив є компанія друзів з ризикованою поведінкою.

На вік 13-14 років припадає найбільша питома вага учнів, що починають вживати пиво та алкогольні коктейлі. У віці 15 років 17 % учнів пробують вживати міцні алкогольні напої. 91 % опитаних хлопців і дівчат вживали алкогольні напої протягом життя хоча б раз, з них 23 % вживали алкоголь більше 40 разів. За останній рік перед опитуванням алкогольні напої вживали 84 % підлітків, протягом останніх 30 днів перед опитуванням – 62 %.

90 % зареєстрованих наркоманів – молоді люди до 30 років, 60 % – у віці від 15 до 25 років, 10-25 % серед тих, хто споживає наркотики – 13—16-літні. Останніми роками істотно зросла частка тих, хто долучився до першого вживання у юному віці. У 1995 р. лише 0,4 % хлопців та 0,1 % дівчат повідомили про досвід вживання наркотиків у віці 11 і менше років. У 2007 р. це, відповідно, 2 і 1 %. Навіть у віці 9 років ці речовини вперше спробували 1 % опитаних хлопців і 0,4 % дівчат.

Найбільш вживаними наркотиками залишаються марихуана або гашиш (14 % учнівської молоді вживали марихуану хоча б один раз упродовж життя), транквілізатори або заспокійливі (4 % опитаних), інгалятори (3 %), екстазі (3 %), ЛСД (1 %) та суміші алкоголю з медпрепаратами (1 % опитаних). З тих, хто перебуває в компаніях з ризикованою поведінкою, 37 % опитаних підлітків вживали марихуану чи гашиш від 1 до 19 разів, 26 % вживали 20 і більше разів, тоді як серед тих, чиї друзі не вживали марихуану або гашиш, таких, відповідно, 10 і 1 %.

Падання підліткам сучасних знань, пропаганда здорового способу життя, формування відповідального ставлення до свого здоров'я, викорінення легковажного ставлення та хибних стереотипів відносно куріння, вживання алкогольних напоїв та наркотиків, які нав'язуються в компаніях з ризикованою поведінкою, в першу чергу, залежать від морального благополуччя дитини та здорової сімейної атмосфери, покращення взаємовідносин з батьками.

Молодь є однією з найвразливіших груп па ринку праці України. Деформована структура господарського комплексу, експортно-сировинна модель розвитку економіки країни і, внаслідок цього, високий рівень смертності працездатного населення, зростання корупції та організованої злочинності, нелегальна міграція і торгівля людьми, безробіття та процеси, що супроводжують

сучасну фінансово-економічну кризу, обумовлюють негативні явища щодо працевлаштування молоді в Україні.

Сотні тисяч жителів Східної Європи, більшість з яких жінки і діти, стають жертвами торгівлі людьми. У Білорусі, Болгарії, Молдові, Румунії й Україні, як повідомляє Укрінформ, в тенета торгівців щороку потрапляє 225 тисяч осіб.

Згідно з результатами дослідження, проведеного Міжнародною організацією з міграції, злочинці активно продають людей для робіт на фермах, примушують займатися проституцією та жебрацтвом, втягують у різні злочини. Експерти дійшли висновку, що владні структури приділяють недостатньо уваги боротьбі з організованою злочинністю і корупцією, за допомогою яких процвітає нелегальна міграція та торгівля людьми.

Україна разом з Молдовою, Таїландом і Нігерією увійшла до десятки країн, де процвітає торгівля людьми. За даними Департаменту ООН з боротьби з наркотиками та злочинністю, за роки незалежності України біля 100 тис. українців потрапили в тенета торговців. Значна частина з них стали рабами, батраками, жінками так званого комерційного сектору. У 2008 р. з Росії, Туреччині та Польщі вдалося повернути 320 таких «заробітчан», з них 245 – жінок.

Серед економічно активного населення України питома вага молоді у 2006 р. складала 38,9 %, у тому числі 37,8 % серед зайнятих, або 8,41 млн. чол. Безробітними були 830,2 тис. молодих людей у віці 15-34 років, з яких 433,3 тис. або 52,2 % були у віці 15-24 років.

У 2007 р. питома вага молоді серед економічно активного населення складала 39,2 %, у тому числі 38,2 % серед зайнятих, або 8,75 млн. чол. Безробітними були 759,83 тис. молодих людей у віці 15-34 років, з яких 389,8 тис. або 51,3 % були у віці 15-24 років.

У 2006 р. 17 % молодих людей (у 2005 р. – 16,3 %) не були працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх і вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації, у 2007 р. – 17,4 %. У Донецькій області рівень безробіття серед молоді віком 15-24 років складав у 2006 р. 12,2 %, у 2007 р. – 11,4 % до економічно активного населення цієї вікової групи.

Це 33,8 тис. молодих людей, серед яких 15,7 тис. тобто 46,4 %, не були працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації. Практика свідчить: якщо молода людина не в змозі знайти роботу у перші три роки після закінчення навчального закладу за отриманим фахом, вона втрачає інтерес до нього.

Внаслідок цих процесів зростає незатребуваність та соціальний песимізм серед української молоді. Згідно із соціологічним опитуванням, більше 60 % людей у віці 29-35 років не бачать своєї соціальної перспективи в Україні, 78 % з них не відчують себе господарями у державі, майже 70 % не задоволені своїм соціальним статусом. Тобто ситуація на молодіжному сегменті ринку праці потребує активізації державної політики щодо поліпшення кількісних та якісних показників зайнятості молоді.

Вивчення становища молоді в Україні свідчить про те, що сучасна державна молодіжна політика не спирається на реальні інтереси і потреби молоді, не сприяє створенню необхідних умов для зміцнення правових та матеріальних гарантій щодо здійснення прав і свобод молодих громадян, реалізації їх творчих можливостей та ініціатив.

Як зазначила директор Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини Людмила Волинець на круглому столі «Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства», який відбувся 10 грудня 2008 р. у Києві, Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту почало вивчати питання соціального сирітства, що виникає через трудову еміграцію, лише три роки тому. Вона підкреслила, що шляхом внесення змін до Цивільного, Цивільно-процесуального та Сімейного кодексів можна визнати залишених емігрантами дітей соціальними сиротами, призначити їм матеріальну допомогу. Однак це не означає, що проблему буде вирішено, вона набагато глибша, а ці діти часто погребують не так фінансової підтримки, як батьківського виховання, уваги і турботи. Вирішення проблеми відповідальності за виховання дитини варто розглядати в трикутнику «державна, сім'я, громада», тому вирішувати її слід комплексно, об'єднуючи зусилля всіх.

При цьому не можна вважати батьків-емігрантів жертвами ситуації, оскільки відповідальність

за виховання дітей є їх конституційним обов'язком, а отже, йдеться про зміну моральних пріоритетів у суспільстві, коли виховання дітей не повинно приноситися в жертву матеріальному благополуччю.

Відмова у батьківському теплі та піклуванні позначається на психоемоційному стані тисяч українських дітей, впливає на формування їх особистості. Психологи вважають, що покинуті зараз діти створюватимуть сім'ї за такою самою моделлю як і їхні батьки – вони вже не матимуть страху залишити свою дитину напризволяще.

Проблеми соціального та національного сирітства набирають обертів. Вже у найближчому майбутньому ми отримаємо дуже гострі ситуації та соціальні явища, які будуть наслідками сьогодишньої безвідповідальності батьків та суспільства, постійної «шокової терапії» і соціальних стресів, в яких вже друге десятиріччя живе населення України.

Тому необхідні розробка та реалізація активної державної політики, яка полягає у створенні політичних, економічних, соціальних, організаційних, інформаційних умов і гарантій для забезпечення всебічних потреб молоді, реалізації її творчого потенціалу, стимулювання активної життєвої позиції, усвідомлення нею відповідальності за своє майбутнє.

Ніна ДІДЕНКО

ОСНОВНІ МОДЕЛІ СПРИЙНЯТТЯ ЕМІГРАЦІЇ В СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У процесі транзитивних суспільних змін, які відбуваються в Україні, ряд проблем економічного, соціально-політичного, культурного характеру досі не вирішені. Натомість поглибилися суперечності, які назрівали протягом років незалежності як наслідок непроведених або незавершених реформ, нав'язування неолібальної ідеології, споживацької моралі, нерозвинутості інституцій громадянського суспільства та реальної демократії.

Особливо яскраво це виявляється у кризі владних інститутів, які не змогли ні зберегти сильну патерналістську модель, ні створити для громадян модель рівних життєвих шансів, що привело до люмпенізації робочої сили та активної еміграції працездатного населення до інших країн. За різними даними, кількість українських емігрантів складає до 5 млн., але лише незначна частина легалізована та працює відповідно до професійного спрямування.

Разом з тим, трудова міграція – це неоднозначне суспільне явище, тому, вивчаючи основні моделі сприйняття еміграції у студентському середовищі, можна виділити три моделі впливу: раціональну, прагматичну, модель соціального сирітства.

Основні характеристики раціональної моделі полягають в тому, що причини трудової міграції визначені фінансовою скрутою, незатребуваністю на ринку праці, тому при будь-якій можливості знайти достойний прибуток батьки готові виїхати до інших країн. Ця мета є спільною у сім'ях, тому батьки та діти прагнуть разом досягти раціональних цілей – заробити гроші на житло, побутові речі, освіту. Спільні цінності об'єднують і завдяки знайомству з іншими культурами, побутом, соціальними стандартами, як правило, дають можливість після повернення до України впроваджувати позитивний досвід професійних навичок, громадської культури, тобто поліпшувати соціальний стан у країні. В рамках такої моделі спостерігаємо налаштованість батьків і дітей на те, щоб дбати про сім'ю, мати можливість на зароблені гроші відкрити власну справу або вигідно інвестувати кошти, отримати додаткову кваліфікацію.

Для цієї категорії громадян важливо вирішити такі питання як спрощення процесу перетину кордону для того, щоб українці за кордоном та їхні діти могли частіше бачитися; легалізація документів та надання права на працевлаштування; зарахування роботи за кордоном до трудового стажу. Крім того, збереженню сімей та нормальних стосунків між батьками та дітьми може сприяти, як свідчить досвід ЄС, створення і включення українських шкіл за кордоном до мережі європейських шкіл з наданням права випускникам продовжувати навчання на батьківщині.

Важливою є ініціатива створення за кордоном для дітей з сімей трудових мігрантів Міжнародного українського університету, який би функціонував на різних континентах, а заняття проводилися провідними науковцями, запрошеними з України в рамках академічних обмінів.

Прагматична модель заснована на тому, що батьки та діти налаштовані на виїзд і працевлаштування за кордоном. Вони, як правило, мають на меті отримання закордонного громадянства. Враховуючи, що освіта в Україні є більш дешевою, такими сім'ями використовуються можливості отримання повноцінної освіти вдома, а кошти на отримання освіти заробляють батьки. Такі студенти вивчають мови, беруть участь у грантових програмах, стають волонтерами, щоб при необхідності підтвердити свою соціальну діяльність. В університеті саме така категорія студентів прагне до соціальної мобільності, наприклад, бере участь у програмі «Work and travel» (США) та ін.

Модель соціального сирітства є результатом негативних наслідків трудової міграції. Батьки-мігранти виступають фінансовими донорами, які працюють заради матеріального утримання членів родини, що залишилися в Україні. Часто в таких сім'ях дітей не навчають раціонально розпоряджатися коштами та цінувати зароблені гроші для того, щоб вкласти їх в освіту. Також у цьому випадку інститут сім'ї не користується необхідною повагою і проблеми моральної відповідальності перед дітьми батьками замінюються матеріальними благами. В результаті саме така категорія студентів є психоемоційно слабкою, може бути легкою здобиччю наркоторговців, попадає в алкогольну, наркотичну, від ігрових автоматів залежність, кидає навчання. Зв'язки з батьками стають фомальними, поверхневими. Батьки часто необізнані з реальним станом речей, тобто виникає проблема відчуження між батьками та дітьми.

Значною мірою розв'язання проблем, пов'язаних з негативним впливом еміграції на соціальне самопочуття громадян, може здійснюватися за допомогою інститутів громадянського суспільства. Адже держава часто не в змозі вирішувати індивідуальні проблеми громадян, зокрема через відсутність відповідного законодавства, у якому був би прописаний правовий статус членів сім'ї трудового мігранта (за прикладом країн ЄС).

Таку громадську діяльність можуть започаткувати перш за все самі мігранти, які отримали в західних країнах досвід життя в умовах розвинутого громадянського суспільства, і можуть перенести цей досвід в Україну. Громадськість може брати на себе вирішення таких питань як:

- інформування про проблеми соціального сирітства у ЗМІ та в державних структурах;
- надання юридичних, психолого-педагогічних консультацій;
- захист прав мігрантів та їхніх сімей;
- культурно-просвітницька діяльність;
- допомога сім'ям у нестандартних ситуаціях.

Висновки. Розуміння сутності і наслідків трудової міграції є важливим елементом соціальної політики і має враховуватися у різних сферах суспільного життя, адже ця соціальна група набуває специфічних соціальних та моральних характеристик, має певні ціннісні пріоритети. Зокрема, в сфері вищої освіти, маючи уявлення про основні моделі сприйняття еміграції в студентському середовищі, вищі навчальні заклади можуть планувати роботу зі студентами з сімей трудових мігрантів, виходячи з того, що необхідно мати можливість при необхідності зв'язатися з батьками, вживати заходи щодо попередження негативних соціальних наслідків, більше уваги приділяти вихованню таких студентів.

Для збагачення світоглядних позицій студентів, їх адаптації до інших культур можна пропонувати вивчення крос-культурного менеджменту, європейської історії, європейської соціальної політики тощо.

Використовуючи можливості психологічної служби або на базі лабораторії психолого-педагогічних досліджень, можна надавати студентам необхідні консультації.

Подальший аналіз впливу еміграції на студентське середовище передбачає проведення соціологічних та психолого-педагогічних досліджень, за результатами яких може бути запропонована детальна програма заходів щодо поліпшення соціального і морального стану сімей, що беруть участь у процесах трудової міграції, поліпшення взаємовідносин між батьками і дітьми в таких родин, підвищення відповідальності державних інституцій за подолання негативних наслідків трудової міграції.

Олександр ТИМЧУК

ЩО У НАЗВІ? КАТЕГОРИЗАЦІЯ ДІТЕЙ МІГРАНТІВ-ЗАРОБІТЧАН

Я не хочу, щоб писали моє прізвище, нас і так виокремлюють в школі, класифікують то на «соціальних сирі», то «неповноцінні сім'ї», «діти заробітчан», «діти з особливим підходом» тощо. Я хочу бути собою.

Петро, м. Івано-Франківськ

«Діти емігрантів про себе» – дійсно унікальна збірка текстів. В українському контексті вона унікальна як набір соціальних свідчень, що дають нам можливість глибшого розуміння деяких реальних наслідків української трудової міграції. У контексті міжнародного дослідження вона унікальна, бо надає слово дітям, які страждають через міграцію своїх батьків, а тому це важлива методологічна інновація як у вивченні міграції, так і у дослідженні проблем дитинства. А найголовніше те, що вона унікальна своєю літературною красою, яка глибоко хвилює читача, коли він бачить страждання, мрії, надії та сподівання в очах цих юних авторів.

У цілому, проект, в результаті якого були надруковані ці тексти, теж свого роду унікальний, оскільки дозволив створити форум для обговорення нового феномену – життя дітей, яких батьки-мігранти залишили в Україні. Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою (МІОК) доклав багато зусиль, зокрема, організовуючи спеціальні дискусії у рамках круглих столів, аби озвучити цю тему серед громадськості і водночас започаткувати діалог між академічними та політичними колами, а також між різними регіонами України. Моєю метою було зробити і свій внесок до цього діалогу з позиції іноземця. Оскільки мене запросили прокоментувати особисті розповіді дітей, яких розлучили з батьками-мігрантами, я скористаюся цією нагодою, аби поставити критичне запитання щодо категоризації цих дітей, а надто щодо частого вживання ярлика «соціальні сироти» для позначення дітей, чиї батьки працюють за кордоном.

Що насправді криється у цьому понятті? Чи важливо, які назви ми присвоюємо тому чи іншому феномену чи людині? Для Петра, чия цитата я навів на початку цієї статті, це, безумовно, важливо, і ми повинні поважати його прохання ставитися до нього як до суб'єкта, а не категорійного об'єкта. Сподіваюся, що ми як відповідальні дорослі прийдемо до розуміння того, що наша категоризація та діагностування таки впливають на те, як діти сприймають себе або свій особистий досвід. Як свідчать тексти цієї збірки, досвід розлуки з батьками-заробітчанами може бути болючим і травматичним. Проте, позначення «соціальної сироти», безумовно, не полегшує їхнього болю і не лікує травми, а радше, на мою думку, поглиблює почуття розпачу, соціальної стигматизації, понижує самооцінку.

На нас часто впливає класифікація. Чи, радше, через класифікацію ми приходимо до розуміння численних сторін нашого життя, а водночас наше життя формується під впливом класифікації нас самих. Канадський філософ Айан Гакінг провів чітку межу між природничими та соціальними науками, стверджуючи, що перші вивчають «байдужі види», а останні – «інтерактивні види». Якщо коротко, то його позиція зводилася до наступного: особи свідомі того, як їх класифікують, тоді як об'єкти – ні, і цю відмінність не можна недооцінювати. Ось як Гакінг дає визначення поняттю «інтерактивні види» (Hacking 1999: 104):

«Ми дуже переймаємося класифікаціями, котрі через їхню декларацію серед інших людей або впровадження в інституціях змінюють ставлення особи до самої себе і можуть навіть спричинити відповідний розвиток почуттів чи поведінки частково під впливом цієї класифікації. Такі типи (людей та їхньої поведінки) – інтерактивні види».

Чому ж «соціальне сирітство» – некоректна категорія стосовно дітей, які залишаються в Україні в той час, як їхні батьки мігрують за кордон? Тому що «сирітство» провокує асоціації з абсолютним та остаточним кінцем стосунків між дітьми та їхніми (біологічними) батьками або ж повну відмову від дитини, як було б у випадку «природного» чи «соціального» сирітства відповідно. Тоді як трудова міграція з України носить переважно тимчасовий характер, оскільки

територіальна та фізична розлука дітей і батьків переривається поверненням батьків або возз'єднанням родини в іншій країні. Крім того, батьки та діти у таких «транскордонних» сім'ях підтримують контакти часто щодня за допомогою засобів міжнародного зв'язку, як, скажімо, мобільні телефони, Skype тощо. Деякі діти у своїх творах все ж зазначають, що засоби зв'язку не можуть замінити безпосереднього спілкування у фізичній близькості. 13-річна Олександра так розпочинає свого вірша (МІОК 2008: 18):

*Листи, дзвінки по телефону...
Цього так мало для тепла*

Але навіть якщо спілкування через засоби зв'язку якісно відмінне від фізичної присутності батьків у житті дитини, це не означає, що стосунки між батьками та дітьми повністю припиняються або, що батьки не беруть участі у житті своїх дітей. 14-річна Марія пише (МІОК 2009: 58):

*А ще великою розрадою для неньки і для мене є наші безкінечні телефонні розмови.
Це шанс здалеку почути рідний голос, який лунає навіть увісні.*

Період розлуки не є чітко визначеним, оскільки переривається візитами батьків до України або ж поїздками дітей до країни перебування їхніх батьків, що на якийсь час знову об'єднує родини разом. Так, Марія продовжує:

Батьорить мене тільки думка, що зустрінемось на свята. Отак і живемо: від свята до свята. Але які приємні, сповнені ніжності і теплоти ці зустрічі! Сльози радості на очах, здається, зацілувала б неньку. Потім – нескінченні вечірні розмови. А по від'їзді мами настає повне спустошення. Але я знаю, що розлука не вічна.

Поняття сирітства містить у собі не лише асоціації з обірваними стосунками між батьками і дітьми, але й асоціації з дітьми, які покинені самі на себе, про яких ніхто не піклується. Існують відомості, що деякі батьки-заробітчани залишали своїх дітей без належної опіки, або навіть віддавали на тимчасове виховання до сиротинців. Але я переконаний, що це були лише поодинокі випадки. Звісно, це слід брати до уваги, але коли винятки слугують для формулювання загальних висновків, зростає небезпека неправильної інтерпретації. Спираючись на результати власних досліджень українських трудових мігрантів в Іспанії, а також на тексти дітей, я вважаю, що більшість дітей, які залишаються в Україні, перебувають під пильною опікою родичів та близьких.¹ З розповіді українки, моєї співробітниці в Іспанії: «Звісно, ми б ніколи не залишили своїх синів на моїх батьків, якби ті не могли доглядати за ними». А далі 17-річний Роман пише (МІОК 2009: 98):

«Бабуся, бабусенька, заради нас вона віддасть усе, останньою краплинкою води поділиться. З любов'ю бабуня передає нам свої уміння, вчить нас виконувати усю домашню роботу. Скільки вона пережила, але яка ніжна, щира у неї душа».

«Я не почуваю себе самотнім, покинутим, адже моя родина – рідні тітки, сестричка, брати, бабуся – всі вони зі мною».

Таким чином, ярлик «соціальна сирота» не бере до уваги стосунків інших людей з такими дітьми, що до певної міри замінюють опіку (біологічних) батьків у транскордонних сім'ях. Хочу відразу наголосити, що я не намагаюся приховати, чи то пак поставити під сумнів той біль і фрустрацію, що їх Марія та Роман чи інші юні автори висловлюють у своїх текстах. Я хочу лише звернути увагу на те, що, називаючи цих дітей «соціальними сиротами», ми робимо їх жертвами ще одного соціального феномену, а саме – нашої стигматизації, хоч і з добрих намірів. І якої б ми не були думки про рішення батьків покинути своїх дітей і податися на пошуки роботи за кордоном, ми не повинні переносити на дітей наше ставлення до вчинків батьків. Так вважає і Галина Католик (Католик 2005: 189, Католик 2007: 17), яка переконує, що діти, чиї батьки працюють за кордоном, часто беруть на себе вину за вимушену міграцію власних батьків, дотримуючись переконання на зразок: «мої батьки працюють за кордоном заради мого ж добра», і ця вина прочитується і в деяких текстах. 17-річна Оксана, скажімо, пише: «Скільки горя, страждань і поневірянь зазнали мої батьки на чужині заради мене!» (МІОК 2009: 112). І яку відповідь отримує Оксана та інші діти від

українського суспільства? – «Так, ти – соціальна сирота!» Цю відповідь дитина сприймає як «Так, я сирота, і це моя власна вина!».

Тому прохання Петра є і моїм проханням. Закликаю вас ставитися до дітей як до особи, індивідуума, суб'єкта, а не керуватись певними категоріями. Бо що ж криється у назві? У випадку «соціального сирітства» – соціальне виключення, дискримінація, стигматизація, а також самоідентифікація, самоусвідомлення та самооцінка.

1. «Як свідчать результати дослідження, діти трудових мігрантів, як правило, залишаються під опікою родичів: одного із батьків (якщо за кордоном працює лише один) – мами (44 %) або тата (26 %), бабусі (35 %), сестри (14 %), брата (12 %)» (Левченко et al. 2007).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Hacking, I. (1999) *The Social Construction of What?*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.
2. Діти Емігрантів Про Себе. – Львів: Видавничий відділ «Артос» Фундації «Андрей», 2008.
3. Діти Емігрантів Про Себе. – Львів: Видавничий відділ «Артос» Фундації «Андрей», 2009.
4. Католик Г. Доповідь: Діти заробітчан: новітнє соціальне сирітство. – Львів, Комісія «Справедливість і Мир» УГКЦ, 2007.
5. Католик Г. З досвіду психотерапевтичної роботи з дітьми трудових емігрантів // Українська Трудова Міграція У Контексті Змін Сучасного Світу/ І. Марков. – Львів: Манускрипт, 2005.
6. Левченко К. Б., Трубавіна, І. М., Цушка І. І. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів. – Київ, 2007.

З англійської переклала Ірина Сабор

Марія ШВЕД

СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО ЯК НАЦІОНАЛЬНА І СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Сучасне суспільство переживає епоху трансформацій, зазнає постійних змін, пошуків нових стратегій у своєму соціальному розвитку і організації. Водночас спостерігаємо тенденції морально-духовного зубожіння серед молоді, зростають соціальні проблеми бідності, неповносправності, сирітства, безпритульності, уязвленості. Однак, надзвичайно серйозним викликом сьогодення є всезростаюче явище трудової міграції.

Метою публікації є висвітлення проблеми соціального сирітства, породженого міграцією, що нуртує глибоко всередині нашого суспільного життя і вже загрожує національній та соціальній безпеці.

Спостереженнями міжнародних організацій, науково-дослідницьких центрів було визначено основні загрози міжнародної безпеки, яких світ повинен остерігатися тепер і в найближчі десятиліття. До них належать: катастрофи, епідемії, малі і великі заворушення, екологічні кризи, міграції, військові дії, тероризм і організована злочинність. Міграція є однією з головних реальних і потенційних загроз країни. Остання хвиля української трудової міграції є дуже потужною і породжує багато негативних явищ, серед яких соціальне сирітство [5].

Що таке соціальне сирітство для України? Насамперед воно приводить до руйнування традицій українського родинного виховання і християнських цінностей, що були його корінням і основою. Адже споконвічно для кожного українця сім'я є початком усього: утвердженням людського духу, щастя, благородних переживань, кохання і вірності, поваги і вдячності, живого спілкування і родинної злагоди. Сім'я приводить на світ Божий і плекає найвищу цінність людства –

дітей, майбутнє народу. Жодна нація, жоден народ, жодне навіть найменш цивілізоване суспільство не обходиться без сім'ї. І наше майбутнє не мислимо без сім'ї. Людина є смертною, а рід, родина, народ – безсмертні [8, С. 3].

Для сучасного українського виховання і формування молодого людини важливе значення мали і мають духовні цінності, що були основою християнського виховання з прадавніх часів. Християнська стратегія виховання є характерною також для європейської традиції, домінує в культурі, стосунках і педагогіці більшості європейських держав. Отже, наше сучасне українське виховання має йти традиційно християнським шляхом. Однак, зміна ціннісних орієнтацій в суспільстві, перевага матеріального над духовним ускладнюють процес організації та формування національної системи виховання. І тому сьогодні велика загроза раціоналізму і антропоцентризму, бездуховності і культу «матеріальної людини» закликає нас повернутися до християнської стратегії виховання. До цього спонукає нас відчуття нашої виховної традиції, наша історична пам'ять, адже українські освіта і виховання завжди були глибоко християнськими [9, С. 7-8].

Соціальне сирітство приводить також до зміни світогляду дітей, підміни цінностей. Відбувається зміна основних принципів народної та родинної педагогіки: змінюється роль Матері (матір із берегині роду перетворюється на заробітчанку) і формується споживацьке ставлення до неї; закріплюється прагматичний підхід у житті дітей (за лозунгом «все і зразу, не докладаючи зусиль»); змінюється поняття «фах здобувається тяжкою працею над собою» на поняття «фах можна купити, не докладаючи зусиль»; знецінюється праця і людина, котра працює та ін.

Ці та інші чинники несуть загрозу нашому суспільству, однак найголовніше те, що найбільший і найцінніший скарб – наші діти – інколи зростають, дорослішають, формуються як особистості без родинного тепла, мудрості, опіки і любові. У книзі «Діти емігрантів про себе» вони пишуть: «Краще прожити півжиття з любов'ю, аніж ціле – без неї». Тож українська дитина, залишена без батьківського піклування, чекає, мріє і сподівається на нашу любов.

З метою кращого розуміння і вирішення означеної проблеми, доцільно детальніше зупинитись на теоретичних напрацюваннях соціальних педагогів і практиків.

Дитина сирота, за Законом України «Про охорону дитинства», – це дитина, в якій померли чи загинули батьки [3]. Проте останнім часом в Україні набуло поширення явище соціального сирітства, яке зумовлене ухиляннєм або усуненням батьків від своїх обов'язків щодо неповнолітньої дитини. Соціальні сироти в Україні – це діти, батьки яких за рішенням суду позбавлені батьківських прав, перебувають на лікуванні або в установах відбуття покарання, а також діти, які при живих батьках, не позбавлених батьківських прав, страждають через відсутність батьківського виховання і піклування [1].

На думку науковців, сирітство – соціальне явище, зумовлене наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, які залишились без піклування батьків унаслідок позбавлення їх батьківських прав, визнання їх недієздатними або такими, що пропали безвісті.

Соціальне сирітство – соціальне явище, зумовлене ухиляннєм або відстороненням батьків (невідоме їхнє місцеперебування, тривала хвороба, перебування під слідством, у розшуку) від виконання батьківських обов'язків стосовно неповнолітньої дитини [2].

До вразливої групи дітей (групи ризику) відносять також безпритульних та дітей вулиці. До них належать ті, хто залишився без піклування батьків з різних причин:

- у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав;
- визнанням батьків відсутніми або недієздатними;
- оголошення батьків мертвими;
- відбуття батьками покарання у місцях позбавлення волі та перебування їх під вартою на час слідства;
- розшуком батьків органами внутрішніх справ, пов'язаних з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їхнє місцезнаходження;
- тривалою хворобою батьків, яка заважає їм виконувати свої батьківські обов'язки;
- підкинуті діти;

- діти, від яких відмовилися батьки;
- безпритульні діти [3].

Польські дослідники, визначаючи категорію дітей-сиріт, беруть до уваги більше педагогічний контекст явища. Дітьми-сиротами вважають дітей, які мають одного чи двох батьків, котрі нездатні або взагалі не можуть виконувати своїх батьківських обов'язків настільки, що виникає гостра необхідність їхнього компенсації шляхом залучення відповідних організацій. Соціальними сиротами вважають дітей з патологічних сімей або з таких родин, в яких наявний емоційний, матеріальний та інтелектуальний дефіцит.

Для визначення ступеня соціального сирітства використовують критерій інтенсивності контактів з батьками. За цим критерієм виділяють три ступені соціального сирітства.

Перший і найсуттєвіший ступінь соціального сирітства: зовсім немає контактів з батьками.

Другий ступінь: коли зустрічі з батьками є нерегулярними (у певні періоди можуть бути лише раз на рік) і дитина не має відчуття їх стабільності та постійності.

Третій, найлегший ступінь: усамітнення, коли контакти є досить частими, однак несистематичними й нерегулярними. Батьки недостатньо цікавляться дитиною, її здоров'ям, поведінкою, навчанням.

Щорічно кількість соціальних сиріт в Україні збільшується не менше ніж на 7-8 тис. Переважають серед них діти, батьків яких позбавляють батьківських прав та від яких відмовляються матері відразу після народження. Кількість таких дітей щороку сягає 1 тис [6].

За даними, наведеними у Державній доповіді про становище дітей в Україні (за підсумками 2005 року), в навчально-виховних закладах, закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, виховується близько 25 тис. дітей, з них приблизно половина — у школах-інтернатах, близько 5 тис. — у будинках дитини системи Міністерства освіти і науки, 3 тис. — у дитячих будинках системи Міністерства охорони здоров'я, 3,2 тис. — у будинках-інтернатах Міністерства праці та соціальної політики України. За Іншими даними, в Україні — понад 100 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, 51 тис. перебуває в інтернатах, щорічно 25 тис. дітей потрапляють до притулків для неповнолітніх.

Українські експерти, аналізуючи виникнення явища «діти, позбавлені батьківської опіки», сформулювали такі головні причини соціального сирітства: зубожіння населення; збільшення кількості не зайнятих роботою або навчанням дітей і підлітків; послаблення виховної функції сім'ї, проблема жорстокого поводження з дітьми в сім'ях; загострення суперечностей і конфліктів між дітьми та батьками у зовні благополучних сім'ях; послаблення роботи з організації дозвілля дітей за місцем навчання або проживання; пропаганда засобами масової інформації насильства, агресії та «легкого» життя [2].

На думку фахівців, які досліджували особливості поведінки соціальних сиріт з кризових родин, таким дітям властиві обмеженість мотиваційної сфери, підвищена психічна тривожність, порушення моральних, духовних, пізнавальних, естетичних потреб, нерозвиненість емоційно-вольових ознак, розлади фізичного і психічного здоров'я тощо [7].

Характерне для дітей, позбавлених батьківської опіки, відчуття браку любові до них дорослих. Тому між ними самими ускладнюється процес вирішення всіх вікових завдань, які виникатимуть впродовж наступних етапів їхнього розвитку. Американський психолог А. Джерсїлд вважає, що діти, які вирости поза сім'єю, нездатні до багатьох емоційних почуттів. Здатність людини любити навколишніх значною мірою залежить від того, скільки любові вона отримала в дитинстві і в якій формі вона виражалася. Є думка, що опанування мовою почуттів відбувається саме протягом перших двох років життя. Якщо дитина не засвоїть цієї «мови» у визначений період й у неї не сформуються відповідні для цього психічні структури, то у більш зрілому віці їй загрожує «емоційна глухонімота» — нездатність до емоційного порозуміння з людьми, співчуття іншим і внаслідок цього неспроможність будувати тривалі емоційні зв'язки та відчувати любов.

Нестача безпосереднього емоційного спілкування дитини і матері негативно виявляється в загальному психічному розвитку, передусім емоційної сфери та пізнавальної активності. На рівні поведінки ці відхилення і затримки виявляються у недостатньому розвитку комплексу жвавості як засобу спілкування та емоційної реакції на довкілля. «Комплекс жвавості» — початок психічного

життя, показник соціальної ситуації сумісного життя дитини з матір'ю і відповідно показник психічного розвитку. Його Л. С. Виготський називав соціальною ситуацією «ми».

Брак уваги і любові матері до дитини дво- чи трирічного віку спричиняє фрустрацію та посилення станів лякливості й відповідних психічних наслідків. Незадоволення потреб безпеки, прив'язаності, емоційних контактів провокує виникнення так званої «сирітської хвороби», яка з часом може спричиняти значні фізіологічні, психічні й, зрештою, соціальні наслідки. Виділяють три фази сирітської хвороби:

1) **Протест.** Дитина протестує проти розриву з матір'ю криком, плачем, відмовою від їжі, з'являється порушення сну. Коли дитина стає старшою, з'являється вербальна агресія;

2) **Розпач.** Дитина відчуває постійний страх і загрозу, завжди сумна, часто плаче, малорухлива, апатична, переважно сидить і гоїдається. Після певного часу настає збайдужіння;

3) **Відчуження, збайдужіння.** Дитина змирилася з долею і пристосувалася до оточення, її фізична, розумова та емоційна активність суттєво загальмовується.

Небезпечними наслідками відсутності материнської опіки також є емоційне збайдужіння, нездатність до тривалих почуттів, емоційне відчуження. На тлі невдалих спроб побудови емоційних зв'язків з метою пошуку для себе близької особи діти вдаються до так званої емоційної втечі.

У результаті травматичного емоційного досвіду діти набувають різноманітних реакцій:

- «нав'язування себе» – прагнення контакту з будь-якою (навіть чужою) дорослою особою;
- нетипові форми самозахисту перед почуттям усамітнення (наприклад, притискання до землі);
- обмеження візуального контакту (втеча від погляду, раптовий плач, затуляння очей);
- нетолерантність стосовно змін (осиротіла дитина не може природним чином забезпечити потребу контакту з матір'ю, внаслідок цього формуються викривлені поведінкові реакції, а саме: відштовхування особи, яка намагається нав'язати контакт з дитиною, або ж перемінне прагнення контакту і водночас втеча від зближення).

Бідність емоційно-почуттєвої сфери дітей-сиріт надзвичайно яскраво виявляється в процесі ігор. У них вони мають характер стереотипного повторювання завчених на заняттях дій, без емоційності і творчості. У вихованців будинку дитини стосунки часто забарвлені негативними емоціями, внаслідок чого у їхніх діях проявляється агресивність. Під час ігор діти виявляють дуже мало ініціативності, відкритості, дружелюбності. Зацікавленість до ровесників помітно знижується, оскільки, постійно перебуваючи поряд, діти часто не зауважують одні одних, не вступають в ігрову взаємодію, не виявляють ініціативності, не реагують на емоційні стани ровесників, що призводить до виникнення конфліктів між ними.

Суттєвим недоліком також є повільний темп розвитку комунікативної сфери дітей-сиріт. Формування мови в ранньому віці є основою всього психічного розвитку дитини. Якщо з якихось причин (хвороба, обмеження спілкування) мовні можливості дитини не використовуються сповна, то подальший загальний рівень розвитку починає гальмуватися. Недостатній розвиток комунікативної сфери тісно пов'язаний з відставанням пізнавальної діяльності дітей. Це виявляється у малорозвинутій допитливості, дослідницькій діяльності з предметами, яка становить основний зміст активності дитини раннього віку.

Вчені зазначають, що у значної частини дітей, які виховуються в умовах, де немає або обмежена батьківська опіка, розвиваються специфічні типи поведінки:

- **«пригнічений тип»** характеризується пасивністю, апатичністю, станом, що зовні нагадує психічне захворювання;
- **«соціальні провокації»** характеризуються контрастними емоційними реакціями, що розвиваються внаслідок постійного проживання у закритих установах;
- **«гіперактивний тип»** характеризується легкістю входження в контакт, різко вираженими тенденціями демонстративної поведінки з яскраво вираженими інтересом до навколишніх, що діти сприймають як гру;

- **«добре пристосовані діти»** – тип, що характеризується компенсаторними проявами поведінки, що розвивається у відповідь на нереалізованість соціальних потреб. Для таких дітей характерна ненаситність їжею, ранні мастурбації, сексуальні зв'язки, аутичні тенденції, нарцисизм тощо.

Отже, діти, що були позбавлені батьківської любові, мають надзвичайно бідну емоційну сферу, малий досвід переживання позитивних почуттів, що в результаті у майбутньому визначатиме домінування негативних емоцій і почуттів у ставленні до інших.

Порівняно з вихованцями інтернатних установ діти з паталогічних родин мають сприятливіші умови для розвитку й соціалізації. Вони володіють надзвичайно цінним почуттям приналежності до місця, родини і дому. Саме наявність родинного помешкання набуває особливої ваги. Звичайно, ці чинники не компенсують браку любові, однак вони знижують почуття самотності й формують почуття приналежності, якщо не до осіб, то хоча б до місця. Власне вихованці державних установ глибоко переживають почуття самотності й покинутості, браку ідентифікації з родиною, з власним помешканням чи навіть з рутинною домашнього життя. Згідно з логікою дитячого світосприйняття, дитина, що мешкає у власному будинку, не є сиротою, у цьому вимірі вона є такою ж, як і діти, що живуть у сім'ях з батьками.

Отже, ізолюваність та неповноцінність середовища інтернатної установи, відсутність практичного контакту із зовнішнім світом позбавляє вихованців дитячого будинку й досвіду природного перебігу сімейного життя. Соціальна депривація здебільшого виявляється в принципово характерних й притаманних лише їм особистісних й поведінкових особливостях, що спричинятимуть значні труднощі під час входження у доросле життя [4].

Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити такі висновки:

- соціальний статус дитини-сироти вже сам по собі є фактом ризику;
- соціальне сирітство в Україні, породжене міграціями батьків, приводить до руйнування споконвічних традицій родинного виховання і знищення духовних цінностей;
- більшість дітей цієї категорії зазнала деприваційного впливу і психотравм, що зумовило їхні численні психічні й поведінкові розлади, найпоширенішими з-поміж яких є розлади управління поведінкою та статево-рольової ідентифікації, патологічні звички й стереотипні рухові порушення, нервові тики тощо;
- ситуація соціального сирітства може бути обтяжена додатковими чинниками, зокрема проживання у несприятливих соціально-побутових умовах, у дезінтегрованій сім'ї, патогенним впливом хронічних стрес-чинників, найгострішим і найпекучішим з яких є втрата біологічних батьків, що також зумовлює розвиток посттравматичних і психосоматичних розладів;
- обмеженість повсякденного досвіду і можливостей орієнтує цих дітей переважно на розваги й отримання задоволення, особливо в ситуації фрустрації різних потреб;
- дефіцит індивідуального спілкування з дорослими, брак емоційно-референтних стосунків, підвищена залежність власного емоційного стану від ставлення дорослого зумовлює прагнення отримати прихильність у будь-який спосіб, що спричиняє недорозвиток уміння диференціювати міжособисті стосунки, ідентифікувати лінію власної поведінки, захищати її від впливу навколишніх
- дитина – це найбільший скарб народу. Процес її формації потребує об'єднання зусиль вчених, педагогів, громадських діячів, представників Церкви, батьків для гідного вирішення проблеми соціального сирітства.

Сьогодні вже ні в кого не виникає сумніву, що наші діти потрібні суспільству, бо вони – творці прогресу, культури, нашого майбутнього. Наче дорогоцінні перли ми повинні плекати дітей, щоб вони вирости, змужніли і стали завтрашньою українською елітою. І нехай в українській дитини з поняттями «мати» і «батько» висохне сльоза і засяє дитяча усмішка.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державна доповідь «Про становище дітей в Україні (за підсумками 1999 р.): Соціальний захист дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування». – К., 2000.
2. Діти вулиці: Психолого-педагогічні аспекти роботи з «дітьми вулиці» / Упор. О. В. Безпалько. – К., 1999.
3. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р.
4. Мищишин І. Соціальна робота: Навч. посібник. – Львів, 2008.
5. Міграція – додана вартість? / За ред. К. Марковського. – Люблін, 2008.
6. Причини інституціоналізації і майбутнє молодих людей, які залишають заклади державної опіки: Тематичне дослідження. – К., 2001.
7. Соціальна підтримка сиріт: Інформ.-методичний бюлетень Укр. державного центру соціальних служб для молоді / Упор. І. Б. Іванова, І. Д. Зверева. – К., 1996.
8. Швед М. Рід, родина, народ – безсмертні // Наше слово (Криниця). – №3 (5). – вересень. – 1994 р. – Варшава, 1994.
9. Швед М. Християнська етика – важлива складова національної освіти // Освіта. – 1-8 травня 2002 р. – Київ, 2002.

Олена МАЛИНОВСЬКА

ДЕКІЛЬКА МІРКУВАНЬ ПРО НАЦІОНАЛЬНЕ СИРІТСТВО

Виставки, дослідження, видання, круглі столи, вся діяльність Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою, присвячена проблемам трудової міграції за кордон, має значний суспільний резонанс, відіграє величезну роль для привернення до цих проблем уваги громадськості і влади.

Особливу подяку хотілося б висловити ініціаторам цієї роботи за те, що вони, власне, вперше поряд із соціальним сирітством піднімають питання сирітства національного. Перший термін уже став звичним і означає ситуацію, коли діти мігрантів, які виїхали на заробітки за кордон, залишаються на батьківщині без належної опіки і піклування з усіма негативними наслідками таких обставин. Він виник в Україні, але з посиланням на українські публікації використовується і в зарубіжній літературі. Що ж до національного сирітства, не лише визначення, але й постановка цієї проблеми донедавна була відсутньою. Проте, виникнення цього словосполучення у суспільному дискурсі уже є доказом того, що артикуляція проблеми на часі.

Спробую запропонувати свій варіант розуміння того, що ж таке національне сирітство. На мою думку, це ситуація, в якій опинилися не лише діти, що виїхали за кордон разом з батьками і позбавлені звичного соціального оточення, національної освіти та виховання, але й їхні батьки, які працюють за межами України. Національне сирітство є наслідком байдужості держави, незацікавленості влади в активній політиці щодо трудової міграції, що призводить до її стихійного розвитку, значного поширення нелегальної зайнятості мігрантів, неналежного використання заробітків мігрантів у інтересах розвитку України, тобто зволікання із створенням умов для припинення еміграції і повернення заробітчанин на Батьківщину. На індивідуальному рівні це трансформується в почуття відірваності, ізольованості, непотрібності рідній країні, тобто сирітства, яке дорослі мігранти за кордоном переживають так само гостро, як і їхні залишені в Україні або відірвані від рідного ґрунту і вивезені за рубіж діти.

І соціальне сирітство неповнолітніх, і національне сирітство їхніх батьків може мати вкрай негативні наслідки як для окремих осіб, так і для суспільства в цілому. Основна небезпека полягає в тому, що ці явища загрожують втратою суспільством багатьох своїх членів. З перетворенням міграції на спосіб життя і заробітку, з продовженням перебування за кордоном слабшають і

перериваються зв'язки з батьківщиною. Хоча більшість заробітчан первинно мають намір, заробивши за кордоном певні кошти повернутися додому, чим довше працюють вони за кордоном, тим частіше орієнтуються на постійне, принаймні тривале перебування за межами держави. Цьому є і соціологічні, і фактичні підтвердження. Наприклад, працівниками Чернівецького обласного управління внутрішніх справ, тобто області, для якої типовою є жіноча еміграція, повідомлялося про 28 тис. заяв щодо зняття з реєстрації дітей до 18 років. Чи не означає це, що їхні мами прагнуть возз'єднатися з дітьми, але не в Україні, а в Греції чи Італії? У такому випадку людські втрати, які понесе в результаті міграції Україна, значно переважатимуть обсяги виїзду на заробітки.

Перспектива перетворення частини трудової міграції українців на постійну в умовах кризи зростає. Особи, які мають за кордоном надійний правовий статус, навіть втративши роботу, утримуються від повернення, сподіваючись перечекати кризу в країні перебування, оскільки в Україні ситуація ще складніша. Однак й нелегальні мігранти з тих же причин залишаються за кордоном до останньої можливості, тим більше, що усвідомлюють, що повернувшись, вони не зможуть знову виїхати до країни працевлаштування.

Як же реагує на ці тенденції Україна? Проголосувавши новий закон «Про вибори Президента України», Верховна Рада позбавила можливості брати участь у виборах громадян, які, перебуваючи за кордоном, не стали на консульський облік. Державні структури затвердили порядок оподаткування заробітків мігрантів. Хоча неодноразово підкреслювалося, що воно має здійснюватися виключно на добровільній основі. Це дуже схоже на спробу поповнити за рахунок мігрантів Державний бюджет. Преса в найбільш скрутні місяці розгортання кризи та зростання безробіття лякала громадян перспективою масового повернення заробітчан і формування внаслідок цього катастрофічної ситуації на ринку праці у низці регіонів. Звідси і ставлення до мігрантів пересічних українців, яке можна проілюструвати реплікою одного із слухачів у студентській аудиторії, який у відповідь на мою тезу, що криза дає шанс державі повернути своїх громадян на Батьківщину, заявив, що не розуміє, для чого це потрібно. Адже невдовзі він завершить навчання і потребуватиме роботи, яку знайти непросто. Водночас мігрант, що повернеться з-за кордону, вийде на ринок праці та ще й хизуватиметься набутим за кордоном досвідом, вивченою мовою та заробленими грошима, тобто створить потужну конкуренцію в боротьбі за робоче місце.

Усе це, на мою думку, якраз і є ознаками ситуації, за якої виникає національне сирітство: коли переваги, набуті за кордоном, вдома оцінюються негативно, коли люди бояться повернення своїх співгромадян, коли влада згадує про мігрантів лише у зв'язку з потребою поповнення бюджету.

Такий підхід до трудової міграції є, щонайменше, короткозорим. Криза, якою б руйнівною вона не була, рано чи пізно закінчиться. Що ж до демографічної ситуації в країні, в кризових умовах вона не лише не покращиться, але, найвірогідніше, погіршиться. Вже найближчим часом з працездатного віку виходитиме найчисельніше з нині живучих поколінь, народжене у роки повоєнного компенсаційного періоду. Натомість, досягне працездатного віку найменш чисельне покоління народжених у найскрутніші часи системної кризи 1990-х рр. Населення України невідворотно зазнаватиме не лише абсолютного зменшення, але й вкрай негативних структурних змін: скорочення чисельності працездатних і збільшення чисельності осіб старших за працездатний вік. Дефіцит трудових ресурсів цілком вірогідно може стати гальмом подальшого економічного розвитку.

Здавалося б, цілком зрозуміло, що найбільш бажаним і безконфліктним шляхом протидії депопуляції є обмеження еміграції та одночасне стимулювання повернення тих громадян, які виїхали раніше, передовсім тимчасово та з трудовими цілями. Однак, коли я піднімаю це питання, часто доводиться чути, що влада не може заборонити виїзд або примусити заробітчан повернутися, що за нинішніх економічних умов Україна, на жаль, не здатна забезпечити всіх достойно оплачуваною працею на батьківщині, і що країна не має ресурсів для заохочення репатріації.

З цим не можна не погодитися. І все ж таки, щоб пояснити свою думку, наведу витяг з

офіційного звернення, яке свого часу, коли після розпаду СРСР розгортався виїзд так званих понтіїських греків на історичну батьківщину, зустрічало заявників у посольстві Греції. Грецький уряд писав: «Дорогі співвітчизники... Грецька держава зустрічає вас з особливою радістю. Греція небагата країна, але вона намагається і буде намагатися допомогти вам у новому житті. Спочатку вам буде дуже важко, але ви повинні знати, що грецький народ почуває до вас глибоку любов і повагу, грецька держава ставиться до вас з глибоким розумінням і увагою...».

Колись цей текст мене глибоко зворушив і, зрозуміло, викликав запитання, чому наша держава не може знайти простих і щирих слів до своїх дітей, змушених виїхати за кордон, не вважає за потрібне продемонструвати до них співчуття й увагу? Питання, звичайно, риторичне. Але очевидно, що як і стосунки між людьми, відносини між державою та її громадянами не завжди залежать лише від фінансових можливостей, яких, до речі, ніколи й ніде не буває достатньо. Інколи досить політичної волі, ефективного використання наявних ресурсів, співпраці та координації зусиль різних установ та відомств, громадянського суспільства, а головне, просто бажання.

Наприклад, не дорого вартує відчинити двері державних установ у різдвяні чи великодні вихідні дні, коли мігранти масово приїждять додому на свята, щоб видати їм необхідні довідки, оформити паспорти, просто надати консультації.

До речі, про паспорт. Відповідно до законодавства, паспорт громадянина України для виїзду за кордон може містити 32, 64 або 96 сторінок. Проте прикордонники, яких я питала, чи доводилося їм бачити паспорт з 96 сторінками, одноставно відповідали, що ні. Водночас, працівники міліції свідчили, що є громадяни, які оформлюють закордонні паспорти чи не раз на півроку. Вже кілька років держава дозволяє мати по два паспорти. Але чому ж не зробити найголовнішу книжку громадянина просто більш об'ємною? Навряд чи це коштуватиме великих грошей, проте може спростити життя для людей, які практикують часті й систематичні поїздки за кордон.

Ще одна паспортна проблема. Якщо у мігранта термін дії паспорта завершився (або використані всі його сторінки), чи документ втрачений або зіпсований, дипломатичні представництва України за кордоном оформлюють новий паспорт лише громадянам України, які є резидентами зарубіжної держави. Якщо ж мігрант знаходиться за кордоном тимчасово, він може сподіватися лише на довідку для повернення, а отримувати новий паспорт йому доведеться в міліції за місцем проживання (тобто прописки) в Україні. Консульські працівники мотивують це протидією, зловживанням. Проте, як на мене, такий порядок є ні чим іншим, як підштовхуванням громадян до остаточного розриву зв'язку з Україною, демонстрацією відсутності інтересу і до них, і до їхніх проблем.

Щоб протидіяти національному сирітству, зберегти найцінніший для держави трудовий та інтелектуальний потенціал, носіями якого є люди, слід повернутися обличчям до мігрантів.

По-перше, необхідно визнати їхній величезний внесок у розвиток країни, у боротьбу з бідністю, підвищення добробуту сотень тисяч домогосподарств, освіту дітей, відкриття нових робочих місць, започаткування малих та середніх підприємств. Національний банк України повідомляв, що приватні перекази з-за кордону, а в основному це гроші працівників-мігрантів, які вони пересилають своїм сім'ям, становлять понад 5 млрд. доларів США на рік. Нагадаємо, що дохідна частина Державного бюджету України в 2009 р. ледве сягає 30 млрд. доларів США. Легко підрахувати, що підтримка, яку Україні надають мігранти, забезпечує щонайменше шосту частину доходів держави. За аналогічних обставин президент Мексики назвав мексиканських мігрантів національними героями. Проте українські заробітчани подібної оцінки суспільством своєї тяжкої праці і нелегкої долі поки що не отримали.

По-друге, потрібно набагато більше, ніж це робиться нині, працювати над укріпленням зв'язків між заробітчанами та Батьківщиною. Величезну роль у цьому мають відігравати дипломатичні на консульські установи України за кордоном. На жаль, аташе з праці, про яких говорилося роками, так і не було введено до штату посольств в країнах, де перебуває найбільше працівників-мігрантів з України. В умовах тотального дефіциту і скорочення урядових видатків про це, напевно, й говорити не доводиться. Разом з тим, необхідно зрозуміти, що на теперішньому

етапі розвитку міграційного процесу з України саме розширення і збагачення контактів з мігрантами має стати основним пріоритетом міграційної політики.

Якщо у 1990-ті рр., коли міграційний процес лише розгортався, заробітчанами потрібна була допомога у здійсненні міграційних поїздок, у виході на міжнародний ринок праці, то на початку 2000-х, коли міграції набули найбільшого розмаху, на перший план висунувся захист прав та інтересів тих, хто перебував за кордоном, а нині основне завдання полягає в тому, щоб зберегти мігрантів для України. Бажано було б мати українські культурні центри, клуби, бібліотеки, школи там, де працюють українці, тобто мати установи, які здатні протидіяти національному сирітству. Їхнє відкриття часто потребує не коштів, а лише підтримки ініціативи самих мігрантів. На сьогодні, на жаль, вона недостатня. На доказ цьому такий епізод: один консульський працівник на питання, чи проводять представники посольства заходи для заробітчан, відповів мені, що так, коли мігранти запрошують, то дипломати завжди до них приходять.

Не потребують також великих коштів, проте постійної ретельної роботи, використання для зв'язку з мігрантами сучасні електронні засоби інформації. Мені можуть заперечити, що МЗС, Мінпраці розміщують на своїх сайтах інформацію для мігрантів. Але, якщо заглянути на них, то виявиться, що вона роками не оновлювалася, подається безсистемно, без інтерактивного зв'язку, тобто відповідей на запитання не передбачено. Є ще сайти міжнародних та неурядових організацій, проте вони малопотужні і не можуть замінити необхідної діяльності держави. Для того, щоб зрозуміти, що я, власне, маю на увазі, достатньо придивитися до досвіду сусідньої Польщі, де створено урядовий сайт під красномовною назвою «Повернення», (<http://www.powroty.gov.pl>) який, до речі, представляв заробітчанами прем'єр-міністр країни під час свого офіційного візиту до Великобританії.

Зрозуміло, що саме повернення мігрантів додому є найбільш дієвим засобом протидії як соціального, так і національного сирітства. І знову ж далеко не обов'язково сприяння йому потребує значних витрат. Просто потрібно враховувати потребу в стимулюванні повернення мігрантів на батьківщину при розробці та впровадженні програм місцевого та загальнонаціонального соціально-економічного розвитку, брати до уваги цей момент при будь-яких законодавчих змінах, піднімати проблему у міждержавних контактах з країнами перебування мігрантів, спрямовувати на створення умов для повернення та реінтеграції мігрантів на батьківщині зарубіжну фінансову та технічну допомогу.

Повернення має бути кінцевою метою міграційної політики держави, що необхідно чітко виголосити в Концепції державної міграційної політики, яка є досі, як і багато інших важливих актів, не прийнята Верховною Радою України. Заохочення повернення має стати головним завданням спеціально уповноваженого у сфері міграції органу виконавчої влади, якого також все ще не створено. Проте, треба зазначити, що у дворічній війні постанов Уряду щодо створення Державної міграційної служби та Указів Президента, якими призупиняється дія урядових рішень, що супроводжується зверненнями до Конституційного суду, про регулювання трудової міграції в цілому і стимулювання повернення мігрантів зокрема взагалі не йдеться. Тобто, навіть у разі створення кінець з кінцем центрального органу виконавчої влади у сфері міграції, регулювання трудової міграції залишиться у компетенції Міністерства праці та соціальної політики, яке об'єктивно не може концентрувати увагу на цьому питанні та забезпечувати комплексне його розв'язання, оскільки має достатньо значно пріоритетніших для нього завдань.

Водночас, мінімізація загроз соціального і національного сирітства, негативних соціально-демографічних наслідків трудової міграції та використання позитивного потенціалу міграційних переміщень населення для розвитку України вимагає ретельно розроблених дій. Щоб не говорити про це занадто довго, скажу лише, що, крім укладення міжнародних договорів, захист прав громадян за кордоном дипломатичними заходами, посилення зв'язків і підтримки діаспор, зусилля держави мають бути спрямовані принаймні на: надання заробітчанами дешевих та ефективних послуг із переказу зароблених за кордоном коштів вітчизняними фінансовими установами; заохочення переказів на батьківщину шляхом встановлення привабливих обмінних курсів; створення спеціальних схем накопичення заощаджень, адресованих мігрантам; забезпечення інформаційної, кредитної, митної, податкової підтримки дрібним інвесторам з числа

мігрантів, що повертаються; розробку і впровадження програм житлового будівництва шляхом накопичення заощаджень і видачі кредитів.

На завершення скажу, що численні дослідження, проведені науковцями різних країн, свідчать: еміграція припиняється, а емігранти повертаються на батьківщину не лише тому, що заробітки вдома піднімаються до рівня тих, які вони отримують за кордоном. Фінансові важелі важливі, проте не визначальні. Мігранти повертаються, коли бачать вдома перспективу, коли їх там чекають і радо зустрічають, коли створюють умови для їх самореалізації, тобто, коли вони не відчують себе сиротами.

Ольга ЛИСЕНКО

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОГО СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА

За визначенням соціальні сироти – це діти, що мають батьків, але позбавлені належного батьківського піклування. Батьківське піклування передбачає задоволення основних потреб дитини: фізіологічних, матеріальних, емоційних, у розвитку. У дітей сучасних «заробітчани» особливо не задоволені емоційні потреби: у надійній прив'язаності і безумовній любові, що пов'язано із довготривалою відсутністю батьків і, як наслідок, породжує значні психологічні проблеми особистісного розвитку.

На думку психологів, справжні дорослість і зрілість особистості можливі тільки тоді, коли у неї сформовані так звані «достатньо хороші внутрішні батьківські об'єкти», іншими словами, доросла людина має стати хорошими батьком і матір'ю самій собі. Це означає розвинену здатність проявляти до себе розумну любов, дбати про себе, бути впевненою, відповідальною за саму себе, визначати власні цілі і досягати їх. Базою для розвитку цих якостей є стосунки прив'язаності, любові і повсякденної емоційної взаємодії з батьками або особами, що їх замінюють. Саме в такій взаємодії відбувається необхідне емоційне насичення, без якого людина відчуває внутрішню порожнечу і постійні сумніви у власній цінності. Крім того, в сім'ї через спостереження, ідентифікацію і наслідування моделей поведінки батьків передається життєвий досвід і відбувається соціально-психологічне становлення людини. Дитина може відчувати психологічне сирітство і мешкаючи разом з батьками, якщо вони не можуть дати їй стосунки необхідної емоційної якості, що часто буває внаслідок недоотримання такого досвіду від власних батьків. Наприклад, коли діти спілкуються з батьком тільки через посередництво матері – все сконцентровано на ній, батько стає начебто «невидимкою», а діти не отримують належного батьківського виховання. Існують також випадки, коли в сім'ї психологічно або емоційно відсутня матір – вона або на роботі, або у подруг, або у домашньому господарстві, або в депресії. Люди, які отримують такий емоційний недогляд у дитинстві, у подальшому передають його наслідки власним дітям. Так відбувається трансгенераційна передача передумов соціального або психологічного сирітства, яке не завжди може бути помітним ззовні.

У сучасного національного соціального сирітства, породженого заробітчанинством, можна визначити певні історичні, соціально-економічні і психологічні причини.

Віддалені історичні передумови пов'язані з тим, що традиційно у патріархальній родині батько майже не брав участі у безпосередньому вихованні і піклуванні про дітей. Його вплив обмежувався владним авторитетом і матеріальним добробутом, що він міг забезпечити родині. Чоловікам також доводилося залишати родини заради від'їзду на заробітки або для участі у бойових діях під час військових конфліктів. Виховання дитини і догляд за нею був основним обов'язком матері або старших дітей та інших членів великої родини, що мешкала разом.

Радянське минуле, крім того, характеризувалося методичним послабленням сімейних зв'язків внаслідок ідеологічного тиску держави, яка перебирала на себе функції виховання і формування особистості через соціальні інститути: школу, піонерські та комсомольські організації,

дитячі будинки (для сиріт та дітей репресованих) тощо. Батьки вилучалися із процесу виховання психологічно, ідеологічно і, навіть, фізично через велику зайнятість на виробництві, а також через арешти, висилки тощо. Іноді навіть пам'ять про репресованих батьків стиралася шляхом зміни прізвища дитини. Таким чином, держава намагалася виховувати потрібний для її цілей тип особистості, що мав бути відданий у першу чергу ідеології, а не власним батькам, братам і сестрам, зокрема Павлик Морозов пропагувався як приклад для наслідування.

Історичні наслідки попередніх часів відбиваються і у проблемах сучасної сім'ї у вигляді послаблення внутрішніх родинних зв'язків, готовності перекладати догляд за дітьми і турботу про них на інших людей або установи. Отож, можливо, одна з причин нестійкості емоційних зв'язків у родині закорінена у набутому історично патерні поведінки: «під час загрози треба розосередитися – виживати краще поодинці – так хоча б хтось вціліє».

Особливості економічної кризи 90-х років, що дала початок сучасному «заробітчанству», полягали у тому, що матері, на яких в основному трималося емоційне і психологічне благополуччя родин, були змушені шукати заробітку поза межами країни. Як відомо з сімейної психології, зовнішні економічні і соціальні негаразди найбільш вражають сім'ї, в яких немає достатньо міцних диференційованих внутрішніх зв'язків. Можливо, вперше в історії нашої країни криза забрала у дітей не батьків, а матерів, а, як кажуть в народі, «діти, що не мають батька, – напівсироти, а ті, що не мають матері, – повні сироти». Діти, звичайно, мають неабиякий потенціал пристосування до існуючих обставин, але не без суттєвих негативних наслідків для власного розвитку.

Багато психологічних досліджень показують, що відбувається з дитиною, яка росте в умовах депривації основних психологічних потреб: в безумовній любові, надійній прив'язаності, безпеці тощо. Залежно від віку дитини, це впливає на ті чи інші аспекти її розвитку: емоційного, інтелектуального, особистісного, морального. Відомо, що завжди цей вплив є травматичним, особливо коли відсутність батьків не компенсується іншими стосунками. Зокрема у маленьких дітей це породжує емоційну загальмованість, розвиток порушень прив'язаності, загальну затримку розвитку. У підлітків – проблеми ідентичності, протестну, агресивну поведінку, потяг до штучних компенсаторних задовольнень: алкоголю, наркотиків, проміскуїтету.

Віддаленим психологічним наслідком соціального сирітства може бути формування травмованої особистості, в структурі якої спостерігаються так звані порожнечі. Така особистість не може будувати задовільні стосунки з іншими, важко адаптується в суспільстві, схильна до депресій та інших невротичних порушень, переносить травматичні патерни поведінки у власну сім'ю, від чого страждають вже її діти. І така трансгенераційна передача травматичного досвіду має сумну тенденцію тривати далі, до наступних поколінь.

Людство протягом свого історичного розвитку шукало і випробовувало різні варіанти виховання дітей, але врешті дійшло висновку, що краще рідної сім'ї важко щось знайти. Очевидно, треба допомогти сучасній українській родині відродити або сформувати справжні сімейні цінності і пріоритети, наприклад, що найбільша цінність родини – це бути разом: для дитини важливіше бути разом з люблячою матір'ю, ніж отримати якусь дорогу річ, комп'ютер або престижну освіту, навіть якщо сама дитина і не усвідомлює цього; що й сама матір не може бути щасливою у розлуці з дітьми та чоловіком, як би вона не намагалася це компенсувати для себе і родини; що батько – це не тільки та людина, що має приносити або надсилати в родину гроші, а, в першу чергу, та, з якою дитина може гратися, розмовляти, сперечатися, яка цікавиться успіхами дитини, підтримує її, пишається нею... У цілому, батьки – це ті люди, які знаходяться поряд і переживають життя з усіма його труднощами разом зі своїми дітьми, залишаючись у серцях дітей теплими і добрими спогадами на все подальше життя.

Яку психологічну допомогу неповним сім'ям і дітям заробітчан можна рекомендувати конкретно? Для дітей, що залишаються без одного з батьків, необхідно проводити регулярні індивідуальні психологічні консультації, що будуть сприяти створенню надійних, довірливих стосунків з консультантом (психологом або соціальним працівником) з метою профілактики і допомоги у поточних емоційних і життєвих труднощах, а також задля часткової компенсації розлуки з одним із батьків. Для батьків або інших осіб, що залишаються з дитиною, необхідно

проводити тренінги, консультації з питань виховання, кращого розуміння внутрішнього світу та етапів розвитку дитини, організовувати для них групи самопомоги для обміну почуттями і батьківським досвідом.

Дуже важливою може стати профілактична та корекційна робота з молодими батьками або з тими, хто ще вагається у прийнятті рішення про від'їзд на заробітки в іншу країну. Мета такої роботи має полягати у певній зміні преференцій щодо сімейних цінностей, розвитку необхідних батьківських якостей і вмінь, підвищенні родинної згуртованості, зокрема і шляхом усвідомлення історичного досвіду власного роду, власних дитячих спогадів.

Загалом для комплексного вирішення проблеми соціального сирітства, викликаного явищем «заробітчання», крім навернення суспільства до загальнолюдських сімейних цінностей зусиллями психології, соціальної роботи, ЗМІ, мистецтва, через телебачення, кіно тощо, необхідні відповідні заходи із соціальної політики. Зокрема на наш погляд, треба створити загальнонаціональну програму розвитку депресивних регіонів, забезпечення батьків роботою у власній державі або надання бажаним можливості переселитися з сім'ями в інші регіони країни із забезпеченням їх житлом та роботою. Всі ці заходи набувають особливої актуальності під час теперішньої світової економічної кризи, черговими жертвами якої не мають стати дитячо-батьківські і подружні відносини у наших родинах.

Любов ШПІЛЬЧАК

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ Й ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ІЗ ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ, УТВОРЕНИХ ВНАСЛІДОК ТРУДОВОЇ ЕМІГРАЦІЇ БАТЬКІВ

Міграція з історичного погляду – це досить давнє явище. Економічні негаразди, військові конфлікти, національні протиріччя, екологічні катастрофи та інші проблеми повсякчас зумовлюють міграцію. Кількість осіб, які щорічно покидають свої країни, становить кілька мільйонів. За даними Міжнародної організації праці, на початок XXI століття глобальна трудова міграція становить близько 12 млн. осіб, тобто 2,3 % світового населення [10, 11]. За звітом Генеральною Секретаря ООН з моніторингу світового населення, присвяченим міжнародній міграції та розвитку, Україна посідає четверте місце за кількістю міжнародних мігрантів. За різними оцінками, протягом року приблизно 5 млн. наших співвітчизників перебувають на заробітках за кордоном [11, 56-57].

Нова хвиля трудової еміграції спричинила поширення такого явища як соціальне сирітство. На сьогодні належного законодавства, яке регулює ці питання, просто не існує. Законодавство дуже усереднене, не враховує ніякої специфіки. Діти емігрантів у гіршій ситуації, ніж сироти: їх права законодавчо не відрегульовані, вони не мають ніякого юридичного статусу. Діти ростуть без батька чи матері, а то й без обох батьків, що, без сумніву, глибоко позначається на тонкій дитячій психіці.

Незважаючи на зростаючі масштаби української трудової міграції та проблеми, що неодмінно супроводжують факт її існування, це питання в царині таких наук як соціальна педагогіка та психологія є ще вивченим недостатньо. Спроби дати певний аналіз ситуації, що складається в сім'ях, де батьки перебувають за кордоном на заробітках, здійснювали Д. Пенішкевич, Н. Куб'як, Н. Галенська, І. Трубавіна, Л. Ковальчук, Г. Кривко, Т. Дорошок та інші.

За даними дослідження Державного інституту проблем сім'ї та молоді з 32 % дистантних сімей заробітчани, за два останні роки розпалися 11 %. Діти з цих новоутворених неповних та неблагополучних сімей залишились із матір'ю (53 %), з батьком (5 %), під опікою дідуся і бабусі чи інших членів родини (36 %), влаштовані у державні заклади опіки (6 %) [8, 93]. Такий стан речей свідчить про те, що багато дистантних сімей неспроможні повною мірою реалізовувати виховну функцію, сутність якої полягає у передачі дітям у процесі їх входження в систему суспільних відносин соціального досвіду, знань,

орієнтацій, норм поведінки, умінь і навичок, необхідних для моральної життєдіяльності, оскільки тільки повноцінне сімейне виховання розвиває здібності, здорові інтереси та потреби дитини, формує правильний світогляд, позитивне ставлення до праці, сприяє прищепленню гуманних моральних якостей, розумінню необхідності дотримання правових і моральних норм життя і поведінки. Успіх виховання залежить від виховного потенціалу сім'ї, що включає в тому числі й побутові і матеріальні умови, структуру та чисельність, взаємостосунки всіх членів родини, особистий приклад батьків, їх педагогічну культуру, специфіку самого процесу сімейного виховання.

Найчастіше мама, яка виїжджає за кордон, дітей залишає на батька, або престарілих родичів, які не можуть займатися вихованням своїх дітей чи онуків через низку причин. Залишившись наодинці з дітьми, у чоловіків з'являється роздратованість у спілкуванні з ними та близьким оточенням, нетерпимість до будь-яких проявів непослуху, депресивні стани, через які вони можуть запити, що також призводить до скандалу й жорсткого поводження з дітьми. Особливо важко сприймається батьком небажання дітей допомагати йому в домашній роботі, низька успішність дитини в школі, намагання відповісти грубістю і жорсткістю на прохання чи зауваження батька. У такій сім'ї відбувається відчуження дітей як від батька, котрий морально деградує, так і від матері, оскільки втрачені з нею постійні контакти. У більшості з цих сімей відбувається формалізація відносин між батьком і дитиною, або психічне насилля над дитиною, що проявляється в постійному залякуванні, приниженні, порушенні довіри. За останні чотири роки багато повних дистантних сімей набули статусу неповної або (і) неблагополучної сім'ї [Там само, 93-94]. Вони характеризуються негативним морально-психологічним кліматом, порушенням виховної функції, що викликає появу нового комплексу сімейних і дитячих проблем, і однією з них є «важковихованість» дітей.

Дитина в сім'ї трудових мігрантів періодично або постійно живе в умовах неповної сім'ї, що породжує специфічні проблеми виховання. Такою є проблема педагогічної занедбаності. Ознаками цього є відхилення від норми у моральній свідомості, поведінці та навчанні. Дослідження Н. Куб'як за даними Чернівецької області свідчить про те, що педагогічно занедбаними найчастіше є діти, обоє батьків яких працюють за кордоном.

Однією з основних проблем, пов'язаних з трудовою міграцією, є розрив родинних стосунків, в результаті чого діти залишаються без батьківського піклування протягом кількох років. Люди з болем у серці залишають домівки і їдуть за кордон, щоб мати змогу прогодувати родину, вивчити дитину чи придбати власне житло. Та головне, що ті, хто залишаються тут, – це діти, які дуже часто залишаються наодинці з собою і, незважаючи на бабусь і дідусів, відчують себе покинутими і самотніми. Звідси і починаються проблеми [11, 28]. В умовах розвитку дитини в сім'ях трудових мігрантів нема розуміння національної ідентичності. Руйнування сім'ї призведе до того, що діти в майбутньому також не будуть берегти своїх сімей, бо вони не сприймають сім'ю як цінність.

У 2007 році Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна» у співпраці з Українським інститутом соціальних досліджень ім. Олександра Яременка вивчав цю проблему. У результаті експерти виявили здебільшого негативні зміни у поведінці дітей, батьки яких перебувають за кордоном: пропуски занять без поважних причин, зниження успішності у навчанні, агресивна та неспокійна поведінка, вживання алкоголю та наркотиків, паління. Кожній десятій опитаній дитині відомі випадки пропозицій займатись розповсюдженням наркотиків, проституцією та порнографією, що стосується переважно дівчат. Хоча звичайно, іноді трапляються й позитивні зміни. Діти стають більш постійними, відповідальними, більше цінують і поважають батьків. І все ж передбачити ситуацію неможливо [1, 7].

Із від'їздом батьків на заробітки за кордон змінюється соціальне оточення дитини, звички та цінності [12, 36].

Діти трудових мігрантів, загалом, мають ті ж проблеми, що й їхні однолітки: складності процесу соціалізації особистості, проблеми з навчанням, побудови взаємин з протилежною статтю тощо. Але через відсутність батьків у них виникають додаткові проблеми: переживання за батьків, неспокій, самотність, страх, надмірні намагання самоствердитися. Нерідко це проявляється у девіантній поведінці, конфліктах [12, 37].

Дуже часто діти з дистантних сімей є емоційно нестабільними: емоційний контакт з батьками відсутній, підсвідомо дитина розуміє, що вона не є цінністю. Це негативно позначається на розвитку особистісної ідентичності особливо в підлітково-юнацькому віці. За словами Е. Еріксона, несформована в пубертаті ідентичність призводить до «змішання ролей», що тягне за собою низку негативних наслідків, таких як неспроможність знайти своє місце в житті, невизначеність життєвих цілей та цінностей та нездатність до зрілої емоційної близькості з іншими людьми [2, 12].

Щодо проявів девіантної поведінки та правопорушень із боку дітей заробітчани, то найчастіше вони є такими: прогулювання уроків, та погіршення успішності внаслідок цього; скоєння дрібних правопорушень (хуліганство, бійки, агресивна поведінка, пошкодження шкільного інвентарю), порушення громадського порядку; скоєння злочинних дій, крадіжок, продаж наркотиків; вживання алкоголю та наркотиків; потрапляння до «поганих» компаній.

Серед негативних змін у поведінці дитини після від'їзду батьків або одного з них, науковці найчастіше виділяють зниження успішності у навчанні та прогули занять, агресивну та неспокійну поведінку дитини, вживання алкоголю та наркотиків, тютюнопаління [10, 11].

У покинутих дітей мігрантів є амбівалентна проблема: образа на батьків, які їх покинули; разом із тим і почуття провини теж присутнє, бо за словами батьків це робиться заради ж самих дітей. Інколи тривала відсутність батьків негативно відображається на здоров'ї дитини, може бути причиною важких психологічних розладів, що потребують втручання лікаря. 60 % батьків не мають елементарних психолого-педагогічних знань.

Однією з найбільших проблем дистантних сімей експерти називають відсутність достатнього нагляду та уваги дорослих, що зумовлює пропуски навчальних занять без поважних причин. Дослідження Д. Романовської показало: 46 % дітей зустрічаються з батьками 1 раз на рік; 19 % – 2 рази на рік; 26 % – рідше ніж 1 раз на рік; 9 % дітей трудових мігрантів із часу відсутності батьків не бачилися з ними жодного разу [9, 129]. Безумовно така ситуація вважається проявом негативного ставлення до навчання як до провідної діяльності школяра, споживацької поведінки, безвідповідальності за своє життя. Це виявляється не випадковим, оскільки, як стверджують експерти на запитання «Що є найважливішим для дитини, батьки якої поїхали за кордон?» на першому місці виявились такі чинники як модний одяг та манера одягатися (59 %), можливість та вміння «красиво» відпочивати (41 %), престижний район проживання (21 %), поїздка дитини за кордон (21 %), становище батьків у суспільстві (14 %) і зовсім із мізерними відсотками виявились такі чинники як навчання в престижній школі, ліцеї (10 %), висока успішність у навчанні (3 %) – [10, 21].

Така зміна системи ціннісних орієнтацій і погіршення успішності навчання дітей після виїзду їхніх батьків на заробітки не веде до розвитку старанності школярів у їхній навчальній діяльності. Діти не бачать перспектив свого відповідального ставлення до навчання, якщо це систематично не схвалюється батьками, рідними; якщо вони не спостерігають прикладу батька (матері), не відбувається отождення батьківського прикладу в рамках однієї статі; якщо вони відповідно не переймають досвіду батьківської сім'ї. В основі дитячої недбалості лежить невміння акцентувати увагу на елементах порядку, оскільки діти в цьому не відчувають потреби. Типовою ознакою цього явища є квапливість, виконання роботи абияк, щоб одразу зайнятися своїми справами. Відсутність старанності з часом поступово переростає в недбалість – людська психіка, як і матеріальний світ, не терпить вакууму. Тільки особистий батьківський приклад, а не повчальні телефонні розмови чи бесіди під час короткочасних візитів батька/матері дають у цій справі ефект.

Вагомими причинами небажання виконувати дітьми домашні завдання, пропусків занять та погіршення оцінок школярів є: відсутність контролю за поведінкою дітей із боку дорослих, відсутність авторитету дорослих в очах дитини (наприклад, батько починає зловживати алкоголем); потрапляння під негативний вплив оточення (перша сигарета, відчуження дитини від групи класу); всездозволеність, захоплення іграми в комп'ютерних клубах; втрата інтересу, мотивації до навчання, стимулів до підвищення успішності (адже однаково молодший школяр отримує подарунки від батьків як компенсацію своєї відсутності); відсутність життєвих перспектив, цілей; протест проти виїзду батьків за кордон та ін. [10, 21].

Вчителі зауважують, що наявність негативного ставлення школярів до навчання досить часто

призводить до жорстокого ставлення до дітей із боку оточення, насамперед тих рідних, котрі залишилися опікунами для дитини й мають відповідати за наслідки їхньої навчальної діяльності.

Проблеми, які вирішує звичайна дитина в сім'ї через поради батьків, діти з дистантних сімей не завжди можуть розв'язати у своєму соціальному оточенні, а до своїх вчителів вони рідко звертаються. Причинами цього є відсутність довіри до них; упевненість, що допомогти в складних питаннях їхніх невирішених проблем можуть тільки батьки або члени сім'ї; незнання того, що можна звернутися за консультацією до психолога чи соціального педагога школи, який може багато чим допомогти дитині, скорегувати її поведінку.

Розлука з батьками завжди є травмуючою для дитини. Адже незалежно від віку діти однаково переживають через від'їзд батьків (одного з них) на роботу за кордон, причому вищі показники інтенсивності переживань у віковій категорії 14 та 17 років.

Дистантні сім'ї є потенційно неблагополучними, у них порушені зв'язки з мікро – та макросередовищем, внутрішньородинні зв'язки, структура сім'ї, спроможність сім'ї виконувати свої функції. Гостро постає проблема виховання та соціалізації дітей емігрантів.

Д. Романовська подає якісний аналіз дослідження, що дало змогу визначити основні соціально-психологічні проблеми дітей трудових мігрантів (у рейтинговому порядку):

1. Проблеми спілкування з однолітками та однокласниками.
2. Труднощі у взаєминах з одним із батьків.
3. Потреба в спілкуванні з батьками.
4. Погіршення загального емоційного стану, емоційні розлади.
5. Особистісні проблеми, в тому числі ті, які стосуються взаємин із протилежною статтю.
6. Проблеми з учителями, конфлікти.
7. Проблема статусу в групі.
8. Професійне самовизначення.
9. Занижена самооцінка, невпевненість у собі [Романовська Д., 2008, 130-131].

Щодо позитивних змін, то вони є такі: формування самостійності та відповідальності; діти більше цінують старання батьків та почуваються більш впевненими в них; діти починають більше спілкуватися з однолітками та дорослими; відчуття свободи; покращання результатів у навчанні (якщо розуміє мету від'їзду батьків); покращується зовнішній вигляд дитини; покращується поведінка.

Таким чином, дистантна сім'я виступає складною соціально-педагогічною проблемою сучасності. Розвиток і виховання дітей із дистантних сімей, утворених внаслідок трудової еміграції батьків, ускладнюється, що безперечно призводить до гіршої підготовленості їх до життя і спричинить низку проблем у їхньому житті в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Євтушенко О. Українські мігранти ризикують майбутнім // Людина і суспільство. – 2008. – № 5. – С. 7-9.
2. Католик Г., Підсаднюк А. Діти трудових емігрантів у підлітково-юнацькому віці // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 12.
3. Куб'як Н. Деякі аспекти підготовки вчителів до роботи з дистантними сім'ями / Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2005. – Вип. 20.
4. Куб'як Н. Критерії готовності майбутніх педагогів до роботи з дистантними сім'ями // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 262: Педагогіка та психологія. – Чернівці: Рута, 2005.
5. Куб'як Н. Роль соціального педагога в організації опіки дітей з дистантних сімей // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Вип. 271: Педагогіка та психологія. – Чернівці: Рута, 2005.
6. Пенішкевич Д., Куб'як Н. Підготовка соціальних педагогів до роботи з важковиховуваними дітьми із дистантних сімей // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Вип. 8: Серія Педагогіка. – Ужгород, 2005.

7. Пенішкевич Д. Подолання важковиховуваності у дітей з дистантних сімей // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Педагогіка та психологія. – Чернівці: Рута, 2005. – Вип. 263.
8. Пенішкевич Д., Пньова О. Формування важковиховуваності підлітка в дистантних сім'ях // Соціально-психологічні проблеми виховання дітей в дистантних сім'ях і методично-теоретичні засади підготовки спеціалістів до роботи з ними: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 30-31 жовтня 2008 року. – Чернівці: Технодрук, 2008. – С. 92-97.
9. Романовська Д. Соціально-педагогічний патронат дітей трудових мігрантів // Соціально-психологічні проблеми виховання дітей в дистантних сім'ях і методично-теоретичні засади підготовки спеціалістів до роботи з ними. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 30-31 жовтня 2008 року. – Чернівці: Технодрук, 2008. – С. 127-133.
10. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: Навч. посібник / За ред. К. Левченко, І. Трубавіної, І. Цушка. – К.: ФОП «Купріянова», 2007. – 240 с.
11. Ілащук М., Кобилянська Л. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах, 2004.

Володимир РОТАЄНКО

СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО ЯК НАСЛІДОК ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА СУЧАСНІ РЕАЛІЇ

«Україно! Збери своїх дітей, обійми їх своєю піснею, обійми правдою, силою слова. Об'єднай думкою про краще життя. І діти твої зрозуміють тебе. Воскресне слава і міць держави твоєї» – це лист 17-тирічної Юлії Приймак, дитини, для якої у нашому суспільстві уже віднайшли термін – «соціальна сирота».

Традиційно родинна і вихована у повазі до Бога Україна переживає чергову кризу – знецінення мами, а разом з рештою світу – і втрату інституту сім'ї. Тепер материнську любов діти вимірюють кількістю пересланих з-за кордону євро чи доларів.

«Діти, я їду заради вас. Якщо ви мене підведете, я вам цього не прощу!» – це переважно головний аргумент, який наводять батьки, коли на тривалий час їдуть з дому, аби заробити на навчання дитини чи на купівлю їй квартири.

На заробітки їдуть як батьки, так і матері. Чоловіки працюють, як правило на будівельних роботах. Жінки влаштовуються прибиральницями та служницями: доглядають за малими дітьми, ходять за хворими – переважно паралізованими або божевільними старими людьми, рідше – їдуть на сезонні сільськогосподарські роботи або працюють у магазині чи барі.

Про всі ці труднощі, що переживають жінки, вони воліють не розповідати своїй родині. Люди шукають будь-яку роботу, за яку в іншій європейській країні їм платитимуть гроші.

Українські заробітчани таки відрізняються від решти трудових мігрантів кількісним складом жінок порівняно з чоловіками. Точних даних скільки поїхало немає, але переважно мігранти з України – це жінки. Більшість із них свого часу, сім – десять років тому, залишили вдома дітей – маленьких чи підліткового віку. Вихованням чад здебільшого займалися і продовжують займатися бабусі, тітки чи рідний батько.

Але навіть через три роки тяжкої (не стільки фізично, скільки психологічно) закордонної праці мама, коли повертається додому, як правило зустрічається з реальністю власної «непотрібності».

Діти трудових мігрантів – це, по суті соціальна міна сповільненої дії.

Скільки таких дітей в Україні – невідомо. А хто вони та якими ростуть?

За неточними підрахунками Державного комітету статистики діти трудових мігрантів становлять більше 1 млн. (не враховуючи тих, хто вийшов з підліткового віку й сьогодні має 25 і більше років).

Це діти, які вирости переважно в матеріальному достатку, але без уваги мами чи тата або й обох батьків одночасно.

Як правило, у сім'ях трудових мігрантів «замінником» батьківської любові для дітей стають гроші.

В очах дітей трудових мігрантів роль мами сходить нанівець, бо мама – це машина для заробляння грошей. А гроші, тим більше в уяві підлітка «легкі гроші», стають еквівалентом любові.

Виросло емоційно викривлене покоління дітей. Вони знаходять тепло та любов саморуйнівним шляхом, шукаючи інший біль, часто починаючи вживати наркотики, заводять ранні й нерозбірливі сексуальні контакти.

Все більше дітей трудових мігрантів стають так званими «дітьми вулиці». Окрім того, утворюється своєрідна і доволі чисельна каста утриманців – молодих працездатних людей, які, однак, вважають за краще для себе жити за надіслані їм батьками кошти. Для своїх ровесників вони стають вагомим доказом того, що заробляти гроші можна виключно за кордоном. Опитування, проведене серед старшокласників однієї з київських шкіл, дало вражаючі результати: 86 % респондентів не бачить свого майбутнього в Україні, а 65 % випускників націлені на негайний виїзд за кордон, причому будь-яким способом. Іншими словами, формується наступне покоління трудових мігрантів. До цього слід додати, що виїзд цілої родини чи возз'єднання її в країні перебування на фоні міграційних процесів – вкрай рідкісне явище, виняток, який лише підтверджує правило. Результати численних соціологічних та психологічних досліджень впливу міграції батьків на формування молодого покоління в умовах неповної родини чи її відсутності однозначно вказують на стратегічну загрозу національній безпеці, і прояви доказів цього твердження, на жаль, стають очевидними вже сьогодні.

Шляхами вирішення вищезазначених негативних явищ мають бути:

- Україна має законодавчо затвердити Програму, спрямовану на розв'язання соціально-економічних, політико-правових і культурно-освітніх проблем, пов'язаних з трудовою міграцією, визначити завдання органів виконавчої влади щодо вирішення даних проблем, крім того, має бути визначений єдиний орган, який здійснював би координацію усього комплексу питань щодо правового та соціального захисту дітей трудових мігрантів та був відповідальний за реалізацію політики держави в подоланні проблем «соціального сирітства»;
- Вказана Програма має законодавчо визначити таке поняття як член сім'ї трудового мігранта (це мають бути – чоловік, дружина, діти, батько та мати);
- Необхідна реорганізація старої системи опіки та піклування з метою забезпечення ефективної профілактичної та реабілітаційної роботи з дітьми трудових мігрантів, збереження родинних стосунків, захисту та реалізації права дитини проживати в родинному середовищі;
- Впровадження в органах місцевого самоврядування посад соціальних працівників, які займалися б питаннями дітей «соціальних сиріт»;
- Необхідна активізація громадських, релігійних, благодійних та реабілітаційних організацій у процесі ресоціалізації «соціальних сиріт».

Так, Всеукраїнська громадська організація «Край» у цьому напрямку роботи робить ряд кроків, зокрема в с. Софіївська Борщагівка Київської області на території церкви Ікони Казанської Божої Матері відкрила соціально-реабілітаційний центр «Софія» – центр для дітей, батьків, де вони можуть проконсультуватися щодо певних життєвих негараздів, де їх вислухає священник, допоможе як лікар, так і юрист.

Створення цього центру та його діяльність побудована перш за все на тісній взаємодії ВГО «Край», релігійної громади Української Православної Церкви, юридичного бюро «Легіст» та органів місцевого самоврядування, і така діяльність має бути прикладом для інших, стати стимулом для активізації у цьому напрямку роботи та поштовхом для участі держави у процесі збереження майбутнього покоління країни.

Надія СИНЮРА-РОСТУН

МІГРАЦІЯ ТА СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Досліджено появу нового явища у соціально-економічному житті регіону – соціального сирітства у Львівській області. Показано міграцію як фактор появи дітей соціальних сиріт.

Інтенсивні міграційні переміщення населення, які розпочалися у 90-х роках ХХ століття зумовили появу нових соціально-економічних процесів в житті країни. Інтенсивна трудова міграція, яку спричинила глибока економічна криза, сприяла масовому виїзду працездатного населення за кордон у пошуках кращого життя. Але, окрім втрати трудових ресурсів, держава одержала ще ряд несприятливих соціальних процесів, інтенсивний розвиток і негативний вплив яких, на економічне життя країни, зростає з кожним роком і породжує все нові проблеми, які потребують вирішення. Однією з таких негативних тенденцій є збільшення кількості дітей соціальних сиріт. Діти, які залишаються сиротами при живих батьках, залишені на догляд бабусям, дідусям, або іншим родичам чи знайомим. Такі діти потребують психологічної допомоги, оскільки залишені в юному віці без батьківської опіки часто не можуть дати лад своїм емоціям та вчинкам. Як наслідок маємо зростання кількості підліткової злочинності, появу таких асоціальних явищ як дитячий алкоголізм, наркоманія та ін. Окрім того, такі діти часто гірше вчаться у школі, вони нервові та імпульсивні порівняно з однолітками. Поряд із цим, утворюється ще одна небезпечна тенденція. Діти, чий батьки працюють за кордоном, часто не бачать свого майбутнього в Україні, вони вже з дитинства зорієнтовані на роботу за кордоном. Тому вивчення та дослідження соціального сирітства допоможе вирішити не лише психологічні проблеми залишених дітей, а дасть змогу покращити соціально-економічні тенденції в регіоні.

Активна трудова міграція населення області за кордон розпочалася у 90-х роках у зв'язку з важким соціально-економічним становищем у державі. До середини 90-х років більша частина міграційного скорочення була сформована з мігрантів, які вибули за межі держави. Виїжджали переважно особи працездатного віку, яким необхідно було утримувати сім'ю, а можливості заробити у своїй державі не було. Проте навіть із покращенням соціально-економічного становища в Україні люди не поспішають повертатися додому, велика кількість осіб залишилися на постійне проживання у країнах заробітчанства, а кількість осіб, які бажають мігрувати у пошуках кращої долі не зменшується. А деяке зменшення кількості мігрантів спричинене тим, що у зв'язку з новою економічною кризою кількість робочих місць за кордоном також зменшилась.

Одним із негативних наслідків міграції є поява нової соціальної групи у суспільстві – дітей соціальних сиріт. Найчастіше саме міжнародна міграція спричиняє появу дітей сиріт. Оскільки на роботу за кордон люди їдуть на більш тривалий проміжок часу, в той час як трудова міграція в межах країни має здебільшого сезонний характер.

У 2007 році в області міграційними потоками було охоплено 65,8 тис. осіб. Основна частина мігрантів – 46 тис. осіб (69,9 %) рухалась у межах області, 18,6 тисячі (28,2 %) – між регіонами України і 1,2 тисячі (1,9 %) – в обміні з іншими державами [6, с. 7]. У 2007 році в міжрегіональному обміні область втратила 1 тис. населення

Внаслідок міждержавної міграції у 2007 році область втратила 0,2 тис. осіб. Порівняно з 2006 роком міграційне скорочення у цьому напрямку зменшилося на 28,2 %, це зумовлено зменшенням кількості прибулих і кількості вибулих відповідно на 1,7 % і 10,9 %. Скорочення міждержавної міграції сформувалось лише при обміні з країнами далекого зарубіжжя. Кількість вибулих у цьому потоці у 2,7 рази перевищує кількість прибулих і усі мігранти з міських поселень. Основними центрами еміграції залишаються і надалі Німеччина, США, Польща, Чехія, Іспанія. Еміграція в ці країни призводить до кількісних і якісних втрат населення, адже виїжджають високоосвічені люди працездатного віку. Із вибулих осіб у 2007 році – 69,3 % працездатного віку. У 2008 р. сальдо міжрегіональної міграції становило – 698 осіб, міждержавної – 33 особи (кількість прибулих становила 549 осіб, кількість вибулих 582 ос.) [6, 59 с.]. Сальдо міждержавної міграції скоротилось порівняно з 2006 роком у 8 разів, що загалом вказує на позитивну тенденцію зменшення кількості

емігрантів. Проте така ситуація пояснюється не зменшенням кількості бажаючих виїхати у пошуках роботи, а початком світової економічної кризи і скороченням кількості робочих місць в іноземних державах. Натомість населення і надалі активно переміщується в межах держави, міжрегіональне сальдо міграції скоротилося лише в 1,3 рази.

Масовий від'їзд молоді на заробітки спричиняє негативні демографічні тенденції через зменшення народжуваності. Також міграція веде до руйнації моральних цінностей, зокрема сімейних відносин. Найчастіше громадяни нашої країни мігрують за кордон в пошуках кращої долі, вищої заробітної плати, оскільки часто на території своєї держави людина не має можливості щоб забезпечити свою сім'ю найнеобхіднішими речами. А якщо питання постає про освіту дітей або покращення житлово-побутових умов сім'ї, то у більшості випадках вихід тільки один – мігрувати за кордон у пошуках кращої роботи. Західний регіон України та Львівська область зокрема мають високий рівень участі населення працездатного віку у трудових міграціях. Поширеним тут також є явище «сімейної» трудової міграції, де на заробітки виїжджає двоє і більше членів домогосподарства. Частіше такі домогосподарства зустрічаються у сільській місцевості де набагато важче знайти роботу. Більшість трудових мігрантів одружені, практично у кожному другому домогосподарстві, що має трудових мігрантів проживають діти [2, с. 27 – 30].

Сучасна еміграція спричинює низку економічних, демографічних, соціальних та інших проблем у державі. Одна з них – позбавлені батьківської опіки діти, які одержали назву соціальних сиріт. З однієї сторони батьки або один з батьків мігрує за кордон щоб забезпечити свою сім'ю гідними умовами проживання, вирішити житлове питання чи заробити грошей на освіту своїх дітей. Ця людина практично жертвує собою, переступає через свою гордість і береться за будь-яку роботу. Такі люди зазвичай їдуть на роботу нелегально, тому не мають жодних соціальних гарантій. З іншої сторони вдома залишаються діти, які стають сиротами при живих батьках. Якщо виїхало двоє батьків, діти залишаються на бабусю з дідусем або когось з родичів. Старші люди не завжди можуть впоратися з молодим поколінням, а діти своєю чергою втрачають емоційно-психологічний зв'язок із батьками. Батьки починають асоціюватися тільки з подарунками та грошима, втрачається батьківський авторитет, та найгірше діти настільки звикають до «дармових» грошей, що їх перестає цікавити навчання, робота, а на першому плані залишаються лише розваги та задоволення матеріальних потреб. У більшості втрачається економічна та соціальна активність таких молодих людей. Навіть, якщо один з батьків залишається з дітьми, ситуація не покращується. Оскільки наслідком тривалого розриву сімейних стосунків стає асоціальна поведінка залишеного з дітьми когось з батьків, що призводить до алкоголізму, розпусти, домашнього насильства. Врешті-решт більша частина таких тимчасових розлучень в кінцевому результаті завершується розлученням офіційним та розпадом сім'ї, яка за всіх часів вважалася фундаментом і основою безпеки нації та держави [3]. Отже, виїзд українців за кордон часто обертається трагедією для дітей, виховання яких принесли в жертву матеріальному благополуччю.

Залишені без догляду діти стають сиротами при живих батьках, так званими соціальними сиротами. Явище соціального сирітства набуло широкого поширення на території не лише нашої області, а й всієї держави. Соціальне сирітство – соціальне явище, обумовлене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків по відношенню до неповнолітньої дитини. Соціальні сироти – це особлива соціально-демографічна група дітей, які внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин лишилися сиротами при живих батьках [8, с. 11].

Соціальне сирітство є невід'ємним явищем трудової міграції, незважаючи на те, чи така міграція здійснюється за кордон, чи у межах однієї держави. Тривала розлука з батьками провокує в дітей психологічні травми, які призводять до негативного або викривленого сприйняття реалій. Такі діти часто шукають прихисток у молодіжних кримінальних середовищах (дитячого алкоголізму, наркоманії, проституції). Все більший відсоток дітей трудових мігрантів стають так званими «дітьми вулиці». Відсутність батьківської сім'ї створює реальні труднощі у формуванні світогляду молодого покоління перебороти які суспільство самотійно не може. Правопорушення та злочини вчинені неповнолітніми свідчать, що в 90-97 % механізм протиправної поведінки був

запущений недоліками сімейного виховання. Соціальне сирітство зумовлене частково, а то й повністю, втратою інституту сім'ї. Окрім того, утворюється своєрідна і доволі чисельна каста утриманців – молодих працездатних людей, які, однак, вважають за краще для себе жити за надіслані їм батьками кошти, ніж старатися заробити свої власні. Окрім того, такі діти та їх ровесники стають переконаними, що гроші можна заробити лише за кордоном. Тобто відбувається формування наступного покоління заробітчан. За кордон націлена мігрувати працездатна, дітородного віку частина нації. Що ставить під загрозу національну безпеку держави. Частина економічно активного населення вже покинула країну, інша частина, яка виростає без батьків важко адаптується до економічних реалій суспільства. Також існує загроза, що молоде покоління, яке росте без батьків в майбутньому не зможуть створити нормальні сім'ї.

Соціальне сирітство держава повинна брати під свою опіку. Проте законодавства, яке б регулювало ці питання не існує. Діти емігрантів з цієї точки зору знаходяться в гіршому становищі, ніж діти сироти, права яких регулюються законодавчо.

Щоб покращити ситуацію із соціальним сирітством, необхідно перш за все усунути причини його виникнення, тобто скоротити обсяги трудової міграції за кордон. У державі повинні бути створені умови, за яких громадяни не покидали б свої родини у пошуках заробітку. Проте із настанням світової економічної кризи, в умовах якої знову стрімко зросла кількість безробітних може повторитися ситуація, коли люди почнуть масово виїжджати за кордон у пошуках роботи, а отже, кількість соціальних сиріт знову зростатиме.

Висновки:

1. Міграційні процеси, які спостерігаються в нашій області спричиняють до низки економічних, соціальних та демографічних проблем. Однією із таких проблем є поява соціальних сиріт, якими стали діти заробітчан.

2. Такі діти позбавлені батьківської опіки потребують особливої уваги та допомоги з боку суспільства та громадських організацій. Потрібно розширювати мережу спортивних секцій, гуртків, туристичних клубів та залучати дітей до їх діяльності, де б вони могли ефективно використовувати свій вільний час.

3. Відсутність державних програм допомоги соціальним сиротам лише посилює негативні суспільні прояви в середовищі таких дітей. Тому необхідним є створення хоча б пунктів психологічно-соціальної підтримки дітей соціальних сиріт.

4. Мабуть, у сучасному глобалізованому світі ніхто не зможе зупинити трудові міграційні потоки, інтенсивність яких буде коливатися залежно від соціально-економічного стану країни, але суспільство просто зобов'язане допомагати дітям соціальним сиротам адаптуватися до нових умов проживання, в яких вони опиняються.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Енциклопедія сім'ї та молоді. – Режим доступу: <http://www.dipsm.org.ua/tendering>.
2. Зовнішня трудова міграція населення України / Заг. ред. Укр. центр соц. реформ, Держ. комітет статистики України. – Київ, 2009. – 120 с.
3. Кирчів А. Трудова міграція і національна безпека України. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/kordon/migration/2004/kyrchiv07-10.htm>.
4. Круглий стіл в Ужгороді. – Режим доступу: http://duda.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=565&Itemid=90.
5. Круглий стіл на тему «Діти заробітчан: новітнє соціальне сирітство». – Режим доступу: <http://zik.com.ua/ua/news/2006/06/27/43125>.
6. Міграція населення Львівської області: Статистичний збірник 2007 / Головне управління статистики у Львівській області – Львів, 2008. – 59 с.
7. Населення Львівської області. Демографічний щорічник 2008 / Головне управління статистики у Львівській області – Львів, 2009. – 117 с.

8. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей позбавлених батьківського піклування / [Волинець Л. С., Комарова О. Г., Антонова-Турченко О. Г., Іванова І. Б., Пеша І. В.]; Укр. Ін-т соц. дослідж. – К.: Видавництво, 1998. – 120 с.

Ольга ПОТОПАХІНА

**ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ,
ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ**

Охорона дитинства в Україні є стратегічним загальнонаціональним пріоритетом. Ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини, Україна взяла на себе зобов'язання, що складаються з чотирьох основних принципів: першочерговість інтересів дитини; забезпечення повноцінного життя; залучення до життя спільноти; відсутність дискримінації.

В усіх країнах світу існує така категорія населення, яка потребує особливої уваги, – це діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. В нашій країні складне соціально-економічне становище значної кількості населення, послаблення виховної функції сім'ї загострили проблеми дитячої бездоглядності й безпритульності. В умовах девальвації моральних цінностей, різкого зниження життєвого рівня населення збільшується кількість бездоглядних, безпритульних дітей.

Сирітство – соціальне явище, виникнення якого обумовлено наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли чи загинули, а також дітей, які залишились без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів на відсутність відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти.

У нових соціально-економічних умовах проблеми захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не тільки не втратили своєї актуальності, а й набули особливої гостроти. Понад 80 тис. сімей з різних причин не виконують виховні функції щодо власних дітей. Зберігається тенденція до зростання кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Нині в Україні понад 115 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. На профілактичному обліку служб у справах дітей перебуває майже 150 тис. дітей, які бродяжать та жебракують. Щорічно в притулках перебуває від 25 до 30 тис. дітей.

Майже 20 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, потребують влаштування. В Україні лише кожна десята дитина, яка перебуває під опікою держави, дійсно не має рідних. Інші – так звані «соціальні сироти», яких дедалі стає більше.

Згідно із ст. 52 Конституції України утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Державна політика у сфері забезпечення рівних умов освіти, виховання та всебічного розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за останні два роки дала певні позитивні результати. Зокрема, вдалося зупинити негативні тенденції зменшення кількості усиновлених дітей, що мали місце у 2000-2005 рр., і збільшити кількість дітей, яких взяли на виховання до прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу.

Правовою основою реалізації положень ст. 52 Конституції України є національне законодавство про соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що регулює відносини із надання матеріальної, соціальної та правової допомоги зазначеній

категорії дітей та осіб з їх числа.

Важливе значення для реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей має розробка якісно нових державних програм і концепцій. В останні роки затверджено програмні документи, які покликані сприяти ефективному соціально-правовому захисту дітей, розвитку сімейних форм їх влаштування, створенню дитячих містечок, що дасть змогу радикально скоротити кількість безпритульних і бездоглядних дітей, запобігти соціальному сирітству.

Постановою Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006 року № 623 затверджено Державну програму подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2010 роки [1], розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006 року № 259-р. схвалено Концепцію Державної програми «Підтримка сім'ї у 2006-2010 роках» [2], а розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006 року № 263-р схвалено Концепцію Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [3].

Зокрема, Державна програма подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2010 роки» затверджена з метою соціального-правового захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Завдання Державної програми спрямоване на захист прав дітей і насамперед полягає у збереженні для дитини сімейних умов життя. Програма містить понад 20 заходів – від внесення змін і доповнень до нормативно-правових актів щодо врегулювання нових підходів у справі захисту дітей та запобігання бездоглядності серед них до впровадження сучасних форм і методів подолання дитячої безпритульності і бездоглядності. Важливим стане проведення системних змін у діяльності органів опіки та піклування з метою своєчасного виявлення дітей, які потребують державної допомоги, догляду й утримання, а також соціально-правового захисту. Одні з головні завдань – створення єдиного електронного банку даних про сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, за яке відповідає новоутворений Департамент з питань усиновлення та захисту прав дітей Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту; запровадження ефективних форм і методів роботи з дітьми, які перебувають в закладах соціального захисту; завершення роботи з формування мережі закладів соціального захисту дітей та удосконалення їх діяльності тощо.

Програмою передбачено надання комплексної допомоги сім'ям з дітьми, зокрема сприяння працевлаштуванню батьків, отриманню державної допомоги. Заплановано також здобуття повної загальної середньої освіти дітьми, які не навчалися тривалий час, максимальне спрощення процедури влаштування безпритульних дітей до державних інтернатних закладів, дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей і запровадження моніторингу дитячої безпритульності і бездоглядності. Планується підвищити ефективність роботи позашкільних навчальних закладів за місцем проживання дітей, залучення до занять в гуртках, спортивних секціях дітей з малозабезпечених і неблагополучних дітей; розробити соціальні стандарти організації та функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, державної системи підготовки прийомних батьків, батьків-вихователів, а також нормативно-правові акти з питань функціонування соціально-реабілітаційних центрів – дитячих містечок.

Однак чимало питань залишаються невирішеними. Насамперед, це стосується необхідності формування цілісної та ефективної державної системи захисту дитинства. Головні причини, через які чимало проблем залишаються нерозв'язаними, полягають у нестабільності у державі, недостатньому фінансуванні державних програм, безсистемності їх реалізації. Низькою залишається ефективність реалізації Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2010 роки.

З метою посилення уваги суспільства до проблем дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, захисту їх прав і законних інтересів, створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї Указом Президента від 11 грудня 2007 року 2008 рік оголошено в Україні Роком підтримки національного усиновлення та інших форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. В Указі Президента України «Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей» від 5 травня 2008 року визначені основні напрямки державної політики у сфері охорони дитинства, захисту прав та законних інтересів дітей, у тому числі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які

потребують особливої уваги з боку держави.

Аналіз правозастосовчої практики свідчить про необхідність удосконалення законодавства про соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Основні причини неефективності окремих правових норм – відсутність механізму реалізації, декларативність, невідповідність бюджетним параметрам.

Чинне законодавство про соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є перенасиченим, заплутаним та складним, містить термінологічні неузгодженості. Крім базового законодавчого акту, а саме Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 року, заходи соціального захисту зазначеної категорії дітей та осіб з їх числа передбачені іншими законами та численними підзаконними нормативно-правовими актами.

До прийняття Закону основним нормативно-правовим актом про систему заходів соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, була постанова Кабінету Міністрів України «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту і матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» від 5 квітня 1994 року, яка зберігає чинність на цей час. Видається доцільним внести відповідні доповнення до Закону і визнати такою, що втратила чинність постанову Кабінету Міністрів України від 5 квітня 1994 року. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» має бути дійсно базовим законодавчим актом, який передбачає систему заходів соціального захисту цієї категорії дітей та осіб з їх числа, положення б якого конкретизувалися у підзаконних нормативно-правових актах.

Видається доцільним змінити назву Закону та іменувати його Законом України «Про соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа». Законом України від 5 жовтня 2006 року до Закону був запроваджений новий термін «особи із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», проте у назві Закону це не знайшло відображення. Невизначеною за змістом залишається категорія «організаційно-правові умови», оскільки у самому тексті Закону відсутнє визначення даного поняття, до речі, досить дискусійного, про що неодноразово згадували представники науки різних галузей права.

У ст. 1 Закону міститься досить широкий перелік термінів та їх визначень, однак чимало термінів, які застосовуються у змісті, залишаються не визначеними, зокрема, такі як «соціальна адаптація» (ст. 17), «медичне обслуговування» (ст. 34) та деякі інші.

Правові норми у Законі викладені безсистемно, оскільки він не є структурованим. Закон є досить об'ємним, однак 40 статей не розподілені по відповідних розділах, що ускладнює його розуміння і тлумачення. Відсутність розділів у структурі Закону не дає можливості чітко визначити, зокрема, такі важливі категорії як форми і види соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Деякі правові норми, що містяться у Законі, не супроводжуються механізмом реалізації, що робить їх декларативними і перешкоджає втіленню у життя.

Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є додатковим соціальним захистом, сутність якого полягає у встановленні на законодавчому рівні додаткових заходів соціального захисту з боку держави (на додаток до загальних умов захисту дітей) цієї категорії дітей та осіб з їх числа, у встановленні додаткових гарантій та наданні додаткових пільг щодо працевлаштування, набуття освіти, медичного обслуговування, забезпечення житлом, а також отримання непрямих соціальних послуг.

Матеріальне забезпечення дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа видається можливим визначити як грошові виплати і натуральну допомогу за рахунок бюджетних коштів або інших джерел на рівні, не нижчому за встановлений прожитковий мінімум для дітей відповідного віку. У цей час призначення і виплата зазначеної допомоги регламентується різними законами та підзаконними нормативно-правовими актами. Відрізняються розміри та терміни виплати допомоги, вона призначається і виплачується різними органами, що спричиняє певні незручності.

Законодавство про державну соціальну допомогу на дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування, потребує систематизації у формі консолідації. Видається доцільним об'єднати норми щодо призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в окремому розділі Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», в який включити норми про право на допомогу, підстави її призначення, розмір і терміни виплати. В єдиному підзаконному акті слід чітко передбачити порядок призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Доцільність цього пояснюється також тим, що з 1 січня 2009 року всі діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, отримуватимуть належну їм державну соціальну допомогу незалежно від форм виховання.

Серед позитивних результатів експерименту з призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за принципом «гроші ходять за дитиною» є активізація роботи щодо встановлення статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування. Набуття такого статусу дозволяє дитині отримувати державну допомогу в розмірі двох прожиткових мінімумів. Водночас на практиці викликає занепокоєння тривалий термін встановлення статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування. Так, у 2007 році у судах Одеської області до 6 місяців з початку впровадження перебувало 122 справи про позбавлення батьківських справ і 13 – про визнання батьків безвісно відсутніми або померлими; більше 6 місяців – 23 справи.

У зв'язку з тим не слід розглядати тільки як негативний момент зростання чисельності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, оскільки це пов'язано із роботою щодо надання відповідного статусу. В Україні порівняно з 2006 роком кількість дітей з таким статусом збільшилися майже на 5 тисяч. Проте, справа, на щастя, не тільки в тому, що безвідповідальні батьки все дедалі відмовляються від дітей. Збільшені цифри – результат ефективної роботи органів, відповідальних за реєстрацію і надання статусу дитини-сироти дітям, які раніше цього статусу не мали, а відтак були позбавлені соціального захисту.

Потребує вдосконалення механізм фінансування програми «гроші ходять за дитиною». Необхідно включити в експеримент дітей, які виховуються в інтернатах, доопрацювати механізм призначення державної соціальної допомоги за місцем проживання дитини-сироти, порядок нарахування належних дитині коштів на бюджет інтернатного закладу та їх вилучення в разі зміни дитиною форми влаштування. На практиці гострими проблемами залишаються не врахування вікових обмежень одержувачів соціальної допомоги, не однаковий розподіл фінансових коштів.

З метою реалізації положень Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» про пріоритети форм влаштування зазначеної категорії дітей, необхідно акцентувати увагу на створенні дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей. В Україні на кінець 2007 року функціонувало 300 дитячих будинки сімейного типу та виховувалося в них 1960 вихованців. Втім, у 2007 році у 65 адміністративно-територіальних одиницях України не було створено жодної прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу.

Система закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зазнає істотних змін. Реформування системи закладів передбачається проводити з урахуванням місця походження та місця проживання дітей. Передбачається утворення малокомплектних закладів, вихованцями яких є діти, що народилися в місцевості, де розташовані такі заклади. Діти, що виховуються в малокомплектних закладах, будуть навчатися у середніх загальноосвітніх школах, підтримувати стосунки з батьками та іншими родичами. Водночас необхідно забезпечити суворий державний контроль за притулками, які останнім часом відкриваються різноманітними благодійними фондами та релігійними організаціями.

З метою удосконалення медичного обслуговування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, необхідно вирішити такі першочергові завдання: реформувати систему медико-соціальної допомоги дітям-сиротам, впроваджувати сімейні форми виховання дітей; відпрацювати моделі закладу для дітей, які мають тяжкі хронічні захворювання, у будинках дитини

до 6-7 річного віку; покращити матеріально-технічний стан будинків дитини, дитячих будинків і шкіл-інтернатів; підвищувати рівень кваліфікації медичних працівників, які працюють у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема обізнаності працівників будинків щодо сучасних поглядів на проблеми ранньої медико-соціальної реабілітації, організації профілактичних заходів та своєчасного лікування; забезпечувати необхідну медичну допомогу дітям у таких закладах; акцентувати увагу на роботі з організації лікувально-профілактичними закладами регіонів України диспансерних оглядів, медичної реабілітації, лікування дітей-сиріт як тих, що виховуються в інтернатних закладах, так і тих, які виховуються в сім'ях; забезпечувати дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, медичною допомогою у повному обсязі в лікувально-профілактичній мережі регіонів і клініках профільних науково-дослідних інститутів; у подальшому впроваджувати досвід утримання дітей у будинках дитини сімейного типу та із застосуванням інших форм сімейного виховання дітей.

Видається доцільним запровадження спеціальних експертних медичних комісій для огляду дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і забезпечення подання комісіями відповідних відомостей для внесення до Єдиного електронного банку даних дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, громадян, які бажають взяти їх на виховання.

В Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» необхідно передбачити механізм працевлаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, а також встановити обов'язок роботодавця працевлаштувати зазначену категорію дітей у межах встановленої квоти робочих місць. Пропонується закріпити у ст. 23 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» обов'язок роботодавця працевлаштувати дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа на заброньовані робочі місця за направленням державної служби зайнятості та про прийняте рішення у триденний термін повідомити центр зайнятості.

У чинному законодавстві необхідно встановити конкретні міри відповідальності органів праці та соціальної політики і керівника закладу, де перебувала дитина, за невиконання обов'язку працевлаштувати вихованців закладів для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа.

Необхідно привести акти законодавства про зайнятість населення у відповідність з Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Зокрема, необхідно внести зміни: до ст. 5 Закону України «Про зайнятість населення», в якій йдеться про дітей (сиріт), які залишилися без піклування батьків; до п. 3 Положення про порядок бронювання на підприємствах, в організаціях і установах робочих місць для працевлаштування громадян, які потребують соціального захисту, і узгодити коло осіб, визначених у даному пункті, з особами, передбаченими ст. 23 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».

Для поліпшення роботи щодо працевлаштування на заброньовані робочі місця необхідно продовжувати практику в напрямку диференційованого бронювання робочих місць за конкретними робітничими професіями на визначених підприємствах для окремих категорій соціально-незахищених громадян, зокрема, для молоді, якій надається перше робоче місце, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Чинний Перелік професій та спеціальностей, за якими роботодавцям може надаватися дотація для забезпечення молоді першим робочим місцем, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 березня 2008 р. № 223, включає виключно робітничі професії та спеціальності й потребує розширення.

Необхідно передбачити надання податкових пільг та компенсаційних виплат роботодавцям, які приймають на роботу дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа.

Особливу увагу слід приділити залученню зазначеної категорії дітей та осіб з їх числа до оплачуваних громадських робіт. Це питання потрібно вирішувати постійно при взаємодії місцевих

органів виконавчої влади та Державної служби зайнятості шляхом визначення переліку тимчасових та громадських оплачуваних робіт, які можуть виконувати діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, та особи з їх числа. Необхідно створити спеціальні фонди для фінансування громадських робіт на об'єктах комунальної власності на основі залучення коштів підприємств та бюджетів різних рівнів.

З метою посилення гарантій у сфері праці для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, пропонується доповнити ст. 23 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» новою частиною 5 наступного змісту: «Державна служба зайнятості при зверненні дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, у віці від 14 до 18 років здійснює профорієнтаційну роботу із зазначеними особами і забезпечує діагностику їх професійної придатності з урахуванням стану здоров'я».

Необхідно внести зміни до ст. 43 «Соціальний захист дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків» Закону України «Про професійно-технічну освіту», в якій передбачити право зазначеної категорії дітей на зарахування до професійно-технічних навчальних закладів при позитивних результатах вступних випробувань поза конкурсом. Для посилення гарантій права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на отримання освіти видається доцільним передбачити бронювання місць при прийомі їх до професійно-технічних і вищих навчальних закладів. З метою забезпечення більш широкого доступу до освіти, зокрема вищої, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, Міністерству освіти і науки України при формуванні держзамовлення на наступний навчальний рік слід враховувати особливий статус таких дітей.

Необхідно забезпечити повне внесення і своєчасне поновлення інформації в Єдиному електронному банку даних дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і громадян, які бажають взяти їх на виховання, що дозволить реалізувати за умови належного фінансування заходи соціального захисту, передбачені законодавством.

Для посилення соціального і правового захисту дітей-сиріт потрібно удосконалити і прискореними темпами впроваджувати різні форми соціального діалогу, залучати підприємства, організації різних форм власності до матеріальної підтримки дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, які знаходяться у складних життєвих обставинах, а також стимулювати їх роботу із зазначеною категорією осіб шляхом надання певних пільг та компенсацій.

Необхідно сформувати в Україні цілісну та ефективну державну систему захисту дитинства. У цей час проблемами дитинства займаються дев'ять міністерств. Враховуючи міжнародний досвід, для посилення механізму захисту прав дітей, у тому числі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, потрібно заснувати в Україні інститут Уповноваженого з прав дитини і покласти на останнього функції із координації роботи органів соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Міжнародна практика демонструє різні форми функціонування такого органу як Уповноважений орган у сфері захисту прав дітей, який ефективно діє у 25 країнах Європи, в тому числі й у країнах СНД. У деяких державах це дитячий омбудсмен, в інших – Уповноважений Президента з прав дитини. У деяких країнах (наприклад, Киргизькій Республіці) один із заступників Уповноваженого з прав людини призначений з прав дитини, його статус визначено на законодавчому рівні. 22 вересня 2007 року Комітет ООН рекомендував Україні запровадити інститут омбудсмена з прав дитини або спеціальний підрозділ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державна програма подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2010 роки: Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006 року № 623 //Офіційний вісник України. – 2006. – № 20. – Ст. 1443.
2. Концепція Державної програми «Підтримка сім'ї у 2006-2010 роках»: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.05.06 № 259-р //Офіційний вісник України. – 2006. – № 20. – Ст. 1487.

3. Концепція Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006 р. № 263-р //Офіційний вісник України. – 2006. – № 20. – Ст. 1488.

Тарас ГУРЕЙ

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Проблема роботи з дітьми трудових мігрантів вимагає перегляду усталених у ній стосунків і стереотипів: батьки є – і водночас вони відсутні, що утруднює вплив на дитину, заважає застосувати єдині вимоги до неї і співпрацювати з сім'єю в інтересах і на захист дитини, вимагає уваги до дитини, її потреб та проблем під час навчання та поза навчальний час, турботи про її настрій, самопочуття, самооцінку, наміри. Особливої уваги вимагає дитина трудових мігрантів щодо формування в неї позитивної моделі сімейного життя, виховання, профорієнтації, громадянського, трудового і морального виховання, оскільки приклад батьків відсутній. Робота з такими дітьми не вкладається сьогодні в жодну соціальну технологію та модель. Є кілька причин цього.

Першою проблемою є завуальованість самої проблеми. Відсутність батьків часто не афішується або вперто приховується від оточення. Інформацію «засекречено» на рівні класних керівників, які не завжди вчасно і фахово можуть зреагувати на певні відхилення у поведінці.

Важливим також у негативному аспекті є і цей факт, що суспільство поки що не вбачає негативу у трудовій міграції.

За результатами соціологічних досліджень, які проводив Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна», респонденти, які висловились однозначно позитивно за трудову міграцію переважають над негатівістами.

Другою важливою проблемою трудової міграції є зміна соціального середовища дитини, її звичок та цінностей. З виїздом батьків на заробітки за кордон змінюється соціальне оточення дитини. Як показала практика, до від'їзду батьків для дитини було найважливішим становище батьків у суспільстві, місце проживання сім'ї, навчання у престижній школі, висока успішність у навчанні. Після від'їзду батьків система ціннісних орієнтацій дитини змінюється: стають більш важливими модний одяг та манера модно одягатися, можливість та вміння «красиво жити», поїздки за кордон до батьків.

У багатьох випадках прагнення «красивого життя» приводить до **третьої проблеми** – проблеми із законом.

Діти, батьки яких виїхали за кордон на роботу, ризикують бути втягнуті у злочинні дії, а також можуть зазнати жорстокого поводження з боку оточення. Діапазон протиправних дій надзвичайно великий: від прогулювання уроків, погіршення успішності, скоєння дрібних правопорушень (хуліганство, бійки, агресивна поведінка, пошкодження шкільного інвентарю), порушення громадського порядку, вимагання грошей у них – до зловживання алкоголем, споживання (розповсюдження) наркотичних засобів та скоєння злочинів (крадіжок, грабежів, розбоїв) через попадання в «погану компанію». І, як наслідок, у зв'язку із відсутністю інформації на ранніх етапах девіації, діти такої категорії опиняються на лаві підсудних.

Четвертою проблемою дітей заробітчан є юридична беззахисність.

Конституція України проголошує, що батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття (ст. 51). Серед основних обов'язків батьків щодо виховання та розвитку дитини можна зазначити: зобов'язання піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток... (ст. 150 Сімейного кодексу). Передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї. Здійснення батьками своїх прав та виконання обов'язків мають ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності. Відмова батьків від

дитини є неправозгідною, суперечить моральним засадам суспільства, ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків є підставою для покладення на них відповідальності, яка передбачення чинним законодавством.

Статтею 154 Сімейного кодексу України передбачені права батьків на захист їх дітей. Зокрема, батьки мають право на самозахист своєї дитини. Батьки мають право звертатись до суду, органів державної влади та місцевого самоврядування, недержавних організацій за захистом прав та законних інтересів дитини, як їх законні представники без спеціальних на те повноважень. У ст. 242 Цивільного кодексу України чітко вказано, що тільки батьки (усиновлювачі) є законними представниками своїх малолітніх та неповнолітніх дітей. Про це йдеться і у ст. 39 Цивільного процесуального кодексу України, де прописано, що права, свободи та інтереси малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років захищають у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені чинним законодавством. Права, свободи та інтереси неповнолітніх осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років захищають у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом. Статтею 182 Цивільного процесуального кодексу передбачено, що допит малолітніх свідків і, за розсудом суду, неповнолітніх свідків проводиться в присутності педагога або батьків, усиновителів, опікунів, піклувальників, якщо вони не заінтересовані у справі.

Виходячи із вищевикладеного, можна зробити висновок: права та законні інтереси дітей можуть бути захищені у суді лише їх батьками. Пов'язуючи ці норми права з проблемами дітей трудових мігрантів, можна стверджувати, що у разі виникнення ситуації порушення прав малолітньої дитини, чії батьки знаходяться за кордоном на заробітках, та необхідності захисту і відновлення цих порушених прав у суді, виникає проблема з представництвом та захистом такої дитини у суді. Оскільки батьків немає поруч і вони не в змозі негайно здійснювати дії для захисту своєї дитини.

Такої ситуації можна уникнути за умови, що від'їжджаючи за кордон, батьки офіційно уповноважать іншу особу на представництво та захист їх дитини як у суді, так і в інших інстанціях.

Отже, перед тим як від'їжджати за кордон батьки мусять передбачити юридичні проблеми, що можуть виникнути у дитини, та попередити особу, яка буде здійснювати тимчасовий нагляд за дитиною, про можливість їх виникнення та необхідності вчасного усунення.

Наталія ТИХОНОВА

ПРОБЛЕМА ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО ЯК ЇЇ НАСЛІДОК

В умовах євроінтеграції, глобалізації, соціально-економічної та політичної кризи трудова міграція набирає обертів.

Підвищення рівня життя в Європі, наявність гендерних перекосів у суспільстві є причиною потреби низькокваліфікованих працівників – наших співвітчизників, які за символічну плату готові виховувати чужих дітей, виконувати хатню роботу, доглядати хворих, працювати на будівництві, в сільському господарстві тощо.

До того ж нерівномірність розвитку регіонів (східний та західний) стимулює міграцію, і це впливає на напрямки міграційних потоків, країни транзиту та призначення мігрантів (Західна Європа, Росія).

Згідно даних вибіркового обстеження з проблем трудової міграції, проведеного Держкомстатом, Українським центром соціальних реформ за підтримки фонду Арсенія Яценюка «Open Ukraine», Представництвом Міжнародної організації з міграції в Україні, Представництвом Міжнародного банку реконструкції, результати якого були оприлюднені на круглому столі «Українська трудова міграція: реалії, виклики та відповіді» 16 грудня 2008 року в м.Києві:

- трудова міграція більше поширена серед чоловіків (дві третини від загальної кількості мігрантів) – потреба утримувати родину (діти, дружина, батьки);

- кількість громадян, які впродовж останніх трьох з половиною років хоча б один раз виїжджали за кордон, склала майже 1,5 млн. або 5,1 % населення працездатного віку:
 - 41,6 % складає молодь у віці 20-34 років;
 - 44,5 % – особи у віці 35-49 років.

Нерегульована трудова міграція є причиною появи проблеми торгівлі людьми. Нелегальний виїзд та нелегальне працевлаштування за кордоном майже завжди спричиняє ситуацію торгівлі людьми.

За даними МОМ у 2005 році 232 особи, що постраждали від трудової експлуатації, отримали реінтеграційну допомогу. У 2006 році – 320 осіб, у 2007 році – 500 осіб, у 2008 – 388 осіб. Звичайно, що не всі постраждали ідентифікуються та отримують допомогу.

Занепад інституту родини, проблема старіння Європи породжують цілу низку соціально-економічних проблем в країнах-постачальниках трудових мігрантів. Так, у вказаних категорій мігрантів репродуктивного віку є діти, про яких треба піклуватися. Таким чином, виховання в родині заробітчан однобічне: нівелюються цінності, розлучаються батьки або поведуть себе асоціально, подаючи поганий приклад дітям. Навіть якщо батьки не розлучаються, то ведуть мігрантський спосіб життя, прищеплюють його і своїм дітям. А такий спосіб не є нормою для виховання дітей, така родина не є повноцінним прикладом для наслідування.

Складною сімейною проблемою, яка переростає у соціальну, є виховання дітей мігрантів, залишених в Україні, особливо у випадках тривалої відсутності обох батьків. Як наслідок, Україна стикається з новим видом соціального сирітства, необхідністю брати під державну опіку частину дітей мігрантів. У такій ситуації треба скерувати шкільну та позашкільну освіту, роботу соціальних закладів на вирішення даної проблеми.

Важливим є досвід центрів зайнятості – профорієнтація з елементами попередження та протидії торгівлі людьми. Досвід шкіл теж ефективний – факультативи з протидії та попередження торгівлі людьми. Позашкільні заклади спеціалізуються на всебічному вихованні особистості, щоб згладити диспропорції від виховання у неповній родині. Актуальною є робота психологів у школі та позашкільних закладах. Правоохоронні органи займаються профілактикою правопорушень серед вразливих груп (соціальних сиріт). Заклади охорони здоров'я та соціальні структури працюють для профілактики шкідливих звичок (наркоманії, алкоголізму, тютюнопаління), хвороб, що передаються статевим шляхом, ВІЛ/СНІД, пропаганди здорового способу життя. Неурядові організації займаються реінтеграцією не тільки постраждалих батьків, але й їхніх дітей.

Проблема сирітства в Україні породжує й іншу проблему. Діти, залишені батьками, які не потрапили до інтернату чи втекли з нього, часто стають жертвами торгівців живим товаром. Їх продають з метою трансплантації органів або з метою сексуальної чи трудової експлуатації. Разом з тим, соціальне сирітство набирає загрозливих масштабів. Діти України сиротіють, маючи живих батьків: щороку близько шести тисяч дітей залишаються без батьківської опіки. При цьому всиновити чи удочерити тих, хто опинився в інтернаті, можуть далеко не всі українські громадяни через низький рівень матеріального забезпечення.

Тому закономірно постає необхідність реформ – пенсійної, соціальної, житлової, освітньої, міграційної, регіональної політики тощо.

Оксана ОНИПЧЕНКО

СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЯВИЩЕ СЕРЕД ДІТЕЙ ТРУДОВИХ ЕМІГРАНТІВ

Перший та найважливіший чинник соціалізації дитини – сім'я. Саме від неї залежить майбутнє суспільства та країни. Сім'я – це потужне джерело соціального, економічного,

культурного та духовного розвитку суспільства. Але через нестабільність в політичній та економічній сфері України за останні 7 років кількість робочих місць зменшилась, тому частина батьків вимушена шукати роботу за кордоном.

Вагомим чинником численної трудової міграції батьків є розв'язання матеріальних питань родини, що призводить до складних наслідків у розвитку дітей, які залишаються в Україні.

Трудова міграція населення призводить до проблем соціального сирітства. Вона пов'язана в першу чергу з тим, що батьки змушені виїжджати за кордон на заробітки (жителі західних регіонів – у Португалію, Іспанію, Італію, Чехію, Польщу; жителі східних регіонів – у Росію, Туреччину). За неофіційними даними громадських організацій на заробітках за кордоном постійно перебувають від 1,5 до 7 мільйонів наших громадян [5, с. 45].

Більшість цих людей зайняті на так званій «чорній роботі» (жінки працюють прислугою, продавцями, чоловіки – на будівництві, сільськогосподарчих роботах), в жахливих умовах, без соціальної страховки, не маючи можливості культурно розвиватися. До того ж, на заробітки дуже часто від'їжджають обидва з батьків. Так, згідно проведеного українським центром «Жіночі перспективи» соціологічного опитування українських трудових мігрантів в Італії, на заробітках в цій країні опинилися представники усіх вікових груп, серед яких – жінки 35-45 років (35 %) з яких абсолютна більшість (87 %) залишили вдома дітей. Крім того, за останнє десятиріччя збільшився термін міграції, якщо перша міграція початку 90-х років продовжувалась від 1 до 6 місяців, то теперішня – в середньому 1,5 – 2 роки й більше.

В Україні та Росії дослідженням проблеми сім'ї та соціального сирітства займаються науковці різних напрямів психології, соціології, педагогіки (Антоняк Н., Дукарська Т. А., Левченко К. Б., Пономарьов А. П., Трубавіна І. М., Цушка І. І., Якубова Ю. М. тощо).

Вже давно відомо, що школа, яка «формально» поділила з батьками обов'язки (батьки – виховують, школа – навчає), у такій ситуації не може належним чином виконувати навчання. Діти трудових мігрантів стають бездоглядними, дітьми вулиці. Навіть наявність родичів, які «доглядають» за дітьми під час перебування батьків на заробітках, переважна більшість це – бабусі та дідусі, або сусіди – не покращує цю ситуацію, адже свої основні функції зводить до нагляду за побутом та харчуванням.

Не варто забувати й про психологічну складову. Батьки, які повертаються із заробітків не бачили дітей кілька років, частково забули національні традиції, прониклися «чужою» ментальністю. Як правило, ці люди повертаються психологічно та морально пригніченими, позбавленими почуття власної гідності. Вони не у змозі створити визначене світосприйняття в дитини.

Як зазначають дослідники питання дітей трудових мігрантів Трубавіна І. М., Левченко К. Б., Цушка І. І. з від'їздом батьків за кордон змінюється соціальне оточення дитини, звички та цінності. Так, за свідченням проведеного дослідження, до від'їзду батьків для дитини було найважливішим становище батьків у суспільстві, місце проживання сім'ї, навчання у престижній школі, висока успішність у навчанні дитини. Після від'їзду батьків система цінностей дитини змінюється: стають більш важливими модний одяг та манера модно вдягатися, можливість та вміння «красиво» жити, поїздки дитини за кордон. Щодо успішності навчання, то цьому показнику майже не надається значення. Тому не дивно, що з від'їздом батьків на заробітки у багатьох учнів значно погіршується успішність навчання [6, с. 17].

Досліджуючи проблеми дітей трудових мігрантів, працівники Чернівецького обласного науково-методичного центру практичної психології та соціальної роботи звернули увагу на ймовірність взаємозв'язку виникнення девіантної поведінки підлітків та перебування їхніх батьків за кордоном [5, с. 67].

Як зазначає дослідник Антоняк Н., після від'їзду одного з батьків або обох разом за кордон у дітей часто виникає глибокий депресивний стан, небажання спілкуватися з рідними та друзями, до того ж дитина стає дратівливою, тривожною, агресивною; вона нікому не довіряє, і навколишній світ стає для неї чужим [1, с. 108].

Характеризуючи дитину, яка втратила чи тимчасово розлучена з сім'єю, Р. Паже зазначає, що вона буде шукати ідеал, авторитет, референтну групу, буде сама виконувати функції батьків, як-то:

доглядати за собою, заробляти гроші, просити. Для таких дітей, згідно з А. Холмаком, характерні відхилення в міжособистісних стосунках, навчанні, афективні поведінкові реакції, виконання невідповідних ролей [2, с. 65].

У зв'язку з зазначеними вище проблемами постає необхідність допомоги дітям трудових мігрантів адаптуватися до життя та навчання на період перебування (та після повернення) батьків за кордоном. Оскільки серед взаємодії різних соціальних інститутів на дітей трудових мігрантів найбільш впливовим є школа, тому у загальноосвітньому навчальному закладі повинна проводитися систематична та планомірна робота з цією категорією дітей.

Серед працівників школи, в першу чергу, цією проблемою повинен займатися соціальний педагог. Він має володіти повною інформацією про дітей, батьки яких перебувають за кордоном, відслідковувати їх проблеми та проблеми їх сімей, вести моніторингові дослідження, надавати посильну допомогу, співпрацювати з усіма соціальними інститутами, які впливають на дитину [4, с. 5].

Серед напрямів роботи з дітьми українських трудових мігрантів дослідник Антоняк Н. виділяє такі:

I. Організаційний етап.

1. Формування цілей, завдань роботи.
2. Документальне оформлення сімей, які належать до категорії український трудових мігрантів.
3. Зустрічі з педагогами, які працюють з цією категорією.
4. Зустрічі з батьками, родичами дитини.
5. Зустріч з дитиною, батьки якої перебувають за кордоном.
6. Планування діяльності, підбір методик для виконання поставлених завдань.

II. Діагностичний етап.

1. Діагностика особистості дитини:

- визначення особистісних характеристик дитини (особистісний опитувальник Р. Кеттелла, проєктивна методика «Дім – дерево – людина», визначення ціннісних орієнтацій Рокіча);
- визначення характеру взаємин у сім'ї (проєктивна методика «Малюнок сім'ї», бесіда, методика «Лист незакінчених речень»);
- визначення характеру взаємин у класі (соціометрія).

2. Індивідуальні зустрічі з батьками дитини (попередній анамнез сім'ї). Первинна допомога, активація батьків на позитивне втручання в розвиток дитини.

3. Зустрічі з учителями.

III. Тренінг для дітей, батьки яких перебувають за кордоном.

IV. Консультативно-методична робота.

1. Індивідуальна робота соціального педагога по запиту дитини.
2. Індивідуальна робота з батьками, родиною.

V. Превентивна робота (виступи на батьківських зборах, надання рекомендацій батькам, педагогам, адміністрації школи щодо роботи з дітьми трудових мігрантів) [1, с. 109].

Отже, вивчаючи питання соціального сирітства серед дітей трудових емігрантів та з'ясувавши, які проблеми спричиняє трудова міграція батьків на розвиток особистості дитини, можна зазначити, що у загальноосвітньому навчальному закладі має бути спланована система роботи соціального педагога відповідно до умов навчання у школі та адаптації дитини до життя без батьків; індивідуальний підхід застосовувати для кожного випадку відхилень у поведінці, впроваджувати новітні соціально-педагогічні технології роботи з цією категорією дітей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антоняк Н. Зовнішня трудова міграція батьків як причина соціального сирітства дітей // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2007. – №2.
2. Бех І. Д. Виховання особистості. Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – К., 2003.
3. Кірик Т. Заробітчанські діти // Подільські вісті. – 2005. – №21.
4. Макушенко Т. Італійська українка // Сім днів. – 2005. – №39.

5. Психологічна служба Чернівецької області-2995: стратегії діяльності: Навч.-метод. посібник. – Чернівці, 2005.
6. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: Навч.-метод. посібник / за ред. Левченко К. Б., Трубавіної І. М., Цушка І. І. – К.: ФОП «Купріянова», 2007. – 240 с.

Григорій ПОЛТАР

СОЦІАЛЬНЕ І НАЦІОНАЛЬНЕ СИРІТСТВО ЯК НАСЛІДОК ЕМІГРАЦІЇ

1. 1. Сучасний стан соціально-правового захисту дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування

Слово «сирота» завжди викликає у кожної людини біль, співчуття, увагу, соціальну допомогу, якої вона потребує, так як обездолена безпритульна дитина не має, в порівнянні з іншими дітьми, повноцінного розвитку життя в соціумі. Якщо повернутися на декілька поколінь назад, то там теж були свої проблеми з сирітством, яке виникало через різні соціальні трагедії, тобто голодомор, війну, хвороби та інші непередбачені катаклізми, через що й з'являлися на планеті обездолені незахищені ніким діти.

Промайнуло після того чимало часу. Суспільство живе в третьому тисячолітті. Однак проблема новітньої еміграції дітей-сиріт продовжується і по сей день. Притому це відбувається в мирний час і на тих землях, де є майже все для того, щоб жити, творити і не мати в цьому найболючішому питанні проблем із сирітством. А хто ж скажить мені винен в цьому? Та напевне ж ті, що навмисне створили такі умови для незахищених верств людей, котрі, не знаходячи виходу зі створених для них складних умов залишають своїх рідних діточок напризволяще, щоб хоч якось вижити у цьому божевільному світі. Тож і доводиться їм емігрувати десь за кордон, шукаючи там кращого заробітку, а з тим і залишають вдома своїх дітей на бабусь, дідусів, тіток.

Проте вже давно всім відомо, що жодна дитина не зможе рівноцінно зростати, виховуватися без батьківської опіки, так як не знаходить собі втіху під наглядом чужих людей. Тож, порівнюючи себе з тими дітьми, що живуть з батьками, вона вважає себе неповноцінною, залишеною без материнської ласки. І це в якійсь мірі призводить до того, що вона починає деградувати, тобто вдається до різних негативних нахилів: жебракування, безпритульності, крадіжок, наркоманії, куріння, токсикоманії, котрі й приведуть її на лаву підсудних. Однак суспільство не може зрозуміти головного, що ось ці породжені ними «Республіки ШКІД» обов'язково залишать після себе великий невинуватий слід, який і відіб'ється на соціумі. Та на жаль, наша планета продовжує поповнюватися сучасними дітками-сиротами. А все це відбувається через неправильне виховання нашого суспільства. Тож розбещеність батьків, котрі пиячать, ведучи неправильний спосіб життя; молодих матерів, що безвідповідально кидають своїх новонароджених дітей в родильних будинках; розлучення, бідність, міжнаціональні відносини й поповнюють армію сиріт, котрі знаходяться під опікою вже не батьків, а держави. Хоч та вже давно відвернулася від проблем ось цих беззахисних дітей, людей, збагачуючись та будуючи в українській державі незрозумілий нікому якийсь дикий капіталізм.

Отже, так склалося, що й мене звела доля з ось цими обездоленими діточками, котрих і виховую майже двадцять два роки. Спочатку мав справу з учнями СПТУ, пізніше з учнями середньої школи в УПК. І тільки з 1991 року почав працювати в школі-інтернаті, яку з 2000 року перепрофілювали на санаторну школу-інтернат для дітей з психоневрологічними захворюваннями. Лікується і навчається в нашому інтернаті різний контингент дітей в кількості 240 осіб з першого до дев'ятого класу, що обслуговуються шкільним та медичним персоналом вчителів, вихователів, психіатрів, психологів, логопедів, масажистів, медсестер, техпрацівників, кухарів. Проте для сьогодення цього мало. І найболючіше питання щодо наших вихованців – це чим їх заохотити.

Тож кому, як не мені вихователю, знати чим переймаються та як проводять своє дозвілля наші вихованці, від котрих можна частенько почути таку болючу фразу, що мовляв їм нічим тут займатися та живуть вони, немов у дитячій колонії. І дійсно тренажерний зал замість того, щоб в них дитина укріпляла своє здоров'я, перетворений на склад. У спортивному залі їм також робити нічого, бо спортінвентар повністю втратив свою придатність, а купити новий – нема коштів. Телебачення, комп'ютери теж не працюють. Що ж до гуртків, де діти могли б зайняти себе цікавою справою існують тільки на папері. Навіть фортепіано на даний час чомусь втратило свою актуальність, що я вважаю неправильним. Однак тепер вчитель музики пропагує хворим дітям фонограму, від якої вони швидко стомлюються, а головне – творчо не розвиваються. Неякісна їжа в їдальні переводиться на помий, бо діти від неї повністю відмовляються. І це відбувається не тільки в нас, а в кожній школі на Харківщині. Зате дуже влаштовує всіх безсоромних керівників, що відповідають за свої навчальні заклади. Хоча кожного року в школах, інтернатах, дитячих домах, дитячих садках відбуваються фронтальні перевірки КРУ, проте на всі порушення вони навмисне затуляють очі. Шкільна програма повністю недосконала, дуже складна і напевне створена не для дітей, а для професорів, бо не кожна дитина може її засвоїти. Багато вчителів повністю не відповідають параметрам, щоб викладати та виховувати наше підростаюче покоління. Тож, вбачаючи для себе таке нецікаве навчання, діти просто навмисне не хочуть відвідувати школу, а з тим і шукають собі інше заняття, вживаючи надмірно пиво, психотропні пігулки, а також відвідують комп'ютерні зали, від котрих і стають залежними, не кажучи вже про крадіжки грошей у сім'ї, щоб задовольнити усім цим свою душу.

1. 2. Альтернативні форми виховання дітей-сиріт

Пам'ятаю 1991 рік, коли я розпочав працювати в цій школі. Побачивши на власні очі, як тиняються діти без діла, мені довелося запропонувати їм цікаву справу. А з часом вже вони гарно грали на балалайках, гітарах, домрах, фортепіано та ударних інструментах, співали народні українські, російські пісні. І це їм завжди подобалося. Однак для цього потрібні були деякі кошти, щоб придбати струни, медіатори, відремонтувати ці інструменти. Та коли я звернувся за допомогою до нашого керівника школи, щоб вона надала мені право вести півставки гурткової роботи, то на це, бач, у неї не знайшлося грошей. Тож я й вирішую це питання самотужки і по сей день. Хоча певен, що гроші є, але використовуються вони не за призначенням.

В нашому інтернаті навчаються сироти, інваліди, напівсироти та інші обездолені діти, за котрих відповідають опікуни, які навмисне не хочуть оформляти дитину до сирітського будинку, так як їм це не вигідно, бо отримують на цих дітей від держави соціальну допомогу. Проте ці пільги використовуються не за призначенням, а просто нахабно пропиваються тими ділками, які ніде не працюють. А потрібно, на мою думку, ці кошти накопичувати в державному банку, щоб у майбутньому сироти використали їх у своїх особистих цілях. Хоча все основне навантаження повністю перекладається на плечі вчителів, вихователів із вищою освітою, зі стажем двадцять п'ять років, які з ранку до вечора працюють за мізерну ставку – 1370 гривень. І це наше міністерство освіти вважає нормою.

Яку ж альтернативу іще можна протиставити тим негативним явищам, що відбуваються в інтернатах, сирітських домах, спецпритулках.

- Потрібно зменшити навчальне навантаження для дітей, особливо це стосується самопідготовок і уроків, які слід вчити на уроках, як це пропагується в інших цивілізованих країнах, де дитина не забуває собі памороки перед сном правилами, математичними завданнями і тому подібним, а в більшості відпочиває, займається спортом, різними іграми, щоб наступного дня від неї можна було отримати хороший результат.

- Заборонити мобільні телефони в школі, що просякнуті різним сміттям, тобто приколами та брутальними словами, які відверто розбещують їх під час навчання.

- Створити всі умови для того, щоб дитина могла фізично працювати на присадибній ділянці, як було колись, а з тим знала як ростуть овочеві, фруктові. Тож і потрібно залучати дітей до громадських робіт, можливо через службу зайнятості, тобто допомагати сільськогосподарським

підприємствам зі збором врожаю та іншим, а цим і заробляти необхідні кошти для потреб інтернату і своїх особистих.

- Виділяти державні кошти на те, щоб знову запрацювали майстерні, гуртки роботи, а в спортивних залах діти оздоровлювалися.

- Створити терміново державною незалежних комісію, котра могла б взяти під контроль ті кошти, що виділяються державою та спонсорами керівникам навчальних закладів, які використовуються не за призначенням.

- Залучати дітей до духовного патріотичного виховання з метою любові до своєї рідної землі, Батьківщини. А з тим застосовувати справжні духовні цінності, якими гордилися наші предки, тобто співати українські пісні, грати на народних музичних інструментах, вивчати народний фольклор, про що я і написав у своєму творі «Терпкий кетяг калини», де увійшли народні звичаї, приповідки, обряди, який вам і пропоную.

Інна САБАДОШ

ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ «ВЕСТА» В НАПРЯМІ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ НЕВРЕГУЛЬОВАНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Закарпатська громадська жіноча організація «Веста» створена у серпні 2001 р за ініціативою та при підтримці Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна». Мета організації: надання допомоги та підтримки соціально неадаптованим групам населення, спираючись на принципи анонімності та конфіденційності; пропаганда здорового способу життя; впровадження нових методів та підходів профілактики негативних явищ у суспільстві.

Основним та пріоритетним напрямом роботи організації є попередження проблеми торгівлі людьми в Закарпатській області та здійснення комплексної превентивної роботи у напрямі протидії нелегальній трудовій міграції. В організації є великий досвід роботи цих напрямів діяльності.

Наша організація входить в створену МОМ мережу НУО, які працюють у галузі боротьби з торгівлею людьми. Тільки за період з 2001 року по 2005 року за телефоном «гарячої» лінії, яку підтримувала ОБСЄ, було надано близько 4 тисячі консультацій з різних питань щодо виїзду українських громадян за кордон.

Також організація реалізувала проект Міжнародною організацією міграції «Мобілізація зусиль державних та громадських організацій у протидії торгівлі людьми в Закарпатській області» у 2006-2007 роках. Проект був розрахований на професійну підготовку працівників служб у справах дітей та представників дільничних інспекторів міліції для роботи з підлітками групи ризику в Закарпатській області. В результаті проведення тренінгових занять було підготовлено 90 держслужбовців (спеціалісти служби у справах дітей) та 12 дільничних інспекторів міліції з різних районів Закарпатської області для проведення просвітницької роботи з питань запобігання торгівлі людьми в навчальних закладах області та серед місцевого населення.

На сьогоднішній день організація виконує проект «Центр Консультування Мігрантів в Закарпатській області» (ЦКМ) за підтримки Міжнародного благодійного фонду «Open Ukraine».

Нестабільна економічна ситуація як в Україні, так і на Закарпатті змушує молодь та дорослих виїжджати за кордон у пошуках заробітку. Критичність ситуації в тому, що молоді люди їхні батьки не бачать перспектив для життя та самореалізації в українському суспільстві. Вища освіта не стає запорукою нормального забезпеченого життя. Виїзд за кордон розглядається як умова не тільки вирішення тимчасових фінансових проблем, але і як стратегія життєвого шляху для молодого покоління. Більшість наших громадян не володіють мовою країни, в якій опинились, тому їхнє спілкування обмежене, а незнання своїх прав і свобод ставить у повну залежність. Крім того, не знаючи про легальні вимоги щодо мігрантів, про реалії працевлаштування і отримання робочої

візи, наші громадяни часто стають жертвами шахраїв, реагуючи на оголошення з пропозиціями нереальних заробітків або фальшивих віз.

Для Закарпатської області проблема міграції є дуже актуальна. За даними Обласної служби зайнятості у 2007 році на заробітки виїхало більше 100 000 працездатного населення. В області дуже поширений виїзд на сезонні роботи за кордон. Закарпатська область – це транзитна область, яка межує з Угорщиною, Словаччиною, Польщею та Румунією, і тому питання, пов'язані з виїздом громадян, є дуже поширеними для регіону. Міграційні процеси створюють для жителів як хороші можливості, так і викликають багато проблем.

Однією з таких проблем є безперешкодне та своєчасне отримання достовірної, нової, повної інформації щодо легальних шляхів працевлаштування за кордоном, своїх прав та можливостей, інформації щодо організацій, які можуть допомогти за кордоном, консультацій юридичного та соціального характеру для громадян області. Для того, щоб наші громадяни не потрапляли в кризові ситуації, знали свої права і були більш захищені, був створений в Ужгороді Центр Консультування Мігрантів (ЦКМ) за підтримки Міжнародного благодійного фонду «Open Ukraine», основна мета якого забезпечення її мешканців достовірною інформацією про легальні можливості та правила працевлаштування за кордоном, а також пов'язані з заробітчанством небезпеки й ризики.

Працівники ЦКМ також проводять просвітницьку роботу в навчальних закладах, яка дасть змогу поглибити знання молоді, студентів і учнів, а також тих, хто перебуває в пошуках роботи. Надання виїзних індивідуальних консультацій з міграційних питань навчить захищати свої права та інтереси та проінформує населення області з питань небезпек нелегальної міграції та запобігання торгівлі людьми.

ВСІ ПОСЛУГИ для населення надаються БЕЗКОШТОВНО.

В рамках даного проекту проводяться наступні заходи :

1. Очні, телефонні (за номером 32091 в Ужгороді) та виїзні консультації громадянам з питань виїзду за кордон.

2. Семінари з протидії нелегальній міграції для представників державних структур, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів, центрів зайнятості, соціальних служб, голів сільських та селищних рад для формування партнерської мережі з розповсюдження інформації з міграційних питань.

3. Виїзди спеціалістів Ужгородського ЦКМ для консультацій населення районів області.

4. Тематичні зустрічі з молоддю, студентами навчальних закладів.

5. Розповсюдження волонтерами ЗГЖО «ВЕСТА» інформаційних матеріалів для населення області.

6. Інформування громадськості про хід виконання проекту через регіональні ЗМІ.

Партнери організації:

Управління у справах сім'ї та молоді, Управління освіти та науки, правоохоронні органи, місцеві адміністрації, міграційна служба.

Неурядові партнери: університети, школи, училища, ліцеї, коледжі, бібліотеки, громадські організації, Закарпатський Інститут післядипломної педагогічної освіти.

З якими наслідками та проблемами стикаються трудові мігранти

Позитивні наслідки трудової міграції:

- суттєве зниження напруження на ринку праці, зменшення обсягів реєстрованого та прихованого безробіття;
- надходженням додаткової іноземної валюти шляхом грошових переказів;
- збільшенням валютних ресурсів окремо взятих сімей;
- прискорення формування середнього класу на основі підвищення рівня добробуту;
- спрямування певної частини зароблених коштів для розвитку малого бізнесу;

- економічна спроможність молодих сімей, що відіграє роль у стабілізації демографічної ситуації в майбутньому;
- адаптація до реальних умов ринкової економіки розвинутих країн;
- отримання необхідної позитивної та негативної інформації;
- набуття додаткових професійних навиків;
- позитивний досвід застосування новітніх технологій, методів організації праці;
- розвиток підприємливості, сумлінності, самодисципліни;
- вміння виживати в екстремальних умовах;
- виховання відповідальності за власну долю та добробут сім'ї;
- позбавлення споживацької психології і сліпої віри у державу як засіб для гарантованого забезпечення кожного достатніми життєвими благами;
- засвоєння ринкової свідомості;
- вивчення іноземних мов, розширення світогляду;
- розвиток взаєморозуміння між українцями та іншими народами;
- формування толерантного ставлення до людей інших національностей тощо.

Негативні наслідки трудової міграції:

- втрата значної частини трудового потенціалу, у тому числі висококваліфікованих працівників;
- ріст корупції (неврегульована міграція – потужне джерело корупції);
- зменшення народжуваності;
- ріст злочинності (у тому числі і підліткової);
- зростання цін на товари, послуги, нерухомість на внутрішньому ринку без відповідного збільшення купівельної спроможності основної маси населення;
- виникнення в результаті міграції певного прошарку населення, охопленого споживацькою психологією, звичного до життя за рахунок закордонних переказів;
- обумовлене міграцією «соціальне сирітство» (проблеми дітей, що внаслідок трудової міграції батьків залишаються без батьківського піклування);
- знецінення сімейних традицій;
- руйнування взаємовідносин у сім'ях мігрантів;
- збільшення кількості психоневротичних розладів внаслідок негативного міграційного досвіду;
- розлади здоров'я заробітчан та членів їх сімей;
- часткова втрата професійних навиків тощо.

Проблеми мігрантів, що повернулися, можливо узагальнити як соціально-економічні; правові; культурні; психологічні; медичні; сімейні тощо.

Для вирішення проблем мігрантів, що повернулися, необхідно:

- стимулювати повернення працівників-мігрантів на батьківщину;
- надавати допомогу при поверненні тим особам, які її потребують (послуги консульства, юридична допомога, консультації та робота соціальних служб);
- надавати інформацію щодо працевлаштування, інвестування;
- сприяти у підвищенні рівня кваліфікації, перекваліфікації;
- сприяти доступу до програм кредитування з метою економічної реінтеграції;
- сприяти у відкритті власної справи (курси, тренінги)
- надавати підтримку та послуги мігрантам з негативним досвідом;
- створювати групи взаємопідтримки;
- допомагати у створенні власних організацій;
- надавати правову та юридичну допомогу;
- надавати соціально-психологічні консультації та медичні послуги.

Володимир НОСОВСЬКИЙ

СИРІТСТВО – АКТУАЛЬНА СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА НАШОГО СУСПІЛЬСТВА

Реалізуючи основні завдання соціальної політики держави відносно дітей обласною державною адміністрацією, місцевими органами виконавчої влади проводиться цілеспрямована та послідовна робота щодо вирішення проблем соціального захисту дітей, особливо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Це особлива і єдина категорія дітей, захист яких виокремлює Конституція України. Дані Державного комітету статистики України свідчать про факти зростання в Україні впродовж останніх 5-ти років кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

На початок 2009 року загальна чисельність дитячого населення в Донецькій області склала 701161 осіб, з них дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Донецькій області 11755. Тобто 1,7 % дитячого населення Донецької області – це діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

Причинами сирітства дітей в області стали: смерть біологічних батьків (24 %), позбавлення батьківських прав, визнання батьків безвісно відсутніми, відібрання дітей (70 %), відмова від дитини в пологовому будинку (6 %).

В області, на жаль, спостерігається зростання біологічних сиріт: із 3128 (25 %) у 2007 році до 3327 (28 %) у 2008 році.

Розподіл дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за видами влаштування:

- під опікою громадян перебуває близько 62 %;
- у прийомних сім'ях та ДБСТ – близько 3,3 %;
- у ПТУ, технікумах, вищих навчальних закладах – 9 %;
- в інтернатних закладах – 25,7 %.

Реформування системи опіки та піклування, яке розпочато в державі, ставить за мету, перш за все, забезпечення розвитку та підтримки сімейних форм виховання, до яких належить усиновлення, опіка (піклування), прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу.

Суспільством та державою визнано, що сім'я є найкращим природним середовищем для фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку дитини, її матеріального забезпечення. Право дитини на виховання в сім'ї за останні 3 роки стало чи не найбільш цитованою тезою у різних сферах життя суспільства.

Указом Президента України від 11 грудня 2007 року № 1205 2008 рік оголошений роком підтримки національного усиновлення та інших форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Розпорядженням голови обласної державної адміністрації від 31 березня 2008 року № 114 затверджено заходи з проведення в Донецькій області року сім'ї та підтримки національного усиновлення. Відповідні заходи розроблені й виконавчими органами міських рад та райдержадміністрацій.

За підсумками 2008 року в Донецькій області усиновлено 579 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що є кращим показником в Україні. З них 279 дітей зазначеної категорії усиновленні громадянами України, 300 – іноземними громадянами.

Динаміка усиновлення дітей у Донецькій області свідчить, що рівень національного усиновлення залишався незмінним протягом останніх 5 років і складав у середньому 160 усиновлень на рік. Рівень іноземного усиновлення був більший за національне в 1,5 рази і складав в середньому 300 усиновлень на рік.

У Донецькій області за 2008 рік рівень усиновлення, у порівнянні з аналогічним періодом 2007 року, збільшився на 8 %, в тому числі рівень національного усиновлення збільшився на 38 %, а іноземного усиновлення зменшився на 14 %.

За підсумками I кварталу 2009 року, кількість усиновлених дітей зросла на 13,6 %, усиновлено 142 дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування з них:

- громадянами України усиновлено 59 дітей;

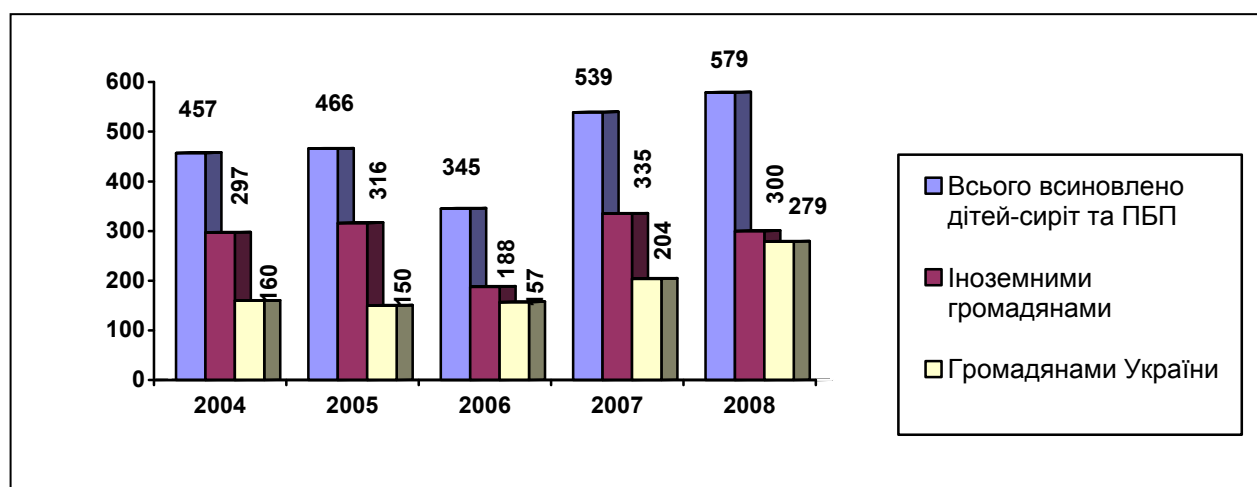
- іноземними громадянами 83 дитини.

В області зберігається започаткована у минулому році позитивна тенденція щодо зростання кількості усиновлення громадянами України (ріст склав 15,7 %).

З початку року зберігається високий рівень активності потенційних усиновителів. Так, станом на 01.04.2009 року на обліку перебуває 144 сім'ї, більшість з яких, а саме 88,2 % від загальної кількості сімей (127), як у минулому році, бажають усиновити дитину до 3 років. Проте кількість дітей відповідного віку, в порівнянні з аналогічним періодом 2008 року, зменшилась на 35,2 %. Взагалі, станом на 01.04.2009 року на регіональному обліку перебуває 3384 дітей–сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які підлягають усиновленню.

На теперішній час у Донецькій області продовжується робота щодо популяризації національного усиновлення, зусилля служби спрямовані на збереження позитивних тенденцій, які позначились у 2008 році.

Динаміка усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у Донецькій області надана на діаграмі:

До нових сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які поєднують у собі такі важливі фактори, як сімейне виховання дитини та державне матеріальне забезпечення потреб дитини–сироти, належать прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу. Незаперечним є те, що запровадження інституту прийомної сім'ї значно поліпшить як соціально-правовий, так і морально-психологічний стан дітей–сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, сприятиме формуванню їх індивідуальності.

Знедолені діти зможуть відтворити в собі природний потяг до тепла, любові, турботи, знову відчують комфорт, реальну батьківську турботу, отримають навички для майбутнього життя. Світовий досвід створення прийомних сімей переконав громадськість у тому, що прийомна сім'я є найефективнішою формою виховання дітей, які потребують опіки держави.

Протягом 3 місяців 2009 року в області створено 1 дитячий будинок сімейного типу з влаштуванням до нього 8 дітей. До раніше існуючих дитячих будинків сімейного типу влаштовано 6 дітей. Розпочали функціонування 8 прийомних сімей, у які влаштовано 21 дитину-сироту та дитину, позбавлену батьківського піклування. Всього протягом I кварталу 2009 р. до прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу влаштовано 35 дітей, що на 23 перевищує планові показники.

Станом на 01.04.2009 року в Донецькій області функціонує 16 дитячих будинків сімейного типу, до яких влаштовано 114 дітей, та 199 прийомних сімей, у яких виховуються 296 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Опіка та піклування залишається найбільш поширеною формою сімейного влаштування дітей, які залишились без батьківського піклування. Формування особистості дитини, що проживає в сім'ї родичів, відбувається в природних умовах, їхній вплив на світогляд і самоусвідомлення дитини має

вирішальне значення. Сімейне оточення формує в дитині морально-етичні ідеали, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтації, тобто всі ті якості, які формують особисту індивідуальність.

За даними Державного комітету статистики України близько 65 % дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в державі знаходяться під опікою громадян.

У Донецькій області спостерігається позитивна тенденція зростання дітей, що перебувають під опікою (піклуванням). На кінець 2006 року в області під опікою (піклуванням) перебувало 57,4 % від загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. До кінця 2007 року відсоток підопічних дітей збільшився до 61,3 %. Станом на 01.07.2008 року під опікою (піклуванням) перебувало 7330 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що складає 61,6 % від загальної кількості дітей даної категорії.

Станом на 10.04.2009 під опікою та піклуванням громадян перебуває 7188 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (61 % від загальної кількості дітей, позбавлених батьківського піклування).

Незважаючи на наявні переваги сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в області сьогодні лише 3,3 % дітей зазначеної категорії виховуються у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях.

Викликає занепокоєння той факт, що у разі позбавлення батьків батьківських прав опікунами частіше стають бабусі й дідусі, більшість з яких, у свій час, не змогли надати належного виховання своїм дітям, тому якість здійснення опіки часто не відповідає інтересам дітей, внаслідок чого права та інтереси дітей, які перебувають під опікою громадян, належним чином не захищаються. Як результат – загроза виникнення в майбутньому другого покоління соціальних сиріт, що є неприпустимим.

Велика кількість дітей, що мають різні потреби, перебувають під опікою декількох громадян, які не є їхніми родичами, не сприяє формуванню у дітей позитивного досвіду сімейного життя. Метою влаштування дітей в сім'ю опікуна є набуття навичок спілкування у сімейному оточенні.

Найбільшою проблемою в області залишається та, що 34,5 %, або третина усіх дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, ще залишаються за межами сімейного виховання. Це ставить їх перед небезпекою втрати житла, що їм належить, вкрай важкою адаптацією у суспільстві після закінчення перебування в інтернатному закладі, впливу кримінальних елементів.

Поширення такого явища, як соціальне сирітство, зумовлене ухиленням або відстороненням батьків від виконання своїх обов'язків щодо дітей. Серед основних його причин, крім традиційних (асоціальна поведінка батьків, поширення алкоголізму та наркоманії), з'явилися нові, характерні для періоду проведення у суспільстві активних політичних та економічних перетворень, а саме: безробіття, економічна нестабільність, злочинність, бідність.

Для порівняння: до 2005 року в області кількість дітей, які ставилися на первинний облік протягом року складала близько однієї тисячі, з 2006 року на облік ставиться вдвічі більше дітей, позбавлених батьківського піклування, і це при суттєвому зменшенні дитячого населення, що свідчить про погіршення роботи щодо збереження біологічної сім'ї дитини та профілактичної роботи з сім'ями, де батьки ухиляються від виконання батьківських обов'язків.

Тільки вичерпавши всі можливості щодо впливу на батьків, які ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини, слід, як крайню міру, використовувати вилучення дитини з сімейного оточення та позбавлення батьків батьківських прав.

І в цьому разі тільки сім'я: усиновителів, опікунів, прийомна сім'я або дитячий будинок сімейного типу спроможні повноцінно захистити дитину-сироту, дати позитивний соціальний досвід, адаптувати дитину у суспільстві. Сьогодні настав час переосмислення, переорієнтації та практичного вирішення питань покращення матеріальних і моральних потреб дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Віктор ГАРКАВЕЦЬ

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ ПІЛЬГОВИХ КАТЕГОРІЙ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Складна соціально-економічна ситуація в країні поставила багатьох громадян перед вибором: погодитися на матеріальні нестатки і займатися вихованням власних дітей, або забезпечити їх грошима ціною відмови у батьківському теплі та піклуванні. Внаслідок цього тисячі українських дітей залишаються жити з бабусями та дідусями, а часто навіть чужими для них людьми, що позначається на їх психоемоційному стані, впливає на формування особистості тощо.

Розв'язання проблеми відповідальності за виховання дитини варто розглядати в трикутнику «держава, сім'я, громада», не можна вважати батьків-емігрантів жертвами ситуації, оскільки відповідальність за виховання дітей є їх конституційним обов'язком, а отже, йдеться про зміну моральних пріоритетів, коли виховання дітей приноситься в жертву матеріальному благополуччю. Соціальне сирітство зумовлене трудовою еміграцією не винятково українською проблемою – через нього пройшли інші країни, досвід яких у подоланні проблеми варто б вивчати й Україні.

Покидання дітей на престарілих родичів, які за станом здоров'я не можуть активно впливати на розвиток дитини, займатися її вихованням, і при цьому значні грошові надходження від батьків з-за кордону нерідко призводить до того, що діти залишаються практично без будь-якого впливу з боку дорослих. Все це реалії сьогодення. Нівелювання внутрісімейних відносин і традицій, втрата ціннісних орієнтацій на сім'ю, переважання у таких дітей споживацьких запитів, навіть за умови зовнішньої благополучності сімей, є тією міною сповільненої дії, яка обов'язково колись вибухне, матиме катастрофічні наслідки як у демографічному, соціальному, так і в культурному, гуманітарному, правовому плані.

Саме тому Головне управління освіти і науки приділяє значну увагу питанню профілактики злочинності, правопорушень, безпритульності і бездоглядності. З метою попередження скоєння злочинів і правопорушень неповнолітніми, профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі в області продовжено роботу у рамках Комплексної програми профілактики злочинності в Харківській області на 2006-2010 роки, Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007-2009 роки, обласної Програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2010 роки, Комплексного плану спільних заходів на 2008 рік щодо попередження негативних явищ у дитячому середовищі. Результатом проведеної роботи є зменшення кількості дітей, схильних до бродяжництва (149 учнів у 2008р. порівняно зі 157 учнями у 2007р.).

Іншою проблемою, пов'язаною з виїздом на заробітки за кордон є те, що батьки виїжджаючи, забирають з собою і своїх неповнолітніх дітей.

Головним управлінням освіти і науки обласної державної адміністрації в межах наданих повноважень постійно проводиться робота за дотриманням чинного законодавства з питань соціального захисту дітей пільгових категорій та з соціально незахищених сімей.

У районних (міських) відділах (управліннях) освіти, дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах створено та постійно поповнюються банки даних на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, із малозабезпечених сімей, дітей одиноких матерів, дітей, сім'ї яких опинилися в складних життєвих обставинах.

Здійснюється психолого-педагогічне супроводження процесу навчання таких учнів: проводиться діагностика емоційно-вольової сфери, рівня розвитку інтелектуальної сфери, вивчаються умови розвитку особистості кожної дитини, яка потребує особливої педагогічної уваги.

Відповідно до встановленого статусу діти отримують безкоштовне гаряче харчування у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах. Щороку діти вищезазначених категорій отримують матеріальну допомогу із фонду загального обов'язкового навчання, подарунки до Новорічних, Різдвяних та інших свят.

Діти пільгових категорій та діти із сімей, які опинилися в складних життєвих умовах, активно залучаються до участі в гуртках, спортивних секціях та клубах.

У школах організована робота гуртків за інтересами. У цьому навчальному році функціонує 2599 різноманітних творчих об'єднань (напротивагу 2488 в попередньому році), з них 618 гуртків –

в школах сільської місцевості. Заняттями в них охоплено близько 52 тис. учнів, що становить 21,6 % від загальної кількості дітей шкільного віку (напротивагу 49 тис. осіб у попередньому році).

В області функціонує 107 комплексних та профільних позашкільних закладів. У 6082 творчих об'єднаннях (гуртках, секціях) заняття за інтересами відвідувають 41,2 % дітей шкільного віку (у минулому році – 40,8 % залучених).

Шановні учасники зібрання! Я глибоко переконаний – нам усім по-іншому треба подивитися на проблему соціального сирітства, подивитися на те, як живуть наші діти! Саме ці питання ми визначаємо, як пріоритетні у роботі Головного управління освіти і науки у поточному році.

Тетяна ГІСЕМ

ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКАРПАТСЬКОГО ОБЛАСНОГО ЦЕНТРУ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ: СЬОГОДЕННЯ Й ПЕРСПЕКТИВИ

Становлення України як самостійної і незалежної держави характеризується суперечливістю проходження економічних та політичних процесів. Недостатня кількість робочих місць змушує батьків виїжджати на заробітки за кордон. Вони залишають дітей на самовільне виховання, аби задовольнити усі «примхи» та забезпечити своїм чадам належний рівень освіти.

Ситуація, що склалася у суспільстві, породила нове явище — соціальне сирітство, обумовлене ухилянням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків щодо неповнолітньої дитини. Зміна пріоритетів сучасної сім'ї веде до порушення головних конституційних обов'язків батьків перед своїми дітьми. Переймання виключно матеріальною стороною виховання веде до занепаду виховного та педагогічного аспектів.

Соціальні сироти — це особлива соціально-демографічна група дітей, які, внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин, залишилися сиротами при живих батьках...

На круглому столі «Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства», який відбувся 10 грудня 2008 року в Києві, директор Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини, Людмила Волинець зазначила, що до категорії соціальних сиріт потрапляють діти здебільшого від 10 років. Також було сказано, що Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту почало вивчати питання соціального сирітства, що виникає через трудову еміграцію, ще три роки тому. Процес дослідження триває і досі, і для детальнішого розгляду ситуації соціального сирітства варто залучати і державу, і громаду, і освітян, і безпосередньо батьків.

Поняття «соціального сирітства», яке вже зараз набуло певного визначення, є дуже актуальним, особливо для Закарпаття. Населення цієї західної області протягом довгих років масово виїжджало за кордон у пошуках кращої долі. І продовжує це робити і зараз. Бажання принести у свою родину такий бажаний матеріальний достаток штовхає людей віддалятися на дуже велику відстань від своїх дітей. Контролювати їх життя, спостерігати за їх розвитком та здоров'ям, бути з ними у важкі хвилини такі батьки-заробітчани не мають жодної можливості. Батьківська любов у подібних сім'ях вимірюється у грошовому еквіваленті.

Психологічний занепад дітей, батьки яких довгий час перебувають за кордоном на заробітках, несе свій відбиток і у виховному плані, і у їх навчанні, і у їх здоров'ї. Низка правових, соціальних, психологічних, громадських питань, пов'язаних із дітьми, які залишилися самі, залишається просто невирішеною.

Детальне дослідження цього питання, шляхів його вирішення та методів недопущення ще більшого розгортання ситуації соціального сирітства, повинне стати важливою частиною соціальної політики України.

Центр соціально-психологічної допомоги представляє собою установу, яка покликана допомагати молодим людям, що опинилися у складних життєвих ситуаціях. Так звані соціальні

сироти також можуть стати клієнтами подібних центрів. Система центрів соціально-психологічної допомоги, що розгалужена по всій території України, може неабияк допомогти у подоланні проблеми соціального сирітства. Разом із іншими установами, організаціями, реабілітаційними центрами та управліннями, центри соціально-психологічної допомоги в змозі прихистити дітей, які за певних обставин залишилися сиротами при живих батьках. А також надати їм безкоштовне житло та харчування, надати психологічне та соціально-педагогічне консультування, забезпечити необхідними засобами особистої гігієни та медикаментами першої необхідності.

Проте в силу свого «Положення» не всі центри соціально-психологічної допомоги в Україні можуть приймати таких дітей, оскільки ці клієнти можливо не підпадають під їх чітко визначену, цільову, вікову групу клієнтів. Вагомим моментом реорганізації вищезгаданих центрів може стати розширення клієнтської бази за різними віковими категоріями. Можливим ще є варіант утворення так званих «дочірніх» центрів, або філіалів саме для соціальних сиріт, які б функціонували при безпосередній підтримці центрів соціально-психологічної допомоги, соціальних гуртожитків, реабілітаційних центрів для дітей та молоді. Варто також започаткувати так звані «мобільні» (пересувні) станції соціально-психологічної підтримки соціальних сиріт. Подібний досвід роботи можна запозичити в американських та європейських соціальних працівників, що розпочали подібну роботу ще у минулому столітті. У такому випадку не потрібно було б реорганізовувати стаціонарні центри соціально-психологічної допомоги, а вирішувати питання соціального сирітства «на місцях».

На базі Закарпатського обласного центру соціально-психологічної допомоги ми проводимо пілотне дослідження способів розв'язання сімейних конфліктів молодими людьми, а також їх рівня конфліктності. Специфікою саме Закарпатського центру є істотний відсоток серед сімей, один із членів яких перебуває на заробітках за кордоном. В роботі з молодими сім'ями, віком від 18 до 35 років, використовуються: первинне оцінювання ситуації, спостереження, тестування, анкетування, корекційні бесіди та сімейне консультування. Досліджується рівень конфліктності кожного з пари; стиль поведінки у конфліктній ситуації; сфери життя, що є найбільш конфліктними для чоловіка чи дружини. Матеріали пілотного дослідження у майбутньому стануть частиною дисертаційної роботи.

Можливо, цей експеримент допоможе краще зрозуміти специфіку взаємовідносин молодих пар, що є потенційними батьками дітей-соціальних сиріт.

Юрій ФУЩИЧ, Лариса МАРГІТИЧ

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ЗАЙНЯТОСТІ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ НЕВРЕГУЛЬОВАНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ, ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА ЛІКВІДАЦІЇ ДИТЯЧОЇ ПРАЦІ

Державна служба зайнятості має достатні ресурси й реальні інструменти для того, щоб бути ефективним провідником державної політики у сфері трудової міграції.

Україна не належить до країн, що проводять політику експорту робочої сили. Відповідно до діючих нормативно-правових актів усі дії центрів зайнятості, спрямовані на запобігання неврегульованій зовнішній трудовій міграції та протидії торгівлі людьми, можна згрупувати за двома стратегічними напрямками:

1. Попередження зовнішньої неврегульованої трудової міграції та спрямування потенційних мігрантів на працевлаштування в Україні шляхом надання їм соціальних послуг з підбору роботи, профнавчання, допомоги в започаткуванні власної справи тощо та проведення інформаційної роботи для роз'яснення ризиків, пов'язаних із незаконною міграцією і працевлаштуванням за кордоном. Для задоволення потреб роботодавців та своєчасного заповнення вакантних робочих місць служба зайнятості використовує різноманітні методи інформування населення.

Це інформаційні «біжучі рядки» у місцях масового перебування людей, у тому числі і в транспорті.

Працює система автододзвону, яка повідомляє на стаціонарні телефонні номери безробітним інформацію про наявні вакансії за результатами автоматизованого підбору роботи.

Функціонує операторський телефонний центр, де за номером 8-800-50-50-600 допоможе вам вирішити питання зайнятості з пошуку роботи.

Оперативно оновлюється сервіс пошуку роботи через Інтернет-портал Державної служби зайнятості (www.dcz.gov.ua, war.dcz.gov.ua)

Мобільний сервіс – надсилання повідомлень SMS – **повідомлень з вакансіями:**

- SMS-повідомлення вільного змісту на номер 730
- Дзвінки з мобільного на номер 730.

В умовах становлення держави проблеми молоді набувають особливого значення. Молодь – це соціальна категорія, яка має специфічні соціальні й психологічні особливості, переживає період становлення, зрілості та входження у світ дорослих. На сучасному ринку праці працевлаштування молоді – одна із важливих проблем. Сьогодення ставить за мету вдосконалення профорієнтаційної роботи з молоддю, що навчається в школі. Для цього Державним центром зайнятості створено інноваційний проект **«Профорієнтаційний термінал»**. І основне завдання цього проекту – підготувати молодь до здійснення свідомого вибору професії з урахуванням власних намірів, здібностей та можливостей ринку праці.

Провідний лозунг інноваційного проекту – **«Живи і працюй в Україні»**. Адже однією із цілей профорієнтаційної роботи – формування у молоді мотивації до легальної зайнятості на користь держави, а також збереження та розвиток трудового потенціалу України. Найближчим часом кожен школяр зможе сам випробувати Профорієнтаційний термінал і знайти багато цікавої та корисної для себе інформації, що допоможе правильно обрати улюблену професію та визначити акценти на майбутнє.

2. Надання громадянам, які все ж вирішили їхати за кордон з метою працевлаштування, інформації для підвищення їхньої безпеки, зменшення ризику стати потерпілими від торгівлі людьми; підвищення доступності легального працевлаштування за кордоном.

Крім того, загальноукраїнська база вакансій, що міститься в єдиній інформаційно-аналітичній системі Служби зайнятості України, дає змогу потенційним мігрантам побачити, що в Україні існують вакансії, які навіть з економічної точки зору (з урахуванням заробітної плати та економії витрат на переїзд і проживання) часто є не менш привабливими, ніж робота за кордоном.

Важливе значення для сприяння внутрішній трудовій міграції має можливість надання будь-яким центром зайнятості соціальних послуг з працевлаштування незалежно від місця проживання клієнта та реєстрації безробітного. Тобто особа, яка виїхала до іншого регіону України в пошуку роботи, може отримати послуги центру зайнятості за місцем перебування, що підвищує можливості її ефективного працевлаштування.

Державною службою зайнятості постійно проводиться Інформаційно-роз'яснювальна робота для вирішення актуальних соціальних проблем державного значення. Одна з них – процес міграції громадян України за кордон з метою працевлаштування. Аби привернути увагу людей до ризику нелегальної трудової міграції, Державним центром зайнятості разом з Міністерством праці та соціальної політики України й Проектом Міжнародної організації праці із запобігання торгівлі жінками було створено відеофільми «В пошуках долі», «Станція призначення життя», «Дитяча праця» та бігборди соціальної реклами, у всіх базових центрах області в профінформаційних секторах створено інформаційні куточки з метою запобігання нелегальній трудовій міграції, де розміщено інформацію – поради для тих, хто бажає працювати за кордоном.

Базові центри ведуть просвітницьку роботу з використанням документальних фільмів, які активно використовують на семінарах з техніки пошуку роботи, семінарах для молоді, семінарах з питань сімейного безробіття.

Така діяльність сприяє обізнаності та інформованості громадян України про небезпеку працевлаштування за кордоном.

РОЗДІЛ 3. ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН І ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ ЕМІГРАНТІВ

Лідія ОРБАН-ЛЕМБРИК

ТОЛЕРАНТНІ СТОСУНКИ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Актуальність проблеми. Осмислення себе в новому оточенні – шлях доволі складний, адже передбачає індивідуальну і соціальну зміну та супроводжується певними особливостями й ускладненнями: необхідно подолати суперечність між намаганнями особистості (чи групи людей) бути ідеально представленими своїми індивідуальними особливостями в новій спільноті й потребою нового оточення прийняти, схвалити та культивувати лише ті індивідуальні якості, які сприяють розвиткові цієї нової спільноти. Все це змушує людину чи групу переорієнтовуватися, пристосовуватися так, щоб не втратити себе і не загубитися в новій ситуації взаємодії. Тут без опанування специфікою толерантної поведінки в незнайомому соціумі аж ніяк не обійтись. Ще одна обставина, яка спонукає наголосити на проблемі толерантних взаємин, пов'язана з тим, що контакти між представниками абсолютно різних культур у наш час стають такими ж звичними і реальними, як і між представниками однієї культури. На щаблі цих новацій значення дослідження психології толерантних взаємин також суттєво зростає, зокрема потребують з'ясування специфічні прояви толерантних взаємин з урахуванням культурного контексту.

Мета повідомлення: показати соціально-психологічну специфіку протікання процесів взаємодії в умовах міграції населення, яка забезпечує толерантні стосунки і сприяє адекватним взаєминам.

Ключові слова: міграційні процеси, толерантні стосунки, адекватні взаємини, соціально-психологічна адаптація, конформізм, психологічна задоволеність, національні традиції, соціальні цінності, соціокультурний простір.

Розквіт в останні десятиліття соціально-психологічних досліджень з урахуванням культурного контексту не є випадковим, адже люди, намагаючись знати один про одного більше, хочуть навчитися жити в полікультурному світі без конфліктів, без непорозумінь і зазіхань на особистість кожного. У зв'язку з цим вельми актуальною для спілкування в багатонаціональному середовищі виглядає проблема толерантності (терпимості, поблажливості до чужих поглядів, звичок, норм), яку ми вважаємо основною умовою нормативно прийнятних взаємовідносин і діяльності у такому соціумі, ознакою відкритості, впевненості у собі й усвідомлення надійності власних позицій. Сьогодні толерантність розглядається як цінність і норма цивілізованого суспільства, яка виявляється у праві всіх індивідів і окремих груп бути різними; як відмова від домінування, готовність до розуміння і співпраці один з одним при наявних відмінностях; як визнання багатовимірності, багатовекторності й розмаїття людських норм, культури, установок [5].

Існує декілька видів толерантності особистості: соціальна, соціально-психологічна, етнічна, комунікативна, політична [5; 6; 8]. Інтенсифікація міжнародних відносин актуалізує значення комунікативної толерантності, яка розглядається як певний спосіб ставлення співрозмовників один до одного у процесі спілкування, як репрезентація в комунікативному просторі їхніх психічних станів, якостей і дій під час обміну інформацією та налагодження взаємодії [2; 3]. В будь-якому багатонаціональному середовищі, передусім в шкільному класі, студентській аудиторії, трудовому колективі, комунікативна толерантність – основа створення ефективних умов для організації роботи, навчання і дозвілля як дорослих, так і школярів, молоді, для прояву та врахування їхніх індивідуально-психологічних особливостей, зокрема комунікативних вмінь та навичок. Йдеться про взаємодію на всіх рівнях – від спілкування на рівні друзів чи колег до контактів на рівні управлінців

і підлеглих. Дотримання на цих рівнях нормативних характеристик толерантності – терпимості, емпатійності, емоційної стабільності, соціальної активності, відповідного рівня культури й освіти – допомагає не тільки підвищенню продуктивності праці в трудовому колективі, ефективності навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах, але й сприяє адекватному взаєморозумінню між людьми в ситуації міжетнічного спілкування [5].

Різнобічний характер поведінки й стосунків індивіда, який зважився на переміщення до нового оточення чи міграцію, зумовлений багатьма чинниками: економічними, соціальними, соціально-психологічними, етичними, індивідуально-психологічними, релігійними тощо. Виходячи з цієї обставини, різними можуть бути і підвалини, за якими варто розглядати ці феномени: в одних випадках взаємини зумовлені соціокультурними особливостями середовища, в іншому – політико-економічними характеристиками соціуму, ще в іншому – соціально-психологічною чи індивідуальною специфікою самої людини. Ця розвідка спрямована на розгляд зазначеної у назві проблеми у трьох вимірах: особистісно-індивідуальному, соціально-груповому і культурно-ціннісному.

1. Особистісно-індивідуальний вимір толерантних стосунків

Цей вимір в соціальній психології пов'язують із здатністю індивіда адекватно сприймати «не своє» соціальне середовище, толерантно переносити його позитивний чи хибний вплив, із терпимістю до чужих думок, вірувань, поведінки. Мовиться про особистісний потенціал індивіда, вектор його морально-духовних та індивідуально-психологічних можливостей, які допомагають людині відчувати себе повноцінною особистістю у нових умовах життя і діяльності.

Постає питання: чи часто люди, котрі переміщуються з одного міста до іншого, з одного колективу в другий, навіть їдуть у далеке і ближнє зарубіжжя в пошуках більш оплачуваної роботи, привабливішого життя, кращої долі собі й своїм дітям, комфортно почувають себе там? Це не пусті міркування, адже крок, на який відважилася особа, вимагає від неї максимального напруження своїх потенційних можливостей, своїх сил і здібностей, які не завжди стають у пригоді в нових умовах, більше того, вони можуть не спрацювати, і тоді настає процес дезінтеграції, і як наслідок – ізоляція особистості (чи групи), витіснення особистості із спільноти чи її деградація. За таких обставин набувають актуальності особливості протікання процесів адаптації індивіда до нових умов, тобто пристосування психіки особистості до зовнішнього середовища, що якісно змінюється, змінилося чи суттєво різниться від того, де проживала або працювала (вчилася) перед цим людина, здатність особистості безболісно й ефективно переносити вплив соціального середовища і терпимо ставитися до чужого оточення.

Важливим у цьому контексті є аспект усвідомлення індивідом всієї гами змін і почуттів, які ці зміни несуть. Чи психологічно готова людина до них, чи зможе їх посилити, пережити і ефективно ними скористатися? Знову не зайве запитання, адже готовність брати на себе відповідальність за зміну способу свого життя і своїх близьких, за результати своєї діяльності несе індивіду душевну гармонію, відчуття власної цілісності й цінності, врешті-решт несе задоволеність і собі, і оточуючим індивіда людям. Отже, усвідомлення діяння, готовність і відповідальність за нього і його наслідки – важливі показники задоволеності особистості. А задоволеність переміщенням, новим місцем проживання, працею, новим становищем, собою, реалізацією своїх потенційних можливостей – суб'єктивний індикатор статусної і рольової адаптації індивіда в іноетнічному середовищі. Натомість безвідповідальність, неготовність до змін у житті породжують незадоволення особи процесами переміщення, новою роботою, іншим соціальним середовищем, групою, своїми діями і вчинками, що, своєю чергою, спричинює психологічну дезадаптацію, а в окремих випадках і деградацію індивіда.

В «чужому» соціумі на шляху вияву власного «Я» виникає внутрішня суперечливість взаємодії: людина стає соціально зумовленою індивідуальністю під впливом соціокультурної системи, в якій опинилася, водночас індивідуальність не може розвиватися, якщо людина сліпо копіює зразки культури, пропоновані новою системою, беззаперечно в них вірить. Допомагає розв'язати названу суперечність процес соціалізації індивіда, який відбувається в координатах іноетнічного середовища

відповідно до внутрішньої позиції, поглядів, теоретичних принципів особи, віри у свої дії. При цьому віра в те, що робить людина, набуває значення переконання, стає результатом попередньої роботи свідомості, розуму і розсудливості особистості: переконання втілюють усвідомлені потреби індивіда, основою яких виступає сукупність знань про природу, індивіда і суспільство, в якому перебуває у цей час людина. На базі віри і переконань формується світосприйняття, яке характеризується свідомим ставленням індивіда до соціального життя, яке ним обране.

2. Соціально-груповий вимір толерантних взаємин

Цей напрям дослідження має вихід передусім на конформізм, який передбачає або пристосовницьке прийняття групових стандартів у поведінці, або безапеляційне визнання існуючих порядків, норм і правил чи навіть безумовне схилення перед авторитетами. Для людини, яка потрапила в нове соціокультурне середовище, таке визначення конформізму може означати три різні, хоч зовні подібні між собою, явища: відсутність у людини власних поглядів, переконань, слабкість характеру; однаковість у поведінці, згода особистості з поглядами, нормами, ціннісними орієнтаціями більшості оточуючих людей; результат тиску групових норм на індивіда, який в наслідок цього тиску починає діяти, думати, відчувати так само, як інші члени групи [7]. Щодо ситуації міграції, на яку можна перенести зазначені міркування, то, перебуваючи у новому для себе оточенні, людина, хоче вона того чи ні, змушена приймати норми і правила цього середовища, тобто змушена формувати в себе риси комфортності і виявляти ознаки комфортної поведінки. Це дозволить їй скоріше не лише пристосуватися до нових обставин життя, але й адаптуватися і, щонайголовніше, інтегруватися у нове суспільство, проявляючи себе як особистість. Таким чином, конформна поведінка індивіда – це його відповідна дія чи певне поведіння в умовах конкретної ситуації і групового впливу. Тут йдеться і про терпимість особи до чужих думок, і про її здатність «вживатися» в новий соціум, і про проблему відповідності вербальної реакції дійсній поведінці, яка може формулюватися таким чином: чи змінюється думка внаслідок того, що індивід переконався в чомусь, тобто чи відбулися зміни його когнітивної структури, чи він лише ззовні демонструє зміни, а насправді залишається при власній думці [1; 4]. Однією з причин такого зовнішнього поведіння може бути небажання конфліктувати, прагнення зберегти хороші стосунки з членами групи, що врешті-решт і передбачає толерантність.

Проведені нами дослідження (анкетування, бесіда, спостереження) показують, що такі форми поведінки особистості, як нігілізм, бунтарство, свавілля, незгода, заперечення певних вимог, очікувань, норм, розпоряджень соціуму за умов перебування у новому соціокультурному оточенні не є характерними для індивіда, вони трактуються як крайні і пов'язані скоріше за все з дезадаптаційними процесами та індивідуальними особливостями людини. Вивчення феноменів конформності та конформної поведінки людини в іншому (новому) соціальному середовищі дало змогу виявити їхні різні прояви та особливості. Перш за все, йдеться про підпорядкування, яке передбачає, що вплив іносоціальної (іноетнічної) групи на людину має зовнішній характер і тривалість конформної поведінки обмежується конкретною ситуацією. При цьому ідентифікація як рівень конформної поведінки може існувати у двох формах: нагадувати ідентифікацію в її класичному варіанті, коли індивід повністю чи частково уподібнює себе іншим членам групи, і здійснюватися у формі рольових відносин, коли учасники взаємодії очікують один від одного певної поведінки, намагаючись виправдати ці взаємні очікування [4].

Переміщення та процеси міграції впливають на сферу пізнавальних функцій людини: на перший погляд здається, що особи, особливо конформні, виявляють менший інтелект, ніж незалежні, адже вони характеризуються догматичністю, стереотипністю мислення, нечіткістю думки та висловлювань. Так, в усякому разі виглядає ззовні, водночас конформність як риса особистості може зробити людині і добру справу: пристосовуючись до нового оточення, індивід краще його пізнає, починає добре орієнтуватися у навколишній ситуації, що, своєю чергою, сприяє оптимізації пізнавальних процесів [1; 4].

Опанування новими навичками і вміннями під час потрапляння в нове іноетнічне середовище – процес важкий для людини з адекватною самооцінкою, а надто для особи, яка

характеризується певним комплексом неповноцінності, заниженою самооцінкою. У багатьох з тих, хто опиняється у новому оточенні, у сфері самосвідомості відбуваються зміни. Перед ними постає питання: або чогось досягти, або опинитися на узбіччі. Вони, як показали результати наших опитувань, діють не однаково: одні у стосунках з іншими людьми проявляють авторитарність, незалежність, від чого часто-густо страждають, адже нове оточення не стерпить самозакоханих, другі занепокоєні сприйняттям себе в очах інших, «чужих» людей, що позначається на якості роботи, адже постійна занепокоєність впливає на продуктивність праці, на міжособистісні контакти, роблячи їх часто неадекватними, неефективними, ще інші, пристосовуючи своє світосприйняття до нових умов і заховавши частину себе десь далеко всередині, витрачають час на вивчення оточення і знаходження себе і своєї особистості в ньому [5].

Щоб реалізувати свої індивідуальні бажання, людині необхідно мати всередині групи достатній простір вільного руху. Однак, потрапляючи у нове середовище, вона часто немає такого вільного руху через незнання мови, нормативних вимог групи, етнопсихологічних особливостей нового оточення, через невміння пристосуватися до нього, відсутність можливості й умов проявити своє «Я». Незнання мови веде до мовних непорозумінь, що аж ніяк не сприяє формуванню толерантної поведінки, а навпаки, гальмує цей процес і створює для особи додаткові труднощі – тиск іноетнічної групи посилюється. Відомі два механізми, котрі захищають людину від надмірного нормативного впливу і які, як свідчать наші опитування тих, хто виїхав за кордон на тривалий час, діють і за умов міграції: реактивна опірність і підтвердження власної унікальності [4]. Мовиться про те, що, по-перше, грубість соціального примусу схиляє людей до реактивного опору, тобто вони намагаються протистояти примусу і відстояти свою особисту свободу та індивідуальність, по-друге, наявність відмінних рис між людьми дозволяє їм своїми діями захищати почуття власної неповторності та індивідуальності.

«Новачки» в іноетнічній групі завжди в меншості. Однак це не заважає їм себе проявляти, заявляти про себе, адекватно себе оцінювати, висловлювати свою думку, представляти позицію. Індивід, який стійко, впевнено про себе заявляє, дає поштовх до стимулювання творчого мислення як свого власного, так і членів групи, сприяє аналітичним роздумам оточуючих. Водночас, нами було зафіксовано, що «новачки», які поводять себе у занадто ригідній манері (безкомпромісній, категоричній, догматичній, суворій у висловлюваннях), здійснюють менший вплив на членів групи, аніж ті з них, котрі використовують гнучкий, толерантний (адаптивний, м'який у формулюваннях, той, що сприяє готовності до компромісів) стиль спілкування та взаємодії. Також ми помітили, що вплив індивіда, який потрапив до нового оточення і бажає в ньому себе утвердити, багато в чому залежить від ступеня його первинної переконаності в тому, наскільки він розуміє ситуацію, в якій опинився, людей, які його оточують, роботу, котру йому доведеться виконувати. Відчуття його непохитної переконаності, впевненості у собі, про що свідчить послідовність, стійкість і наполегливість, підштовхує членів групи до того, щоб переглянути своє ставлення до нього [4; 5].

Не лише окремі індивіди, а й цілі групи людей змушені мігрувати. Соціальна реальність така, що групи можуть підтримувати між собою хороші відносини і співпрацювати, можуть відчувати взаємну ворожість і конфліктувати, нарешті можуть зовсім не взаємодіяти, будучи цілком самодостатніми. Однак останній варіант можливий лише за таких умов, коли інтереси груп ніяк не перетинаються або коли групи не знають чи не підозрюють про існування один одного. У всіх інших випадках групи або співпрацюють, проявляючи толерантне ставлення один до одного, або конфліктують, виявляючи агресивність і нормативний тиск. Нерідко взаємовідносини між групами набувають конфронтаційного характеру, пронизані страхом, підозрілістю, ворожістю чи навіть ненавистю. Названі специфічні явища особливо загострюються в умовах міграційних процесів. Саме тому досліджувати їх в контексті міжнаціонального спілкування – нагальна потреба часу, адже в ситуаціях міжгрупової взаємодії шукаються джерела міжгрупової толерантності.

3. Статус традицій і звичаїв у контексті толерантних взаємин

На шляху формування толерантних взаємин виникає чимало труднощів і проблем, пов'язаних з культурно-ціннісними і ритуально-традиційними векторами. Одна з проблем полягає

в тому, що для великої кількості людей, для їх свідомості в умовах нестабільності власного суспільства і процвітання багатьох країн Заходу є надзвичайно важкою справою визначити, чому віддати перевагу, які соціальні цінності вважати пріоритетними, як зіставити цінності ринку і такі загальнолюдські моральні цінності, як чесність, порядність та ін. В етнопсихології подібна ситуація означена поняттям «культурний шок», який проявляється у подиві з приводу незвичних норм і стандартів поведінки, у появі відчуття дискомфорту від різниці між «їхньою» і «нашою» культурою, відчуття розгубленості серед «чужого» світу. Люди по-різному переживають культурний шок, по-різному усвідомлюють гостроту його впливу, що залежить від їхніх індивідуальних особливостей, ступеня подібності/неподібності культур, міри обізнаності індивіда щодо нових (інших) культурних цінностей, а також від рівня розвитку у людини соціальної гармонії і погодженості, соціальної толерантності і адаптивності, тобто того, як вона взагалі почуває себе в ситуації «Я і нове оточення», чи адекватно оцінює такого типу взаємодію. Якщо сприймання і оцінювання себе у суспільстві адекватні, якщо людина в гармонії із соціумом як таким, то культурні цінності, окрім звичайно тих, які не викликають сильного душевного дискомфорту і шоку та не наносять фізичної шкоди індивіду, також будуть знаходити більш-менш адекватне розуміння.

Традиції і звичаї як елементи соціальної і культурної спадщини, що передаються із покоління в покоління, і зберігаються в певних суспільствах та різних соціальних групах протягом тривалого часу, проявляються у всіх сферах: гігієна, взаємодія, національний ринок тощо. Не є виключенням і сфера спілкування, яка об'єктивує традицію, робить її більш зрозумілою і доступною для людини. Кожне суспільство має цілу систему традицій, спрямованих на зміцнення його стабільності. Завдяки традиції відбувається ідентифікація особистості та групи, дістають відповіді питання про себе і своє призначення у соціумі, про те, чим ми як група вирізняємося з поміж інших груп, а чим ми подібні. Вона збагачує емоційно-психологічним переживанням такі поняття, як «свій дім», «своя група», «моя країна» та ін. Дотримуючись традицій тієї чи іншої соціальної спільноти, люди виражають свою солідарність з нею, приналежність до неї, водночас проявляючи терпимість до чужих традицій і звичаїв, вони показують своє шанобливе ставлення до інших, неподібних до них, але таких же індивідуальностей, як і вони самі, за що одержують від тих інших схвалення і підтримку як джерело позитивно забарвленого і приємного емоційного стану. І в першому, і в другому випадку йдеться про почуття захищеності, солідарності, душевного комфорту тощо. Саме у душевному комфорті вбачається найбільша психологічна сила традиції її найвагоміше призначення полягає в налагодженні толерантних стосунків.

Ведучи мову про вплив культурно-побутових традицій на формування толерантності, варто зупинитись на так званих стереотипних ситуаціях спілкування. Стереотипи проявляються в наших судженнях, висловлюваннях, в нашому способі мислення. Вітаючись і прощаючись, люди мимоволі використовують різні способи, прийоми, котрі є незмінними у звичних ситуаціях, але можуть бути різними залежно від специфічної культури того чи іншого етносу. Культурними стереотипами у своїй поведінці ми керуємося не усвідомлено, вони ніби входять у плоть і кров людини через традиції, звичаї, зразки поведінки. У деяких випадках стереотипи об'єктивно необхідні. Приміром, знання ритуальних побажань добра, невеликих за об'ємом мовних формул з нагоди народження дитини, купівлі та ін. слугують помічниками у налагодженні контактів і становленні толерантних взаємин. Однак при певних обставинах і умовах стереотипи не «працюють». Для прикладу, не спрацьовують окремі стереотипи на міжетнічному рівні спілкування. Оскільки етнічний стереотип дає суб'єктивне сприйняття представника іншої культури і виникає найчастіше через обмеженість міжетнічної комунікації, це призводить до того, що поступово риси, манера говорити, висловлювати думку, властиві деяким представникам цього етносу, поширюються на всю культуру. Все це є причиною виникнення етнічних симпатій чи антипатій у процесі спілкування. Подолання негативних стереотипів у формуванні й розвитку толерантних взаємин може відбуватися шляхом своєчасного оновлення звичних уявлень про той чи інший народ, його мовні та культурні особливості, шляхом накопичення комунікативних знань про об'єкт уваги.

Висновки

Індивідуально-психологічні можливості людини, соціально-групові характеристики оточення та його культурно-ціннісні ознаки впливають на формування у особистості рис толерантності, що дозволяє як індивіду, так і цілим групам людей ефективно пристосовуватися до нових обставин життя, діставати задоволення від взаємодії, відкривати в собі невідомі раніше здібності та якості. Внутрішній стан людини, яка знаходиться під впливом нового оточення, є доволі напруженим: переживаючи як даність факт свого перебування у новому соціумі, окремі індивіди часто відчувають свою некомпетентність, незахищеність, розгубленість, самотність, водночас екстремальна ситуація зобов'язує інших особистостей швидко реагувати на зміни у своєму житті й налаштовуватися на новий спосіб існування. Ми помітили, що людина чи група людей зазнають значно меншого стресу і почувають себе більш захищеними і більш толерантними в новому соціокультурному середовищі за умови, коли не піддаються емоціям, а діють розважливо, помірковано, що дозволяє їм спокійніше і продуктивніше відреагувати на зміни і труднощі у невідомому оточенні. Ми також зазначаємо, що недостатнє знання національних традицій і звичаїв нерідко призводить до серйозних ускладнень у налагодженні стосунків як усередині однієї спільності, так і з іншими соціальними групами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кашима Й. Культура и социальная когнитивная деятельность: к социальной психологии культурной динамики //Психология и культура. – СПб., 2003. – С. 516-574.
2. Кокорев А. А. Психология межнационального общения: Автореферат дис. доктора психол. наук. – М., 1992.
3. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія спілкування в контексті міжнародного обміну інформацією (передмова наукового редактора) //Подгурецькі Ю. Соціальна комунікація для педагогів: Монографія. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 3-15.
4. Орбан-Лембрик Л. Е. Специфіка міжособистісної і міжгрупової взаємодії в умовах міграції //Соціальна психологія. – К., 2008. – № 5(31). – С. 68-80.
5. Орбан-Лембрик Л. Е. Толерантність як основа адекватних взаємин у полікультурному світі // Соціальна психологія. – К., 2008. – № 4(30). – С. 73-85.
6. Скок А. Г. Соціально-психологічні умови формування комунікативної толерантності викладача вищого навчального закладу: Автореферат дис. канд. психолог. наук. – К., 2007.
7. Смит П. Б. Кросс-культурные исследования социального воздействия //Психология и культура. – СПб., 2003. – С. 575-597.
8. Татаренко Т. Етнічні кордони і міжетнічна толерантність //Політичний менеджмент. – К., 2004. – № 5(8). – С. 31-39.

Любомира ПІЛЕЦЬКА

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ

Ключові слова: соціальна ідентичність, міграційні процеси, соціальна мобільність, адаптація, іноетнічне середовище, етноцентризм, етнічні стереотипи.

Мета повідомлення: проаналізувати психологічні особливості соціальної ідентичності українських мігрантів в умовах трансформаційних змін.

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні та політичні умови, кризові явища в Україні зумовлюють інтенсивність міграційних процесів працездатного населення, явища соціального сирітства дітей мігрантів, появу якісно відмінних форм соціальної ідентичності молоді

та зрілих людей. Під впливом соціальної мобільності в контексті міжнародної комунікації та акультурації актуалізується значення проблеми соціальної ідентичності особистості, яка є однією із центральних категорій у соціальній психології та психології спілкування. Однак аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел засвідчує, що у вивченні цього феномена є ще багато невисвітлених проблем. Дотепер чітко невизначене поняття «ідентичність», «національна ідентичність», «ідентифікація»; сучасна психологічна наука і практика відчуває теоретико-методологічний брак соціально-психологічного супроводу виховання нової генерації дітей українських мігрантів, які проживають за кордоном в умовах іноетнічного соціокультурного середовища, а також тих дітей, які залишилися без нагляду батьків в Україні. Саме тому проблема соціальної ідентичності особистості вимагає поглибленого наукового аналізу.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Поняття соціальної ідентичності виникло в суспільних дисциплінах як відповідь на потребу створення концептуального моста між індивідуальним і груповим рівнями аналізу явищ оточуючої дійсності. Це поняття є сполучною ланкою між психологією особистості та аналізом структури й процесами у соціальних групах, у яких ця особистість розвивається. Соціальна ідентичність детермінується як відчуття, переживання приналежності до соціальної спільноти, включеність в яку-небудь соціальну категорію. Вона розглядається як частина «Я» особистості, котра пов'язана з пізнанням, базованим на соціальній позиції індивіда [3; 4].

К. В. Коростеліна, досліджуючи проблему соціальної ідентичності з позиції системного підходу, виявляє взаємозв'язок вираженості ідентичності й установок, стереотипів, цінностей і конструктів свідомості особистості. Підтверджує визначальну функцію ідентичності в захисті цілей інгрупи, спростовує її значущість в опозиції цілям аутгрупи, розробляє цілісну модель детермінації конфліктної поведінки соціальною ідентичністю з урахуванням таких опосередкованих психологічних чинників, як інгрупова підтримка, аутгрупова загроза, положення меншості-більшості, індивідуалізму-колективізму та вказує шляхи розвитку національної ідентичності [2].

Сучасний філософ З. Бауман [1] відзначає, що основна проблема індивіда на початку нового тисячоліття не в тому, як набутти вибрану ним ідентичність і зробити її визнаною іншими людьми (що було важливо в епоху модернізму), а в тому, яку із соціальних ідентичностей вибрати і як бути готовим до зміни цієї ідентичності, якщо вона виявиться неефективною в даних соціально-економічних умовах. Людина турбується не про те, як віднайти своє місце у соціальному класі, зберегти його і тим самим уникнути переслідувань і утисків; її турбує, що цей клас, ця група з чіткими границями може змінитися або зникнути. Для трансформаційного суспільства така ситуація цілком є природною, оскільки соціальна структура старого суспільства зруйнована, а нова ще несформована. Риси нової структури ще не мають рівня визначеності, який міг би дати людям визначені орієнтири для ідентифікації з тою чи іншою соціальною групою.

Семантично близьким до поняття «ідентичність» є поняття «ідентифікація», оскільки обидва позначають деякий стан і процес, що призводить до цього стану. Ідентифікація виконує дві основні функції:

1. Реалізація потреби належати до певної спільноти, забезпечення захисту, можливість самореалізації з боку особистості;
2. Включення індивідів в систему суспільних відносин з боку суспільства.

Отже, ідентифікація з певною соціальною групою чи класом характеризується комплексом уявлень про соціальну реальність та їх місце в ній: уявлення, що регулюють їх життєву активність; специфічні уявлення для даної соціальної страти, що тою чи іншою мірою відрізняють її від інших верств суспільства. В цьому випадку соціальна ідентичність не збігається з самоідентифікацією, хоча і включає її.

Ідентичність формується через соціальні взаємодії. У членів групи в результаті механізму психологічної ідентифікації виникає почуття «ми», тобто те, що цементує зазначену соціальну спільність, викликає в людини схожі співпереживання і форми поведінки.

Загалом виокремлюють чотири групи теорій соціальної ідентичності [2; 4].

Особистісні соціальні ідентичності. У рамках вказаних теорій соціальна ідентичність

розглядається як частина індивідуальної Я-концепції, як аспект «Я», котрий частково піддався впливу членства в соціальній групі. Це найбільше проявляється в процесі соціалізації та інтерналізації особистості.

Рольові соціальні ідентичності. Рольова ідентичність є також я-ідентичністю в значенні Я як певного типу особистості. Проте рольова ідентичність визначається як Я у стосунках з іншими. Рольові соціальні ідентичності є взаємопов'язаними, оскільки поведінка однієї людини залежна і впливає на вчинки інших людей. Навіть усталена соціальна роль повинна враховувати характеристики, потреби, навики інших людей, які прийняли комплементарні ролі. Тому рольові ідентичності відображають вплив на Я-концепцію соціальних норм і очікувань, пов'язаних з конкретно прийнятою соціальною роллю.

Групові соціальні ідентичності. Групова соціальна ідентичність пов'язана із сприйняттям особистості як інтегральної частини соціальної групи. Вона виникає не внаслідок міжперсональних відносин між окремими членами групи, але як результат загального відокремленого членства в інгрупі (групі членства). Згідно з науковими розробками, процес ідентифікації в групі має три стадії. На першій стадії індивіди визнають себе як члени соціальної групи; на другій стадії вони пізнають стереотипні норми цієї групи; на третій, коли групові категорії стають найбільш вираженими, вони стають основою для оцінки ситуацій в цьому контексті. Групова соціальна ідентичність знаходиться у складних взаємопов'язаних зв'язках із Я-концепцією. Спочатку, коли виникає групова ідентичність, особистість набуває нових соціальних рис. Поступово межі між Я та іншими членами групи зливаються. Позитивні і негативні процеси, які мають місце у соціальній групі, стають частиною особистості і впливають на її сприйняття зовнішнього світу. І, врешті, погляди і поведінка особистості стають складовою частиною групи і впливають на відмінність цієї групи від іншої, що, у свою чергу, підсилює процес згуртованості групи як цілісної спільноти.

Колективна ідентичність. У цьому контексті важливо розрізнати соціальну ідентичність як результат ідентифікації з групою і колективну ідентичність як норми, цінності та ідеологію, котрі містить дана ідеологія. Колективна ідентичність представляє собою досягнення загальної мети, заради якої і була створена група. Таким чином, проявляється взаємозв'язок між соціальною ідентичністю і колективними акціями на груповому рівні.

Соціальна ідентичність позначає існування і сутність людини у соціальному плані, є символічним способом об'єднання з одними і дистанціювання від інших. Крім того, соціальна ідентичність зумовлюється заданістю суб'єкта та його диспозиціями до існуючої ситуації. Звідси виділяють такі види ідентичності: ситуаційну ідентичність (зумовлену ситуацією), та надситуативну (визначається положенням індивіда в суспільстві та всім його попереднім досвідом). Крім того, важливим є те, що соціальна ідентичність повинна бути прийнята індивідом на рівні свідомості.

Соціальна ідентичність кристалізується, набуває нових обрисів і форм у процесі соціальної мобільності особистості – переміщень у вертикальному чи горизонтальному напрямку (протікання процесів адаптації індивіда чи групи людей у нових умовах; специфіка соціальної ідентичності в процесі зміни статусно-рольових позицій; чинники досягнення успішного кар'єрного росту; набуття нових психологічних якостей; урахування чинників психофізіологічної сумісності при інтеграції у нову спільноту; домінування мотивації досягнення при вертикальній мобільності; знаходження психологічних механізмів соціальної мобільності; наявність високого рівня комунікативного потенціалу особистості; дослідження індикаторів позитивної і негативної мобільності та шляхів її попередження; особливості розвитку психологічної готовності до виконання нового типу діяльності).

У цілому соціальна мобільність суспільства – дуалістичний суперечливий процес [5; 6]. Навіть при формальному дозволі суспільства індивідові рухатися у вертикальному напрямку, постають суто психологічні бар'єри і труднощі, існуючі між класами та прошарками. Мобільність завжди важко переноситься особистостями, оскільки доводиться адаптовуватись до нової субкультури, приймати нові статусно-рольові позиції, бути залученим в інше коло спілкування та відповідальності, змінювати когнітивну, ціннісно-орієнтаційну та потребово-мотиваційну сфери, втрачати зв'язки в минулих первинних групах і налагоджувати нові, переборювати власний страх

перед втратою нового статусу. Щоб прийняти рішення про можливість соціального переміщення у горизонтальному чи вертикальному напрямках, особистість спочатку ідентифікує себе з новою статусно-рольовою позицією, уподібнюється до групового середовища, в якому доводиться перебувати. І кінцева мета – образ бажаного майбутнього – є рушійним чинником соціальної мобільності. Соціальна мобільність робить людину вільною в особистісному сенсі творення власного життєвого шляху і разом з тим не обмежує присутність несвободи, заангажованості новим соціальним класом і прошарком. Але для продуктивного розвитку суспільства відкритість соціальним переміщенням – єдиний шлях до процвітання та оновлення. Тому навіть негативні наслідки міграційних процесів не слід бачити тільки в поганому світі.

Формування нової соціальної ідентичності мігрантів протікає у процесі міжкультурної адаптації. Аналізуючи категорії населення, які складають міграційні потоки (переселенці, візитери, туристи), слід відзначити, що найважче процес міжкультурної адаптації проходить у переселенців, яким потрібно повністю інтегруватися в іншу країну, оволодіти мовою, трансформувати свою соціальну ідентичність. При взаємодії з іншою культурою особистість відчуває «культурний шок». У науковій літературі виокремлюють показники культурного шоку: постійне відчуття тривоги, роздратованість, несприйняття місцевої кухні, страх перед контактами з іншими людьми, невпевненість у собі, психосоматичні захворювання, депресивні розлади, зловживання алкоголем та наркотиками [3; 4]. Існує також зворотний бік проблеми – реадаптація (спостерігається більшою мірою у візитерів та туристів), «шок повернення», супутниками при цьому є дискомфорт, депресія, розчарування, фрустрація.

В контексті проблеми соціальної ідентичності українських мігрантів, важливим є розгляд індивідуальних та групових чинників, які впливають на процес адаптації. Серед індивідуальних важливими є демографічні та особистісні характеристики людини, а при аналізі групових чинників звертають увагу на спільні і відмінні риси етнічних культур. Вчені виявили кореляційний зв'язок між ступенем вираженості культурного шоку й культурною дистанцією. Індекс культурної дистанції включає в себе мову, релігію, структуру сім'ї, рівень освіченості, матеріальний комфорт, клімат, одяг тощо. Отже, процес адаптації до нових умов може бути менш болісним, якщо нова культура має багато спільного з рідною. Загалом, дослідження вчених засвідчують, що немає комплексу універсальних рис, які б визначали успішність адаптації до нового культурного середовища. Вчені виокремлюють такі якості, що сприяють адаптованості особистості [3; 4]:

- енергетична обдарованість;
- стресостійкість;
- уміння навчатися;
- саморегуляція й активність;
- гнучкість характеру (здатність у різних життєвих обставинах виявляти різні риси характеру);
- виразні вольові якості;
- прикладний інтелект;
- високий рівень розвитку пам'яті та уваги;
- вираженість мотиву досягнення;
- перевага спрямованості на спілкування.

Крім того, наявність чи відсутність волі прямо пов'язується з можливістю реалізації тих чи інших планів, задумів, досягнення мети. Саме тому людині з сильною волею легше адаптуватись в іноетнічному середовищі (вольова людина домагається успіхів), а коли недостатньо волі (безвольна людина часто стає жертвою обставин), то її адаптація зазнає великих труднощів.

Також труднощі адаптації до нових умов соціуму можуть бути викликані інтровертованістю українців, тобто їхня замкнутість, зосередженість на собі в деякій мірі стає перешкодою для забезпечення їхньої нормальної життєдіяльності.

Не слід не брати до уваги етапи проходження адаптації мігрантів до умов іноетнічного середовища. Успішна адаптація робить становище мігранта стійким і мотивованим відносно нового

соціального середовища. В психологічній науці виділяють два основні види адаптації – короткочасну й довготривалу. Короткочасна поділяється на три основні типи залежно від завдань, які ставлять мігранти на кожному етапі [3; 4]:

1. Інструментальна адаптація спрямована на вирішення різноманітних завдань: відмежування від деяких рутинних справ, навчання, підвищення статусу та ін.
2. Соціальна адаптація проявляється у бажанні оволодіти іноземною мовою, навести соціальні зв'язки, бути приналежним до певної соціальної групи, проявляти громадську активність та ін.
3. «Місіонерська» адаптація притаманна, як правило, представникам високорозвинених країн із глибокими традиціями та історією, з високим показником колективізму (у мігрантів зберігається бажання пропагувати власну культуру та національно-етнічні цінності).

Перебування за кордоном більше двох років зумовлює появу іншого виду адаптації – довготривалої. Час перебування у нових соціокультурних умовах прямо не впливає на ступінь адаптованості мігранта. Залежно від мети, поставленої мігрантом, довготривала адаптація може перерости в тотальну асиміляцію, ідентифікацію з новою культурою, культурно-рольову компетентність.

Таким чином, соціальну адаптацію можна розглядати як процес і результат встановлення відносної взаємної відповідності між потребами особистості і вимогами соціального середовища. Важливим аспектом проблеми є виокремлення критеріїв адаптації мігранта. Оскільки адаптація будується на основі взаємодії двох сторін, то природно, що і критерії адаптованості – дезадаптованості також повинні оцінювати процес з двох сторін: і з боку індивіда, і з боку середовища.

Як правило, більшість дослідників виділяють два основних критерії адаптованості: зовнішній і внутрішній. Зовнішній критерій тісно пов'язаний з поняттям «пристосування». Результат адаптації розуміється як досягнення бажаної поведінки в середовищі й описується в термінах ефективності, компетентності, успіху. Зовнішній критерій зазвичай визначає гарну пристосованість, відповідність вимогам середовища. Внутрішній критерій частіше описується через загальне психологічне благополуччя, комфорт, суб'єктивну задоволеність своєю позицією, соціальне самопочуття. Внутрішній критерій пов'язаний з можливістю задоволення індивідуальних потреб, самовираженням, збереженням внутрішніх енергетичних ресурсів, відсутністю напруги і тривоги.

Особливо в перші місяці перебування за кордоном зазвичай люди не мають можливості забезпечити для себе звичних умов життя. Ситуація, з якою людина стикається в іноетнічному середовищі є екстремальною для неї. Незнання мови, відсутність звичних для неї зв'язків, міжособистісних відносин, труднощі з пошуком житла, роботи та інших засобів для існування, які часто не відповідають її уподобанням, призводять до відчуття безнадійності та безрезультативності взаємодії з невідомим оточенням. Інтровертивному українцю ще важче подолати ці перешкоди в силу свого характеру. Надзвичайно важливим, що притаманне українському національному характеру, є почуття ностальгії за Батьківщиною, біль розлуки за родиною. Саме в таких умовах людина, яка не має можливості своєчасно звернутися за порадою та реальною допомогою до ближнього (для вирішення проблем, що виникли), змушена всі негаразди переживати в собі, не давши їм можливості для позитивного вирішення.

У формуванні соціальної ідентичності мігрантів велику роль відіграє явище етноцентризму, яке може мати як позитивне, так і негативне значення. Вивчення праць науковців показує, що сам факт усвідомлення особливостей своєї етнічної групи не містить у собі упереджень щодо інших груп. Проте так буває доти, доки констатуються ці відмінності. Коли ж від такої констатації переходять до оцінки іншої групи, тоді можливі перекинуття її образу. І тоді виникає психологічне явище етноцентризму. Воно полягає у схильності представників групи сприймати всі життєві явища з позицій «своєї» етнічної групи, яка розглядається як еталон. Отже, суть етноцентризму зводиться до сукупності масових ірраціональних уявлень про власну етнічну спільність як про центр, навколо якого групуються всі інші [4].

Етноцентризм проявляється в етнічних стереотипах, які є психологічними утвореннями масової свідомості у вигляді конкретизованих спрощень образів свого народу, щедро наділених позитивними рисами в такій кількості, яка набагато перевищує аналогічні риси в уявленнях про інші народи. Етнічні стереотипи складаються завжди в певному соціальному контексті, і коли вони набувають стійкої форми упереджень, тобто стандартного і негативно забарвленого емоційного характеру, то легко можуть бути використані як засоби розпалювання національної ворожнечі [4].

Аналіз наукової літератури дозволяє розглядати явище етноцентризму з наступних позицій: етноцентризм як захист соціальної групи, який сприяє збереженню соціальної ідентичності її членів і зароджується в умовах інгрупової загрози, конфлікту; етноцентризм як і форма соціального контролю, яка виправдовує дискримінаційні дії стосовно відкинутих аутгруп; етноцентризм – це і адаптивний механізм виживання, який проявляється найбільш гостро під впливом зовнішніх загроз; етноцентризм як нормальний наслідок засвоєння звичаїв суспільства і культури у щоденному житті.

Отже, етноцентризм – це тенденція розглядати і оцінювати оточуючий світ з позиції цінностей, культури і моделей життя власної соціальної групи. Етноцентризм у будь-яких формах свого прояву перешкоджає нормальній взаємодії етнічних груп, їхній успішній етнокультурній адаптації. Тому вивчення етноцентризму як певного стану буденної етнічної свідомості групи, її природи, соціальних і психологічних функцій повинно сприяти конструктивному вирішенню міжетнічних проблем. Про етноцентризм часто говорять тоді, коли хочуть показати деякі негативні соціальні або соціально-психологічні процеси, які мають місце у конкретному суспільстві. Часто синонімами етноцентризму є такі поняття як ксенофобія, етнічна неприязнь, етнічна напруженість, націоналізм, але подібний однобокий підхід істотно прибіднює розуміння феномену етноцентризму у формуванні міжетнічних відносин.

Висновки. Нові тенденції розвитку суспільства, інтенсивність процесів соціальної мобільності дозволяють під новим кутом зору розглядати проблеми формування ідентичності українських мігрантів. Перспективним є експериментальне дослідження рис подібності й відмінності у психологічному функціонуванні різних культур і етнічних груп з позиції крос-культурної психології, а також аналіз соціально-психологічних чинників виникнення та актуалізації етноцентризму, інтенсифікації культурного обміну, що сприяло б зниженню етноцентричних установок у сприйманні різних етносів, зменшення соціальної дистанції між етнічними групами і нівелювання архаїчного поділу на «Ми» і «Вони», на «своїх» і «чужих», зменшення прояву інтолерантності на особистісному рівні, що нівелювало б етноцентристський дискурс, а також подолання вибіркової спілкування з представниками різних етнічних культур.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bauman Z. The individualized society. – Oxford: Blacwell Publikation, 2002.
2. Коростелина К. В. Исследование социальной идентичности на пути примирения в Крыму. – Вып. 2. – Симферополь: Доля, 2003. – 359 с.
3. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія етнічних спільностей і груп // Соціальна психологія. – Київ, 2006. – № 4 (18). – С. 38 – 57.
4. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. – Кн. 2: Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія. – К.: Либідь, 2006. – 569 с.
5. Пілецька Л. С. Теоретичні засади психологічного вивчення соціальної мобільності особистості // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2008. – Вип. 13. – Ч. 2. – С. 52-58.
6. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992.

Зіновія КАРПЕНКО

ПСИХОДИНАМІЧНІ МЕХАНІЗМИ ПЕРЕЖИВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ ДІТЕЙ ЕМІГРАНТІВ

У статті розкриваються глибинно-психологічні (психодинамічні) механізми емоційної депривації дітей емігрантів, пов'язані з компенсаторним заміщенням об'єктів задоволення потреб і формуванням нестійкої залежної поведінки.

Ключові слова: переживання, емоційна депривація, компенсація, психосоціальний розвиток, залежна поведінка.

Трудова еміграція у сучасній Україні давно набула масового характеру. Будучи вимушеною внаслідок економічних причин, вона забезпечує виживання чи відносний добробут, а в ряді випадків і розвиток малого бізнесу в нашій країні. Проте, як свідчить досвід, трудові емігранти та їхні сім'ї і, насамперед, неповнолітні діти платять надто дорогу ціну за матеріально-фінансове благополуччя. Останні переживають перманентну емоційну депривацію – «емоційний голод», зумовлений дефіцитом безпосереднього інтимно-особистісного спілкування відсутніх батьків з дитиною.

Залежно від віку дитини, коли реально відбулося розлучення з матір'ю чи батьком, а то й з обома батьками водночас, характер цих переживань буде специфічним, як і глибина психічної травми, нанесеної розривом звичних патернів внутрішньосімейної взаємодії, що впливатиме на подальшу соціалізацію дитини, створюючи специфічні труднощі дорослішання за умов штучної сепарації від парентальних осіб.

Тип труднощів психосоціального розвитку дитини залежно від часу і тривалості емоційної депривації можна спрогнозувати, спираючись, зокрема, на вікову періодизацію Е. Еріксона. Цей авторитетний психолог вважав, що особистісний або психосоціальний розвиток займає центральне (серединне) становище у взаємодії трьох процесів – соматичного, психічного і соціального. «В історії науки ці три процеси належать трьом різним науковим дисциплінам – біології, психології і соціології, – кожна з яких вивчає те, що може ізолювати, перерахувати і розчленувати: окремі організми, індивідуальні свідомості і соціальні агрегати» [3, С. 8 – 9]. Однак на практиці ми маємо справу з троїстою єдністю одного процесу – людського життя. Гуманістичний підхід у психології вимагає вивчати людину як тотальну цілісність тіла, душі і духу. Практична психологія у змозі реалізувати цей підхід, якщо враховуватиме специфіку соціальної ситуації розвитку дитини, тип провідної діяльності, основні психологічні новоутворення віку та стан біологічного дозрівання дітей певного віку.

Зазначеним вимогам найбільше відповідає періодизація розвитку особистості Е. Еріксона, оскільки вона діалектично розкриває динаміку формування найбільш істотних рис характеру людини, зумовлених ступенем зрілості фізіологічних, насамперед, сексуальних процесів, її ендо- та екзопсихіки. Перевагою цієї періодизації є також комплексне, міждисциплінарне тлумачення нормальної та аномальної ліній розвитку не лише як онтогенетичних альтернатив, а й як потенційних «небезпек» чи «шансів» при різній спрямованості процесу становлення особистості. Це означає, що при переважному прояві певної позитивної риси характеру завжди існує ймовірність появи за відповідних умов її негативного антиподу, і навпаки. Ця обставина повною мірою проявляється при емоційній депривації соціальних сиріт, в тому числі дітей емігрантів. Ризик не вирішити продуктивним чином дилему антиномічних мотиваційних тенденцій у них значно сильніший, ніж у дітей з повних сімей, які отримують значно більше зворотного зв'язку і мають наочні моделі для гендерно-рольової ідентифікації.

Е. Еріксон пояснює, що в результаті боротьби позитивних і негативних тенденцій формуються основні новоутворення особистості. Оскільки позитивні почуття реально завжди протистоять негативним, то і новоутворення особистісного розвитку мають два полюси. Так, базова довіра немовлят, протидіючи базовому недовір'ю, породжує надію. Якщо ж підкріплення дістає

недовіра – дитина віддаляється від джерела можливої загрози, уникає спілкування. Протиборство автономності і сорому та сумнівів у собі дітей 1–3 років розвиває вольові якості, недостатній розвиток яких проявляється як імпульсивність; ініціативність проти почуття провини у дітей 3–5 років сприяє розвитку цілеспрямованості або веде до закріплення байдужості як риси характеру; протидія працелюбності почуттю власної неповноцінності у дітей 5–11 років забезпечує компетентність, а переважання самоприниження веде до інертності, уникання труднощів; життєве самовизначення у 11–20 років сполучене з вірністю ідеалам, і навпаки – плутанина ролей веде до відречення від них; перевага близькості над самотністю у 20–45 років викликає любов як дієву смисложиттєву настанову, і навпаки – перевага самотності призводить до замкнутості, ізоляції від людей; творчість проти застою у 45–60 років породжує турботу про реалізацію своїх професійних і сімейних планів, з одного боку, і нехтування професійними і сімейними обов'язками – з іншого; особистісна цілісність проти втрати інтересу до життя у літніх людей свідчить про мудрість або в протилежному разі – презирство і цинізм до людей і самого себе.

Чи не найбільшу загрозу в сенсі віддалених наслідків несе в собі емоційна депривація, що припадає на «тихий» період онтогенезу, який охоплює старший дошкільний і молодший шкільний вік.

Відрізок життєвого шляху від 5 до 11 років психоаналіз [1] називає латентним (прихованим, тихим) періодом, а Е. Еріксон – часом «психосексуального мораторію», коли затихають імпульси ранньої дитячої сексуальності, що закінчуються усвідомленням статевої ідентичності і відтермінованим оформленням статевої зрілості, яке наступить в юності. У цей період дитина повинна оволодіти операційно-технічними і соціальними засадами майбутньої трудової діяльності. «Прагнення привести продуктивну діяльність до її доцільного завершення стає метою, яка поступово витісняє капризні спонуки гри. Знаряддя і трудові навички дитини включаються в межі її Я: принцип роботи навчає її задоволенню від доцільного завершення трудової діяльності, досягнутому шляхом неухильної уваги і наполегливого старання» [3, С. 28].

Центральним позитивним новоутворенням віку виступає працелюбність. Школа з її вимогами систематичного, з наростаючими труднощами навчання стає тим місцем, де організовано формується «технологічний етос культури». Разом з працелюбністю розвиваються почуття обов'язку і прагнення до досягнень, пізнавальні і комунікативні вміння. Дитина ставить перед собою цілі, спрямовані на засвоєння інструментальних предметних дій, вироблення вмінь ефективно співпрацювати з іншими. Досягнення цих цілей веде до переживання почуття власної компетентності і спроможності.

«Небезпека, яка підстерігає дитину на цій стадії, полягає в почутті неадекватності і неповноцінності... Якщо вона у відчаї від свого невміння користуватися знаряддями або від свого становища серед товаришів по діяльності, то у неї може відпасти охота до ідентифікації з ними і з певною ділянкою знаряддевого світу... Дитина в цьому разі переживає відчай від своєї невмілості в знаряддевому світі і розглядає себе приреченою на посередність або неадекватність» [3, С. 29]. Таким чином, почуття власної неповноцінності є наслідком слабкого розвитку трудових навичок, зокрема і невміння вчитися, несформованості внутрішнього плану пізнавальної діяльності (орієнтація в умові задачі, доцільне використання наявних знань, планування розумових дій, інтелектуальна рефлексія, володіння мислительними операціями, прийомами самоконтролю і самооцінки). У такому разі дитина уникає складних завдань, ситуацій змагання з іншими людьми, пригнічена усвідомленням своєї посередності, відчуттям марноти докладання зусиль при розв'язанні різноманітних завдань.

Зазначені обставини можуть серйозно утруднити формування першої цілісної форми самоідентичності, яка складається на наступній стадії розвитку. Від міри набуття найнеобхідніших пізнавальних, трудових і комунікативних вмінь на стадії дитинства залежать гострота кризи підліткового віку і становлення соціально зрілої особистості. Ось чому так важливо якомога раніше навчати дітей прийомів морально-психологічної саморегуляції, вправляти їх у здійсненні сміливих, ініціативних, безкорисливих, виважених вчинків [5]. У вирішенні цих завдань особистий приклад авторитетних старших і, насамперед, батьків відіграє найбільшу роль. Нестача доброзичливої уваги, брак дієвих критеріїв і зразків для наслідування відповідальної та компетентної поведінки

згодом може обернутися інфантильними панічними настроями підлітків при зіткненні з проблемною життєвою ситуацією [2], вести до афекту неадекватності, формувати гедоністичні і споживацькі прагнення замість мотивації самоактуалізації. Також існує висока загроза підпадання під деструктивний вплив тоталітарних культів, асоціальних молодіжних угруповань, формування адиктивної схильності до вживання психотропних речовин, Інтернет-залежності тощо [6].

Як бачимо, віддалені наслідки емоційної депривації ґрунтуються на використанні таких компенсаторних психологічних механізмів, які створюють для молодої людини ілюзію самовладання, підтримуючи хиткий баланс між Я і соціумом. Нестача самопідтримки як результат дефіциту уваги в дитинстві веде до компульсивних пошуків зовнішніх опор, розвитку різноманітних узалежнень і постійного підозріливого тестування реальності (навіть у девіантний спосіб) з метою підтвердження почуття ідентичності і власної життєвої спроможності.

За таких умов зростає значення ціннісно-орієнтаційного, духовного і морального єднання родини, в якій є трудові емігранти, що залишили своїх дітей на батьківщині на опіку старшого покоління чи інших близьких людей. Діти трудових емігрантів не повинні почувати себе фатально знедоленими, сиротами при живих батьках, зайвими у власній країні. З ними слід персонально працювати дитячому чи шкільному психологу, залучати до участі у цільових розвивально-корекційних тренінгах [4], де б культивувалися почуття самоприйняття і самоповаги, здатність до асертивної поведінки, тактика цілепокладання, вміння саморегуляції емоційно-вольових станів, фрустраційна толерантність, здатність долати життєві труднощі і мужньо приймати виклики долі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Блюм Г. Психоаналитические теории личности/ Пер. с англ. и вступ. статья А. Б. Хавина. – М.: Изд – во «КСП», 1996. – 247 с.
2. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций). – М.: Изд – во Моск. ун – та, 1984. – 200 с.
3. Эриксон Э. Детство и общество/ Пер. с англ. – Обнинск: Изд – во «Принтер», 1993. – 55 с.
4. Карпенко З. С. Экспресивна психотехніка для дітей. – К.: НПЦ «Перспектива», 1997. – 96 с.
5. Осипова А. А. Общая психокоррекция. – М.: Сфера, 2000. – 512 с.
6. Старшенбаум Г. В. Аддиктология: психология и психотерапия зависимостей. – М.: Когито-Центр, 2006. – 367 с.

Людмила КОВАЛЬЧУК

НАЦІОНАЛЬНІ ПЕРЕДОВІ ІНІЦІАТИВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ І ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Актуальність соціально-педагогічної і психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів зумовлена перш за все масштабами трудової міграції українців за кордон та всередині країни. Так, за результатами останніх досліджень та оцінками експертів, кількість трудових мігрантів, котрі шукають кращих можливостей за кордоном коливається від 2-3 млн. до 7 млн. осіб. «Проблема внутрішньої трудової міграції, тобто міграції з метою працевлаштування з одного регіону в інший, є не менш актуальною ... Окрім працівників інтелектуальної сфери, Київ «висмоктує» ресурси західних і південних регіонів у сфері будівництва» [6, С. 31]. Аналіз практичного досвіду роботи підтверджує поширеність внутрішньої трудової міграції особливо в областях сусідніх до великих промислових центрів.

Переважна більшість трудових мігрантів мають сім'ю з дитиною або дітьми. Згідно з даними обстеження українських трудових мігрантів, що працюють в Італії, тільки 6,1 % жінок не мають дітей, тоді як понад ¾ залишили вдома 1-2 дитини, а майже 8% – троє і більше [2, С. 260].

Діти трудових мігрантів проходять ті ж етапи розвитку, що й всі діти. Мають ті ж складнощі і проблеми, необхідність задоволення дитячих потреб та сприятливого оточення для реалізації своїх індивідуальних здібностей. «Але через відсутність батьків у них виникають додаткові проблеми: переживання за батьків, неспокій, самотність, страх, надмірні намагання самоствердитися» [5, С. 19]. Дані досліджень, оцінок експертів та практичний досвід впровадження соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів підтверджують необхідність виділення специфіки роботи з дітьми трудових мігрантів в системі роботи педагогічних та соціальних працівників.

Україна сьогодні вже має досвід організації та здійснення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів як на обласному, так і на загальнонаціональному рівнях. Тому важливим є аналіз здійсненої роботи та вироблення рекомендацій для подальшого її вдосконалення і поширення.

Тому метою даної статті є аналіз національних ініціатив в організації та здійсненні соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів та виділення основних рекомендацій з її вдосконалення і поширення на прикладі співпраці Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна» і Міністерства освіти і науки України.

Тема дітей трудових мігрантів сьогодні в Україні представлена найповніше в соціологічних (Левченко К. Б., Шваб І. А.), педагогічних (Трубавіна І. М., Лунченко Н. В., Ковальчук Л. Г., Пенішкевич О. І., Куб'як Н. І., Гордієнко Н. В., Ізотова А. Ю., Парфанович І. І., Рассказова О. І.) та психологічних працях (Максимова Н. Ю., Дорошок Т. О.).

Національна ініціатива Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна» в організації та здійсненні соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів базується на результатах дослідження «Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації» [3], практичному досвіді роботи у сфері запобігання торгівлі людьми, насильству та жорстокому поводженню, експлуатації дітей. Дане дослідження та аналіз досвіду стали першим етапом окреслення проблеми на національному рівні, основних проблем дітей зі сімей трудових мігрантів, батьків та тимчасових піклувальників; визначення специфіки нових життєвих обставин сім'ї; вивчення готовності й можливостей педагогічних працівників, зокрема соціальних педагогів та практичних психологів, до роботи з цією категорією дітей; а також формування адекватних заходів протидії асоціальним проявам.

Наступним кроком стало формування пілотної програми, котра пізніше була затверджена наказом Міністерства освіти і науки України № 865 від 28.12.06 «Про проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів» [4, С. 114-115]. В ньому були визначені пілотні області для організації та проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів (Донецька, Луганська, Київська, Тернопільська, Чернівецька), основні відповідальні (Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи, Центр «Ла Страда-Україна»), основні суб'єкти (на обласному рівні – керівники обласних центрів практичної психології і соціальної роботи; на районному рівні – методисти, які відповідають за психологічну службу, районних (міських) методичних кабінетів; на рівні навчального закладу – заступники директорів з виховної роботи, практичні психологи, соціальні педагоги, педагоги-організатори), перелік заходів та терміни їх виконання. Оскільки дослідження виявило необхідність специфічної роботи з дітьми трудових мігрантів з одного боку, і недостатню готовність педагогічних кадрів та соціальних працівників працювати з такими дітьми через брак знань щодо їх особливостей та недостатнє методичне забезпечення, то заходи програми були спрямовані перш за все на підготовку педпрацівників до роботи з цією категорією дітей. Серед таких заходів було, зокрема, передбачено розробку, друк та розповсюдження навчально-методичних та інформаційних матеріалів, апробацію матеріалів у 5 пілотних областях, проведення 5 обласних навчально-практичних семінарів, моніторинг використання матеріалів, організацію всеукраїнського семінару з даної проблематики.

Підготовка наукового, навчально-методичного та інформаційного забезпечення діяльності працівників освіти.

Протягом січня-лютого 2007 р. було створено робочу групу, до складу якої увійшли фахівці Українського науково-методичного центру практичної психології та соціальної роботи, Інституту інноваційних технологій та змісту освіти, Центру «Ла Страда-Україна», науково-викладацького складу вищих навчальних закладів. На робочих зустрічах була обговорена та схвалена концепція навчально-методичного посібника «Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів» [4] для практичних психологів, соціальних педагогів та інших категорій педпрацівників, інформаційних закладок для учнів навчальних закладів і плакатів для батьків.

Сигнальний варіант навчально-методичного посібника було апробовано в 25 середніх навчальних закладах України п'яти областей України – Донецькій, Київській, Луганській, Тернопільській, Чернівецькій. Процес апробації проходив протягом квітня-травня 2007 р., після чого в червні 2007 р. були узагальнені отримані учасниками апробації рекомендації, внесені зміни та доповнення до матеріалів. В липні-серпні 2007 р. були видані остаточний варіант навчально-методичного посібника, закладок для дітей та плакатів для батьків.

Проведення 5-ти обласних навчально-практичних семінарів «Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів»

Проведенню семінарів передувала *прес-конференція* «Діти трудових мігрантів – чиї вони?», проведена 8 жовтня 2007 р. в інформаційному агентстві «Укрінформ». 27 представників мас-медіа взяли участь у прес-конференції та висвітлили у подальшому її роботу в своїх джерелах. Ще біля 20 запитів щодо інтерв'ю, коментарів, запрошення на прямий ефір надійшло після проведення прес-конференції.

Протягом жовтня-листопада 2007 р. було проведено 5 *обласних семінарів* в пілотних областях. Семінари мали на меті розкриття проблем дітей трудових мігрантів; обговорення моделей роботи з такою категорією дітей; налагодження схем співпраці працівників освіти з соціальними службами, службами у справах дітей, неурядовими організаціями. Під час семінару розповсюджувався навчально-методичний посібник та інформаційні матеріали.

У семінарах брали участь представники обласних центрів практичної психології та соціальної роботи, методисти районних (міських) методичних кабінетів відділів освіти, соціальні педагоги, практичні психологи навчальних закладів та закладів інтернатного типу, працівники кафедр інститутів післядипломної педагогічної освіти, класні керівники, представники обласних органів влади та неурядових організацій.

Учасники отримували теоретичні знання з проблеми та розробляли практичні інструменти для власної подальшої роботи. Більшість учасників були активні в роботі, відмітили, що представлена інформація актуальна для регіонів, де в деяких випадках на рівні навчального закладу вже існує облік подібних сімей. Відмічали також ту інформацію, що виявилася новою – наприклад, статистичні дані дослідження щодо проблем трудових мігрантів, досвід роботи експериментальної школи та вже існуючий досвід інших колег, термінологія, існування впливу від'їзду батьків на емоційний стан дитини, співпраця та система роботи з педагогами, навчально-методичний посібник як перша якісна методична розробка в цьому напрямі та ін. Для більшості учасників така інформація була новим досвідом.

Під час дискусій обговорювалися такі питання, як створення інституту тимчасового опікуництва, робота з такими категоріями як діти емігрантів чи діти трудових мігрантів, що подорожують разом з батьками, методи і форми роботи з дошкільниками, особливості поведінки дітей трудових мігрантів та методи роботи з ними, «ідеальне» та «реальне» вирішення ситуацій, робота з батьками. Деякі з цих питань, як інститут тимчасового опікуництва, залишаються дискусійними і потребують подальшого вивчення.

Проведення Всеукраїнського науково-практичного семінару «Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: основні результати та перспективи»

13 грудня 2007 р. в м. Києві відбувся Всеукраїнський навчально-методичний семінар для працівників освіти «Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: основні результати та перспективи».

Метою семінару було підведення підсумків виконання наказу МОН №865 щодо організації

соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів, а також планування подальшої роботи у цьому напрямі на 2008 р. Представники обласних центрів практичної психології та соціальної роботи і навчальних закладів з 5 пілотних областей представили кращий досвід роботи з дітьми трудових мігрантів та практику моніторингу і оцінки такої роботи. Проведення даного заходу також було спрямовано на налагодження співпраці з іншими органами державної влади з питань роботи з дітьми трудових мігрантів, зокрема структурами Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту.

За результатами семінару до Міністерства освіти і науки України було скеровано звіт з проханням схвалити і рекомендувати до поширення досвід впровадження роботи з дітьми трудових мігрантів Фабричинської загальноосвітньої школи Лутугінського району Луганської області; Кременецької ЗОШ I-III ступенів №3, ЗОШ №6 I-III ступенів м. Тернополя, ЗОШ I-III ступенів смт. Вишнівець Збаразького району Тернопільської області; Хотинського НВК «школа-сад», Білівецької ЗОШ Хотинського району Чернівецької області; ЗОШ №67 м. Донецька, Маріупольської ЗОШ №10, Дзержинської ЗОШ №2, Новоазовської ЗОШ №2, Кіровської ЗОШ №2 Донецької області.

Результати роботи з впровадження соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів були представлені на міжнародному рівні під час Міжнародного форуму неурядових організацій з питань протидії торгівлі людьми «Відповідаючи на корінні причини та створюючи рівні можливості» (м. Скоп'є, Македонія, жовтень 2007 р.), навчального курсу з питань протидії торгівлі людьми (м. Хайфа, листопад 2007 р.), семінару для представників громадських організацій та мас-медіа (м. Тбілісі, Грузія, листопад 2007 р.). Методологія та інформаційно-методичні матеріали отримали схвальну оцінку учасників, котрі відзначили передові зусилля Міністерства освіти і науки України для пост-радянського простору. Учасники також відмітили нагальність та актуальність такої проблеми для більшості країн-постачальниць трудових ресурсів на світовий ринок праці і звернулись з проханням перекладу матеріалів російською мовою для можливості поширення серед країн, що користуються російською мовою.

Варто зауважити, що специфіка ініціативи та впровадження програми соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів полягала у вивченні ситуації з дітьми трудових мігрантів в Україні, розумінні та підтримці Міністерства освіти і науки України, активному сприянню роботи з боку Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи, виборі успішної моделі співпраці громадської організації та державної структури у розв'язанні соціально значущих проблем, виявленні та узагальненні кращого досвіду в Україні такої роботи, розробці та впровадженні методики роботи з дітьми трудових мігрантів; візуалізації проблеми дітей трудових мігрантів та привернення більшої уваги до шляхів їх вирішення.

Оцінювання програми соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів показало високу ефективність роботи та необхідність її подальшого поширення по всій території України.

Продовження соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів знайшло своє місце у наступній програмі, затвердженій наказом МОН №1176 від 25.12.2007 «Про організацію і проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів у 2008 році» [4, С. 114-115]. У ньому залишаються від попереднього наказу ті ж самі суб'єкти та відповідальні, однак він не має вже експериментального характеру, а поширюється на всі області України. Серед основних заходів заплановано проведення 20 обласних навчально-практичних семінарів з цієї проблематики, підготовку, друк та розповсюдження другого видання навчально-методичного посібника, інформаційних матеріалів, навчання регіональних тренерів та підтримка їх роботи, проведення прес-конференції, моніторинг ефективності.

Станом на початок вересня 2008 р. проведено 9 обласних навчально-практичних семінарів, навчання регіональних тренерів, підготовлено та надруковано друге видання навчально-методичного посібника «Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів» [5].

За результатами вхідного анкетування учасників семінарів, можна стверджувати, що проблема роботи з дітьми трудових мігрантів є актуальною (94 %-100 %), з нею стикалась особисто

чи по роботі переважна більшість (86 %-95 %). Учасники семінарів зазначали, що вже мають досвід здійснення такої роботи. Як правило, це виявлення дітей з сімей трудових мігрантів, діагностика стану, надання консультацій дітям, батькам, тимчасовим піклувальникам, проведення занять для педпрацівників, просвіта батьків, проведення засідань методоб'єднань практичних психологів і соціальних педагогів, створення банку даних таких дітей, роз'яснювальна робота. 97 %-99 % учасників семінару зазначали необхідність в спеціальній підготовці роботи з дітьми трудових мігрантів, навчально-методичних і інформаційних матеріалах, вивченні кращого українського досвіду, обміні методиками роботи.

Серед першочергових проблем у вирішенні питання допомоги дітям трудових мігрантів зазначались: недостатня увага держави до проблеми і відповідно низький рівень залучення фахівців органів державної влади до такої роботи, налагодження взаємодії між різними службами та організаціями, котрі працюють в інтересах дітей, нечіткість уявлень про роль та місце кожної структури, нестача правових знань, нестача, а у більшості випадків і повна відсутність методичного забезпечення тощо.

Важливо відмітити також питання, що викликали високу зацікавленість учасників семінарів. Це підготовка дитини до прийняття рішення про від'їзд батьків, стимулювання батьків і дітей до контакту з психологами і педагогами, тимчасова опіка дітей з сімей трудових мігрантів, уникнення стигматизації дітей цієї категорії, робота з батьками після повернення тощо.

Специфічними рисами даної програми є те, що вона побудована з врахуванням результатів експериментальної роботи, є її продовженням і вдосконаленням; розроблено та впроваджується механізм моніторингу проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів. Важливою рисою програми є також національний масштаб, який дозволяє оцінювати ситуацію по всій території України, виділяти особливості області, поширювати і впроваджену розроблену методику роботи і, як результат, допомагати більшій кількості дітей успішно соціалізуватися в нових життєвих обставинах.

Аналіз передового практичного досвіду організації і проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів, консультації з експертами дозволяють виділити основні рекомендації з вдосконалення такої роботи в Україні.

Нормативно-правове забезпечення діяльності з допомоги дітям трудових мігрантів:

1. Вивчити передовий міжнародний досвід існування інституту тимчасового опікунства, а також можливість та доцільність його впровадження в Україні.
2. Виділити в новому положенні про центри практичної психології і соціальної роботи необхідність врахування специфіки роботи з дітьми трудових мігрантів. Таке положення відповідно до плану реалізації Концепції розвитку психологічної служби системи освіти України на період до 2012 р. має бути розроблене і затверджене МОН протягом 2009 р.
3. Активізувати роботу та взаємодію відповідальних міністерств та відомств на виконання спільного наказу №824/12698 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах»

Організація соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів:

4. Посилити увагу педагогічних працівників навчальних закладів до проблеми дітей трудових мігрантів і їх соціального оточення через виявлення таких дітей, вивчення умов їхнього життя, проблем у розвитку; інформування про них адміністрацію та психологічну службу навчального закладу, службу у справах дітей району (міста); організацію: а) соціально-педагогічної роботи з дітьми, батьками, соціальним оточенням; б) психологічної роботи з дітьми, батьками, соціальним оточенням; в) виховної і корекційної роботи з дітьми трудових мігрантів (класні керівники, психологи, соціальні педагоги); г) допомоги дітям у навчанні, профорієнтації, тощо.
5. Поширювати та впроваджувати розроблену модель роботи центрів практичної психології і соціальної роботи в області, районі (місті), психологічної служби в

навчальному закладі щодо роботи з дітьми трудових мігрантів та їх оточенням.

6. Сприяти збільшенню чисельності соціальних педагогів та практичних психологів у загальноосвітніх навчальних закладах відповідно до вимог чинних нормативно-правових документів.
7. Формувати позитивну мотивацію у дітей трудових мігрантів та їх соціального оточення до взаємодії з педагогічними працівниками.
8. Використовувати ресурси волонтерів для здійснення роботи з дітьми трудових мігрантів, впроваджуючи принцип «рівний-рівному».

Підвищення рівня кваліфікації:

9. Рекомендувати учасникам обласних навчально-практичних семінарів поширювати отримані знання на педагогічних нарадах, засіданнях методичних об'єднань, семінарів чи тренінгів в своїх регіонах.
10. Підвищувати регулярно рівень кваліфікації педагогічних працівників з питань соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів.

Підготовка інформаційного, наукового, навчально-методичного забезпечення:

11. Здійснити інформаційне та методичне забезпечення роботи класних керівників, соціальних педагогів і практичних психологів щодо роботи з дітьми трудових мігрантів.
12. Продовжувати розробку нових інформаційних та методичних матеріалів з роботи з дітьми трудових мігрантів, зокрема відеоматеріалів.

Координація та співпраця:

13. Визначити та розвивати потенціал громади для включення його в роботу з дітьми трудових мігрантів.
14. Відпрацювати на обласному рівні механізми взаємодії між управліннями освіти і науки, управліннями у справах сім'ї, молоді та спорту, управліннями внутрішніх справ, службами у справах дітей для допомоги дітям трудових мігрантів. Формування спільних планів дій, програм.
15. Налагодити тісну співпрацю з неурядовими організаціями щодо методичного забезпечення роботи з дітьми трудових мігрантів та формування відповідального батьківства, проведення навчальних семінарів і тренінгів.
16. Провести спільні семінари та круглі столи з питань організації допомоги дітям трудових мігрантів із фахівцями сфери освіти, управлінь у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, управлінь внутрішніх справ.
17. Поєднувати програми соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів з програмами відповідального батьківства

Моніторинг та оцінка успішності:

18. Розробити та запровадити єдину концепцію моніторингу здійснення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів.
19. Проводити оцінку успішності проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гордієнко Н. В., Ізотова А. Ю. Соціально-педагогічні засади профілактики деформацій у соціалізації дітей з сімей трудових мігрантів // Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки. – Черкаси, 2008. – Випуск 123. – 168 с.
2. Ковальчук Л. Г. Основні напрями соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів //Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія №11 Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління: Зб. наукових праць. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – Випуск 5. (Частина 1) – 319 с.

3. Проблеми дітей трудових мігрантів: ситуаційний аналіз. – К., 2006.
4. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: Навч.-метод. посібник / За ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної, І.І. Цушка. – К.: ФОП «Купріянова», 2007. – 240 с.
5. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: навч.-метод. посібник / За ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної, І. І. Цушка. – К.:ФОП «Чальцев», 2008. – 384 с.
6. Трудовая миграция из Украины, Беларуси и Молдовы в Российскую Федерацию: тенденции и связь с торговлей людьми Е. Левченко, И. Шваб, Е. Тюрюканова и др. – К., 2008. – 304 с.

Людмила КОВАЛЬЧУК, Наталія БОЧКОР, Ірина МИКИТЧИНА

СТАН ПРОВЕДЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЬОЇ, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

(за результатами моніторингу у 2008 та 2009 рр.)

Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна» спільно з Українським науково-методичним центром практичної психології та соціальної роботи Міністерства освіти і науки України здійснював моніторинг проведення інформаційно-освітньої, соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів в навчальних закладах 22 областей України, а також у містах Київ та Севастополь у 2008 та 2009 рр.

У жовтні-грудні 2008 р. було зібрано дані про проведення такої роботи у 9 областях України: Чернівецькій, Сумській, Волинській, Житомирській, Хмельницькій, Кіровоградській, Донецькій, Луганській та Київській областях. У квітні – червні 2009 р. було зібрано дані з 13 областей України (Вінницької, Дніпропетровської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Рівненської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Чернігівської) та міст Києва і Севастополя. Не отримано даних про проведення роботи з дітьми трудових мігрантів у навчальних закладах Черкаської та Полтавської областей.

Метою даного дослідження було визначення ситуації з проведенням роботи соціальними працівниками, психологічними службами, педколективом навчальних закладів України з дітьми трудових мігрантів; виявлення труднощів, з якими доводиться зіштовхуватися фахівцям; розроблення рекомендацій, які б полегшили роботу з дітьми трудових мігрантів та зробили її більш ефективною.

Узагальнений обсяг роботи з дітьми трудових мігрантів представлено в табл. 1. Для зручності порівнянь в таблиці вміщено інформацію про загальну кількість навчальних закладів в області (порівняння з кількістю навчальних закладів, де проводиться робота з дітьми трудових мігрантів), загальну кількість учнів, що навчаються в загальноосвітніх навчальних закладах області (для порівняння з кількістю учнів, з якими проводять роботу та ймовірною кількістю дітей трудових мігрантів в області). Труднощі збору даних, пов'язані з відсутністю визначеного статусу дітей трудових мігрантів, інституту тимчасової опіки. Як наслідок, складність виявлення дітей трудових мігрантів та відсутність офіційної статистики, стають перешкодою, щоб вважати отримані дані повністю достовірними. Однак, вони можуть бути корисними для приблизного уявлення про ситуацію з дітьми трудових мігрантів та роботу, яка здійснюється в навчальних закладах України у цьому напрямі. Зокрема, можна відстежити приблизний обсяг здійснюваної роботи, зафіксувати труднощі її проведення, виробити рекомендації для її покращення.

Таблиця 1.

**Обсяг інформаційно-освітньої, соціально-педагогічної
та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів
у навчальних закладах України**

	Область	Заг. к-ть навч. закладів	К-ть навч. закладів, де здійснюється робота	К-ть спеціалістів, які проводять роботу	К-ть батьків, з якими проводять роботу	К-ть представників соц. оточення, з якими проводять роботу	К-ть заходів	К-ть учнів, що навчаються в ЗНЗ обл.	К-сть учнів, з якими проводять роботу	К-ть дітей трудових мігрантів в обл. (неофіційні дані)
1.	Вінницька	995	425	725	1234	1000	34	179758	2120	2120
2.	Волинська	784	119	192	690	530	186	133 007	795	–
3.	Дніпропетровська	1000	910	55	–	–	2	323768	–	–
4.	Донецька	1118	333	1140	9626	769	1113	365011	14413	2072
5.	Житомирська	851	810	55	–	–	2	153062	–	–
6.	Закарпатська	696	267	2575	6178	3910	61	165546	10041	14559
7.	Запорізька	631	559	2904	36969	661	277	171278	18631	738
8.	Івано-Франківська	743	514	1831	1157	2354	34	169905	8943	10000
9.	Київська	772	669	3604	5040	784	96	185428	1178	1228
10.	Кіровоградська	583	98	253	28391	4756	2	107612	44296	7300
11.	Луганська	730	345	1724	1508	1421	332	195446	2375	2974
12.	Львівська	1429	1053	5562	17800	1005	26	289895	93200	8975
13.	Миколаївська	603	568	1069	12988	611	267	125024	34703	1325
14.	Одеська	898	75	75	–	–	2	244142	–	–
15.	Рівненська	710	239	1474	8774	496	171	156598	18926	5580
16.	Сумська	617	326	1569	12151	898	249	110728	16729	3058
17.	Тернопільська	887	438	596	3000	–	–	139164	5500	–
18.	Харківська	908	74	171	350	119	30	240583	792	171
19.	Херсонська	544	266	906	1678	732	169	120210	3100	1883
20.	Хмельницька	1028	982	3715	125000	6042	3	155688	123566	3223
21.	Чернівецька	443	395	4439	1317	1479	15	106675	10002	10255
22.	Чернігівська	717	301	803	3209	402	411	111094	5437	6542
23.	м. Київ	454	232	245	–	–	3	224305	146000	–
24.	м. Севастополь	67	48	69	–	–	2	30221	–	–
		18208	10046	35751	277060	27969	3487	4204148	560747	82003

Як бачимо з даних таблиці, обсяг інформаційно-освітньої, соціально-педагогічної та психологічної роботи з учнями ЗНЗ України, які підпадають під імовірну групу дітей трудових мігрантів, різний. Відповідно до отриманих результатів, найбільше навчальних закладів, у яких здійснюється робота (відносно загальної кількості загальноосвітніх навчальних закладів) у Хмельницькій (95,5 %), Житомирській (95,2 %), Чернівецькій (89,2 %), Дніпропетровській (91 %) та Миколаївській (94,2 %) областях, найменше – у Харківській (8,1 %) та Одеській (8,4 %) областях. Велика кількість навчальних закладів (понад 50 %) залучені до такої діяльності у місті Києві (51,1 %), Сумській області (52,8 %), Івано-Франківській (69,2 %), місті Севастополі (71,6 %), Львівській області (73,7 %), Київській (86,7 %), областях. У деяких областях кількість навчальних закладів, які залучені до вирішення цієї проблеми, становить від 15 до 50 %: Волинська область (15,2 %), Кіровоградська (16,8 %), Донецька (29,8 %), Рівненська (33,7 %), Закарпатська (38,4 %), Чернігівська (42 %), Луганська (47,3 %), Херсонська (48,9 %), Тернопільська (49,4 %). (Рис. 1)

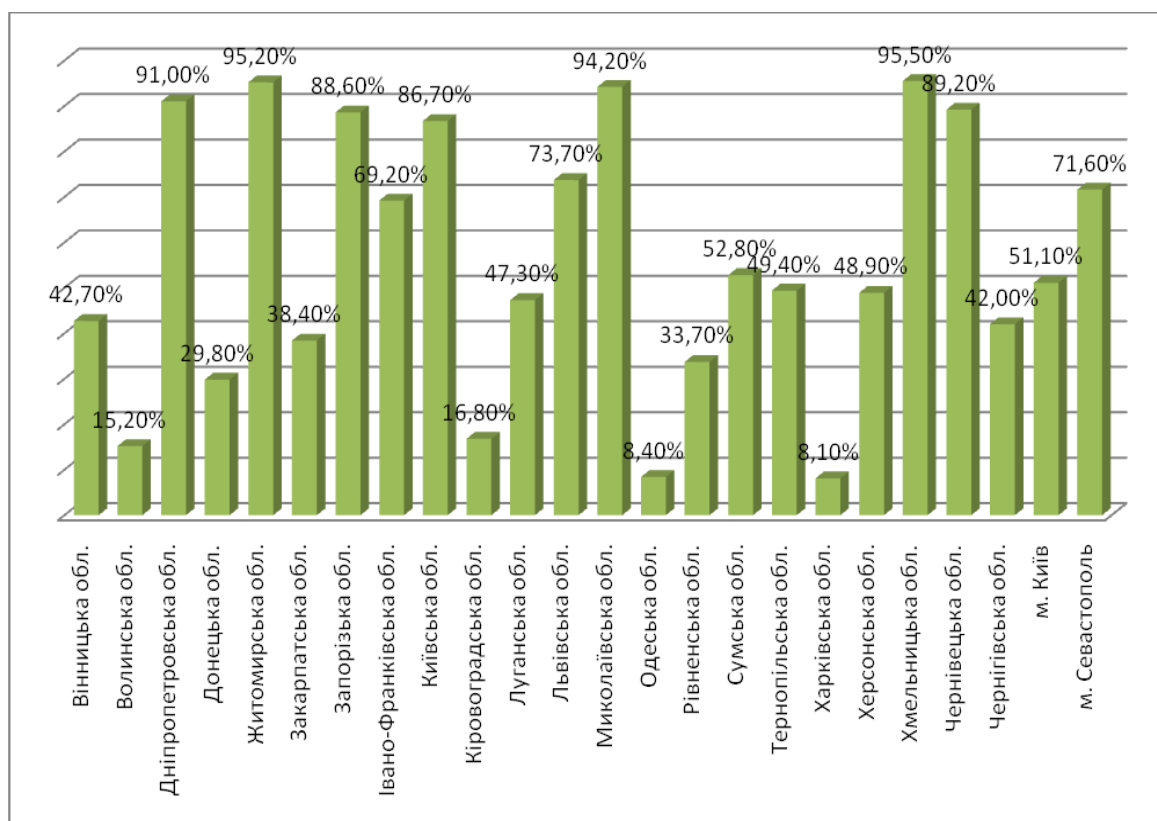

Рис. 1. Співвідношення загальної кількості ЗНЗ до кількості ЗНЗ, де здійснюється робота з дітьми трудових мігрантів

Порівнявши отримані дані про загальну кількість учнів та кількість учнів, з якими проводять інформаційно-освітню, соціально-педагогічну та психологічну роботу, можна дійти висновку, що у Хмельницькій області (79,37 %) найбільше учнів залучені до такого виду діяльності, у місті Києві – 65,09 %, Кіровоградській області – 41,16 %, Львівській – 32,14 %, Миколаївській – 27,75 %, у Сумській – 15,1%, Рівненській – 12,8 %, Запорізькій – 10,87 %, а в інших областях цей показник сягає менше 10%: Чернівецька область – 9,38 %, Закарпатська – 6,06 %, Івано-Франківська – 5,26%, Чернігівська – 4,89 %, Донецька та Тернопільська області (3,95% кожна), Херсонська область – 2,58 %, Луганська – 1,21 %, Вінницька – 1,18 %, Київська – 0,63 %, Волинська – 0,6 %. (Рис. 2)

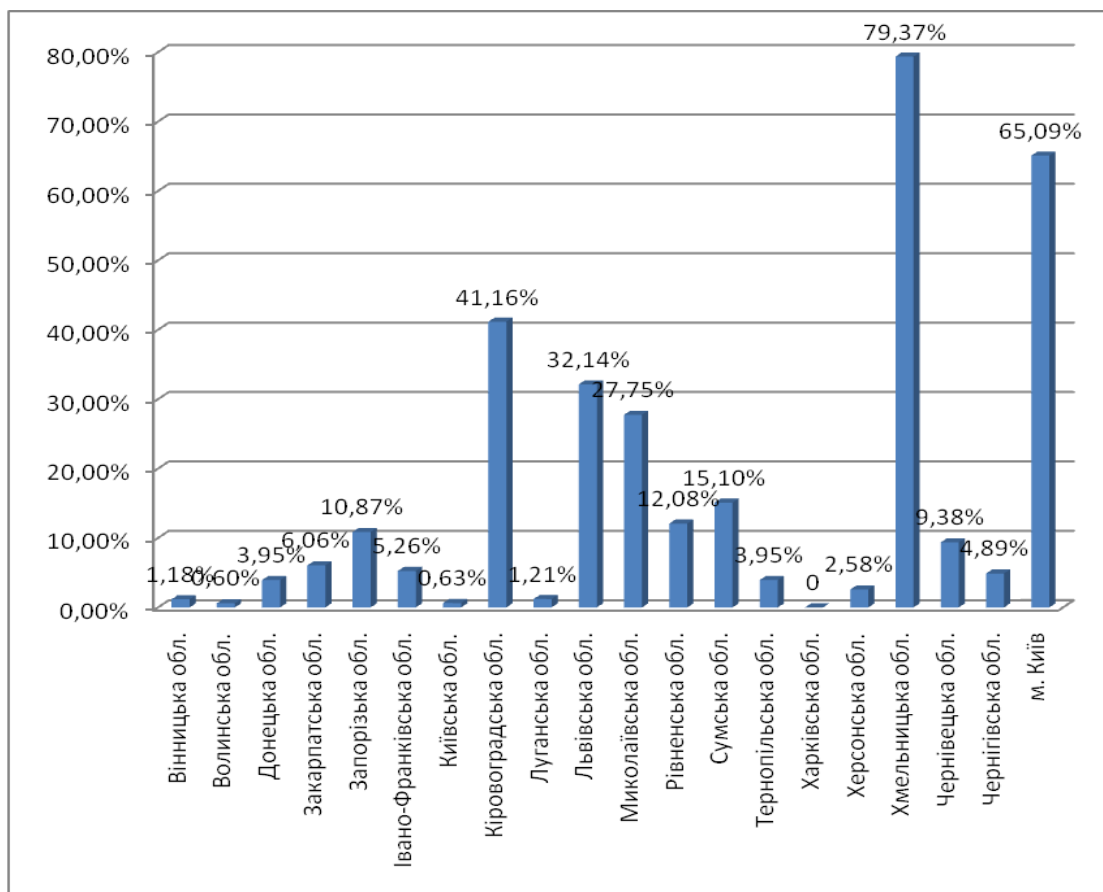

Рис. 2. Співвідношення загальної кількості учнів до кількості учнів, з якими проводять інформаційно-освітню, соціально-педагогічну та психологічну роботу

Результати моніторингу свідчать про те, що соціально-педагогічна та психологічна робота з проблеми проводиться більшою мірою з дітьми (64,77 % всього об'єму роботи). Більше третини роботи проводиться також з батьками (32 %). Майже не проводиться робота з представниками соціального оточення (лише 3,23 % всього обсягу роботи) (Рис. 3).

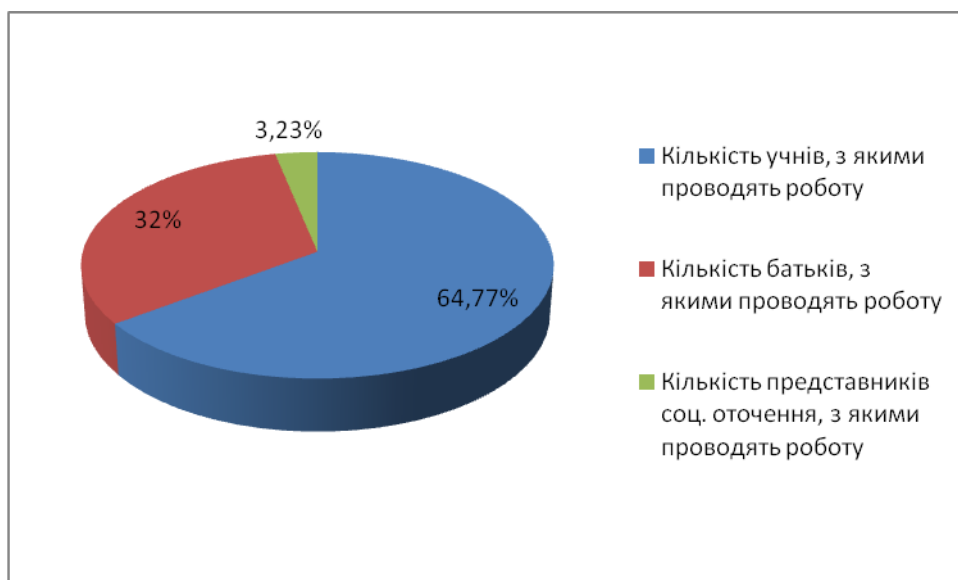

Рис. 3. Проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з учнями, батьками та представниками соціального оточення

Труднощі ведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів

Серед труднощів, які були зазначені опитаними спеціалістами можна виділити ті, що пов'язані з відсутністю належного включення проблеми в соціальну державну політику; труднощі роботи з соціальним оточенням, дітьми трудових мігрантів, батьками; неготовність фахівців до проведення роботи. Крім того, існують труднощі, що стосуються кадрових питань, відсутності належного рівня матеріально-технічної бази.

Труднощі, пов'язані з відсутністю належного включення проблеми в соціальну державну політику:

- відсутність визначеного статусу дітей трудових мігрантів, що не дає можливість оцінити реальні масштаби проблеми, вчасно виявляти та здійснювати роботу з дітьми і сім'ями;
- відсутність інституту тимчасової опіки;
- відсутність діючих державних програм, націлених на соціальний захист та підтримку дітей трудових мігрантів;
- відсутність розуміння проблеми як актуальної адміністраціями шкіл;
- недостатня увага, інформованість батьківської та широкої громадськості з питань роботи з дітьми трудових мігрантів в ЗМІ.

Труднощі роботи з соціальним оточенням, дітьми трудових мігрантів, батьками:

- несформованість відповідального батьківства та нерозуміння батьками своєї ролі у формуванні особистості дитини;
- неусвідомлення проблеми батьками як актуальної, наслідків несвоечасної підтримки дитини у нових життєвих обставинах тимчасової відсутності батьків (одного з них);
- відсутність можливості постійного зв'язку з батьками, пов'язана з їх перебуванням за кордоном;
- відсутність інформації про від'їзд батьків через небажання батьків її розголошувати;
- брак розуміння опікунами та особами, які замінюють батьків, значення освіти для дитини;
- особи, які залишаються із дітьми, офіційно не є опікунами і тому недостатньо усвідомлюють рівень своєї відповідальності за виховання та розвиток дітей (недостатньо звертають увагу на внутрішні проблеми дитини, піклуються лише за фізіологічні потреби дітей: нагодувати, одягти, щоб завжди «був на очах»);
- відсутність порозуміння між дітьми та особами, які тимчасово замінюють батьків; маніпулювання, з боку дітей дорослими;
- зміни у системі ціннісних орієнтацій дітей;
- прояви девіацій у поведінці дітей, навіть тих, які добре навчаються;
- захоплення комп'ютерними іграми та потрапляння під негативний вплив як однолітків, так і дорослих;
- втрата довіри у дітей в обіцянки дорослих;
- відсутність авторитету дорослих в очах дитини.

Неготовність фахівців до проведення роботи:

- недостатня інформованість про діяльність соціального педагога, практичного психолога, соціального працівника, правоохоронних органів та недостатній рівень довіри до їх роботи, що перешкоджає батькам та особам, що їх замінюють звертатись за потреби з своїми проблемами або відмовляти від пропонованих послуг;
- неповне використання технологій роботи з батьками або особами, що їх замінюють, внаслідок чого вони недостатньо включені до проведення роботи з дітьми трудових мігрантів;
- недостатність навичок конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, внаслідок чого виникає непорозуміння з класними керівниками та вчителями між дітьми та опікунами;

- недостатня кількість годин для підвищення кваліфікації педагогічних працівників з даної тематики;
- недостатня кількість фахівців, котрі пройшли навчання з теми роботи з дітьми трудових мігрантів;
- недостатність навичок формування довірливих стосунків з учнями, що призводить до неготовності дітей до відкритої розмови;
- низька забезпеченість ЗНЗ соціальними педагогами і практичними психологами;
- велике навантаження на спеціалістів психологічної служби роботою з інших напрямів; брак часу на підготовку та проведення заходів.

Труднощі, пов'язані з відсутністю належного рівня матеріально-технічної бази та методичного забезпечення:

- недостатня кількість навчально-методичних та інформаційно-просвітницьких матеріалів щодо роботи з дітьми трудових мігрантів;
- відсутність у багатьох сільських школах, ПТНЗ можливостей використовувати інформаційні технології.

Рекомендації до організації та ведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів

Належне включення проблеми в соціальну державну політику:

- створити можливість оформлення тимчасової опіки над дітьми трудових мігрантів;
- розробляти та впроваджувати державні програми, які були б націлені на соціальний захист та підтримку дітей трудових мігрантів;
- активізувати роботу та взаємодію відповідальних міністерств та відомств на виконання спільного наказу №824/12698 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах»;
- відпрацювати на обласному та місцевому рівнях механізми взаємодії між управліннями освіти і науки, управліннями у справах сім'ї, молоді та спорту, управліннями внутрішніх справ, службами у справах дітей та їх відповідними структурними підрозділами для допомоги дітям трудових мігрантів. Формування спільних планів дій, програм;
- сприяти збільшенню чисельності соціальних педагогів та практичних психологів у загальноосвітніх навчальних закладах відповідно до вимог чинних нормативно-правових документів;
- розробити та запровадити єдину концепцію моніторингу здійснення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів, збору даних та ведення статистики;
- проводити оцінку успішності проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів;
- видати відомчі розпорядження/накази про необхідність організації та впровадження роботи з дітьми трудових мігрантів;
- звернути більшу увагу ЗМІ та широкої громадськості до проблем дітей трудових мігрантів та їх батьків; збільшити кількість годин для висвітлення даної проблеми у ЗМІ.

Вдосконалення методів роботи з соціальним оточенням, дітьми трудових мігрантів, батьками:

- проводити роз'яснювальну роботу з батьками щодо можливих наслідків несвоєчасної підтримки дитини у нових життєвих обставинах за тимчасової відсутності батьків (одного з них), необхідності спільної підготовчої роботи до від'їзду, важливості та оптимальні шляхи підтримання контакту під час відсутності та можливість отримання психологічної підтримки після повернення;
- проводити психологічну роботу з батьками для формування відповідального батьківства, усвідомлення своєї ролі у розвитку та становленні особистості дитини;

- налагодити схеми співпраці працівників освіти з батьками, особами, які тимчасово замінюють батьків, з соціальними службами, службами у справах дітей, неурядовими організаціями з проблем дітей трудових мігрантів;
- проводити соціально-педагогічну та психологічну роботу з тимчасовими опікунами та дітьми для вчасного діагностування проблем розвитку дитини та взаємодії з соціальним оточенням та конструктивного їх вирішення;
- акцентувати увагу тимчасових опікунів на значенні освіти для подальшого розвитку та становлення особистості дитини, необхідності забезпечення не лише фізіологічних потреб, а і інших потреб виховання та розвитку дитини;
- проводити превентивну діяльність з метою уникнення небажаних змін у системі ціннісних орієнтацій дітей;
- тимчасовим опікунам і педагогічним працівникам відстежувати дозвілля дітей з метою попередження потрапляння дітей в залежності, злочинні угруповання, асоціальні проблеми, по можливості забезпечувати участь дітей в гуртках, клубах, волонтерських рухах та інших соціально прийнятних формах дозвілля;
- максимально залучати дітей до позакласної, гурткової та позашкільної роботи; сприяти позитивній соціалізації дітей трудових мігрантів, створити належні умови в навчальних закладах з метою залучення учнів до діяльності самоврядування та іншої позаурочної діяльності за інтересами.

Підвищення рівня кваліфікації фахівців та вдосконалення організації соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів:

- забезпечити належну інформованість про діяльність соціального педагога, практичного психолога, соціального працівника, правоохоронних органів з метою збільшення кількості звернень зі своїми проблемами батьками та особами, що їх замінюють;
- системно використовувати технології роботи з батьками або особами, що їх замінюють;
- організовувати навчання фахівців з конфліктології з метою;
- включити питання організації та здійснення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів у навчальний план навчальних закладів підготовки та перепідготовки педагогічних та соціальних працівників, представників правоохоронних органів;
- системно проводити навчання фахівців методам роботи з дітьми трудових мігрантів, впровадити сертифікацію для тих, хто пройшов відповідне навчання;
- з метою обміну досвідом педагогічних працівників впроваджувати практику спілкування спеціалістів в мережі Інтернет;
- розробити комплексну корекційно-профілактичну програму, з якою можна було б працювати педколективу, фахівцям психологічних служб;
- збільшити кількість проведення обласних семінарів-практикумів для заступників директорів з виховної роботи, практичних психологів, класних керівників відповідно до даної теми.

Забезпечення належного рівня матеріально-технічної бази та вдосконалення методичного забезпечення:

- продовжити роботу щодо навчально-методичного забезпечення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів; забезпечити навчальні заклади, методичні кабінети відповідними спеціалізованими наочними та дидактичними матеріалами;
- збільшити інформаційну базу та вдосконалити шляхи доступу класних керівників до інформаційно-методичної літератури;
- розробити інформаційні відеоматеріали з даної тематики;
- вивчати досвід роботи з дітьми трудових мігрантів в інших регіонах та інших країнах.

Галина КАТОЛИК

ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОПСИХОЛОГІЧНИХ КОНФЛІКТІВ У ДІТЕЙ ТРУДОВИХ ЕМІГРАНТІВ

Зважаючи на сьогоднішній нелегкий економічний та нестабільний соціальний стани в Україні, багато з наших співвітчизників виїхало на заробітки за кордон.

Соціологічні дослідження показали, що більшість опитаних дорослих мотивували свій вибір тим, що «хочуть, аби їхні діти навчалися в університетах (а навчання платне), прагнуть дати їм міцне фінансове підґрунтя для майбутнього життя, а тут заробити на все це не можна...».

Це, можливо, з однієї сторони і вірно, але чи задумувалися вони над тим, як себе почувають самі діти, коли їхні матері чи тати, чи обидвоє батьків залишають їх на декілька років задля «їхнього кращого майбутнього». Чи не відчують ці діти тягаря відповідальності за те, що їхні батьки «поневіряються за кордоном», виконуючи важку роботу, щоб заплатити їм за навчання в університетах чи купити новомодний одяг, комп'ютер чи мобільний телефон; чи відчують вони батьківську любов, отримуючи «матеріальну допомогу»? Можливо, їм не потрібно всього цього, а потребують вони бачити маму і тата щодня, розповідати їм про свої перемоги та невдачі, відчувати, що вони потрібні і не покинуті!

Не раз кожен з нас, практикуючих психологів і психотерапевтів, стикався з дітьми, батьки яких на заробітках. Одні з них перетворюються на маленьких дорослих людей: [вони] по-дорослому мислять та діють, замінюючи у своїй сім'ї відсутніх маму чи тата; [вони] звалюють на свої ще неокріплі плечі важку ношу сімейної відповідальності.

Інші ж діти, аби привернути до себе увагу починають поводитися, кажучи побутовою мовою, неадекватно. Їхня поведінка стає подекуди соціально несхвальною, девіантною. Ще інші замикаються у собі, відчують себе покинутими, нікому непотрібними. Є не рідкістю і те, що коли один з батьків виїжджає на заробітки, сім'я розпадається, у батьків з'являються інші стосунки або ж сім'ї. І тоді діти накопичують образу, лют, агресію, яку потім виплескують на людей, що оточують їх, або ж скеровують всередину себе, завдаючи шкоди власному організмові.

Науковці ЛНУ ім. І. Франка провели наукове дослідження, метою та завданням якого було дослідити форми прояву внутрішньо психологічних конфліктів дітей трудових емігрантів, а також знайти шляхи допомоги цим дітям.

Однак спочатку трохи теоретичного підґрунтя. Життя сім'ї залежить від того суспільства, частиною якого вона є. У сім'ї відображається минуле і теперішнє того суспільства, в якому вона існує. У ній створюється майбутнє життя. Адже сім'ї властивий цілий ряд таких функцій, виконання яких не може узяти на себе ніяка інша форма суспільної структури. Дитина народжується у певній сім'ї, стає її членом, частиною конкретної суспільної групи. У сім'ї здійснюється основне виховання дитини, процес поступового входження у життя суспільства, сприйняття етичних норм, вивчення певних позицій і ролей. У процесі виховання, формування особистості дитини поступово все більшу роль починає відігравати внутрісімейне середовище, дошкільні установи і школа. Проте вплив сім'ї має найбільше значення для виховання духовних і суспільних потреб людини. Серйозний вплив має сім'я на формування ставлення до навколишнього середовища, до людей, до праці, до суспільства в цілому. Крім того, в сім'ї особливо яскраво виявляються риси солідарності і взаємної відповідальності.

Дитина з моменту народження до свого повноліття проходить складний фізичний і духовний розвиток, який не обмежується рамками тільки сімейного середовища. Поступово вона входить у життя суспільства. А посередником між дитиною і суспільством є її сім'я.

Сучасні наукові знання говорять про те, що раннє дитинство надзвичайно важливе для розвитку особи людини. У цей період в організмі дитини відбуваються найбільші зміни, виховуються необхідні життєві навички, звички, формуються риси вдачі, схильності, які відіграватимуть вирішальну роль у подальшому розвитку дитини. Розвиток дитини залежить не тільки від хорошої біологічної основи, але і від навколишнього середовища, у якому росте дитина,

від способу і рівня задоволення потреб дитини та інших членів сім'ї. Серед духовних потреб, необхідних маленькій дитині, слід зазначити відчуття любові, особливо матері, відчуття упевненості і безпеки, які дає сім'я та все навколишнє середовище. Дитину необхідно сприймати як самостійного індивіда, як особистість, що розвивається спочатку зі всіма належними їй правами, а з часом – і зі зростаючими обов'язками.

Життя сім'ї, а отже і дітей, головним чином ґрунтується на характері та особі батьків, на їхньому ставленні один до одного, до дітей, на їхньому відчутті відповідальності за всю сім'ю. Тому, коли в сім'ї один з батьків перестає виконувати свої обов'язки (а це можна спостерігати в умовах еміграції батьків на заробітки), то тим самим він серйозно порушує, вірніше, руйнує все сімейне співтовариство. Найбільш за все від цього страждають діти. Недостатня увага, дефіцит у вихованні, втрата відчуття упевненості і безпеки призводять внутрішній світ дитини в хаотичний стан. Тільки в нормальній сімейній атмосфері, де панують здорові правила співжиття, що дають відчуття захисту, опори, безпеки і любові, при повному взаєморозумінні і щирому ставленні до дитини можливий її всесторонній розвиток.

Виховна роль сім'ї важлива для людини не тільки в ранньому дитинстві, вона виявляється і в більш пізньому віці, особливо в підлітковому і юнацькому, коли сім'я грає ще й орієнтуючу роль. Тому варто подивитися, як розглядали вплив сім'ї на особистість дитини деякі відомі психологи.

Специфіка сімейного виховання полягає, перш за все, в тому, що воно більш емоційне за своїм характером, ніж будь-яке інше, оскільки здійснюється через батьківську любов до дітей і їхні у відповідь почуття прихильності та довіри. Дитина, особливо в ранньому віці, більше схильна до впливу сім'ї, ніж до будь-якого іншого. Саме в ній вона несвідомо шукає захисту, саме сім'я допомагає дитині знайти упевненість в собі, своє місце в житті. Сім'я поступово залучає дитину до соціального життя і поступово розширює її світогляд і досвід.

Оскільки якості, прищеплені з дитинства, так чи інакше проявляються протягом всього життя людини, сім'я не тільки виховує, але і «удобрує» або, навпаки, «виснажує» ґрунт для подальшого суспільного виховання.

У ранньому дитинстві, коли сім'я є монополістом у вихованні, формуються ті елементи «автоматизму», які властиві поведінці кожної людини (манери, звички і т. д.). Не останню роль в сімейному вихованні відіграє вся атмосфера сімейного життя, і зокрема, емоційний характер стосунків між батьками і маленькими дітьми.

У тих випадках, коли «психологічний центр» в особі матері, батька або будь-якої замінюючої їх особи не виконує покладені на нього природою і суспільством функції, у дитини з'являється відчуття незахищеності. Якщо ситуація не зміниться на краще, подібні відчуття у дитини здатні прогресувати, знаходячи вираз у постійній невпевненості і тривожності, у несвідомому страху смерті. Важливо підкреслити й інше: якщо потреби дитини в іншій людині не задовольняються належною мірою або не задовольняються взагалі, у неї може не сформуватися потреба в інших людях, у спілкуванні. Так можуть бути закладені основи майбутнього психологічного відчуження людини, її особової позиції неприйняття навколишнього середовища, нерозуміння його і навіть очікування загрози з його сторони. Нерозвиненість соціальної за походженням потреби у спілкуванні бере початок в сензитивному, тобто найчутливішому до впливів навколишньої дійсності, періоді життя – ранньому дитинстві. У цей період дитина найбільш чутлива до певних соціально-психологічних дій з боку оточуючих. Це завжди очікування ласки, любові, захисту і заступництва, «єдності» для батьків, повної впевненості в них. За сприятливих умов соціальне оточення адекватно відповідає на такі очікування, що складає абсолютно необхідну умову сприятливого формування особи. Тільки за оптимального співвідношення характеру дій з виниклою готовністю до їх ухвалення можливо очікувати нормальний розвиток особистості.

По-іншому формується особистість, в якій у сензитивний період виникають негативні, небезпечні для її подальшої долі соціально-психологічні новоутворення, які, поступово узагальнюючись і поглиблюючись, стають все більш стійкими і ригідними. Вони деформують особу, перешкоджають формуванню одних її сторін, підпорядковують собі інші. Починається самостійний розвиток подібних новоутворень, що знаходять власну логіку руху і що стають стрижневими

властивостями особистості. Створюються аномальні структури і спотворені контури окремих сторін, які вибірково реагують тільки на задоволення власних потреб.

Чеські вчені І. Лангмейер і З. Матейчек, дослідивши багато аспектів проблеми **психічної депривації (позбавлення)** у дитячому віці, встановили, що відсутність стійких та емоційно теплих зв'язків дитини з матір'ю призводить до цілого ряду порушень її психічного здоров'я, що відповідно робить дані депривації у різній мірі важкими і навіть непоправними. Особливо небезпечні наслідки тривалої повної депривації, що веде до глибокого втручання у структуру особи, яка починає формуватися. Тоді розвиток проходить на значно зниженому (примітивному) рівні, що призводить до виникнення психопатичного «бездушного характеру» і відповідно, схильностей до правопорушень.

Вплив матері на дитину

Про роль матері у вихованні дитини існує безліч спостережень. Від неї залежить задоволення більшості психічних потреб дитини. Вона складає основу її ставлення до людей, її довіри до навколишнього світу. Саме мати створює для дитини «дім».

Дитина пізнає матір по голосу дуже рано, і вона, як правило, є основним об'єктом прихильності, яка далі розповсюджується на батька, брата, сестер і... світ. Таким чином, у дитини формується прихильність відразу до декількох об'єктів. Виникає питання: чи добре це? Можна припустити, що велика кількість об'єктів прихильності повинна негативно впливати на інтенсивність прихильності до основного об'єкту. Проте це не так. Чим благополучніші відносини між дитиною і матір'ю, тим міцніший контакт між дитиною і іншими об'єктами прихильності. Цьому дається наступне пояснення: що менш надійним є зв'язок з матір'ю, тим більше дитина схильна пригнічувати своє прагнення до інших соціальних контактів.

Звідси можна зробити вельми важливий висновок. Саме любов матері до дитини створює у неї відчуття захищеності і безпеки, стає базою для розширення її позитивних контактів з іншими людьми. І навпаки, у дитини, позбавленої материнської любові, виникає відчуття загрози, що походить від середовища.

Вплив батька на дитину

Далі І. Лангмейер і З. Матейчек відзначають, що відсутність батька – більш часте і не таке трагічне явище. Це торкається багатьох дітей, що живуть у неповних сім'ях. Якщо немає впливу батька, то природньо, що значення особи матері зростає. Дитина, що росте без батька, позбавлена чоловічого прикладу, особливо значного для хлопчиків старшого віку у регуляції їхньої поведінки і для дівчаток як модель їхнього майбутнього партнера. Дитина страждає від недоліку авторитету, дисципліни і порядку, втілюваного батьком. Тому діти, позбавлені батьківського піклування, часто бувають недисциплінованими, агресивними, схильними до асоціальних дій.

Хотілося б відзначити ще один дуже важливий аспект наслідків виховання без батька: відсутність упевненості і стійкості у соціальному визнанні дитини, у її місці у житті, що складає основу її майбутнього відповідного ставлення до себе й інших. У цьому плані професія батька, його робота і соціальний престиж, економічне забезпечення сім'ї, його психологічна фігура є запорукою упевненості. До того ж він є природним джерелом пізнань про світ, працю, може активно допомагати в постановці і досягненні життєвих цілей та ідеалів. Роль батька усвідомлюється у більш пізньому віці, але суттєва вже у ранні роки життя дитини.

Вплив батьків на самооцінку дитини

Згідно з дослідженнями Г. А. Цукермана та інших дослідників було встановлено, що висока самооцінка у дітей визначається зацікавленістю батьків у дитині, зокрема їхнім інтересом до друзів дитини, до її успіхів у навчанні, а також їхньою увагою до висловлювання дитини. У результаті наукових досліджень виявився **зв'язок високої самооцінки у підлітків 11-14 років з хорошими сімейними взаємостосунками**. У це поняття входили теплі взаємини між членами сім'ї, наявність у сім'ї спільної діяльності, розумна участь дітей у ухваленні рішень на сімейній нараді.

Дослідники виділяють три основні умови формування у підлітка високої самооцінки:

- 1) схвалення батьками дитини;
- 2) встановлення батьками ясних і однозначних правил, що регламентують поведінку підлітка;
- 3) надання дитині свободи дій у встановлених батьками межах.

Було встановлено, що **підтримка батьків** значуще **впливає на самооцінку** підлітків, тоді як контроль з їхньої сторони такого впливу не дає. Але, виходячи з вищесказаного, **у дітей, батьки яких відсутні** і не виконують своєї функції, відбувається побудова **неадекватної самооцінки**. Це відбувається тому, що дитина не відчуває тієї теплоти та розуміння зі сторони відсутніх батьків, вони не цікавляться її долею тією мірою, якою це необхідно, аби відчути власну значимість. Якщо відсутній батько, то немає взірця для наслідування та стримувального фактора (особливо це важливо для хлопчиків-підлітків), якщо відсутня мати, тоді дитина не відчуває захищеності і емоційного тепла (особливо важливе для дівчаток-підлітків).

Розвиток дітей у сім'ях, де відсутній один або обоє батьків

Відсутність або значне звуження емоційних контактів дитини з матір'ю і батьком, відкидання її одним із батьків та особливо обома має наслідком психологічне відчуження індивіда, що закладає початок подальшої дезадаптації.

Так, психолог В. Я. Титаренко, підсумовуючи результати досліджень, робить висновок, що чим менше тепла, ласки, турботи одержує дитина, тим повільніше вона формується як особистість. Наслідком цього є сенсорний голод, недорозвиненість вищих відчуттів, інфантильність, відставання у розвитку інтелекту і психічні розлади. Польський кримінолог Б. Хлист вважає, що відкидання дитини, незадоволення таких важливих для неї потреб у безпеці, любові, пошані породжує так зване психічне сиротіння і внаслідок цього часткове або повне гальмування вищих відчуттів, нездатність на тривалу прихильність, а також формує неадекватну самооцінку. Він посилається на дослідження американських кримінологів Ш. Глюк і Е. Глюк про те, що вивчені ними 450 підлітків, які вчинили злочини, зазнали (у порівнянні із законослухняними підлітками) дефіциту емоційного зв'язку у сім'ї і, таким чином, незадоволеності потреби у відчутті приналежності і контактах. Б. Хлист наводить результати дослідження, здійсненого Інститутом кримінології Польської академії наук, що охопив 716 неповнолітніх злочинців: у 320 з них у сім'ї було грубе ставлення, повне нехтування батьківських обов'язків або глибока байдужість до дитини. В. Фоке теж пов'язує психічну депривацію із порушеннями емоційних зв'язків або відсутністю цих зв'язків.

Наприклад, один із батьків відсутній чи знаходиться далеко від дитини або, навпаки, живе у сім'ї, але пригнічує чи залякує дитину. І в тому, і в іншому випадку – це дефектна модель майбутньої поведінки для підростаючої дитини. Результати дії цієї моделі можуть бути різними, але дуже можливо, що розвиток особи в умовах внутрішньосімейного конфлікту з часом призведе до появи забобонів, догматизму, психічних розладів, гомосексуалізму тощо.

Сім'я, як відомо, характеризується психологічним взаємозв'язком між членами, а саме наявністю взаємних ідентифікацій, які породжують теплоту відносин, взаєморозуміння, загальні інтереси і цінності, здатність кожного з них приймати на себе роль іншого. Людина може зрозуміти стан іншої людини, співчувати і співпереживати їй, якщо вона здатна відчувати або ставити себе на її місце, якщо їй зрозуміла (хоча б у загальних рисах) чужа позиція. Ідентифікація здійснюється за допомогою міжособистісних комунікацій, бо тільки уявивши себе на місці іншого, людина може «здогадатися» про її внутрішній стан. На ідентифікації ґрунтується одна з головних функцій сім'ї – формування у її членів здатності враховувати у своїй поведінці інтереси інших людей суспільства.

Включаючи дітей у свою психологічну структуру, сім'я забезпечує тим самим їхню первинну, але надзвичайно важливу соціалізацію, тобто «через себе» вводить їх у структуру суспільства. Якщо цього не відбувається, дитина відчужується від неї, внаслідок чого закладається основа для вельми вірогідного віддалення у майбутньому від суспільства, його інститутів і цінностей, мікрооточення, тобто утворення внутрішніх конфліктів, які будуть впливати на особистість людини, її поведінку, ставлення до інших.

Віддалення здатне навіть прийняти форму стійкого дезадаптивного існування, якщо не будуть здійснені спеціальні виховні чи психотерапевтичні заходи. Останню обставину потрібно

особливо підкреслити, адже настання сприятливих, на думку оточення, умов життя може не дати бажаних результатів, оскільки вони суб'єктивно сприйматимуться як чужі, не відповідні потребам індивіда.

Деякі висновки з практичного досвіду

За тривалий період психотерапевтичної роботи з підлітками та молоддю накопичено достатньо досвіду роботи з тою їх частиною, що є дітьми трудових емігрантів. Зазначу, що приблизно половина молодих людей, які звертаються до нас за психотерапевтичною допомогою, є саме з цієї категорії.

У чому ж справа? Чому цим молодим людям потрібна психотерапевтична допомога? Для розуміння психологічних проблем у підлітків та юнаків (а підлітковий та юнацький вік триває приблизно від 11 до 21 року у дівчат та до 22-23 років у хлопців) опишемо психофізіологічні особливості цього періоду людського життя. За Е. Еріксоном підлітковий та юнацький вік – це вік, коли формується ідентичність на протигагу невизначеності ролей. Швидка зміна тіла і статевая зрілість не дозволяють підлітку відчувати себе тим, ким був раніше. Поряд із питанням «Хто Я?» стоїть питання «Яким(ою) Я видаюсь іншим людям?». Входження в угруповання зменшує страх здаватись чужим та відмінним від інших підлітків. Юнацька ж закоханість дає можливість проектувати власний **образ Я** на інших людей і більш чітко побачити його у дзеркальному відображенні (як позитивному, так і негативному). У значній мірі це залежить від сімейного досвіду підлітка. У випадку сімейної деструкції невпевнені у своїй статевій ідентичності молоді люди можуть перебувати у стані повного психологічного дискомфорту. Через це можуть виникати психотичні інциденти або правопорушення.

Поряд зі статевою виникає проблема інших форм ідентичності – професійної, національної, соціальної тощо.

Вже зазначалось, що для «лагідного протікання» процесу ідентифікації підліткові необхідна повна сім'я. Дівчина-підліток повинна позитивно сприймати образ матері (ідентифікуватись з ним) та формувати образ майбутнього життєвого партнера завдяки постаті батька, з яким у цьому віці змінюються стосунки. Завдяки цим змінам формуються передумови для здорової сепарації.

У юнаків об'єктом ідентифікації є постать батька, а образ майбутньої партнерки формується через образ матері. Важливо зазначити, що, окрім всього вищесказаного, підлітковий та юнацький вік – це час, коли з однієї сторони маніфестує весь досвід життя дитини з її глибокими переживаннями, розчаруваннями та образами, а з іншої – можливість опрацювання і корекції ранніх травматичних станів.

Таким чином, «втративши» батька або матір, «доросла дитина» переживає ряд фрустрацій (глибоких розчарувань), які накладаються на маніфестуючий життєвий досвід, який у наш час є здебільшого гостро травматичним. Вони обов'язково впливають на процес формування ідентичності, що, у свою чергу, впливає на сьогоденну поведінку, рівень адаптації, глибину та якість емоційних переживань тощо, та вносять корективи у майбутнє молоді людини.

Розглянемо лише декілька фруструючих моментів і те, як вони впливають на виникнення внутрішньопсихологічних конфліктів у молоді людини, які, у свою чергу, впливають на її поведінкові деформації.

1. У дівчат, які залишаються з мамою, а батько їде на заробітки, виникає, як правило, почуття провини перед батьком і одночасно почуття образи на нього. Наведемо декілька цитат з таких висловлювань:

«Я була поганою донькою і він від нас поїхав»;

«Він змушений заробляти на мене. Цього б не сталося, якби мене не було»;

«Я ображена на нього, бо він мене покинув»...

Часто у дівчат з'являється ідеалізація великого Батька, стосунки з яким не можуть розвиватись в емоційно здоровому напрямку, завдяки якому дівчина-підліток або юнка готується до пошуку життєвого партнера та до сепарації. Часто такі дівчатка гальмуються у психоемоційному розвитку, залишаючись інфантильними. У них з'являється неусвідомлене бажання не вирости,

«залишатись такими, якими востаннє бачив їх тато», *«бо такою він мене любив і пам'ятає. А якщо я виросту, він мене не впізнає і не буде любити».*

Відтак формується неадекватний **Я-образ**, а звідси і проблеми дезадаптації.

2. У випадку, коли у дівчини від'їжджає мама – дівчинка «замінює» батькові дружину, яка піклується про нього, годує його. Відбувається ситуація сепарації навпаки (між мамою і донькою відбувається обмін (інверсія) ролей). У цьому випадку дівчина відчуває себе набагато старшою за свій біологічний вік, до мами неусвідомлено ставиться як до власної доньки. На психотерапевтичному сеансі ми часто чуємо, як такі дівчата стосовно мами вживають пестливі епітети (*мусінька, малесенька, вона спатоньки хоче, рученьки натомила...*). Одна юнка на психотерапевтичному карнавалі відчула себе 40-річною жінкою і надзвичайно добре почувала себе у цій ролі.

У подібних випадках часто у дівчат виникають невротичні розлади. Вони не витримують психологічного навантаження, яке на них падає. Виникає також проблема із **Я-образом** та із сприйманням цих дівчат в оточенні однолітків.

3. У випадку, коли відсутніми є обидва батьків, для дівчат характерними є часті, безладні і ранні статеві стосунки як гетеро-, так і гомосексуального плану. Причиною цього є пошук заміни батька та випробовування «ролі» жінки за умови неможливості ідентифікування з матір'ю.

У юнаків ми спостерігаємо назагал теж найбільш характерні три форми компенсації вищезгаданої фрустрації:

1. прискорене дорослішання та мозаїчна поведінка (то старе, то мале);
2. девіантна поведінка;
3. інфантилізм.

У будь-якому випадку і у дівчат, і у хлопців з від'їздом батьків змінюються стосунки і ролі як у сім'ї, так і між членами цілої родини трудових емігрантів. В епіцентрі цих змін завжди є ДИТИНА (незважаючи на її вік). І в цьому випадку психотерапевт є компенсаторним чинником, здатним частково ніби замінити підліткові відсутню батьківську ланку і таким чином, вирівняти ситуацію, допомагаючи сформувати адекватний **Я-образ**.

Трохи про результати наукових досліджень

Метою проведеної роботи було дослідити внутрішньопсихологічні конфлікти дітей (підлітків 11-15 років) трудових емігрантів, прослідкувати, як ці конфлікти проявляються, а також знайти шляхи допомоги цим дітям. В результаті досліджень виявилось, що:

1. **діти трудових емігрантів проявляють більше агресії, ніж діти, батьки яких живуть з ними у повноцінних сім'ях;**
2. **самооцінка дітей трудових емігрантів є неадекватною;**
3. **діти трудових емігрантів вважають себе покинутими чи непотрібними;**
4. **діти трудових емігрантів сприймають свою сім'ю спотворено.**

Оксана ПАРКУЛАБ

ЕКЗИСТЕНЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПЕРЕЖИВАННЯ РОЗЛУКИ У ДІТЕЙ ЕМІГРАНТІВ

Українці впродовж останніх років через масове безробіття і матеріальні нестатки все частіше виїжджають на чужину, тим самим позбавляючи своїх дітей батьківської опіки. Науковці зазначають, що вимушена розлука з найріднішими людьми завжди негативно впливає на психологічний стан особистості, залишаючи глибокі душевні рани, які заживають довго і болісно. Діти емігрантів, переживаючи втрату емоційних стосунків з батьками, можуть відчувати екзистенційний вакуум («почуття порожнечі»), що загрожує їхньому існуванню. Такі діти

потребують психологічної допомоги, яка полягає у тому, щоб, по-перше, зрозуміти емоційний стан дитини і, по-друге, створити терапевтично комфортні умови для «відреагування» болісних переживань, спричинених розлукою з батьками або одним із них. Слід зазначити, що екзистенційна психотерапія, правомірність якої ми відстоюємо, не зважаючи на певні труднощі й обмеження у роботі з дітьми, намагається визначити свої терапевтичні можливості в психологічній допомозі «соціальним сиротам».

Загалом, як засвідчив аналіз останніх наукових праць відомих дослідників, сьогодні для практичних психологів фаховий інтерес при вивченні теоретичних і практичних засад кризового консультування становлять: концепція дитячого психоаналізу А. Фрейда, зокрема розроблена нею методика застосування психоаналізу в лікуванні тривожних малюків; теорія «інстинкту смерті» М. Кляйн, яка пояснює прояви агресії у фантазіях та іграх дітей; теорія дитячих ранніх психосексуальних стадій К. Абрахама; психоаналітична теорія Д. Уіннікотта, згідно з якою розвиток «я» немовляти буде сприятливим лише в ігровому, люблячому і віддзеркаленому середовищі, створеному материнською увагою; теорія ігрової терапії В. Екслейна, що базується на застосуванні недирективних методів роботи із проблемними дітьми; а також концептуальні засади надання психологічної допомоги Г. Абрамової, О. Бондаренка, О. Захарова, А. Співаковської, Н. Чепелевої, Т. Яценко та ін. [1, 2, 4, 5].

Стаття має на меті обґрунтувати переваги феноменологічного методу над іншими терапевтичними технологіями у практичній роботі з «соціальними сиротами», визначити основні чинники дитячого екзистенційного консультування.

На жаль, сьогодні у дитячій психотерапії загрозливих масштабів набуває тенденція, яка швидко поширюється серед консультантів, – зараховувати себе до числа фахових компетентних психологів у разі оволодіння якнайбільшою кількістю різноманітних методик і технік, що, на їхню думку, допоможуть юному клієнтові розв'язати проблеми. Така еклектика у поглядах виступає у ролі експропріатора як стосовно всієї психотерапії і психологічного консультування, так і екзистенціалізму зокрема. Водночас було би помилкою вважати, ніби екзистенційно орієнтовані психологи категорично відмовляються застосовувати у своїй роботі будь-які методики. Наші дослідження свідчать про те, що вони поцінують методики, які доцільні у роботі з клієнтами. Однак тут слід зазначити, що екзистенціалісти, на відміну від представників інших теоретичних шкіл, не надають якогось виняткового значення технікам і методикам. Якщо вони їх застосовують, то лише як засіб, що допомагає відчуті й «розшифрувати» звивисті лінії на життєвій мапі клієнта, а не мають за мету, що скеровує консультанта в роботі, як маяк скеровує плавання корабля у морі. Відтак спробуємо визначити основні чинники, які вважаємо найважливішими у дитячому екзистенційному консультуванні, зокрема у практичній роботі із «соціальними сиротами»:

1. *Акцент* завжди повинен бути *на дитині*, особливо коли вона перебуває у кризовому стані, пережила розлуку з батьками, конфлікт з бабусею (дідусям) чи іншими родичами тощо. Основне завдання консультанта – емоційно підтримати дитину, яка відчуває самотність, «покинутість» і незахищеність через відсутність батьків (або одного із них).

2. *Тісний контакт з дитиною*. У разі, якщо контакт дитини з батьками зруйнований, вона потребує нових стосунків з дорослими. Такою важливою фігурою у житті дитини стає консультант. Основною умовою успішного встановлення контакту консультанта з дитиною стає *радість* зустрічі. Завдання консультанта – створити психологічно безпечні й комфортні терапевтичні умови, в основі яких лежить емпатія, безумовне позитивне ставлення і конгруентність.

3. *Усвідомлення дитиною відповідальності за свої вчинки*. Людям властиво перекладати на інших відповідальність за все погане, що з ними сталося у житті. Діти, на жаль, не є винятками. Вони так само, як і деякі дорослі, у кризових ситуаціях шукають пояснення швидше ззовні, ніж у собі. Завдання консультанта – не звинувачувати дитину, а дати їй можливість зрозуміти, що вона так само відповідальна за все, що з нею сталося.

4. *Акцент на сильні сторони дитини і віра у її можливості*. Остання знаходить свій вияв у словах дорослого (консультанта): «Ти можеш!», – так впевнено, щоб дитяча свідомість «запрацювала» у новому ритмі: «Я можу!». Завдання консультанта – разом з дитиною дослідити її

життєвий світ, допомогти усвідомити свої найкращі риси і якості, а також віднайти раніше прихований внутрішній потенціал, щоб відчувати опору в собі і впоратися з психологічною травмою.

5. Відверта розмова консультанта з дитиною на екзистенційні теми (туга, жаль, провина, сором, біль, надія, радість тощо) передбачає *спільне переживання сильних почуттів*. Завдання консультанта – «увійти у шкіру дитини», відчувати єднання з нею і максимально виявити свою щирість.

6. Трансформація стосунків з батьками (або одним із батьків). Завдання консультанта – створити терапевтичні умови, щоби дати можливість дитині *прийняти і полюбити* «поганого» батька чи матір.

7. Прийняття самого себе і відчуття своєї значущості для інших. Завдання консультанта – дати дитині зрозуміти, що вона *неповторна, потрібна і значуща*.

Як бачимо, існують певні особливості екзистенційно-феноменологічного підходу в роботі з дітьми емігрантів. Найважливіше те, що дитина, вступаючи у контакт з дорослим (консультантом), який готовий прийняти її такою, якою вона є «тут і тепер», не спираючись на упереджені судження, може показати себе з іншого боку – такою, якою їй зазвичай важко проявити себе перед дорослими, які замінюють їй батьків (можливо, агресивною, лютою, здатною образити або, навпаки, лагідною, поступливою).

Не зважаючи на те, що сьогодні представники різних наукових шкіл продовжують наполягати на тому, що пояснення поведінки людини слід шукати у прихованих або невиявлених причинах і смислах, екзистенціалісти обстоюють інший підхід, який випливає із філософського постулату про те, що істинно особисте в людині розкривається лише тоді, коли вона звільняється від причинних зв'язків зі світом і переживає своє життя в контексті індивідуальної історії, безпосереднім учасником і творцем якої вона є. Тому, якщо раптом дитина, котра завжди поводить себе чемно і слухняно, виявляє якісь ворожі реакції, то до них слід ставитися помірковано, з розумінням того, як змінюється її суб'єктивне сприйняття реальності під впливом власних переживань у конкретний момент часу («тут і тепер»), а не вдаватися до раціональних інтерпретацій причин такої поведінки дитини. У такий спосіб, як зазначають учені, дитина, переживаючи цінність свого існування, стає на якийсь час психотерапевтом для самої себе.

Звідси робимо важливий для дитячої психотерапії і консультування висновок: увага екзистенційно орієнтованого психолога повинна спрямовуватись на дослідження переживання «себе-у-світі». Від клієнта в екзистенційному аналізі вимагається побачити те, що являє собою переживання, і описати його якомога точніше, наскільки дозволяють мовні засоби.

Для прикладу наведемо декілька диктофонних записів розповідей п'ятирічної дівчинки, батьки якої два роки тому виїхали на заробітки за кордон.

Розповідь 1: «Мене звати Зайчик, я воджусь у лісі. Я живу зі своїм братиком, його звати Ведмедик. Я маю таких друзів: Каштанчиків. Я про них віршик розкажу:

Собі висів каштанчик,

Упав на мене він,

А я його узяв, зламав і з'їв» (у голосі відчувається задоволення, перемога).

Розповідь 2: «Я хочу щось розповісти про Колобка. – «Колобок, Колобок, чого ти мене з'їв?». – «Я хотів тебе їсти і з'їв».

Коментар: У своїх проєкціях діти дошкільного віку часто змінюють звичні ролі героїв на протилежні. І це зрозуміло: коли дитина ототожнює себе з певним героєм, вона, як правило, обирає героя позитивного. Але в силу того, що на нього проєктується вибірковий, але актуальний для неї суб'єктивний досвід переживання психічної реальності, то звідси з'являються відповідні цьому досвіду неусвідомлені амбівалентні почуття, що супроводжують трансформацію героя із жертви в хижака. Це дає дитині можливість звільнитися від неусвідомлених страхів, злості й образ, які вона відчуває. На підтвердження сказаного наведемо наступну розповідь дівчинки.

Розповідь 3: «Я хочу розказати віршик, який знала Червона Шапочка, і я знаю. Червона Шапочка ходила і сказала хлопчику: «Що ти робиш тут?». Хлопчик відповів: «Це мій кінець вулиці. Щоб ти приходила до нас, я грибочків зібрав для тебе і пиріжків». А той хлопчик обманув її, вона їх з'їла і померла (мова спокійна, голос рівний, ніякої агресії не відчувається).

Коментар: у наведеній розповіді також з'являється феномен брехні. Як свідчать дослідження П. Екмана, у п'ятирічному віці 90 % дітей схильні обманювати, а в шестирічному віці цей показник сягає своєї максимальної позначки – 100 %. Серед мотивів дитячої брехні П. Екман виокремлює наступні: уникнення покарання; прагнення заволодіти чимось таким, чого іншим способом їй не отримати; захист друзів від неприємностей, самозахист або захист іншої людини; прагнення завоювати визнання й цікавість з боку інших; бажання не створювати незручну ситуацію; уникнення сорому; безпека власного життя; прагнення довести свою вищість над тим, у чиїх руках влада [1]. Кожний мотив можна прокоментувати як варіант рефлексії на зміст значущих для дитини стосунків, як варіант усвідомлення цих стосунків як особливої сфери, що має власні закони функціонування.

Дослідження багатьох учених свідчать, що до середини дитинства дитина пов'язана з батьками (або людьми, які їх замінюють) тісними емоційними зв'язками, вона занурена у ці почуття, але ще не вміє їх аналізувати. Через засвоєння мови дитина оволодіває словом як формою аналізу своїх почуттів. Проте, як стверджує Г. Абрамова, «формоутворююча роль слова в аналізі дитиною своїх переживань досліджена недостатньо» [1, С. 422].

Наступні розповіді дівчинки дають нам інтерпретацію її реагуючої екзистенції на суб'єктивний досвід свого зв'язку зі світом:

Розповідь 4: «Мене звуть Зайчик, я ходжу в садок, але в садок ходжу я (повторює останню фразу тричі, далі продовжує), ходжу в групу зайчаток і хочу вам віршик розказати, але тихо сидіть. Настав час, і зима присипала землю. А мені приснилося, що мене зима присипала, і я загубився в лісі, і мене знайшов хтось, забрав додому і сказав: «От, Зайчик, живи у лісі, а я побіг» (на питання: «Хто знайшов зайчика у лісі?» – дівчинка називає ім'я консультанта).

Розповідь 5: «Каченятко сиділо в одному маленькому озері. Її каченятка-діти плавали і ніхто до неї не заходив. Каченятка були різні, от вона сказала своїй дружці: «Дружка, може, постережи моїх каченяток, я піду знайду свого чоловіка». Вона сказала: «Добре, я тебе постережу і твої каченятка» (далі починає розповідати віршик, але після перших слів: «Наші ма...», – різко зупиняється і каже: «Не»).

Коментар: наведені розповіді відображають тривогу дитини через тимчасову розлуку з матір'ю, а також страх залишитися самій. При цьому її почуття адекватні реальній ситуації. Говорячи феноменологічно, дівчинка реагує на події власного життя відповідно до того, як вона суб'єктивно їх сприймає.

Зазвичай дітям важко передати свої екзистенційні переживання самотності й покинутості, які вони відчують у цьому віці, хоча усвідомлення всього, що з ними відбувається, переживається дитиною дуже гостро. Особливо, коли дитина не знаходить емоційної підтримки і розуміння від дорослих, з якими вона проживає. Так, шестирічний хлопчик, батьки якого працювали за кордоном, тому він проживав з дідусем і бабусею (з останньою стосунки не склалися), свій внутрішній стан і почуття передав наступними словами: «Я не хочу більше жити, бо я нікому не потрібний». У цьому контексті заслуговує на увагу той факт, що найменший вік самогубців, зафіксований статистикою, припадає саме на шість років. Е. Фромм вважає, що дитина, старша шести років, починає відчувати потребу в батьківській любові, авторитеті й керівництві батька. Так, він пише: «Функція матері – забезпечити дитині безпеку в житті, функція батька – вчити її, керувати нею, щоб вона змогла впоратися з проблемами, які ставить перед дитиною те суспільство, в якому вона народилася» [3, С. 28].

Як бачимо, у старших дошкільнят підвищена чутливість до екзистенційних переживань. Одне з них – екзистенційна порожнеча, яка виникає у стосунках дитини з дорослими і нічим із того, що добре знайоме дитині, не може бути компенсована: ні конкретними діями з предметами, ні успіхами у засвоєнні цих дій, ні спілкуванням з іграшками, ні самою грою.

Наступні розповіді дівчинки, як нам видається, передають її стан екзистенційної порожнечі і бажання віднайти втрачені емоційні контакти з батьками, які перебувають за кордоном. Подаємо одну з них:

Розповідь 6: Зайчик зажурився, бо він малесенький і зостався сам, маму загубив. У наш ліс прибігла білочка і йому сказала: «Що ти тут сидиш?». А він відповів: «Маму загубив». Білочка

сказала: «Йди сюди, до мене. Моя мама не вижене тебе, і ти ніколи не заблудишся». А він відповів: «Але я не зможу вилізти на дерево». Тоді білочка сказала: «Я з тобою полізу. Спершу ти, а потім я. Якщо упадеш, я тебе стримаю». Зайчик сів, зажурився, а мама їх шукала і теж журилася. Білочка сказала: «Зайчик, як твоє ім'я?». Він відповів: «Просто Зайчик». Тоді білочка привела його і сказала: «Ось він». І мамуся, і татусь, і хлопчатка, і братики зраділи всі і сказали: «Будемо жити разом і ніколи не загубимося». Зайчик зажурився, бо білочка до нього більше не приходила, вона дуже далеко жила. Мама білочки прийшла до них у гості, а Зайчик сказав: «А де білочка маленька?». Мама білочки сказала: «Я її залишила вдома». Зайчик сказав: «Мама і тато Вас не пустять, бо Ви без білочки прийшли». Вони подружилися, до них прийшов вовк, ведмедик і всі діти, вони гуляли по лісу, там був маленький зайчик і маленька білочка, вони подружилися і ніколи не сварилися. Одні вони залишилися, і жили самі.

Коментар: ми використали метод розповіді, який дає можливість дитині вільно передати свої почуття, оскільки вона їх переживає «тут і тепер». У такий спосіб, по-перше, дитина може завершити незавершені життєві ситуації, скориставшись можливістю вільного вибору їх розв'язання; по-друге, вона зменшує свій емоційно-ціннісний дискомфорт. До того ж наші дослідження практичної роботи дитячих консультантів і психотерапевтів свідчать, що більшість психотерапевтичних методик, які вони застосовують у роботі з дітьми, зокрема з «соціальними сиротами», засновані на використанні проєкцій. Так, приміром, коли дитина описує картинку або розповідає історію, то сторонній людині може здатися, що вони не мають ніякого стосунку до самої дитини та її життя: вони – «віддалені», безпечні й веселі. Однак консультанти добре знають, що це помилкове враження. Психологи розглядають проєкцію як «захисний механізм», захист суб'єкта від болісного втручання ззовні у його внутрішній світ. Іноді люди проєктують на інших те, що відчувають самі, але не визнають того факту, що це їхні відчуття. Деякі дивляться на себе винятково очима інших і приречені на постійну стурбованість тим, як їх бачать інші.

У цьому контексті хочемо зазначити, що проєкція лежить в основі всіх видів художньої й наукової творчості. Для психотерапії це дуже важлива обставина, на яку слід зважати, працюючи з дітьми і підлітками. У наведеному вище консультативному прикладі ми мали намір показати, як можна розпізнати проєкцію у розповідях дітей, позбавлених батьківської опіки. Загалом вважаємо, що проєкція відображає власний досвід клієнта, його знання і стурбованість, тому дослідження проєкції дає консультанту цінні відомості про те, якими є автентичні суб'єктивні переживання клієнта. Так, у розповідях дівчинки проявилися різні «віддалені» образи, які відображають її тривогу, страх, стосунки, образи, бажання. Все це – цінний терапевтичний матеріал, який вимагає від консультанта обережного поводження з ним, оскільки проєкція часто стає для дитини єдиним засобом прояву своєї суб'єктивності.

Таким чином, у своїх екзистенційно-феноменологічних дослідженнях ми дійшли наступних висновків:

1. Основними чинниками дитячого екзистенційного консультування «соціальних сиріт» є: акцент на дитині; тісний контакт з дитиною; усвідомлення нею відповідальності за свої вчинки; акцент на сильні сторони дитини і віра в її можливості; відверта розмова на екзистенційні теми; трансформація стосунків з батьками (або одним із батьків); прийняття самого себе і відчуття своєї значущості для інших.

2. Діти, позбавлені батьківської опіки, особливо дошкільного віку, не потребують вербалізації й усвідомлення всіх «що» і «як» своєї «поганої» поведінки. Зазвичай достатньо виявити приховані мотиви такої поведінки або блокування почуттів, які заважають процесу емоційного росту.

3. Метод розповіді дає можливість дитині, що болісно переживає розлуку з батьками, вільно передати свої суб'єктивні переживання «тут і тепер». За допомогою такого механізму захисту, як проєкція, несвідомі почуття, бажання, ідеї можуть виокремитися і проникнути у дитячі розповіді.

4. Дослідження проєкції дає консультанту цінні відомості про те, якими є автентичні суб'єктивні переживання таких дітей.

5. Пошук нових технологій феноменологічних досліджень передбачає психологічний аналіз інтерпретованого клієнтом матеріалу, отриманого з різних джерел суб'єктивних переживань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология: Учебник для студентов вузов. – Екатеринбург: Деловая книга, 1999. – 624 с.
2. Фрейдджер Р., Фейдимен Д. Большая книга психологии. Личность. Теории, упражнения, эксперименты. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. – 704 с.
3. Фромм Э. Искусство любви: Пер. с англ. – М.: Коллегиум, 1990. – 253 с.
4. Экзистенциальная психология / Под ред. Р. Мея // Экзистенция / Под ред. Р. Мея, Э. Энджела, Г. Элленбергера: Пер. с англ. – М.: Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2001. – 624 с.
5. Чобітько М. Г., Доцевич Т. І., Яценко Т. С. Малюнок у психокорекційній роботі психолога-практика [на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних малюнків]. – Черкаси: «Брама», 2003. – 216 с.

Ольга РАССКАЗОВА

**СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ
ШЛЯХОМ ОРГАНІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

На сучасному етапі трудова міграція населення стала об'єктивним явищем, що набуло високого ступеня розповсюдження. За прогнозами масмедіа у майбутньому обсяги трудової міграції зберігатимуться на сучасному рівні, а у випадку продовження спаду в економіці, що вже намітився, кількість людей, що виїжджають за кордон зростатиме [1-3].

Наслідки зовнішньої трудової міграції в Україні мають суперечливий характер. Так, до позитивних результатів трудової міграції належить зменшення напруги на ринку праці. Разом з тим, збільшення привезеної з за кордону грошової маси призводить до зростання цін; орієнтовані на споживання гроші мігрантів лише незначною мірою отримують інвестиційне чи кредитне використання.

Зовнішня трудова міграція руйнує трудові колективи, здатна спричинити дефіцит робочої сили у певних галузях та регіонах. Вона призводить до втрати кваліфікації, оскільки особи з високим рівнем професійної підготовки здебільшого виконують за кордоном малокваліфіковану роботу.

Відплив молоді спричиняє негативні демографічні наслідки: призводить до руйнації сімейних відносин, зниження народжуваності через несприятливу для народження і виховання дітей специфіку життя мігрантів. Ще більш складною сімейною проблемою, яка на сучасному етапі стає соціальною, є виховання дітей мігрантів, залишених в Україні, особливо у випадках тривалої відсутності обох батьків, відсутності повноцінного виховного впливу родини, безвідповідальності піклувальників.

Необхідно посилити роботу з молоддю щодо формування серйозного ставлення до батьківства, відповідальності за життя дітей, їх виховання та розвиток. Це дозволить у майбутньому зменшити кількість дітей-сиріт при живих батьках. Сьогодні ж необхідно створювати сприятливі умови для нормального розвитку таких дітей, хоча б частково компенсувати їм відсутність батьківського тепла зокрема засобами культурно-дозвільної діяльності.

Головні чинники, які зазвичай впливають на становлення особистості дитини (сім'я, дошкільна дитяча установа, школа), у ситуації дистантності сімей внаслідок трудової міграції батьків частково або повністю втрачають свою дієвість. Так, дитина стає практично позбавленою систематичного батьківського впливу. Освітні установи (дошкільний заклад, школа) найчастіше сьогодні орієнтовані на процес передачі знань, який не завжди сприяє підготовці дитини до життя та створенню умов, які хоча б частково компенсували їй брак виховання та піклування у родині [4, 65].

У зв'язку з цим, доцільним стає залучення до участі у процесі соціалізації подібних соціальних сиріт закладів та організацій культурно-дозвільної сфери (гуртків, центрів дитячої творчості, клубів за інтересами, творчих об'єднань тощо).

Дозвілля – це сфера, у якій вільно розкриваються природні потреби дітей у свободі та незалежності, активній діяльності та самовираженні. В умовах дозвілля створюються педагогічно керовані неформальні колективи, що дають дітям і підліткам можливість виступати у нових соціальних амплуа, грати ролі, що відрізняються від їхньої звичайної життєдіяльності. Дозвілля – особлива соціальна сфера, де діти задовольняють потреби в самореалізації, самооцінці. Це зона активного спілкування, що задовольняє особисті інтереси, потреби в нових соціальних контактах. Такі форми дозвілля як заняття у гуртках, клубах, колективні ігри та розваги – чудова сфера розвитку товаришування, психологічної сумісності дітей.

Але не кожна дитина задовольняє власні потреби у свободі та незалежності в таких формах культурно-дозвільної діяльності та самовираження, що мають позитивний характер. Особливо це стосується дітей, які не отримали у сім'ї соціального досвіду щодо культурного, змістовного проведення вільного часу. Такі діти не вміють розподіляти свій вільний час, прагнуть примітивно проводити дозвілля, яке обирають під впливом неорганізованих, часто негативно спрямованих чинників. Отже, діяльність позашкільних закладів має бути спрямована на те, щоб, компенсуючи відсутність позитивного батьківського прикладу, сформувати у дітей трудових мігрантів ставлення до дозвілля як до часу для самовдосконалення, саморозвитку; навчити їх розумно проводити вільний час, створити умови для повноцінного спілкування з однолітками та дорослими, набутти позитивного соціального досвіду у ході активної творчої соціально значущої діяльності.

Позашкільні заклади є виховними установами, що сприяють соціально-творчим діям та вчинкам дітей трудових мігрантів, набуттю ними позитивного соціального досвіду. Це пояснюється та підтверджується соціально-педагогічною і психологічною сутністю позашкільної діяльності, у якій виховання випереджає навчання та стимулює перетворення дитячої творчої енергії у більш високі форми життя, які надають можливість розвитку усього найкращого, що є у дитині, тим самим відкриваючи її дійсну сутність. Діяльність позашкільного закладу розглядається як процес духовного взаємозбагачення педагогів та дітей в умовах комфортного психологічного клімату, оптимальних соціальних взаємовідносин, високої діалогічної культури співтворчості [5]. Виходячи з цього, ми можемо зробити висновок, що діяльність позашкільного закладу з організації дозвілля дітей трудових мігрантів базується на інтересі дітей, співпраці вихованців, педагогів, представників інших соціальних інститутів, здійснюється в максимально комфортних психологічних умовах взаємовідносин, чого не вистачає у дистанційній сім'ї.

Таким чином, позашкільний заклад як основний соціально-виховний інститут культурно-дозвільної сфери покликаний сприяти соціалізації дітей трудових мігрантів, урізноманітнювати їхню життєдіяльність, надавати їм новий позитивний соціальний досвід, закріплювати творчу соціально прийнятну поведінку у сфері дозвілля.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біляцький С. Зростання населення: зайві роти чи потрібні робочі руки? // Політика і час. – 2006. – № 5. – С. 61-65.
2. Варецька О. Соціально-економічне підґрунтя трудової міграції населення України // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 5. – С. 34-39.
3. Кисільова Т. Регулювання трудової міграції // Юридичний Вісник України. – 2006. – № 17. – С. 4-12.
4. Соціально-педагогічна і психологічна робота з дітьми трудових мігрантів / За ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної, І. І. Цушка. – К.: ФОП «Куприянова», 2007 – 240 с.
5. Суценок Т. И. Основы внешкольной педагогики: пособие для класних керівників, педагогов внешкольных учреждений. – Минск: Белорусская наука, 2000. – 221 с.

Марина КАСЬЯНОВА

ПРОФІЛАКТИКА ПРОБЛЕМ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

За часів незалежності України, поступового її входження до міжнародного культурного простору, одним із здобутків демократизації суспільного життя стала певна прозорість міждержавних кордонів, можливість вільного пересування громадян. За даними Міністерства внутрішніх справ України, у 1986 р., на початку перебудови, кількість поїздок за кордон в особистих справах не перевищувала 43 тис., у 1991 р. вона досягла 2327 тис., тобто збільшилася в 54 рази [2]. Причому значна частина закордонних турів здійснювалася саме з метою отримання доходу.

Сьогодні економічні труднощі, безробіття, низькі доходи працівників та затримки з виплатою зарплатні примушують багатьох людей шукати заробітку за кордоном. Основними сферами, де зайняті працівники-мігранти з України, є: будівництво, сільське господарство (збирання урожаю), домашнє господарство (прибирання домівки, готування їжі, доглядання дітей та людей похилого віку), сфера торгівлі та сервісу (зокрема готельний бізнес) [3].

Як наслідок, Україна стикається з новим видом соціального сирітства, необхідністю піклування держави про дітей трудових мігрантів. Такі діти в основному належать до категорії жертв несприятливих умов соціалізації разом з інвалідами, сиротами, людьми з негативною девіантною та делінквентною поведінкою, жертвами агресії тощо, наслідком якої є стійка соціальна дезадаптація.

Необхідність подолання негативних явищ, що загострилися на сучасному етапі внаслідок поширення дезадаптації дітей та молоді, зокрема дітей трудових мігрантів, зумовила інтерес вчених до проблем адаптації особистості. Аналіз психолого-педагогічної та соціально-педагогічної літератури показав, що соціальна адаптація є багатодослідженим у науці явищем. Так, В. Ю. Верещагін, Ю. В. Ган вивчають філософські аспекти проблеми соціальної адаптації; методологічні і соціальні проблеми адаптації людини досліджують Т. Г. Дічів, М. Г. Кджанян, С. В. Кінелев; Є. В. Вітенберг, І. М. Кряжева розглядають соціально-психологічні фактори адаптації; Л. М. Растова займається проблемою соціальної адаптації особистості в колективі. Питання адаптації особистості під час навчання розробляють О. Ф. Алексєєва, Д. Д. Наурузбаєв та ін.

Велике значення у процесі соціальної адаптації дітей трудових мігрантів має професійний аспект, оскільки саме професійна адаптація таких дітей є засобом профілактики проблеми трудової міграції в Україні. Проблеми професійної адаптації випускників навчальних закладів досліджуються К. Н. Гуревичем, Є. П. Савченком, В. О. Сазоновим та ін. Наукові праці Г. І. Насирова присвячені професійній адаптації студентів молодших курсів педагогічних вузів.

Адаптація особистості розглядається сучасними вченими як процес пристосування органів чуття до особливостей діючих на них стимулів з метою їх найкращого сприйняття і забезпечення рецепторів від перевантажень. У разі соціальної адаптації – як процес активного пристосування індивіда до змінювання середовища за допомогою різних соціальних засобів [1]. Отже, адаптація – це складний тривалий процес, що ініціюється внутрішніми силами організму та передбачає активізацію різних органів чуття, стимуляцію психічних процесів особистості зовнішніми подразниками, що пов'язані зі зміною оточуючого середовища. Вплив сім'ї на дитину – важливий чинник соціальної адаптації. Позбавлення позитивного впливу батьків, зокрема внаслідок їхньої трудової міграції, неодмінно призводить до дезадаптації дитини у соціальному середовищі.

Ознаки дезадаптації – уособлення особистості у колективі, зменшення потреби у спілкуванні та взаєморозумінні, зниження активності, пізнавального інтересу, здібності діяти у складі групи – значно ускладнюють як процес навчання, так і професійну та особисту адаптацію дітей трудових мігрантів у соціальному середовищі. Вони призводять до виникнення конфліктів між однолітками, непорозумінь та нездорової конкуренції, викликають ізолюваність особи у групі, що веде до депресивних станів, провокують кризові ситуації, викликані відсутністю підтримки чи допомоги з боку рідних, однолітків та викладачів тощо. Особливо гострими ці проблеми стають у старшому підлітковому віці (15-17 років) у зв'язку із гормональною перебудовою організму, інтенсивним психічним та особистісним розвитком, отриманням нового соціального статусу.

Дослідники І. Богатов, Н. Вайзман, Б. Данілов, Г. Іваненко, І. Іванова, Н. Кантоністова, І. Кантонович, В. Ковальова, О. Мельникова, М. Плоткін, І. Трубавина, І. Цімбал, В. Ширінський, І. Шишова, Л. Штефан акцентують увагу на ускладненнях, що виникають у старших підлітків при зміні соціальної ситуації (переїзд, перехід до нового навчального закладу, від'їзд батьків та ін.), та наголошують на необхідності поглибленого вивчення процесу адаптації старших підлітків в умовах навчально-виховних закладів. Вивчення досвіду роботи таких закладів показало, що у педагогічній практиці використовуються різні засоби адаптації учнів, але ці засоби здебільшого розробляються емпірично, без належного наукового обґрунтування та урахування специфічних проблем дітей трудових мігрантів. Це значно знижує їх ефективність, спричиняючи певні труднощі адаптації старших підлітків, позбавлених батьківського піклування, а саме: новий внутрішній стан тривожності, що відображається у неврівноваженості поведінки; збільшення терміну адаптації; приховану дезадаптацію, що характеризується неадекватною самооцінкою, неузгодженістю стосунків, неадекватними реакціями на неуспіх у вагомих сферах життєдіяльності; стійку дезадаптацію як необхідний наслідок девіації, що зумовлено порушеннями у соціально-психологічній сфері, відсутністю адекватних віку соціально-педагогічних процесів; збільшення кількості підлітків з ад'єктивною поведінкою; неузгодженість з оточуючим середовищем, що відбивається на якості навчання, праці, спілкування. Вважаємо, що вирішення зазначених труднощів повинно спиратися на ґрунтовне вивчення процесу адаптації старших підлітків, що позбавлені батьківського піклування, визначення сфер та особливостей такої адаптації. У зв'язку з цим, перспективним напрямом наукового дослідження стає експериментальне вивчення причин та наслідків дезадаптації дітей трудових мігрантів та розробка засобів соціально-педагогічної допомоги їм.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Березин Ф.В. Психологическая и психофизиологическая адаптация человека. – Л.: Наука, 1988. – 268 с.
2. Зовнішні трудові міграції населення України / За наук. ред. Лібанової Е., Позняка О. – К. : РВПС України, 2002.
3. Працевлаштування громадян України за кордоном у 2001 році (За даними державної статистичної звітності) // Інформаційне забезпечення ринку праці в Україні: матеріали семінару, м. Ялта, 25 – 27 вересня 2002 р. – К., Держкомстат України, 2002.

Ярослав БАГРІЙ

ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ДИТИНИ ЕМІГРАНТА, САМОГО ЕМІГРАНТА І ПОРУШЕННЯ КОМУНІКАЦІЇ МІЖ НИМИ

Дане дослідження я провів разом з моїм колегою Анатолієм Файфрічем – лікарем-психіатром, психотерапевтом з міста Івано-Франківськ (ОКНПЛ №3).

Замість вступу

Скільки українців працює за кордоном?

За даними МЗС – не більше 2,5 млн.

За даними Спілки промисловців і підприємців України – 4 млн.

За підрахунками окремих українських експертів – 3-5 млн. (за іншими оцінками – до 7 млн.).

За даними Організації економічного співробітництва та розвитку – майже 4,8 млн. чоловік.

У яких країнах?

Росія – 2 млн., Польща – 1 млн., Італія – 500 тис., Греція – 350 тис., Португалія – 200 тис. осіб.

Також наші мігранти працюють у Чехії, Угорщині, США, Німеччині.

Хто виїжджає?

В основному, чоловіки 30–35 років та жінки працездатного віку.

Висококваліфіковані спеціалісти робітничих професій – 51 % мігрантів, із вищою освітою – 35 %.

Скільки грошей передають в Україну емігранти?

За даними Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, мігранти заробляють \$ 4,7–7,5 млрд. на рік. Припускають, що в Україну надходить близько половини цих коштів, тобто \$ 2,5–3,5 млрд.

За даними НБУ, обсяги міграційного капіталу, що надійшов в Україну через банківську систему, у 2006 р. перевищили \$ 2 млрд., ще близько \$ 1 млрд. надійшло через спеціалізовані системи грошових переказів Western Union, Money Gram

Тобто, фактично, вони є найбільшими інвесторами в українську економіку!

Різні політичні і наукові інституції Євросоюзу називають українську трудову еміграцію серед основних проблем розвитку нашого суспільства.

Трудова еміграція сьогодні – загальнонаціональна проблема (соціальна, економічна, психологічна, медична...)

- У психіатрії з'явилось навіть поняття «італійський синдром». Це збірне поняття, яке об'єднує комплекс психологічних проблем, порушень адаптації, психосоматичних розладів, розладів психіки і поведінки, що виникають у трудових мігрантів в період або/і у зв'язку з їхнім перебуванням за кордоном.
- Хочу підкреслити, що під терміном «італійський синдром» я розумію не якусь особливу нозологію, а швидше – різноманітні прояви психічних/ психологічних проблем емігрантів, які можна було б об'єднати спільними етіопатогенетичним механізмами розвитку.
- З точки зору психіатричного визначення еміграція і обставини, що її супроводжують, були для пацієнтів своєрідним «концентратом» стресогенних факторів.

Фази і завдання адаптації емігранта

I. Первинна орієнтація (перші дні / тижні)

- **потреба знайти** первинне мікросоціальне оточення (співвітчизники або родичі, «дах над головою» **на найближчий час**);
- швидкий пошук роботи;
- **залагодження фінансових проблем, можливо, проблем, пов'язаних із легалізацією.**

Найважливіша і визначальна фаза. Підчас консультування перед виїздом.

II. Довготермінова адаптація:

- **стабільна робота;**
- **постійне житло;**
- **сформоване мікросоціальне оточення (коло друзів, співвітчизників, церковна спільнота тощо);**
- відновлення повноцінного спілкування з сім'єю по той бік кордону.

Важливо при консультуванні пацієнтів з «італійським синдромом» та членів їхніх сімей.

III. Повна адаптація (переорієнтація):

- **добра трудова і культуральна адаптованість, у тому числі – мовна, юридична;**
- **небажання повертатись;**
- **виклик сімей за кордон, створення нових сімей чи їх субститутів.**

Важливо при консультуванні членів сімей, які залишились в Україні, у першу чергу шлюбних партнерів.

Фактори адаптації

Ті, що сприяють адаптації:

- наявність за кордоном друзів / родичів;
- особистісні характеристики: адаптивність, комунікабельність, толерантність до фрустрації;
- знання мови, освіта;
- легальність;
- добра комунікація з сім'єю в Україні (важливо при консультуванні афективних розладів, переважно – депресій);
- відсутність прихованих мотивів еміграції (важливо при консультуванні широкого спектру розладів – від психотичних до тривожних і сексуальних);
- відсутність надмірних зобов'язань перед родичами в Україні (психологічних, фінансових);
- можливість отримати адекватну емоційну підтримку.

Стресогенні умови роботи як фактори дезадаптації

- негнучкий графік роботи, часто цілодобовий при догляді за людьми;
- відсутність особистісного часу і простору;
- відсутність можливостей інших форм діяльності, у тому числі – спілкування;
- психологічний і фізіологічний дискомфорт;
- неможливість збереження позитивного образу себе, власної гідності і т. д.;
- неможливість захистити себе від емоційного і фізичного насильства.

Переважну більшість розладів, у тому числі – і важких, з психотичними симптомами, неможливо пояснити умовами роботи. Парадоксально, але під час дослідження вдалось прослідкувати деякі закономірності перебігу і спільні риси для широкого спектру захворювань.

1) Пацієнтки мали певні психологічні проблеми у сім'ях ще до виїзду за кордон. І у великій частині випадків трудова еміграція, крім функції збагачення сімейного бюджету, виконувала місію вирішення певних їхніх внутрішньосімейних (або і внутрішньоособистісних) конфліктів.

2) У цих випадках за кордоном була наявна комунікативна депривація.

3) За тривалого перебування пацієнток за кордоном змінювалась сама структура їхніх сімей: розподіл ролей, формування коаліцій. При цьому заробітчанки не тільки не ставали важливішими і «більш улюбленими» членами родини, а навпаки – «викидалися» за її межі чи сім'я взагалі «фрагментувалася». Таким чином, вони ставали «чужими серед своїх», так і не ставши за кордоном «своїми» серед чужих, тобто відбувалась їх подвійна екскомунікація.

4) Саме усвідомлення своєї відчуженості по цей бік кордону, а також крах ілюзій про можливість вирішення внутрішньосімейних чи внутрішньоособистісних проблем шляхом трудової еміграції часто було більш травмуючим фактором, ніж жорсткі умови роботи і проживання там, або принаймні, це усвідомлення було «останньою краплею», що призводило до зриву адаптаційних можливостей.

ПОВЕРНЕННЯ ДОДОМУ:

1) При поверненні в Україну жінки (чоловіки) змінювали «умовно чужу» територію на «умовно свою». Але якби хвороба викликалась тільки психотравмуючими чинниками чужого середовища, то при поверненні додому ці чинники мали б зникнути і, відповідно до концепції Ясперса про реактивні розлади, мала б зникнути і сама хвороба.

2) Насправді, повертаючись в Україну, вони вже повертались не додому – за тих кілька років, що вони прожили за кордоном, їхня сімейна система змінилась. Так, діти могли вирости і одружитись, чоловік – зав'язати стабільні стосунки з колишньою коханкою; у квартирі, купленій за переслані з-за кордону гроші – не знайти місця для неї; чоловік не тільки не перестав пити – тепер п'є і син, який не тільки не став більше любити матір – він звинувачує її у тому, що вона поїхала тоді і що приїхала тепер.

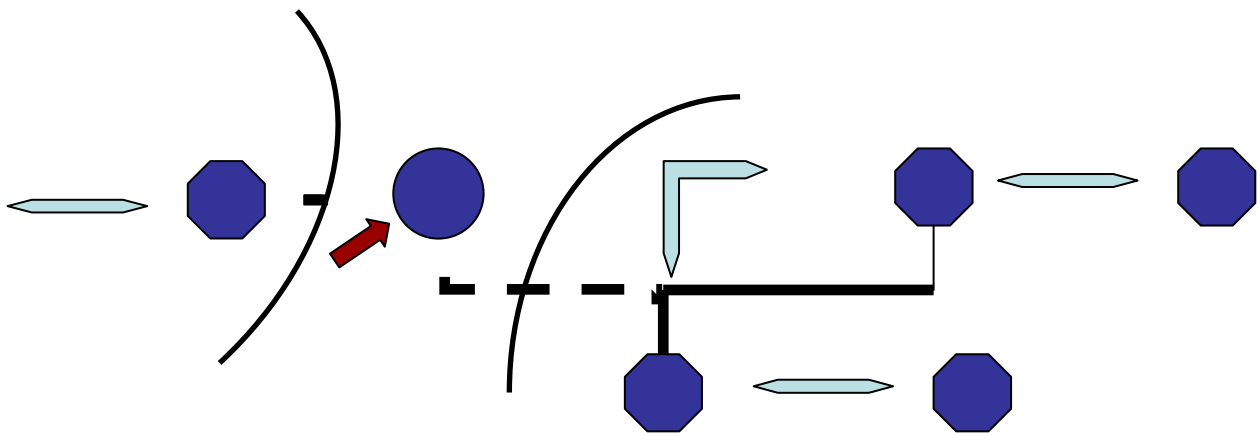
- Таким чином, повернувшись додому, мігрантка могла раптом усвідомити, що

ідеалізований образ сім'ї, який вона тримала у своїй згадці, сім'я, яку вона хотіла зберегти і зміцнити, їдучи за кордон, тепер існувала тільки у її фантазії.

- Ці пацієнти вдома виявилися чужими серед своїх, так і не ставши за кордоном своїми серед чужих.
- Усвідомлення ілюзорності своїх фантазій про сім'ю і своє місце у ній, **безперечно**, було шокуючим і могло відбутися (і у деяких випадках відбувалося) ще за кордоном.
- Саме це усвідомлення і було основним «пусковим моментом» хвороби, а важкі умови проживання там – тільки супутніми, «обтяжуючими» обставинами.

Важкість симптоматики і прогноз можуть тут залежати не стільки від важкості самої психотравми, скільки від «безвихідності ситуації», у якій опинилися пацієнтки.

ПОДВІЙНА ЕКСКОМУНІКАЦІЯ ЗАРОБІТЧАН

У заробітчан руйнувався комунікативний зв'язок з родиною і не встигав сформуватися достатньо тісний зв'язок з новим мікросоціальним оточенням, натомість члени колишньої сім'ї формували нові соціальні зв'язки.

Отже, з системної точки зору, є кілька типових випадків:

1. Якщо погіршення стану зумовлено виключно важкими **умовами роботи**, якщо ситуація вдома сприятлива, то можна сподіватися на **сприятливий прогноз**.

2. Ситуація, коли еміграція мала **приховані мотиви** (люди хочуть вирішити через неї свої, як правило, не до кінця **усвідомлені внутрісімейні або особистісні проблеми**). У такому випадку люди сприймають еміграцію як новий шанс почати все з початку.

А. Їм це вдається (прогрес, новий етап особистісного чи сімейного розвитку)

В. Не вдається (**крах ілюзій** про можливість географічного вирішення конфліктів, **екзистенційна криза, реструктуризація сім'ї, можлива екскомунікація** з одного чи двох боків).

3. Зміна **можливостей емоційного реагування**. Еміграція, особливо якщо має і **приховані мотиви**, як правило супроводжується великим спектром **невиражених емоцій** (крайня форма – див. цвинтар невиражених емоцій) як з боку емігранта, так і з боку членів родини. Така ж суміш гніву і образи (інколи – бажання помсти є у дітей і шлюбних партнерів, особливо коли рішення про еміграцію приймалось одноособово). Для емігранток характерними є почуття вини і обов'язку:

- **Культуральна складова невиражених емоцій:** не говори мамі про те, що тебе турбує, **бо зробиш їй ще тяжче; або** мама тяжко на мене заробляє, я мушу бути таким, як вона хоче;
- Я не розкажу родичам, як мені тут погано, **щоб вони не хвилювались**

Невиражені емоції важливо передбачати при консультуванні пацієнтів з психосоматикою і депресіями.

Пацієнти з «італійським синдромом», як правило, **мають всі 3 групи проблем**. Тому системне визначення «італійського синдрому» мало б включати у себе проблеми адаптації до нових умов, зміни мікросоціального середовища і емоційну ситуацію емігрантки, а також зачіпати проблеми тих, хто залишився...

по цей бік кордону

При виїзді на тривалий термін матері/ дружини змінюється рольова і структурна матриця сім'ї. Виникають 2 проблеми:

I. Хто замінить маму і дружину (чоловіка)?

II. **Як дітям розвиватись**, якщо в них не тільки відсутня мати, а вони ще й переобтяжені чужими ролями?

- Функцію матері можуть виконувати **старші діти, бабусі, тітки, в окремих випадках – батьки (чоловіки)**, дочка може виконувати для батька функцію дружини.
- **Можуть** створюватися коаліції (наприклад, **дочки об'єднуються проти батька або всі домашні об'єднуються проти емігранта, або сім'я повністю розпадається**).

Часом батьки і діти можуть мінятися ролями (так званий феномен парентифікації).

Треба сказати, що все це є і у звичайних сім'ях без емігрантів, але у сім'ях емігрантів є значно більше ризику.

- Цвинтар невиражених емоцій – так подружжя Weinhold називає людей, які «носять із собою» багато невиражених емоцій, відкинувши надію виразити їх у ситуації, близькій до тієї, яка їх породила і в якій вони мали б бути відреаговані.
- Maserson (1988) вказує на те, що «під депресією, яка зазвичай супроводжує відчуття «покинутості», можуть ховатися всепоглинаючі відчуття паніки, жаху, злості, сорому, печалі, відчаю і порожнечі.
- Депресія допомагає не допустити згадки про ці всепоглинаючі відчуття. Але якщо відчуття, що пов'язані з цими спогадами, в минулому були надто загрозливими, то для дорослого вони вже не є такими. Не зважаючи на це, більшість дорослих поводить так, як дво- трирічні діти, тобто уникають своїх серцевинних почуттів.
- Ще ніхто не вмер від переживання своїх глибоких почуттів, якими б потужними вони не виглядали. Тим не менше, багато людей померло від хвороб, що виникли внаслідок витіснення (репресії) цих почуттів.
- Енергетика цих емоцій «консервується» у тілі і є постійним джерелом стресу для внутрішніх органів, аж поки щось не «зламається» і не виникне ендогенне захворювання».

Дещо про критичні фази розвитку людської психіки.

Я вибрав 4 фази, під час яких, на мою думку, необхідний якнайповніший контакт із батьками

<p>I. (0 – 8 міс.) Фаза формування зв'язку, прив'язаності, оральна, базової довіри, фаза співзалежності.</p> <p>Надзвичайно важлива фаза для вироблення відчуття що «все добре», вміння сподіватись. Відсутність доброго зв'язку з батьками – базове почуття невпевненості і недовіри до світу.</p>
<p>II. (8 міс – 3,5 роки) Фаза досліджень і сепарації, анальна, проти-залежна фаза.</p> <p>Важлива для формування «здорового нарцисизму», впевненості у собі, відваги досліджувати світ, прийняття свого невсесилля, самовладання, сили волі, автономність у думанні, сприйманні, діях, постійність об'єкта.</p>
<p>III. (3, 5 – 6 років) Фаза незалежності, «вік гри», фалічна фаза.</p> <p>У цей час дитина виявляє ініціативу, творчість, вчиться саморефлексії, відрізняти фантазії від реальності, засвоює соціальні ролі і правила, отримує статеву ідентифікацію.</p>
<p>IV. (12 – 19 років) Фаза юності, «підлітковий вік», фаза его-ідентичності.</p> <p>Інтеграція ідентичності, сексуальні дослідження, вірність собі, соціальний вимір его, прийняття суспільної моралі та етики, примірка на себе соціальних ролей. Вироблення і слідування власним цінностям, а не штучним правилам і заборонам.</p>

Що відбувається з дітьми, батьки яких були за кордоном, коли діти перебували на перших трьох стадіях?

- Порушується прив'язаність внаслідок травматичної сепарації (уникнення або ігнорування людських стосунків);
- хронічне почуття сорому і провини;
- порушення рольової ідентичності, сімейної та ядрової (особистісної, несвідомої);
- нарцисизм (патологічний);
- формування тайн між членами сім'ї – «інцестуозні» стосунки;
- «дорослі» діти (втрачене безтурботне дитинство);
- маніпулятивна поведінка (непрямий спосіб комунікації, через щось);
- приховані комунікації на рівні грошей – феномен «раннього збагачення»;
- гіпердинамічна, реактивна чи делінквентна (антисоціальна) поведінка;
- хімічні форми залежності...

ЦЕ ще буде мати свій відбиток на українському суспільстві, коли виросте покоління сиріт при живих батьках.

Як ведеться дітям у підлітковому віці

- **Уявіть собі, як почуває себе підліток, основним завданням якого є пошук себе, власних, а не чужих, встановлених батьками рамок у цьому суспільстві, коли його переобтяжує почуття вини** «ти мусиш піти вчитися на того-то, бо мама так тяжко працює заради цього».
- **Перебуваючи у конфлікті зі собою і у певному страху вибору своєї подальшої долі, підліток потребує всілякої підтримки у його спробах з'ясувати «хто ж він такий».** Його практично завжди загання у додаткові рамки почуття вини і обов'язку перед мамою, що унеможлиблює зростання його автономності.
- **Тут підліток також може бути схильний до прийняття на себе певної ролі** [в новій сімейній ситуації] **як ідентифікаційної основи** (наприклад, ідентифікація себе як мами для всієї родини). Це не завжди є негативним явищем.
- Або підліток може бути схильний до «**негативної ідентичності**» за Е. Еріксоном – **протилежної до тої, яку часто йому пропонують** батьки, часто з ознаками делінквентності, алкоголізації тощо.

За спокій мами підлітки платять велику ціну: вони розплачуються відмовою від спроб знайти свою справжню ідентичність.

Стосунки шлюбних партнерів – можливо все

Все залежить від того, якими вони були до від'їзду і чи не хотіли еміграцією вирішити певні проблеми у стосунках. Якщо так – то еміграція була спробою або втечі, або непрямим методом впливу на партнера. В обох випадках мета не досягається, розкол і сепарація поглиблюються.

У молодих, сексуально активних людей сексуальне утримання має свій ліміт. Знову багато залежить від комунікації. Існують партнерські союзи, де вірність (принаймні емоційну, якщо не фізичну) вдається зберегти до 3 років. При цьому важливим є сексуальне спілкування (щось на зразок «секс по телефону»). З віком ці проблеми дещо дезактуалізуються.

В Італії суспільство у сексуальному плані значно емансипованіше, непоодинокі випадки зловживання до сексуальних стосунків з боку роботодавців.

В цілому, після певної межі партнери «відвикають» один від одного фізично. Якщо не підтримують спілкування – то і емоційно.

Через кілька років еміграції виникають і культуральні, інколи й світоглядні розбіжності, які значно сепарують партнерів.

НАОСТАНОК

Предиктори здоров'я заробітчан та їхніх сімей

- Відсутність прихованих мотивів заробітчанства (наприклад, «Я покажу йому, хто в

домі хазяїн і хто більше заробляє» або «Я можу без нього. Подивимось, чи він без мене» і т. ін.).

- Мотиви повинні бути чіткими і зрозумілими і повинні бути прийняті або, принаймні, проговорені всіма членами родини: «Мама поїхала, щоб ми змогли купити собі квартиру. Я трохи потерплю без мами». Якщо це не приймається, це породить багато образ і травм всередині сім'ї («для мами квартира важливіша, ніж я»).
- Наявність доброго зв'язку з рідними (телефон, інтернет, листування тощо).
- Здатність в родині обговорювати на відстані проблеми (часто в сім'ях проблеми приховуються). Приховування інформації не тільки консервує невиражені емоції, а й тримає у напрузі заробітчанину, яка підсвідомо розуміє, що від неї щось приховують. Це робить її непричетною до сім'ї (емоційна екскомунікація).
- Наявність на роботі елементарних умов психологічної гігієни: власний простір, час на себе, доступність елементарного задоволення – їжа, сон, прогулянки/подорожі, ванна, друзі, елементарні розваги, секс, вихідні дні.
- Відсутність у сім'ї дітей віком 1-5р., 11-16 рр. (критичний вік, який діти повинні проходити у максимальній гармонії з батьками).
- Здатність заробітчанина добре адаптуватись у нових умовах (знання мови, наявність друзів, легальне перебування, хороша робота тощо).
- Матеріальний достаток не може бути важливішим за фізичне і психічне здоров'я людей.
- Україна нагадує мені погану маму, від якої складно вирватись, а коли вирвався – дуже важко або не хочеться повертатись.

ПРОПОЗИЦІЇ:

1. Створити спеціалізовану мережу психологічних/психотерапевтичних консультацій для заробітчан і членів їхніх сімей в Україні і за кордоном, де б їм надавалась кваліфікована допомога індивідуально, для пари чи у рамках психотерапевтичної групи. Про останнє детальніше: саме у рамках психотерапії у групі можлива ресоціалізація і реадaptaція заробітчанина чи членів його родини, адже сім'я – це група. У мене є готова авторська модель роботи таких груп, структура, умови проведення та техніки.
2. Якщо це можливо, то на рівні держави забезпечити «кандидата» на еміграцію та того, хто повернувся в Україну, безоплатною психологічною консультацією чи курсом таких консультацій при його потребі.
3. Підготувати дійсно кваліфікованих компетентних психологів/психотерапевтів для роботи у центрах, школах, соціальних, громадських чи релігійних організаціях за допомогою тематичних навчальних семінарів, на яких би їх навчили методів (інструментів) психотерапевтичної та психокорекційної роботи.
4. Налагодити діалог між різними структурами, що працюють з трудовими емігрантами.

Анатолій ФАЙФРИЧ

ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ЕМІГРАНТІВ

Шановні присутні!

Для початку хочеться висловити подяку організаторам круглого столу і тим, хто прийшов сюди, хто не байдужий до цієї проблеми. Цей круглий стіл означає, що у нашій державі є здорова частина суспільства, яка розуміє – для того щоб жити краще, треба інвестувати у дітей, дітей нашої держави, а не унеможлиблювати їх розвиток, як часто буває з дітьми емігрантів і, в широкому сенсі, з багатьма членами українського суспільства.

У своїй доповіді я спробую виокремити 3 критичні фази психологічного розвитку дітей, під час яких вони, на мою думку, найбільше потребують батьків, і що відбувається, якщо їх нема.

Мої слова ґрунтуються на спостереженнях за тими емігрантами, які повернулись з-за кордону і змушені були звернутися за психіатричною допомогою, а також за їхніми сім'ями і, зокрема дітьми. Крім того, я сам знаю, що це таке. Моя мати 5 років була за кордоном, і мені знадобився не один рік психотерапії, щоб опрацювати наслідки цього. Сподіваюсь, мої особисті переживання не дуже впливають на мої спроби об'єктивного спостереження за проблемою.

Отже, коли поставити питання як впливає трудова еміграція батьків на психологічний розвиток дітей, треба зазначити, під час якого віку, на який термін і хто покинув дитину. А також якою була його мотивація (часто матеріальний зарібок не є основним мотивом, емігранти мають інші – не завжди добре усвідомлювані мотиви). Важливо, в яких умовах дитина залишилась. Я б, дуже спрощуючи, виділив 3 основні фази психологічного розвитку, під час яких дитина найбільше потребує батьків.

1. Перша – це період новонародженості (від 0 до 1 – 1,5 року). У цей час дитина повністю залежна і не може піклуватися про свої фізіологічні потреби. Грубо кажучи, якщо про дитину адекватно піклуються, вона отримує базовий досвід, що цей світ є приємний і безпечний, вчиться довіряти і сподіватись на краще. За відсутності стабільної і доступної, при потребі, материнської фігури (функцію матері може в якійсь мірі компенсувати будь – хто, хто в цей час забезпечує догляд), дитина відчуває невпевненість і страх за своє життя. Люди, що виростають у таких умовах, схильні вважати цей світ небезпечним, а важливих для них людей ненадійними. Вони формують різні психологічні захисти і стилі поведінки, виходячи з таких міркувань. Часто це підозріла, нав'язлива, чи маніпулятивна поведінка, що ґрунтується на недовірі і страху бути покинутим.

2. Наступна фаза (1,5 – 4 років) фаза відділення індивідуалізації. Тут у нормі дитина отримує відчуття власної окремішності і недоторканності. Діти також отримують поняття про свої можливості і обмеження (фізичні, емоційні, розумові). На цьому етапі важливою є фігура (батьківська), яка ставить обмеження, пояснює, що можна, а що – ні, сприяє розумінню дитиною реалій зовнішнього світу.

Ці дві фази є надважливими з огляду на становлення внутрішніх репрезентацій матері і батька.

*«Якщо людина не достатньо добре опановує ці процеси у відповідному віці, їх опрацювання береться «у навантаження» і це впливає на кожну наступну стадію розвитку. Якщо ці процеси не завершуються пізніше, у дитинстві і юності, люди «тягнуть» незадоволені потреби у доросле життя, де продовжують шукати їхнього вирішення. Це може вилитись у згубні звички (аддикції), серйозні конфлікти, проблеми з близькістю та інтимністю, схильність будувати незадовільні або невдалі стосунки, або ж стосунки, де над ними знущаються...» (J. B. Weinhold & B. K. Weinhold. (2004). **Counter-dependency: the flight from intimacy.** Ashville, North California: CICRCLE Press.)*

Не буду заглиблюватись далі у фахову дискусію, скажу тільки, що виглядає так, що в Україні, яка ще пам'ятає насильницьку колективізацію і зрівнялівку, досі не все гаразд з визнанням чужих і своїх меж, персональної власності, поваги до прав особистості.

Зрозуміло, що маленькі дітки від 0 – 4 р. не можуть нам розповісти про свої переживання, і я не берусь прогнозувати, яким виросте покоління соціальних сиріт, що втратили (виросли без) батьків у цьому віці. Ми це побачимо у найближчі 5 – 10 років.

Але у мене є немалий досвід спілкування з дітьми, що переживають наступну кризову фазу – підлітковий вік (12 – 17 років). У цей час дитина поступово перетворюється на дорослого: приміряє на себе соціальні ролі, здобуває перший сексуальний досвід, приймає або не приймає соціальну мораль, виробляє свою власну мораль і стиль життя.

На цьому етапі також важливо бути у стабільних стосунках з важливими дорослими. Втрата об'єкта для любові, ідентифікації може вести до серйозних розладів особистості, емоційних і поведінкових порушень. У цей час підлітки дуже потребують об'єкта для наслідування, стабільних рамок виховання, хоч і не показують, а іноді протестують проти цього.

Пригадую виснаженого і невротизованого тата, який забороняв дочкам 15 і 16 р. зустрічатись з хлопцями. Що призвело до бунту і сексуальної розпусти, після чого він ліг у психіатричну лікарню,

тільки тітка (сестра мами, яка перебувала в Італії) змогла знайти спільну мову з дівчатами. Щось подібне може відбуватися і з хлопцями за відсутності батька.

Природа не терпить порожнечі. На зміну батькам приходять вуличні авторитети, кумири шукаються в кіно, самоствердження відбувається у компаніях, часто із присмаком алкоголю і делінквентності. Відчуття покинутості і спустошеності часто тамується алкоголем чи ігровими автоматами.

Ще однією характерною проблемою для дітей емігрантів є заборона ділитися своїми проблемами з мамою і татом. Це призводить до феномену, який у психологічній літературі названо «цвинтарем невиражених емоцій». Ці емоції, які не мають можливості бути вираженими, спричиняють постійний внутрішній стрес, аж поки не виляються у психічну чи фізичну хворобу. Варіантом захисту від всепоглинаючого відчуття самотності та непотрібності може бути депресія, яка «відрізає» людину від цих переживань. Пригадую 13 річну дівчинку, мати якої приїхала з Італії тільки після того, як дитину було доставлено у психіатричну лікарню із важкою депресією.

Діти з таких сімей у своїх фантазіях дуже часто переобтяжені почуттям вини, звинувачують себе у тому, що батьки за кордоном, що сім'я розвалюється і т. д. Це також сприяє депресії і психосоматичним захворюванням.

Часто буває, що діти беруть на себе непосильний тягар – замінити собою того, кого нема у сім'ї. Тобто їх потреба шукати себе в підлітковому віці мусить бути відставлена, і вони жертвують своїм розвитком задля цементування родини.

За від'їздом на тривалий термін матері/ батька **змінюється рольова і структурна матриця сім'ї**.

Виникають 2 проблеми:

I. **Хто замінить** маму і тата?

II. **Як дітям розвиватись**, якщо в них не тільки відсутня мати/батько, а вони ще й переобтяжені чужими ролями?

Функцію матері батька можуть виконувати старші діти, бабусі, тітки, в окремих випадках – батьки (чоловіки), **дочка** може виконувати для батька **функцію дружини**.

- Можуть **створюватися коаліції** (наприклад, дочки об'єднуються проти батька або всі домашні об'єднуються проти емігранта, чи проти того, хто залишився; вибирається хтось з дітей «за старшого» або сім'я повністю розпадається).
- За тривалої розлуки шлюбні партнери можуть шукати собі інших сексуальних партнерів. Це не зміцнює сім'ю і, найчастіше, не є добрим прикладом для дітей.

Часом навіть грають батьків для своїх батьків – парентифікація.

Треба сказати, що все це можливе і у звичайних сім'ях, але в сім'ях емігрантів є значно більше ризику, бо виїзд за кордон – це як концентрат негативних факторів. Тільки дуже здорова сім'я і психологічно зрілі її члени можуть компенсувати всі ці негативні явища.

Закінчуючи, хочеться сказати, що розірвані родини потребують спілкування. Вони потребують заново вчитись спілкуватись одне з одним, зважаючи на те, що з плином часу змінюються всі члени родини по обидва боки кордону.

Тому дуже важливою є психологічне консультування сім'ї навіть ще до виїзду за кордон одного з членів родини, щоб краще змодельовати, як буде компенсувати сім'я і дитина цю ситуацію. Особливу увагу слід приділити дитині і її можливостям розвитку.

На завершення хочеться сказати, що вже помітні деякі починання громадських організацій у цьому напрямку. Знаю, що у Львові працює осередок організації «сім'я Кальвіна», де психологи надають Інтернет-консультації в онлайн режимі для емігрантів у Португалії, тобто працюють як телефон довіри, куди може подзвонити емігрантка і обговорити свої проблеми. Можливо, вихід міг би бути у внутрішньому телефоні довіри, який би працював для дітей і членів сімей емігрантів по цю сторону кордону, бо це також вкрай важливо. Ще одна проблема, про яку забувають – допомога емігрантам, що повернулись, реадаптуватись в Україні, але це вже трохи інша історія.

Валентина ШЕБАНИЦ

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Сформованість державної політики стосовно дітей, чиї батьки працюють за кордоном і які фактично належать до категорії напівсиріт або сиріт, є низькою. Це можна пояснити і відносною новизною проблеми, і різним рівнем її актуальності у різних регіонах України, і повільним реагуванням держави на нові соціальні виклики.

Робота з дітьми трудових мігрантів вимагає перегляду усталених у таких сім'ях стосунків і стереотипів: відсутність батьків утруднює вплив на дитину, заважає застосовувати єдині вимоги до неї і співпрацювати зі сім'єю в інтересах і на захист дитини, вимагає уваги до дитини, її потреб і проблем у позанавчальний час і в процесі навчання, турботи про її настрій, самопочуття, самооцінку, наміри.

Оскільки приклад батьків часто показує негативні зразки для наслідування, формування у дитини трудових мігрантів позитивної моделі сімейного життя, виховання, профорієнтації, громадського, трудового та морального виховання вимагає особливої уваги. Робота з дітьми трудових мігрантів не вкладається сьогодні в жодну модель і технологію виховання.

Тому, як ніколи, актуальними стають питання вивчення загальної ситуації становища дітей трудових мігрантів в Україні; дослідження змін, які відбуваються у поведінці, звичках, характері дітей після від'їзду батьків на заробітки; визначення стану готовності соціальних педагогів та психологів для роботи із цією категорією дітей.

З від'їздом батьків на заробітки за кордон змінюється соціальне оточення дитини, її звички та цінності. Так, за свідченням експертів, до від'їзду батьків для дитини найважливішими є становище батьків у суспільстві, місце проживання сім'ї, навчання у престижній школі, висока успішність навчання. Після від'їзду батьків система ціннісних орієнтацій дитини, на думку експертів, змінюється: стають більш важливими модний одяг та манери модно одягатися, можливість та вміння «красиво жити», поїздки дитини за кордон. Щодо успішності навчання, то цьому показнику майже не надається значення. Тому не дивно, що з від'їздом батьків на заробітки у багатьох учнів значно погіршується успішність навчання. (згідно з результатами дослідження «Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації», проведеного у 2006 році Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда – Україна» у співпраці з Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка).

Експерти вважають, що тривале перебування батьків, або одного з них за кордоном є причиною погіршення поведінки дітей. Щодо переліку проблем, яких можна було б уникнути, якби батьки не виїхали за кордон, то тут і експерти, і психологи-практики є однастайними. На їхню думку, можна було б уникнути розвитку у таких дітей шкідливих звичок, зниження успішності у школі, стресів, безвихідних ситуацій, неадекватної самооцінки, замкнутості, нерішучості, браку ласки, батьківського тепла, повноцінного виховання, любові.

Це далеко не повний перелік проблем, які лежать на поверхні і демонструють внутрішній протест дитини проти розлучення з батьками. Загальновідомо, що дитина копіює модель сім'ї і переносить її на уявлення про свою майбутню. Таким чином, вона, скоріше за все, буде репродукувати свої проблеми через своїх майбутніх дітей.

Щодо проявів девіантної поведінки та правопорушень з боку дітей заробітчан, то найчастіше вони є такими: прогулювання уроків та погіршення успішності внаслідок цього; скоєння дрібних правопорушень (хуліганство, бійки, агресивна поведінка, пошкодження шкільного інвентаря), порушення громадського порядку; скоєння злочинних дій, крадіжок, продаж наркотиків; вживання алкоголю та наркотиків; потрапляння до «поганих компаній»; поява шкідливих звичок, обманювання.

Головними причинами такої поведінки є послаблення чи відсутність контролю та нагляду з боку дорослих, суб'єктивне відчуття всюдозволеності, брак уваги та турботи, зміна життєвих цінностей, бажання бути дорослими та хибне уявлення про доросле життя. Однією з найбільших проблем у поведінці дітей трудових мігрантів є пропуски занять без поважних причин. Педагогічні

працівники особливо стурбовані цим явищем. Адже пропуски занять без поважних причин є проявом негативного ставлення до навчання, як провідної діяльності школяра, споживацької поведінки, безвідповідальності за своє життя; нерозуміння освіти як цінності для себе, можливості самореалізуватися в житті через набуття освіти і професії; прагнення привернути до себе увагу, набути певного авторитету у підлітковому середовищі через девіантну поведінку; намагання маніпулювати батьками і родичами, вчителями, однолітками шляхом створення непорозумінь і конфліктів своїм недбалим ставленням до навчання.

Більш детальне вивчення проблеми дозволяє стверджувати, що найбільш вагомими причинами пропусків занять без поважних причин є:

- відсутність контролю за поведінкою дітей з боку дорослих;
- відсутність авторитету дорослих в очах дитини;
- захоплення іграми в комп'ютерних клубах;
- потрапляння під негативний вплив оточення (діти починають вживати алкоголь, курити);
- відчуження дитини від шкільного колективу;
- втрата інтересу, мотивації до навчання і життя в цілому, відсутність життєвих цілей;
- протест проти того, що батьки поїхали;
- відсутність стимулів гарно вчитися, адже все одно отримує винагороду (подарунки) від батьків, як компенсацію за їх відсутність;
- вседозволеність.

Загалом, серед проблем, які постають перед дітьми, чиї батьки поїхали на заробітки за кордон вирізняються:

- проблеми психологічного характеру (сумування за батьками, відсутність підтримки, почуття незахищеності);
- проблеми безпечного дозвілля;
- проблеми з навчанням (погіршення оцінок та ін.);
- проблеми знаходження спільної мови з оточенням (несумісність поглядів на деякі питання з родичами);
- побутові проблеми;
- матеріальні проблеми.

Психологічна підтримка та супровід дітей такої категорії протягом усього терміну відсутності батьків, а також психокорекційна допомога дуже важливі. Саме тому робота повинна бути системною і послідовною.

Впровадження соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів у навчально-виховний процес Новоазовської загальноосвітньої I-III ступенів школи № 2 Донецької області має певні особливості.

Під час реалізації проекту визначено діагностико-концептуальний, організаційно-прогностичний, формуючий, аналітичний етапи, які включають у себе навчальну та виховну роботу з батьками та методичну – з педагогічним колективом (дивись додатки № 1, 2).

Вчителі та інші педагогічні працівники, звісно, не можуть компенсувати відсутність батьків, але можуть своєчасно помітити проблему і надати кваліфіковану допомогу в інтересах дитини. Тому необхідними є заходи щодо поліпшення взаємодії сім'ї та школи в інтересах дитини, порозуміння між ними, а також підготовка педагогічних працівників до роботи з дітьми трудових мігрантів, формування готовності та бажання допомагати сім'ям заробітчан вирішувати їхні проблеми (дивись додаток № 3).

У цілому проблема соціалізації дітей трудових мігрантів є багатоаспектною та потребує подальшого різнобічного вивчення. А оскільки основним серед завдань психологічної служби освіти є забезпечення особистісного підходу до кожної дитини, сприяння повноцінному особистісному й інтелектуальному розвитку, профілактика і корекція його відхилень, то невід'ємною складовою стає робота з дітьми трудових мігрантів.

ДОДАТОК №1

ЕТАПИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

ЗМІСТ РОБОТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ НОВОАЗОВСЬКОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ І–ІІІ СТУПЕНІВ ШКОЛИ №2 У КОНТЕКСТІ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Розроблено згідно рекомендацій навчально-методичного посібника

Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів / За ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної, І. І. Цушка.-К.: ФОП «Купріянова», 2007. – 240 с.

Впровадження соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів у навчально-виховний процес навчального закладу має певні особливості.

Під час реалізації проекту визначено діагностико-концептуальний, організаційно-прогнозуючий, формуючий та аналітичний етапи, які включають у себе співпрацю з батьками, навчальну та виховну роботу з дітьми та методичну – з педагогічним колективом.

1. Діагностико-концептуальний етап

Реалізація будь-якого нового напрямку роботи потребує включення його до системи навчально-виховного процесу. Перше обговорення напрямів соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів відбувається на нараді за присутності директора. На нараді приймаються рішення про включення даного напрямку роботи до річного плану навчального закладу (розділ «Соціальна робота»), створення творчої групи, винесення та обговорення цього питання на серпневій педагогічній раді. Творча група працює над пошуком форм і методів реалізації програми, розробляє заходи та план-графік реалізації соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів. У серпні на педагогічній раді затверджуються основні напрями роботи та заходи з реалізації програми. Узагалі, доречно розглядати питання роботи з дітьми трудових мігрантів протягом навчального року на засіданнях педагогічної ради: перше – у серпні під час затвердження річного плану роботи; друге – у січні окремим питанням «Стан організації та проведення роботи з дітьми трудових мігрантів» або під час висвітлення аналізу виховної роботи у розділі «Правове виховання», а саме питання про стан роботи з дітьми із соціальної групи ризику; третє – у кінці навчального року, аналізуючи навчально-виховну роботу. Підсумковим кроком на цьому етапі реалізації програми стає видання наказу «Впровадження роботи з дітьми трудових мігрантів у навчально-виховний процес школи», у якому відображені постанови педагогічної ради з цього питання.

2. Організаційно-прогнозуючий етап

Передбачає розробку методології впровадження проекту у навчально-виховний процес. Провідним напрямом став процес організації роботи з дітьми трудових мігрантів та їх оточенням.

Перед започаткуванням цього етапу необхідно насамперед виявити дітей трудових мігрантів та створити банк даних. Таке завдання покладається на шкільного психолога та класних керівників. Узагалі, саме цим педагогам відводиться особлива роль у роботі з дітьми цієї категорії та їхнім соціальним оточенням. Особлива увага повинна приділятися індивідуальній роботі з дітьми трудових мігрантів, їхніми батьками та особами з якими залишилась дитина, тому що саме така форма роботи є найефективнішою.

Після визначення дітей трудових мігрантів, по школі видається наказ, в якому класні керівники призначаються кураторами цих дітей.

Практичний психолог після виявлення дітей трудових мігрантів та їхніх проблем, веде їхній соціально-психологічний супровід.

Творча група розробляє методичні рекомендації з ведення соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів.

У план засідань методичного об'єднання класних керівників введені питання роботи з дітьми трудових мігрантів. На засіданнях розробляється тематика годин спілкування та тематика батьківських зборів.

На засіданні методичних об'єднань предметних циклів розробляються рекомендації з реалізації проблеми у міжпредметних зв'язках.

3. Формуючий етап

На цьому етапі здійснюється безпосереднє практичне впровадження теоретичних аспектів програми.

Робота концентрується за трьома напрямками: методична робота з педагогічним колективом, робота з учнями, робота з батьками.

Для педагогічного колективу рекомендовано провести тренінги «Діти трудових мігрантів», «Соціально-педагогічні засади роботи з дітьми трудових мігрантів та їх соціального оточення» (з розробкою рекомендацій щодо роботи з дітьми трудових мігрантів), «Діти вулиці. Шляхи потрапляння», «Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей»; засідання дискусійного клубу на тему «Діти заробітчан: новітнє соціальне сирітство?». Продовжує працювати творча група, проводяться тематичні засідання методичних об'єднань.

Для колективної роботи з батьками пропонується цикл батьківських зборів на тему «Трудова міграція. Діти трудових мігрантів». Метою такого батьківського лекторію є реалізація профілактичних та реабілітаційних напрямів роботи.

Робота з учнями спрямована на реалізацію в навчально-виховному процесі моделі випускника школи «Я – законослухняний, правосвідомий громадянин України». У напрямі виховної роботи програма реалізується через основні аспекти системи правового виховання (поєднуючи напрями з формування здорового способу життя, родинно-сімейного, трудового, морально-етичного виховання). Заходи проводяться у рамках тематичних днів, тижнів, декад, місячників. Поряд із традиційними формами та методами ведення позаурочної роботи з учнями необхідно більшу увагу приділяти інтерактивним технологіям. Пропонується цикл годин спілкування у рамках реалізації програми роботи з дітьми трудових мігрантів, спрямованої на профілактику трудової міграції. Тематика розроблена для учнів 8-11 класів, має наступництво і взаємозв'язок, розрахована на 4 роки по 2 заходи на початковий рік – один проводиться у жовтні в рамках Тижня правових знань, другий – у березні в рамках Місячника профорієнтаційної роботи.

Для учнів 5-7 класів пропонується проводити години спілкування у рамках реалізації морально-етичного виховання (на теми: небайдужість до проблем оточуючих; значення дружби в житті людини: я і колектив; я – особистість; щаслива дитина; умови для фізичного, морального та соціального розвитку дитини), родинно-сімейного виховання (на теми: що для мене значить сім'я; я у сім'ї; що мені дає життя у сім'ї; які бувають сім'ї – великі, малі, дружні і т. д.), правового виховання (на теми: необхідність дотримання правил та законів; що таке «права дитини»; мої права – мої обов'язки; мій обов'язок – поважати права інших; потреби дітей; види прав дітей; загальні принципи захисту прав дитини; права дитини у сім'ї; відносини у сім'ї; обов'язки членів родини; права дитини в сім'ї, обов'язки членів родини; права дитини, яка не має батьків; поняття правопорушень; діти вулиці).

Значне місце у колективній роботі відводиться роботі правознавчих клубів.

На цьому етапі роботи практичному психологові та класному керівникові доречно проводити анкетування та тестування учнів.

У навчальній роботі програма роботи з дітьми трудових мігрантів може впроваджуватися через міжпредметні зв'язки, факультативи та спеціальні курси (авторський спецкурс «Наші права» (2-4 класи), «Права дитини» (5-7 класи), спецкурс «Практичне право» (8 клас), «Знай свої права» (9 клас),

«Права людини» (10 клас), «Запобігання торгівлі людьми та запобігання експлуатації дітей» (11 клас).
Особливу увагу треба приділяти індивідуальній роботі з учнями.

4. Аналітичний етап

З метою виявлення результатів проекту серед учнів, вчителів та батьків доречно провести анкетування «круглий стіл».

Пропонується заслухати питання роботи з дітьми трудових мігрантів на заключній педагогічній раді, узагальнити досвід роботи з дітьми трудових мігрантів на заключній педагогічній раді, узагальнити досвід роботи педагогічного колективу над програмою.

Для учнів можна провести КТС у формі гри-конкурсу, рольової гри, гри «юридичний футбол» з метою узагальнення отриманих знань та вмінь з питань правової освіти взагалі і проблем трудової міграції та дітей трудових мігрантів безпосередньо.

Таким чином, запропонована модель впровадження роботи з дітьми трудових мігрантів як складової цілісного навчально-виховного процесу НВЗ суттєво вплине на якість інформаційно-методичної підготовки вчителів, рівень правової свідомості дітей та батьків, позитивно позначиться на всіх аспектах навчально-виховного процесу в цілому.

ДОДАТОК № 2

ЗМІСТ РОБОТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ НОВОАЗОВСЬКОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ І- ІІІ СТУПЕНІВ ШКОЛИ №2 У КОНТЕКСТІ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Розроблено згідно рекомендацій навчально-методичного посібника

Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів / За ред.
К. Б. Левченко, І. М.Трубавіної, І. І. Цушка.-К.: ФОП «Купріянова», 2007. – 240 с.

Відповідно до основних цілей шкільної психологічної служби зміст її роботи визначається:

1. Важливістю психолого-педагогічного вивчення школярів для забезпечення індивідуального підходу протягом усього періоду навчання.
2. Необхідністю забезпечення повноцінного особистісного й інтелектуального розвитку учня на кожному віковому етапі, успішною адаптацією до вимог навчання у 1 класі і переходом на кожний новий ступінь школи (із початкової школи в неповну середню і з неповної середньої – у середню загальноосвітню і професійну).
3. Завданнями профілактики і подолання відхилень в інтелектуальному й особистісному розвитку учнів.
4. Науково-практичними завданнями шкільної психологічної служби.

Робота шкільного психолога проводиться за такими напрямками:

І. Психопрофілактична робота

Цей напрям визначається орієнтацією шкільної психологічної служби на вивчення учнів, в тому числі і дітей трудових мігрантів, з метою забезпечення індивідуального підходу до них, попередження труднощів в інтелектуальному й особистісному розвитку. Психо-профілактична робота може проводитися з окремими учнями, групами учнів і класами.

У процесі психопрофілактичної роботи шкільний психолог здійснює такі заходи:

1. За запитаннями вчителів та адміністрації школи вивчає інтелектуальні, особистісні, емоційно-вольові особливості школярів, їхні інтереси і схильності.

2. Проводить психологічне обстеження дітей при переході їх із початкової школи в неповну середню і з неповної середньої – у середню загальноосвітню і професійну, окреслює разом з учителями та батьками програму індивідуальної роботи з дітьми, облікуючи їхню індивідуальну готовність до навчання на новому етапі.

II. Діагностична робота

Цей напрям визначається орієнтацією шкільної психологічної служби на виявлення причин порушень у навчанні і вихованні учнів-дітей трудових мігрантів. Діагностична робота може проводитися з окремими учнями, групами учнів і класами. Шкільні психологи можуть здійснювати діагностику психологічних причин неуспішності (загальної і з окремих предметів); недисциплінованості учнів; інтелектуальних, особистісних та емоційних особливостей дітей, що перешкоджають нормальному протіканню процесу навчання і виховання, формуванню соціально активної особистості; порушень міжособистісних відносин у класі; порушень відносин учня і педагога, класу і педагога.

III. Корекційна робота

Напрямок цієї роботи пов'язаний з усуненням відхилень у вихованні і навчанні дітей трудових мігрантів. Корекція може проводитися з окремими учнями, групами учнів і класами. Програма корекції включає психологічну і педагогічну частини. Психологічну частину планує і здійснює шкільний психолог, педагогічну складають шкільний психолог і вчитель, виконують педагог і батьки за допомогою шкільного психолога. Психолого-педагогічна корекція здійснюється тільки в тих випадках, коли визначені відхилення не є наслідком органічного враження центральної нервової системи чи системи психічного захворювання. У таких випадках, коли в психолога виникають підозри про патопсихологічний чи дефектологічний характер порушень, він рекомендує батькам звернутися у відповідні установи.

IV. Консультаційна робота

Здійснюючи консультаційну роботу, шкільний психолог вирішує такі завдання :

1. Консультує адміністрацію школи, учителів, батьків щодо психологічних проблем навчання і виховання дітей трудових мігрантів. Консультації можуть носити як індивідуальний, так і колективний характер.
2. Проводить індивідуальне консультування учнів з питань навчання, розвитку, проблем життєвого самовизначення, взаємин з дорослими й однолітками, самовиховання і т. ін.
3. Консультує групи учнів і класи в цілому з проблем самовиховання, культури розумової праці і т. ін.
4. Сприяє підвищенню психологічної культури педагогів і батьків шляхом проведення індивідуальних і групових консультацій, участі в педрадах, загальношкільних і класних батьківських зборах.
5. На запити народних судів, органів опіки і піклування, комісій зі справ неповнолітніх, інспекцій у справах неповнолітніх райвідділів міліції проводить психологічну експертизу психічного стану учня з категорії дітей трудових мігрантів, експертизу умов сімейного виховання з метою винесення відповідними інстанціями більш обґрунтованих рішень щодо позбавлення батьківських прав, скерування школярів у спеціальні навчальні заклади і т. д.

V. Допоміжні завдання

1. Шкільний психолог організує педагогічні консилиуми для психологічного аналізу поведінки й успішності учнів, сприяючи найбільш повному розкриттю індивідуальних особливостей особистості і здібностей учнів з категорії дітей трудових мігрантів.
2. Психолог бере участь у роботі педагогічної ради школи.
3. На базі психологічного кабінету і бібліотеки школи психолог комплектує бібліотеку психолого-педагогічної літератури з проблем навчання і виховання дітей різного віку і психологічною літературою для учнів.

ДОДАТОК № 3

ТРЕНІНГ «ДІТИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ»

З РОБОТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ НОВОАЗОВСЬКОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ І- ІІІ СТУПЕНІВ ШКОЛИ №2 У КОНТЕКСТІ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Розроблено згідно рекомендацій навчально-методичного посібника
Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів / За ред.
К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної, І. І. Цушка.-К.:ФОР «Купріянова», 2007. – 240 с.

Очікувані результати :

- опрацьована термінологія з проблеми;
- розглянутий сучасний стан вивчення проблеми в Україні;
- сформовані уявлення про наслідки від'їзду батьків для дитини;
- визначена роль педагогічних працівників у попередженні бездоглядності серед дітей.

1. Привітання, знайомство

Вправа «Я – сонце»

Тренер з метою створення доброзичливої атмосфери та налаштування на успіх використовує вправу «Я-сонце». Перед початком виконання вправи учасникам тренінгу роздають аркуші паперу, на яких вони малюють сонце з промінчиками. У середині сонця записується ім'я, а на промінчиках свої позитивні якості/риси характеру (слова, які починаються з перших літер імені учасника). По черзі учасники відрекомендовують себе.

2. Ознайомлення з темою тренінгу, очікуваними результатами та правилами роботи

1. Повідомлення тренера про тему тренінгу та питання, які будуть розглянуті.
2. Вправа «Дерево очікувань».

Тренер пропонує учасникам тренінгу записати на кольорових стікерах свої очікування від тренінгу, які вони наклеюють на лист фліпчарта із зображенням дерева та озвучують.

3. Вправа «Мозковий штурм».

Тренер пропонує виробити правила, яких учасники тренінгу будуть дотримуватися протягом усього тренінгу.

3. Визначення понять «трудова міграція», «діти трудових мігрантів»

Тренер дає визначення понять. Під час колективного обговорення пропонує визначити різницю між «дітьми трудових мігрантів» та «діти, батьки яких недостатньо уваги приділяють вихованню своїх дітей».

4. Стан вивчення проблеми дітей трудових мігрантів в Україні

Вправа «Занурення в проблему»

Тренер надає інформацію про дослідження проблеми дітей трудових мігрантів в Україні з використанням схем, таблиць, діаграм (роздатковий матеріал, відео матеріали).

5. Визначення мети виїзду батьків за кордон

Вправа «Незакінчене речення»

Тренер пропонує учасникам тренінгу закінчити речення: «Я вважаю, що дехто виїжджає за кордон з метою ...». Варіанти відповідей тренер записує на фліпчарті та пропонує порівняти з дослідженнями МЖПЦ «Ла Страда – Україна» та Українського інституту соціальних досліджень. Звертає увагу на загальну причину виїзду з України: економічна нестабільність та неможливість певної кількості громадян само реалізуватися.

Рухавка

6. Наслідки виїзду батьків для дитини

Вправа «Обговорення ситуації»

Тренер об'єднує учасників тренінгу в 4-5 груп, пропонує прочитати описи ситуацій, обговорити їх у групах та заповнити таблицю «Позитивні та негативні наслідки». Групи презентують свої роботи. Підсумовуючи обговорення, тренер звертає увагу на те, що, згідно з дослідженнями експертів, відбуваються певні позитивні зміни у поведінці дитини після від'їзду батьків (одного з них) на роботу за кордон: формується самостійність (36 %), вона цінує зароблені гроші (11 %), стає працьовитішою (7 %). Але, на жаль, негативних змін у таких дітей набагато більше. Тренер використовує діаграму, яка ілюструє ці зміни.

7. Аналіз психо-емоційного стану дитини

Вправа «Пантоміма»

Тренер пропонує змінити склад груп і об'єднатися в 4-5 груп за власним бажанням. Кожна група готує і представляє відображення почуттів дитини (групи використовують ситуації з попередньої вправи) за допомогою пантоміми. Наступна група відгадує почуття та емоції дитини. Під час загального обговорення тренер підкреслює, що навіть якщо у поведінці дитини і відбулися позитивні зміни і дитина відчуває позитивні емоції, почуття, переважають, все ж таки сум, страх, самотність, образа, злість.

8. Роль працівників освіти у попередженні бездоглядності дітей трудових мігрантів

Вправа «Дотик»

Тренер підкреслює, що в ситуації, коли дитина залишилася з одним з батьків, з бабусею чи дідусем або іншими родичами, як правило, такі діти отримують значно менше уваги від дорослих, ніж раніше. Іноді дорослими, які протягом дня більше часу перебувають поряд з дитиною, є саме педагоги. Але, на жаль (інформація з матеріалів).

Ми повинні розуміти, що саме ми, педагоги, іноді маємо можливість захистити дитину, своєчасно взяти її руку або доторкнутися до неї та дати їй зрозуміти, що вона не сама, що є поряд небайдужа людина. Тренер пропонує вийти у середину кола одного з учасників тренінгу, який заздалегідь про це повідомлений і буде виконувати роль «дитини». Інші учасники тренінгу – «педагоги»- стають у коло навколо «дитини». Тренер пропонує підійти, доторкнутися й поділитися, наприклад, добротою тих, «педагогів», які на початку тренінгу цю свою рису характеру визначили серед інших своїх позитивних якостей та рис характеру. Тренер дає можливість усім учасникам тренінгу доторкнутися до «дитини» та прийняти участь у його долі.

9. Заключний етап «Остання гра»

Вправа «Імпульс»

Тренер і учасники тренінгу стають у коло, тримаючи один одного за руку. Починаючи з тренера, кожний учасник промовляє: «Я сьогодні зрозумів / зрозуміла ...» і стискає руку того учасника, який стоїть поряд. Коли імпульс проходить по колу й повертається до тренера, він завершує тренінг.

Олена КИРИЧЕНКО

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА ІЗ СІМ'ЯМИ,
ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ:
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДОПОМОГА СІМ'ЯМ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ**

Соціально-економічні зміни в сучасній Україні різко загострили низку проблем у життєдіяльності людини, змінили цінності в житті кожної особистості, вплинули на сімейні традиції. Безробіття, підвищення цін, економічна нестабільність викликали обездоленість дітей та підлітків, збільшили кількість дітей-вулиці, сімей трудових мігрантів. Як свідчать дослідження багатьох сучасних соціологів та спеціалістів соціально-педагогічної сфери, як наслідок – кожна третя дитина сьогодні виховується в родині де один або двоє батьків працюють за кордоном.

За таких обставин у сім'ї відбувається ускладнення виконання батьками основних функцій. Аналізуючи соціально-педагогічну літературу, ми робимо висновок, що сім'я – первинний соціальний інститут, де відбувається виховання дитини, вирішуються його проблеми, створюється середовище для повноцінного розвитку і соціалізації. Мікроклімат сім'ї виступає принциповою умовою для формування і розвитку особистості. Виходячи з реалій сучасного життя, ми можемо стверджувати, що сім'ї є центром, головним компонентом складної соціальної системи, у якій створюються умови для повноцінного розвитку, виховання і соціалізації. Соціальна необхідність сім'ї обумовлена нестатками суспільства у фізичному і духовному відтворенні населення і трудових ресурсів. Цінність сім'ї взагалі визначається тим, як вона виконує головну свою функцію – виховання дітей, у якій поєднуються особисті потреби людей, що створили її, у любові, материнстві і необхідності суспільства в самовідтворенні – як біологічному, так і соціальному.

Значна кількість сучасних сімей характеризується неусвідомленим, безвідповідальним стилем виховання, з яких велика кількість або ховаються від проблем за кордоном, або теперішній стан економіки змушує їх до таких дій. Внаслідок таких дій ми можемо констатувати приріст кількості дітей трудових мігрантів, виявлення відхилень в психічному розвитку таких дітей, порушення у їх адаптації та соціалізації. Така категорія населення потребує негайного кваліфікованого втручання з боку соціального педагога.

Соціальні послуги даного напрямку можуть мати інформаційний, консультативний характер, метою їх є надання психолого-педагогічної, правової, соціально-медичної, матеріальної підтримки дітей та осіб, які їх виховують. Завдання полягає у тому, щоб допомогти сім'ї в цілому і кожному з її членів справлятися з повсякденними життєвими труднощами, проблемами.

Беручи до уваги дослідження А.Кочубея, ми можемо стверджувати, що допомога сім'ям необхідна залежно від виконання функцій.

Аналізуючи роботу, ми виділили наступні напрямки допомоги сім'ям трудових мігрантів:

1. матеріальна (гроші, одяг та інші потреби);
2. діяльність (послуги, реабілітація, транспорт);
3. інформаційна (наявність послуг, прав, обов'язків, навчання);
4. емоційна, духовна (емпатія, довіра).

Важливо пам'ятати, що соціальний педагог в роботі з сім'ями трудових мігрантів та осіб, які виховують дітей з таких сімей, надає послуги у двох напрямках: психологічні послуги та захисні. Особливо важливо виділяти ключові проблеми сім'ї на основі отриманої інформації.

В.Шахрай поділяє соціальну допомогу сім'ям на 4 рівні:

1. профілактичний (надання достовірної інформації);
2. діагностичний (збір достовірної інформації про сім'ю, оцінка ситуації, постанова соціального діагнозу);
3. реабілітаційний (поділяється на індивідуальний, груповий).

Роблячи аналіз робіт сучасних дослідників у соціально-педагогічній сфері, ми можемо стверджувати, що важливим напрямом у роботі з досліджуваною соціальною групою є профілактична робота – попередження від'їзду дорослих на заробітки за кордон та попередження різних психічних відхилень та соціально-педагогічних проблем у дітей, батьки яких вже працюють за кордоном.

Одним із важливих принципів роботи з сім'ями мігрантів є принцип самозабезпеченості її,

тобто надання їй соціально-педагогічної допомоги з метою пошуку і стимуляції її внутрішніх резервів, які допоможуть сім'ї вирішити її власні проблеми.

Аналізуючи дослідження багатьох науковців, можна констатувати, що проблема надання соціально-педагогічної допомоги сім'ям трудових мігрантів є актуальною, а розбіжності у видах надання допомоги дає нам змогу стверджувати, що необхідність розробки єдиної системи надання послуг сім'ям трудових мігрантів є незаперечним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кочубей А., Умарова Н. Визит в семью или практика работы с семьями: Учебное пособие. – Псков: ПОИПКРО, 2002. – 118 с.
2. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: Навч.-метод. посібник./ За ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної, І. І. Цушка – К.: ФОП «Купріянова», 2007. – 240 с.
3. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи. Навчальний посібник. – К.: Центр начальної літератури, 2006. – С. 278-282.

Олена БУЙНЕВИЧ

КОМПЕНСАТОРНІ МОЖЛИВОСТІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО ЗАКЛАДУ ЩОДО ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПАТРОНАЖУ СОЦІАЛЬНИХ СИРІТ

В першу чергу хочу подякувати організаторам заходу за привернення уваги суспільства до дійсно актуальної навіть для нашого регіону, в якому традиційно висока кількість родин моряків, що звикли до тимчасової відсутності одного з батьків, проблеми. Адже родина, яка розірвана через соціальну потребу пошуку роботи за кордоном – родина, яка змушена вирішувати безліч проблем, без допомоги фахівців – психологів, педагогів та соціальних працівників ціла низка значущих для формування зрілої та компетентної особистості учнів питань лишається нерозв'язаними...

Я працюю у звичайній загальноосвітній школі, приклад якої можна вважати узагальненим по області. В закладі навчається 684 учні, 27 з яких виховуються в родині де один чи обидва батьки працюють за межами держави. Здається, небагато – всього 4 %, але ця кількість складає цілий клас. Вивчаючи реальні проблеми цих дітей, психологічна служба закладу дійшла висновку: 93 % учнів даної групи демонструють ознаки підвищеної тривожності, яка у більшості випадків призводить до психосоматичних розладів, 29 % із них систематично порушують вимоги дисципліни, на момент дослідження ЖОДЕН не мав організованого дозвілля, 81 % знизили успішність навчання порівняно з минулими роками. Крім особистих ускладнень є порушення у формуванні ціннісних пріоритетів, що вже є загальною соціальною проблемою. Наприклад, 100 % опитаних дітей цієї категорії мають порушення у формуванні ціннісних пріоритетів у напрямку «Я і моя країна», 93 % – «Я і родина», і що вражає – «Я і моє здоров'я». Ці дані свідчать про істотні порушення у формуванні особистості дітей, тимчасово позбавлених батьківського піклування. Замислившись над цією проблемою, ми підняли її на рівні району, залучивши до співпраці кращих вчителів, психологів та соціальних педагогів шкіл Суворовського району міста Одеси. Ми вирішували розбіжність:

З одного боку – маємо важелі впливу на батьків. Можемо через органи влади сприяти їх поверненню на Батьківщину та виконанню батьківських обов'язків.

З іншого – розуміємо – це не вирішення болючого питання. Батьки загублять такий важливий контакт зі школою, за умови якого можливий якісний навчально-виховний вплив. Створивши на базі відділу освіти творчу групу ми прагнемо планомірно допомагати сім'ям не втратити родинну єдність та національну приналежність навіть за умови праці батьків за кордоном.

Досвід підказує – батьки самі потрапляють у замкнене коло. Рідкі зустрічі з дітьми провокують їх швидко, ілюзорно ефективно «виховувати», намагаючись криком та іншими

деструктивними методами навчити дитину всьому тому, що прививається тільки власним прикладом. Тому перше, з чого ми почали – поступово, в індивідуальному порядку, вивчати наших батьків та навчати їх конструктивному спілкуванню з дитиною під час присутності в родині, шляхам налагодження контакту під час від'їзду. Починаємо з родини за наступним планом:

- 1) Правова просвіта. Батьки мають знати власні батьківські обов'язки, усвідомлювати, яких прав лишають дитину і яким чином можуть компенсувати свою відсутність у її житті.
- 2) Детальне глибоке вивчення особливостей родинного спілкування дитини з батьками та тими людьми, які їх тимчасово замінюють. Психолого-педагогічна корекція виявлених недоліків можлива тільки за умови добровільної участі всіх членів родини. Тому мотивація за принципом «У нас є проблема – ми можемо її вирішити разом» визнана першочерговим завданням.
- 3) Психолого-педагогічна просвіта батьків. Вміщує вивчення в активній формі вікових психологічних особливостей дитини, особливостей формування ціннісних пріоритетів та вад особистісного розвитку, шляхів конструктивного розв'язання конфліктів та налагодження дисципліни. Але на першому місці лишається сприяння духовному єднанню родини навіть на відстані.
- 4) Тренінги родинного спілкування. Найдієвіша форма роботи, яка з успіхом втілюється в навчально-виховний процес. Під патронажем психолога чи соціального педагога батьки і діти в активній формі розв'язують завуальовані проблеми, що виникають зважаючи на особливості родини.
- 5) Не забуваючи про те, що виховуємо маленьких громадян держави, особливу увагу спрямовуємо на підвищення мотивації учнів – особливо випускників, на роботу задля розвитку та становлення міцної та розвиненої країни. Профорієнтаційна робота закладу у співпраці з центром зайнятості населення дає можливість своєчасно інформувати дітей про найбільш потрібні для регіону професії та шляхи їх здобуття. Дякуючи тому, що школа отримала в безкоштовне користування профорієнтаційний термінал ми можемо максимально спростити та водночас зробити цю роботу яскравою та цікавою для дітей.

Крім роботи з родиною, першочерговим завданням закладу є компенсація розвинених вад особистісного розвитку, які встановлені в учнів та (за бажанням) батьків. Індивідуальні заняття з корекції тривожності та агресивності, психосоматичних розладів та порушень у розвитку навичок спілкування проходять із застосуванням методів ігрової, пісочної, позитивної психотерапії. Компенсація недостатньо розвинених ціннісних пріоритетів – у роботі тренінгових груп, які постійно функціонують при закладі. Ми навчаємо вчителів спілкуванню з дітьми, які страждають від соціального сирітства, навчаємо батьків – умінню частково компенсувати свою відсутність та учнів – умінню робити свідомий вибір на користь розвитку, а не деградації.

Така робота приносить певні результати. Як свідчать підсумки контрольних досліджень, опитувань учнів, батьків та вчителів, у 45 % дітей, які отримують при закладі освіти своєчасну допомогу та підтримку, знижуються показники тривожності та агресивності, 76 % – значно підвищують показники сформованості ЦП у напрямку «Я і родина», «Я і моя домівка», «Я і Україна», 93 % – «Я і здоров'я». Ці дані демонструють, що ми знаходимось на правильному шляху і потребуємо продовження наукового вивчення проблеми та практичної корекції.

Юлія ЧЕРНЕЦЬКА

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА ВИХОВАНЦІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ

Період глобальної економічної кризи в Україні негативно відбивається на функціонуванні сім'ї як окремого соціально-виховного інституту, загострюючи демографічну кризу, і спричиняє принципово нові проблеми, які відмежовують дитину від сім'ї, катастрофічно збільшуючи кількість соціальних сиріт. Однією із причин цього явища є виїзд батьків за кордон на заробітки, при цьому,

діти таких батьків поповнюють ряди вихованців загальноосвітніх шкіл-інтернатів, шкіл-інтернатів санаторного типу тощо. Метою цієї статті є вивчення проблем таких дітей в умовах школи-інтернату і впливу інтернатного середовища на розвиток особистості дитини.

Дослідження причин дезадаптації дітей в умовах інтернатних закладів [7] дозволило виявити те, що приблизно 10 % з них – це діти, батьки яких тимчасово відсутні через необхідність перебувати на заробітках у ближньому або далекому зарубіжжі. Насамперед це стосується дітей із багатодітних родин, які за скрутних економічних умов в Україні батьки вимушені віддавати дітей на виховання в інтернати. Серед них є і діти із розлучених сімей, матері яких від'їжджають на роботу за кордон, залишивши дитину на «нагляд держави», і діти обидвох батьків, які від'їжджають. Специфіка Харківського регіону полягає у тому, що батьки працюють за кордоном, нібито неподалік, у поблизу розташованих російських областях, у сільській місцевості на приватних фермах, або у великих містах обслуговуючим персоналом. Однак усі перелічені приклади засвідчують існування так званих «дистантних сімей». Сучасні педагогіка, психологія, соціальна педагогіка накопичили величезний науковий матеріал з проблем виховання дітей в інтернатних закладах. Так, Я. Гошовський визначає умови виховання дітей в інтернатних закладах як дериваційні, відірвані від широких соціокультурних відносин в суспільстві [4]. Постійне або тимчасове перебування дитини в інтернатному закладі відмежовує її від зв'язків із навколишнім світом, ускладнює процес формування самої особистості як унікального і неповторного феномена, погіршує становлення суспільно значущих стосунків через нестачу міжособистісних взаємин на рівні «батьки-діти».

У наукових працях Л. Божович, І. Кона, В. Постоного також підкреслюється, що формування родинних стосунків є необхідним компонентом особистісного становлення дитини, розвитку досвіду спілкування між людьми [1; 3; 5]. Потреба спілкування з дорослими в школах-інтернатах носить гіпертрофований характер. У порівнянні із сімейним вихованням, виховання в інтернатному закладі також негативно відбивається на формуванні майбутніх соціально-рольових функцій. Це виражається перш за все у тому, що діти практично позбавлені можливості спостерігати і брати безпосередню участь у сімейно-побутових сценах. Відсутність чи обмеженість пізнавального зразка відносин «батьки-батьки» та «батьки-діти», що має місце в інтернатних закладах, призводить до зсуву ціннісних орієнтацій дітей. Позбавлення дітей реальної сімейної взаємодії, недостатній рівень позитивних соціально-рольових орієнтирів, корпоративність в умовах замкненого кола спілкування викликають підвищену агресивність. Утримання в інтернатному закладі посилює у дитини відчуття соціальної відчуженості, нехтування нею як особистістю соціумом.

Під час наукових досліджень, проведених С. Хатунцевою, було виявлено, що в системі життєвих цінностей підлітків турботливі батьки та родинні зв'язки як самоцінність фігурують лише у 14 % опитаних і посідають восьме місце з чотирнадцяти можливих [6]. Звідси природним є висновок, що у середовищі закладів інтернатного типу у підлітків не формуються позитивні стереотипи сім'ї, що в подальшому негативно впливатиме на взаємини у їхній власній сім'ї.

Залежність емоційного благополуччя дитини від ставлення до неї вихователів, призводить до того, що вихованці інтернатів прагнуть встановлення стосунків, які максимально наближені до сімейних. До того ж, у цих закладах вихованець має справу з певною досить вузькою групою однолітків і не має можливості змінити її на іншу, не може він бути і виключеним з цієї групи. Подібна фіксованість взаємодії зумовлює той факт, що відносини між однолітками формуються не як товариські, а як родинні [2]. Така особливість взаємин гальмує розвиток у підлітків навичок спілкування з однолітками та дорослими і водночас блокує здатність адекватно оцінювати себе, проявляти якості, необхідні для вибіркового товариського спілкування.

За дослідженнями О. Балакіревої, О. Яременко, Н. Дудар, у вихованців інтернатів культивується комунікативна безпорадність, завищення самооцінки, споживацтво [2]. Привертає увагу невміння підлітків-вихованців інтернатних закладів організовувати свій вільний час. Очевидно, що середовище інтернату не дає їм навичок самостійного вибору занять у дозвільній сфері, що пов'язано з високим ступенем регламентації життєдіяльності вихованців закладу. Нездатність підлітків зайняти себе у вільний час, недостатній розвиток інтересів у сфері дозвілля в

подальшому можуть стати причиною дезадаптації.

Таким чином, аналіз практичної діяльності в інтернатному закладі, а також вивчення наукових досліджень дозволили виявити спільні для вихованців інтернатних закладів риси:

- утриманство, нерозуміння матеріального боку життя, питань власності, економіки;
- труднощі у неформальному, вільному, невимушеному спілкуванні, у формуванні певних стабільних відносин;
- інфантилізм, ускладнене самовизначення, нерозуміння та неприйняття себе як особистості, неможливість здійснювати свідомий вибір у власному житті;
- переважаність негативним досвідом, негативними цінностями та зразками поведінки за відсутності достатньої протидії позитивних цінностей та зразків успіху.

Все це потребує перспективної розробки і впровадження технологій, методик і програм щодо роботи з цією категорією вихованців; підготовки спеціалістів – соціальних педагогів у педагогічних вищих навчальних закладах до роботи з такою категорією дітей; профілактичної роботи через ЗМІ, соціальну рекламу серед населення для запобігання розповсюдження явища соціального сирітства, а також соціально-педагогічної профілактики у навчально-виховних закладах різних типів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Божович Л. И. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
2. Вихованці інтернатів про себе і своє життя / [Балакірева О. М., Яременко О. О., Дудар Н. П. та ін]. – К.: Укр. інститут соц. досл., 2002. – 134 с.
3. Вчителі – батьки – вихователі / За ред. В. Г. Постоного. – К.: Вид-во «Вища школа», 1990. – 207 с.
4. Гошовський Я. О. Становлення образу «Я» у підлітків школи-інтернату: дис. ... канд. псих. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Яків Олексійович Гошовський. – К., 1996. – 167 с.
5. Кон И. С. Ребенок и общество: историко-этнографическая перспектива / И. С. Кон. – М.: Наука, 1988. – 224 с.
6. Хатунцева С. М. Проблеми теорії адаптації // Педагогіка та психологія. – Х.: ОВС, ХДГУ, 2002. – Вип. 20. – С. 68-75.
7. Чернецька Ю. І. Соціально-педагогічні умови адаптації старших підлітків у загальноосвітніх санаторних школах-інтернатах: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Юлія Іванівна Чернецька. – Х., 2008. – 236 с.

Оксана МАРТИНЮК

ПРОБЛЕМА ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Постановка проблеми. Вже декілька років поспіль продовжує гостро стояти проблема заробітчанства. Основний акцент ставиться на суспільних наслідках трудової міграції і загрозах, які постають перед сім'єю, в тому числі перед дітьми та молоддю.

Мета повідомлення: проаналізувати і систематизувати психологічні особливості підлітків, батьки яких за кордоном, а також спробувати пояснити психоемоційний стан через фрустровані потреби дітей, спричинені відсутністю батьків.

Основний акцент у взятих до уваги дослідженнях ставився на вивченні самооцінки як складової Я-концепції дітей, батьки яких за кордоном, особливостей становлення ідентичності, а саме статево-рольової ідентифікації у хлопців. Ці процеси, утвердження яких припадає на сензитивний період підліткового віку, що й так має суперечливий та складний психофізіологічний, психологічний, соціально-психологічний характер.

Сім'я як соціальний інститут, як система динамічних відносин, стикається з впливом проблем, породжених низкою зовнішніх і внутрішніх факторів. У певний моменті своєї

життєдіяльності вона бачить і знаходить вихід власне у трудовій міграції – роботі за кордоном. Сім'я як наслідок стає умовно неповною. Таку сім'ю ще називають дистантною. Тобто, формально вона повна, але функціонально один із батьків знаходиться на відстані та участі у вихованні практично не бере (хоча можуть існувати телефонні контакти).

За таких сімейних умов відбувається деформація Я-концепції, що на думку О. Гуменюк є стрижневим утворенням онтогенетичного розвитку людини, центральною ланкою самосвідомості, відносно усталеною динамічною і певною мірою усвідомленою системою уявлень особи про саму себе. Я-концепція формується під впливом різноманітних зовнішніх впливів, які переживає індивід. Особливо важливими для нього є контакти зі значущими людьми, які визначають уявлення індивіда про самого себе.

О. В. Григорєва та Г. В. Байзетінова у своєму дослідженні особливостей Я-концепції підлітків, батьки яких тривалий час перебувають за кордоном з'ясовували вплив відсутності батька чи матері на формування самооцінки – динамічної складової Я-концепції. Згідно з результатами їхнього дослідження виявилось, що самооцінка у підлітків, батьки яких перебувають за кордоном є вищою, ніж у підлітків з повних сімей. Рівень домагань також виявився вищим у цій категорії дітей (у дослідженні використовувались методики Дембо-Рубінштейн у модифікації А. М. Прихожан) Крайня самооцінка (максимально позитивна) може призвести до особистісного конфлікту у зв'язку із завищеними вимогами до себе.

За даним дослідження Є. С. Шильштейна, у віці 12-13 років особливо значущими є сприйняття себе через іміджеві характеристики, зокрема дорогий одяг, речі. Дане дослідження пояснює результати виявленої завищеної самооцінки у підлітків, батьки яких за кордоном, бо вони мають вдосталь матеріальних благ. Дослідження О. В. Григорєвої та Г. В. Байзетінової відбувалось власне на вибірці респондентів у віці 12-13 років.

Згідно з наведеного дослідження цієї категорії дітей Г. В. Католик та А. Л. Підсаднюк, метою якого було розкрити особливості особистісної ідентичності умовно покинутих підлітків і особливостей їхньої самооцінки. Дослідження відбувалось на вибірці, де середній вік досліджуваних складав приблизно 16 років. Рівень самооцінки (на основі тесту самооцінки Століна) загалом не залежить від того чи підліток або юнак проживає із обома батьками, чи хтось з них знаходиться за кордоном.

Формування ідентичності, за Е. Еріксоном, є головним завданням підлітково-юнацького віку. Ідентичність встановлюється у процесі ідентифікації, тобто процес ототожнення себе з іншою людиною чи групою на основі встановленого емоційного зв'язку. Ідентифікація з батьками є важливим компонентом особистісної ідентичності, особливо якщо йдеться про статеву-рольову ідентичність.

За словами Е. Еріксона, несформована в пубертаті ідентичність призводить до «змішання ролей», що тягне за собою ряд негативних наслідків, таких як неспроможність знайти своє місце в житті, невизначеність життєвих цілей та нездатність до зрілої емоційної близькості з іншими людьми.

Підлітки трудових емігрантів найбільш схильні до того, щоб у встановленні своєї ідентичності (за опитувальником Identity Style Inventory (ISI-69) Показник стилю ідентичності) керуватися нормами та очікуваннями значимого середовища (батьки і авторитетні фігури). Також досить високою є ймовірність вибору інформативного стилю ідентичності, що передбачає відкритість до інформації, що стосується ідентичності, та її активний пошук. Згідно з даними дослідження Г. В. Католик та А. Л. Підсаднюк, відмінностей у ступені досягнення особистої ідентичності в умовно покинутих підлітків та тих, що проживають із обома батьками, не було виявлено. При порівнянні результатів лише хлопців, як стверджують дослідники, були виявлені деякі відмінності. Сини трудових мігрантів більш схильні очікувати позитивного ставлення від інших. Також з'ясувалось, що існує зв'язок маскулінності та самооцінки, який притаманний хлопцям, батько яких за кордоном. Такі хлопці особливо цінують маскулінні риси характеру в собі, оскільки їм дуже бракує зразка маскулінності у сім'ї і бути маскулініми для них дуже не просто. Також щодо результатів дослідження самооцінки, виявився прямопропорційний зв'язок між самооцінкою та очікуваннями позитивного ставлення інших до себе. Тобто рівень самооцінки хлопців трудових мігрантів залежить від думки інших. За даними малюнка сім'ї, хлопці, у яких перебуває на заробітках батько,

мають слабо виражену статеву ідентичність, їхні малюнки свідчать про інфантилізм та слабку диференціацію ролей. Значних відмінностей у статевій ідентичності між дівчатками, в яких за кордоном батько, та тими, які проживають із обома батьками, не було виявлено. У тих, в яких на заробітках мама, статева ідентичність була виражена доволі слабо.

У зазначених дослідженнях вивчалися окремі елементи Я-концепції, такі як самооцінка та ідентичність. Підкреслюється негативний вплив на статево-рольову ідентифікацію підлітків, відсутність значущих людей їхньої статі. Спостерігається динаміка формування самооцінки підлітків у віці 12-13 років, яка залежить від престижних характеристик. Тому діти, батьки яких є трудовими мігрантами володіють високими показниками, а в юнацькому віці суттєвих відмінностей у самооцінці цих дітей порівняно з їхніми однолітками не виявлено, оскільки на передній план виходять інші параметри, на основі яких будується самооцінка.

Як бачимо, суттєвої різниці у формуванні самооцінки та статево-рольової ідентичності не спостерігається у сім'ях, де присутні батьки чи в тих, які перебувають за кордоном. Тобто можна сказати, що суттєвого впливу не спостерігається, а подібні проблеми можуть спостерігатися і в інших неповних сім'ях. Якщо порівнювати дистантну сім'ю із ситуацією в неповній сім'ї, то можливо, відмінностей особливих і нема. Основна відмінність – дитина знає, що є батьки, але поруч їх нема. Також ситуація дистантної сім'ї може ускладнюватись тим, що сім'я, яка уже була неповна, а тут ще й той один «родитель» що був, поїхав далеко. Дитина залишається з іншими родичами (бабця, дідусь, тітки...). Часто буває, що виховний вплив мами та бабці мають різну психологічну важливість для дитини. Крім того, бабці, дідусі – старшого віку, відчувається розрив поколінь, ускладнюються непорозуміння.

Для розкриття особливостей цієї категорії дітей, на відміну від інших, звернемося до їхньої психоемоційної сфери.

Аналіз свідчень вже дорослих людей, батьки яких перебували за кордоном на час їхнього дитинства або підліткового віку, вказує, що найважче переживається розлука, яка супроводжується почуттям самотності та нестачею любові. У дітей, які підпадають під категорію соціальних сиріт через від'їзд батьків за кордон спричиняється спустошення в дитячій психіці, а також стійке переконання про непотрібність і безцінність власного існування.

«Маю 23 роки. Мій тато виїхав за границю, коли я мав 15 років, а мама – коли мені було 17. Спочатку жив з бабцею, а потім сам.... Дуже важко я переносив розлуку, почались конфлікти із законом, і почались наркотики. Якби не допомога дівчини, не знаю, де тепер би я був. Батьки цілий час говорили, що вернуться і все буде добре. Після 2-ох років самотності і з надією на їхнє повернення, батьки розійшлись. З мамою дотепер нема контакту.» (Ярік).

Для пояснення причин порушень поведінки дітей застосовуємо афективно-динамічний підхід. Дитина, потрапляючи в ситуацію сильної деривації, психічно і соціально важливих потреб, оцінювання імовірності їх задоволення падає, й зазнає сильних негативних переживань.

Проаналізувавши літературу, нами було систематизовано у вигляді нижче поданої таблиці основні потреби віку, що є рушійним моментом у розвитку особистості, роль батьків у задоволенні потреб.

Таблиця 1.

**Глибинне пояснення поведінкових порушень в основі яких
фрустрація основних потреб у різні вікові періоди**

	Дошкільний	Молодший Шкільний 6, 7-10, 11	Підлітковий 11-14, 15	Раннє юнацтво 14, 15 – 17, 18
Основні потреби	в ігровій діяльності; і бути як дорослий/а;	у визнанні; у позитивних емоціях від значущих людей	у позитивній оцінці з боку дорослих; у самоповазі; у спілкуванні з ровесниками; у стабільності; у нових враженнях	у самовизначенні; в інтимній близькості

Роль батьків у проходженні вікового етапу і задоволенні потреб	Авторитет; зразок поведінкових партнерів; гарант безпеки	участь у формуванні самоконтролю; задоволення вітальних потреб (безпека, їжа...); структурування часу	забезпечення рамок дисципліни; контроль, який заснований на теплих почуттях; визнання та прийняття; сприяння у бажанні бути самостійним	підтримка; зразок контакту зі світом
Емоційні маркери незадоволених потреб	емоційно нестійкі	Агресивність; емоційно – розгальмованість; сором'язливість; невпевненість; тривожність	зовнішній прояв негативізму; прихований або явний егоцентризм; негативне ставлення до навчання	самотність; непотрібність; емоційно підвищене переживання власних невдач
Можливі поведінкові прояви фрустрації потреб	погіршується моторика	гіперзбудливість; гіпердинамія; виражена загальмованість	шкільна дезадаптація; включення до неформальних груп	пошук асоціальних угруповань; алкоголізація; наркоманія; невпорядковані статеві стосунки

Найчастіше батьки, які зважуються на трудову міграцію, залишають підлітків, акцентуючи на їхній так званій дорослості. Але з вищеподаних досліджень і таблиці очевидно, як відсутність значущих людей впливає на психоемоційний стан дітей, який є відображенням актуальних відносин і виражається через них, що впливає на соціальну адаптацію.

У вказаній таблиці чітко простежується роль батьків у житті дитини, а також поведінкові емоційні наслідки фрустрації потреб. Звичайно, дитина вибирає адаптативні стратегії поведінки які залежать від сукупності факторів (цінностей, рівня інтелектуального розвитку і т. д.). Активність може спрямовуватись на зміну ситуації або на зміну власного емоційного стану.

Підсумовуючи вищеподану інформацію, розуміємо, що від'їзд батьків є травмою для дитини, але сприяти у конструктивному задоволенні її потреб та у проходженні цього вікового етапу. Власне, реалізуємо теоретичні обґрунтування у практичних діях, а саме в проекті для дітей, батьки яких за кордоном, на базі БФ «Карітас Івано-Франківськ УГКЦ». Пропонуємо соціально-психологічний супровід дітей, який полягає у позитивно-емоційній підтримці, що реалізується через цікаво організоване дозвілля. Реалізатори проекту організовують походи в гори, поїздки, цікаві зустрічі, що дають дітям позитивні враження та заповнюють прогалини у потребі емоційного спілкування. Також проводиться індивідуальна та групова робота психолога з дітьми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Григорєва О. В., Байзетінова Г. В. Особливості Я-концепції підлітків, батьки яких тривалий час перебувають за кордоном // Практична психологія та соціальна робота. – 2007 – №5.
2. Католик Г. В., Підсаднюк А. Л. Діти трудових мігрантів. Особливості особистісної ідентичності у підлітково-юнацькому віці // Практична психологія та соціальна робота. – 2006 – №12.

Мар'яна КОПОСОВИЧ

ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН І СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС ДІТЕЙ ЕМІГРАНТІВ

Проблема масового виїзду батьків неповнолітніх дітей за кордон на заробітки є актуальною у нашій країні, а особливо у Закарпатській області. Перед нами стоїть завдання допомогти цим дітям, не дати потонути у своїх проблемах, а сприяти повноцінному їхньому розвитку та інтеграції у суспільство.

Для того, щоб допомогти дітям – їх потрібно зрозуміти.

А для того, щоб зрозуміти – потрібно перенестися у їхній світ. Нами розроблена методика «Здійснення бажань», яка дає можливість нав'язати тісний контакт з дітьми, пізнати їхні тривоги і мрії.

Вони бажають, щоб сім'я була разом, прагнуть спілкування, любові, поваги, добрих порад, хочуть вирішувати проблеми разом з батьками.

Хоч з іншого боку дитина мала би:

- бути задоволеною, що отримала свободу;
- бути задоволеною матеріальним достатком;
- поважати батьків, що вони заради неї проживають не вдома;
- віддячувати добрими оцінками, ділами, поведінкою.

А відбувається все навпаки:

- знижується рівень навчальних досягнень;
- спостерігаються важкі психологічні травми і розлади у поведінці;
- змінюються життєві цінності та погляд на життя;
- змінюється самооцінка;
- порушується процес формування особистості у підлітковому віці;
- діти стають неконтрольовані, агресивні;
- починають вживати алкоголь, наркотики, тютюн;
- виникають проблеми з правоохоронними органами;
- дитина замикається у собі.

Як бачимо, проблема є дуже складною, тому що кожна сім'я – це система, у якій все взаємозалежне. Її можна розглядати як цілісний живий організм, живу відкриту систему, що саморозвивається та знаходиться в процесі росту й постійних змін. Родина – це не просто сума її членів, їхніх думок, переживань, почуттів. Якщо щось зачіпає систему (наприклад міграція когось із членів родини), то зміни, що відбуваються з одним із елементів системи, будуть відображатися на інших та на всій системі в цілому.

Рекомендації до психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів.

Діти трудових мігрантів перебувають у складній ситуації соціального розвитку, оскільки всі вони переживають психотравмуючі впливи. Психотравма виникає через те, що основні соціальні потреби цих дітей залишаються не задоволеними. Зокрема, потреба у стабільності і відчутті захищеності не задовольняється через те, що найважливіші люди в житті людини – батьки – не проживають разом з дитиною. Той факт, що батьки лише періодично приїжджають, викликає відчуття нестабільності, ці приїзди не компенсують відсутність постійного проживання батьків з дітьми. Крім цього, дуже часто є не задоволеною потреба дітей в емоційній близькості з батьками, оскільки замінити спілкування з матір'ю і батьком дуже рідко спроможний хтось з інших родичів, а тим більше інших дорослих. Украй негативно позначається те, що потреба у безумовній любові, тобто усвідомлення дитиною, що вона є цінністю для своїх батьків, теж є не задоволеною, оскільки той факт, що вони залишають дитину саму, підриває впевненість у своїй значущості для батьків. Отже, діти трудових мігрантів зазнають багато негативних переживань через неможливість задоволення своїх базових соціальних потреб. Тому вони потребують соціально-психологічної допомоги.

Цю допомогу повинні надавати, в першу чергу, ті люди, котрі за своїм службовим обов'язком відповідають за їхній розвиток та виховання: педагоги, психологи, соціальні працівники.

Таких дітей слід передусім оточити турботою та увагою. Слід пам'ятати, що навіть якщо вони дуже добре поведуться та навчаються, їх психіка безумовно травмована і постійно зазнає перенапруження. Тому будь-яке необережне зауваження, нетактовне звернення вчителя, навіть жалість і співчуття оточуючих можуть тяжко переживатися ними, викликаючи непередбачувані наслідки.

Педагогам слід подбати про те, щоб така дитина була зайнята справою відповідно до своїх уподобань (заняття в гуртках, секціях). Слід допомогти їй зайняти належне місце в колективі класу (дати їй цікаве та відповідальне громадське доручення, яке дитина буде спроможна виконати, допомогти потоваришувати з однокласниками). Треба стежити, щоб така людина не відставала в навчанні.

Особливу увагу слід приділяти таким дітям під час шкільних канікул та свят. Наприклад, організатор з виховної роботи може об'єднати таких дітей з різних класів для спільних екскурсій, подорожей, розваг, щоб відволікти від негативних домашніх вражень. Школі необхідно турбуватися в першу чергу про літній відпочинок дітей трудових емігрантів.

Діти трудових емігрантів дуже часто відчувають труднощі в навчанні. Здебільшого, це пов'язано з особливостями їхньої ситуації розвитку, через які виникає синдром дитячої гіперактивності, когнітивний дефіцит, невротичні прояви тощо. У цьому разі таким дітям необхідні спеціальні психокорекційні заходи: спеціальні заняття з розвитку сенсомоторики, пам'яті, уваги, інтелекту; тренінги навичок; заняття з розвитку мови; формування мотивації досягнень та адекватної самооцінки.

Діти з сімей трудових емігрантів, особливо молодшого шкільного віку, часто мають труднощі з формулювання своїх думок і почуттів, однак можуть розповісти про конфлікти з учителем, однокласниками, про свої страхи. Оскільки необхідність психологічної корекції дитини визначає учитель, перед початком психокорекційної роботи він має розпитати дитину та з'ясувати її ставлення до згаданої проблеми: «Кажуть, що ти занадто часто б'єшся, чи ти не хотів би спілкуватися з дітьми якимось по-іншому?», «Здається, ти трішки боїшся ходити до школи, може, тобі буде більш приємно, якщо ти зможеш ходити до школи з задоволенням» тощо.

Для розв'язання кожної проблеми психолог повинен уявити собі як мінімум 3-4 різних шляхи та ознайомити з ними дитину. «Що було б тобі приємніше та цікавіше – слухати історії чи займатися в групі дітей? Писати мені твори, малювати картини чи, може, гратися у різноманітні ігри?» Це настроює дитину на співробітництво та надає психологу можливість працювати найбільш ефективно, використовуючи позитивне емоційне ставлення дитини до визначеного виду психокорекції.

У ході проведення психокорекційних заходів необхідно постійно спостерігати за емоційним станом дитини. Бажано, щоб все, що робить психолог, сприймалося нею як цікава гра. Потрібно постійно заохочувати, «святкувати» будь-який успіх дитини, її просування в бажаному напрямі: «Ти мене дуже порадував учора! Я бачила, як ти сперечався з Петром у коридорі, тобі хотілося битися, але ти утримався. Чудово, що тобі це вдалося!»

Якщо будь-яка дія психолога зіштовхується з протидією дитини або викликає у неї негативні емоції (нудьгу, роздратування, гнів, почуття провини) – це помилка психолога. У такій ситуації слід негайно припинити ці дії або висловлювання, сказати дитині про її почуття, підтвердити їх «нормальність» і почати інші, більш успішні дії. «Мені здається, що тобі неприємно слухати це. Так? Ну що ж, я теж не завжди з цікавістю слухаю оповідання. Може, краще помалюємо? Або займемося фізкультурою?»

У мові психолога, особливо коли він працює з молодшими школярами, неприпустимі слова «ти повинен», «ти можеш», «це обов'язково потрібно»; замість цього бажано використовувати вирази типу: «давай спробуємо», «зробимо, якщо хочеш», «ти можеш навчитися цьому...».

З усього можливого арсеналу психокорекційних заходів бажано якомога ширше використовувати методи групової та індивідуальної ігрової терапії, малювання, вигадування та показ казкових історій (які виражають сутність та розв'язання проблеми у метафоричній формі).

В житті дитини сім'я відіграє вирішальну роль:

1. Дає відчуття приналежності до певної групи. Без цього людина почувається самотньою.
2. Дарує відчуття і дає реальні докази своєї значущості для інших. Без цього у людини розвивається почуття неповноцінності.
3. Дає змогу відчувати взаємне тепло. Інакше у людини нерідко виникає негативне ставлення до життя, схильність до песимізму, апатії.
4. Дає зразок для наслідування.

Тож, даруймо їм, якщо можливо, свою любов, повагу. Даваймо добрі поради, стараймося вчасно розгледіти проблему, більше спілкуймося з ними і пам'ятаймо: НІЯКІ ГРОШІ не замінять любов і тепло батьків.

РОЗДІЛ 4. ПІДСУМКИ КРУГЛИХ СТОЛІВ

КРУГЛИЙ СТІЛ «НОВІТНЯ ЕМІГРАЦІЯ: ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО СИРІТСТВА» (ЛЬВІВ, 27.11.2008)

Широке представництво від органів законодавчої та виконавчої влади, громадських, релігійних організацій, наукових та освітніх установ, а також участь у ньому психологів, психіатрів, соціологів.

Тези:

- Комплекс питань соціально-економічного, морально-етичного та психологічного характеру, які потребують нагального втручання суспільства та держави.
- Основні причини зовнішньої міграції – в економічній площині: незадовільні матеріальні можливості, високий рівень безробіття в регіоні.
- Недоліки: втрата трудового потенціалу, людського, інтелектуального капіталу. Морально-психологічні втрати, розлади здоров'я, депресії, страх депортації, численні факти втрати життя, розбиті сім'ї, соціальне сирітство.
- Нова хвиля еміграції – це великий позитив: 6-8 млн. українців, що вивчили іноземні мови, частина з них здобула стартовий капітал, щоб започаткувати свій бізнес. Це вже інші люди, які звикли жити в громадянському суспільстві.
- За останні 4 роки лише в Іспанії створено 26 українських громадських організацій, 20 церковних парафій. Українська діаспора сьогодні – це потужне лобі за кордоном, яке, на жаль, ще не використовується державою – ані в соціально-культурному, ні в політичному аспектах.
- Гасла про повернення заробітчан – це не що інше, як соціальний популізм: нема куди повертатися, нема роботи.
- Питання особливостей міграційних процесів та факторів впливу на них.
- Соціальне обличчя новітньої української трудової еміграції.
- Питання трудових ресурсів, безробіття, демографічної ситуації в Україні.
- Проблема моральної відповідальності батьків, які, загладжуючи в душі провину перед власними дітьми, відкуповуються від них мобільними телефонами, комп'ютерами та іншими матеріальними благами.
- Необхідність захисту духовного світу дитини. Церква впродовж багатьох десятиліть цілеспрямовано займається опікою емігрантів.
- У дітей – амбівалентна проблема: образа на батьків, які їх покинули; почуття провини (навіть більше, ніж у дітей розлучених батьків). Батьки говорять: ми їдемо заради тебе.
- Механізми відпрацювання травми. Якщо не відпрацювати – дитина гине або перебуває в фрустрації, глибоке розчарування. Два способи відпрацювання: всередину – хворіють, компенсаторно – компенсують через написання, або назовні – агресія.
- Поняття сімейного сценарію. Дві категорії дітей: які будуть сильно компенсувати (і своїм дітям – гіперкомпенсувати) це сирітство, і які будуть робити в дорослому віці те саме, тільки іншими формами, іншими способами.
- За законом не можна надавати психіатричну допомогу і огляд дитині, яка прийшла без

відповідних юридичних осіб, і діти обмежені навіть в наданні медичної допомоги.

- Те, що дитину кинули, не може компенсувати жоден спеціаліст, і навіть батьки, коли повернуться.
- Питання соціального супроводу дітей та їх законного представництва на час відсутності батьків. Від імені дитини не можна здійснити правочин і захистити її в суді, не може дитина поїхати за кордон без нотаріально завіреного дозволу батьків.
- Тривала відсутність батьків особливо негативно відображається на дітях, є причиною важких психологічних станів, що часто потребує втручання лікарів.

Пропозиції:

- На рівні держави доводити до відома батьків про необхідність забезпечення законного представництва їх дитини.
- Розробити методiku соціального супроводу дітей емігрантів.
- Центр зайнятості має аналізувати, куди, на скільки виїзять батьки і чи підвищують кваліфікацію, чи втрачають її на чорнових роботах.
- Подолати проблему шляхом оптимізації економіки, зниження податкового тиску та забезпечення людей роботою з належними умовами праці.
- Здійснювати обмін інформацією дітей емігрантів.

**КРУГЛИЙ СТІЛ «НОВІТНЯ ЕМІГРАЦІЯ:
ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО І НАЦІОНАЛЬНОГО СИРІТСТВА»
(КИЇВ, 10.12.2008)**

Тези:

- Термін «національне сирітство» є у статутних документах ЮНІСЕФ, але трохи з іншим значенням (дітей за кордоном позбавляють можливості навчатися рідної мови, культури і т.д.).
- У цій проблемі важливий трикутник: держава – громада – батьки. Тому дуже неправильно було б, як би ми сприймали батьків тільки як жертву соціально-економічної ситуації. Відповідальними мусять бути всі три складові трикутника.
- Найкращий спосіб захистити дитину – вчасно підтримати її сім'ю. Підтримка сім'ї повинна стати пріоритетом державної політики.
- Багатодітні сім'ї одержують допомогу, а сім'ї, у яких менша кількість дітей і батьки яких з усіх сил намагаються їх забезпечити, не одержують цієї допомоги.
- Українські педагоги, соціальні працівники повинні бути готовими допомогти знову адаптуватись тим дітям, які повернуться. Особливо це стосується подолання розриву у навчальних програмах.
- Досвід інших країн: в Югославії у 70-80 роках через перебування за кордоном великої кількості югославів, була створена ціла мережа недільних шкіл, вчителі у яких були відряджені з Югославії, розроблені програми, видані підручники. Випускники таких шкіл отримували сертифікати, які давали їм можливість продовжувати освіту, повернувшись на батьківщину.
- Досвід Італії: є спеціальна структура, яка займається міграцією. Має бути скоординована робота, у нас цим займаються інші структури, бо нема єдиного органу. Потрібні зміни до закону про правовий статус закордонних українців. Зараз це тільки формалістика, без реальних можливостей.
- МЗС готове надати інформацію про те, як проблеми соціального сирітства, нової хвилі еміграції вирішуються в інших державах.

- Сьогодні система виховання витіснена із системи освіти. Знищена система патріотичних цінностей, любові до Батьківщини. Україні потрібна національна ідея, національна стратегія розвитку.
- Церква має програми для дітей як в Україні, так і за кордоном. Церква ініціювала багато українських шкіл за кордоном, вони також потребують підтримки держави.
- Говорити про створення інтернатів на сьогоднішній день неприпустимо. Йдеться про те, як повернути дітей в сім'ї, а не групувати, щоб стигматизувати їх за тими ознаками.
- ГО «Україна» (Іспанія) розробляє програму повернення українців на Україну, аналізуючи досвід інших держав у цій сфері.
- Відокремлення мігрантів і їх дітей – це погано, їх треба, навпаки, вводити в суспільство. Всі люди на еміграції тягнуться до церкви, один до одного, але в цих групах мають бути не тільки такі, як вони, а й звичайні люди. Психолог у школі: може у кращому разі діагностувати, але нічого не робить практично. Їх треба навчити методик роботи. У цьому можуть допомогти практичні психологи.

Пропозиції:

- Створити Міністерство міграційної політики України, розробити стратегію його діяльності.
- Змінити освітньо-виховну політику, з акцентом на створенні українських освітніх закладів за кордоном, літніх таборів та Міжнародного українського університету, який би функціонував на різних континентах світу.
- Надати можливість пільгового навчання для дітей закордонних українців, можливість пільгового медичного обслуговування.
- Вести переговори з іншими державами про конвертованість українських дипломів.
- Внести зміни у цивільний, цивільно-процесуальний та сімейний кодекси з метою захисту дітей емігрантів.
- Покращувати механізми фінансування сімей, навіть малодітних.
- Створити Фонд майбутніх поколінь, як-от в Арабських еміратах (де держава відкриває рахунок для кожної дитини і перераховує допомогу для майбутньої підтримки).
- Працювати з тими сім'ями, які ще не розпались. Превентивні заходи. Курс консультування для тих, хто збирається кудись їхати. Обмежувати виїзд за кордон з метою працевлаштування батьків, у яких є неповнолітні діти, а в разі їхнього виїзду проводити спеціальну роботу.
- Підтримувати кризові сім'ї (де діти можуть опинитися без батьківської опіки).
- Здійснювати ресоціалізацію у групі (т.зв. терапію пар для розбитих сімей).
- Фінансово забезпечити консультації фахівців для психологів і соціальних педагогів, які працюють з дітьми емігрантів.
- Розкривати проблему нової хвилі еміграції та соціального сирітства у засобах масової інформації та на рівні державних структур.
- Підтримувати соціальну рекламу у ЗМІ та поширювати її у громадських місцях.
- Ознайомлювати широку громадськість з матеріалами обговорення, надсилаючи їх до спеціалізованих видань та інформуючи про них соціальних педагогів, які працюють з дітьми емігрантів.
- Підтримувати малий бізнес, особливо у сільській місцевості.

**КРУГЛИЙ СТІЛ «НОВІТНЯ ЕМІГРАЦІЯ:
ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО І НАЦІОНАЛЬНОГО СИРІТСТВА»
(ТЕРНОПІЛЬ, 18.12.2008)**

Тези:

- На рівні держави нема вирішення цих проблем. Державні мужі вважають незручним говорити про нелегальних мігрантів. Громадський сектор: ГО взяли на себе функції держави: захист, допомога, консультування і т.д.
- **Роль церкви.** Щонайменше раз в рік владики особисто чи хтось замість нього з нашої єпархії виїжджає до Італії чи до інших європейських країн, щоби відвідати і підтримати укр. спільноти та священиків, які працюють у тих спільнотах. Важлива присутність священика, він є розрада, допомога з духовної і психологічної точки зору, часто ще й адвокатом, перекладачем, соціальною службою, тим, хто допомагає вернутися в Україну нелегалові і т.д.
- **Проблеми виховання.** Треба говорити не про економічні, а про моральні проблеми. Зараз є проблема загалом національної свідомості населення, патріотичного виховання молоді. Прищеплення дітям патріотизму, розуміння національної ідентичності. Повага до матері і до жінки. Повага до праці і до людини праці. Ми – емігранти у своїй країні. Яка мораль насаджується, які фільми демонструються? Сім'ї руйнуються, і діти в майбутньому також не будуть берегти своїх сімей, бо вони не сприймають сім'ю як цінність.
- **Освітні проблеми.** Потрібна діаспорі українська книжка (продумати механізм). Питання освіти: відкривати філіали українських університетів за кордоном. Підготовка соціальних педагогів в УКУ: фахова і на християнських засадах. Питання визнання дипломів; про освіту дітей, які приїжджають до батьків за кордон, їх адаптацію й асиміляцію.
- **Психологічні проблеми.** Покинуті діти, діти з «італійським синдромом» мають багато проблем (серйозні психологічні та психіатричні проблеми) і хвороб залежно від віку. Дитина, яка залишилась без батьків, тулиться до класного керівника, говорить про свої переживання, і ті вчителі замінили тим дітям батьків. Норматив – 450 учнів на психолога, тому не кожна школа має. Влада не робить замовлення на робочі місця. Нема бази праці. 60% батьків не мають елементарних психолого-педагогічних знань. Жінки приділяють процесу виховання дітей 12-15 хв на добу. Який вчитель, соціальний педагог і т. д. – залежить від особистості, від людини. Багато вчителів не готові працювати з такими дітьми. Бути обережними з друкованою продукцією, щоб не добивати тих людей, які і так себе карають. Психолог може багато чим допомогти дитині, скоригувати її поведінку, але це фізично неможливо, коли таке навантаження на психолога. Методик для роботи з такими дітьми нема, але є програми, психологічні тренінги.
- **Демографічні та соціальні проблеми.** Україна за від'ємними показниками приросту – на першому місці, але фахівці все одно виїжджають. Треба реагувати на незахищеність, безправ'я українців за кордоном, що вони працюють не за фахом і т. д. МОМ, офіс в Італії написав і розпочав проект, який буде займатися проблемами соціальних сиріт в Україні, тому що вони не розуміють, чому стільки жінок-українок живуть в Італії. Повернені мігранти стикаються з різними проблемами (соціально-економічними, правовими, культурними, психологічними), вони повинні повторно прийняти цінності, спосіб життя, мову, моральні принципи, ідеологію, традиції.

Пропозиції:

- Не зовсім правильно створювати додаткове міністерство. Вже є відомства, на які покладена ця робота, цього достатньо.
- Практичні кроки: 1) захистити людей там; 2) подбати про сім'ю тут; 3) допомогти тим, хто повертається сюди, знайти себе тут, певні пільги для тих, хто повертається.

- Розробити програму чи концепцію стимулювання залучення коштів заробітчан в малий бізнес.
- Допомога у відкритті власної справи. Створення груп взаємодопомоги, організацій. Соціально-психологічні консультації та медичні послуги. Робота з сім'ями мігрантів
- Надавати допомогу тим, хто повертається, консульств, юридичних та соціальних служб. Надавати інформацію щодо працевлаштування та інвестування їхніх коштів. Покращити рівень кваліфікації та перекваліфікації.
- Поєднати досвід церкви і навчальних закладів, громадських організацій.
- Створити загальнодержавну програму допомоги цим дітям
- Вимагати від Міністерства зовнішніх (закордонних) справ, дипломатичних служб спростити процес перетину кордону, щоб українці за кордоном та їхні діти могли частіше бачитися. Помагати у легалізації документів тим, хто хоче повернутися в Україну.
- Надіслати ці книжки кожному депутату ВР.
- Нав'язати ВР парламентські слухання з цієї проблеми.
- Книжки треба показати в школах, щоб батьки, які є на місці, змінили ставлення до тих дітей, чиї батьки на еміграції.
- ГО, окремі громадяни, волонтерство
- Серйозно підняти питання про фахову підготовку спеціалістів саме для цієї сфери
- Пропозиція для інституту післядипломної освіти: провести семінар, тренінг для вчителів, класних керівників, щоб вони відчували ситуацію цих дітей.
- Мають бути розроблені програми, створюватися фонди. У школі має бути тісна співпраця педагогів (класних керівників) з психологами і соціальними педагогами.
- Звернення до міністерства освіти, щоб збільшити число годин, які несуть патріотично-виховну функцію. Курси християнської етики могли би бути і в вищій школі.
- Дати різні інституції, що діють за кордоном, під контроль ГО (міжнародна українська школа при МОН, центри правового захисту при МЗС, фонди на розвиток українства від МЗС).
- Створити наглядові органи при громадах, які б мали певні повноваження над ініціативами української держави.

**КРУГЛИЙ СТИЛ «НОВІТНЯ ЕМІГРАЦІЯ:
ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО СИРІТСТВА»
(УЖГОРОД, 29.01.2009)**

Тези:

- Закарпаття – дуже специфічний регіон, бо проблеми трудової міграції – ще з радянських часів. Тоді теж була проблема з цілісністю, духовністю сім'ї, але тоді було легше, бо була цілісна шкільна освіта, і таких явищ, як пияцтво, наркоманія та інші девіації у поведінці, не спостерігалось.
- В Україні відсутня програма, пов'язана з вирішенням проблем трудової міграції. Є постанова Кабміну, вона потребує законодавчого затвердження. Ця програма потребує докорінних змін, бо не враховує сьогодишню дійсність. Має чітко визначити єдиний орган, який би координував всю цю роботу і був відповідальний за реалізацію політики держави у подоланні проблем соціального сирітства. Також вона не містить такого визначення, як «члени сім'ї трудового мігранта». Це потребує законодавчого затвердження.
- Законодавства, яке регулює ці питання, просто не існує. Законодавство дуже усереднене, не враховує ніякої специфіки. Діти емігрантів у гіршій ситуації, ніж сироти: їх права законодавчо не відрегульовані.

- Традиційна родина і вихована в повазі до Бога Україна переживають чергову кризу: знецінення мами і, зрештою, як у всьому світі, втрата інституту сім'ї.
- Потреба дітей в емоційній близькості. У дітей – потреба в безумовній любові. Покинута дитина підсвідомо розуміє, що вона не є цінністю.
- Виросло емоційно викривлене покоління: вони шукають тепло і любов руйнівним шляхом.
- Опитування випускників київської школи: 86 % не бачать свого майбутнього в Україні, 65 % націлені на негайний виїзд за кордон будь-якими способами. Стратегічна загроза національній безпеці України.
- Обережно ставитись до терміна «соціальне сирітство», у жодному випадку не зараховувати у цю категорію дітей мігрантів. Достатньо терміна «діти емігрантів», у ньому видно весь спектр проблем. Наше завдання – щоб дитина з дитини емігранта не перетворилася на соціальну сироту.
- Першочергові проблеми: піднести патріотичне виховання.
- Найкраще бачать і розуміють дітей вчителі, вони проводять з ними найбільше часу.

Пропозиції:

- Варто внести зміни до порядку заміни паспортів / виїзних документів.
- Треба займати дітей цікавими справами. Допомогти зайняти відповідне місце в колективі класу. Увага в період канікул, свят: екскурсії, окремі заняття. Корисні – арттерапевтичні методи.
- Допомогти таким дітям можуть: подальший розвиток спортивної мережі, гуртки, туризм, різні клуби, щоб діти могли нормально використовувати свій вільний час.
- Представництво дітей, коли батьки виїжджають за кордон: дитина не має юридичного статусу. Треба продумати цю процедуру, але щоб це не було встановлення опіки або піклування, тільки представницькі повноваження.
- Треба зробити державну інституцію, куди батьки могли б делегувати спеціалістам повноваження щодо виховання дітей. Маючи дозвіл від батьків, можна більш дієво втручатись у виховання молодшої людини.
- Пропозиція: щоб батьки при виїзді залишали заяву декларативного характеру, щоб було якесь підтвердження, що вони за кордоном.
- Потрібна реорганізація системи опіки і піклування, профілактична і реабілітаційна робота з дітьми трудових мігрантів. Впровадження в органах місцевого самоврядування посади соціальних працівників. Активізація громадський, релігійних, реабілітаційних та ін. організацій у процесі ресоціалізації соціальних сиріт.
- Стимулювати повернення мігрантів на батьківщину, надавати допомогу (юридична, консультативна, соціальна, психологічна), інформація щодо працевлаштування, допомога у відкритті власної справи.
- Розширити віковий ценз для відвідувачів Центрів соціально-психологічної допомоги або утворити аналогічні центри для дітей і старших людей.

Позитиви трудової міграції: зменшення напруження на ринку праці, надходження валюти, зростання добробуту сімей, формування середнього класу, розвиток малого бізнесу, адаптація до умов ринкової економіки розвинутих країн, здобуття нових знань і навиків, вміння виживати в екстремальних умовах. Для дитини – виховання відповідальності за себе, відсутність споживацької психології щодо держави, вивчення іноземних мов, розширення світогляду, формування толерантного ставлення до людей інших національностей.

Негативні наслідки: втрата трудового потенціалу, ріст корупції, зменшення народжуваності, ріст злочинності (в т.ч. підліткової), зростання цін, виникнення серед молодого покоління прошарку зі споживацькою психологією, знецінення сімейних традицій, руйнування відносин в сім'ях мігрантів, збільшення кількості психоневротичних розладів внаслідок негативного досвіду, втрата здоров'я, професійних навиків. У тих, які повернулися: соціально-економічні, культурні, психологічні, медичні, сімейні проблеми.

**КРУГЛИЙ СТІЛ «НОВІТНЯ ЕМІГРАЦІЯ:
ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО І НАЦІОНАЛЬНОГО СИРІТСТВА»
(ІВАНО-ФРАНКІВСЬК, 12.02.2009)**

Роль церкви у допомозі трудовим мігрантам і їхнім сім'ям

Церква – перша інституція, яка приходить на допомогу емігрантам. Церква об'єднує емігрантів в один організм, і ці люди можуть себе реалізовувати національно і духовно.

Потрібна інформація, де знаходяться священики. Їх спеціально готують для такої роботи. Люди мають довіру до церкви, але не всі. При церквах є можливість національного і релігійного виховання дітей і молоді.

Проблеми термінології і законодавства

ЮНІСЕФ: для визначення «діти вулиці» – місце проживання і наявність сім'ї, одна з груп – діти, батьки яких живуть за кордоном. Державна статистика про бездоглядність не ведеться (тільки ті, що в притулках).

Дистантна сім'я – один із типів неповної сім'ї, в якій відсутній один з батьків, тобто юридично батьки є, але фактично один з них проживає окремо. Сюди – не тільки ті, хто в інших країнах, але і в інших регіонах на роботі.

Діти емігрантів – в гіршому стані, ніж сироти: нема законодавства. Треба робити законодавство на основі ініціативи знизу.

Треба на державному, а поки що принаймні на місцевому рівні врегулювати тимчасову опіку над дітьми, регулювати і координувати це може школа.

Проблема позбавлення батьків батьківських прав. Проблема дітей-інвалідів, батьки яких за кордоном. Діти юридично не захищені.

Законодавчої бази нема – ні для батьків, ні для дітей. Неврегульована навіть сама міграція. Діти потрапляють в зону інтересів органів опіки, тільки якщо щось трапляється, а так вони вважаються благополучними.

Проаналізувати, чому люди не можуть / не вміють заробляти гроші вдома. Проблема, що бізнес і т.д. – поза законом. Питання до влади.

Психологічні проблеми дітей та батьків

Діти мігрантів – міна сповільненої дії.

Причини міграції – не тільки гроші, є багато неусвідомлених проблем.

Якщо дитина новонароджена отримує достатнє піклування, в неї формується адекватне уявлення про світ. Потрібна мама. Якщо нема – страх смерті, вважають світ ненадійним, ворожим. 1,5 – 5 років: отримує відчуття окремішності і недоторканності, розуміння своїх меж. Тут важлива фігура батька. 12 – 18 років: дитина стає дорослим, приміряє соціальні норми і т.д. У цьому віці потрібен об'єкт для наслідування і стабільні рамки виховання. Дівчатам потрібна мама, хлопцям – батько.

Проблема повернення мігрантів назад додому: людина не адаптована до суспільства, втратила зв'язок з родиною.

Специфіка емігрантських сімей: у дітей – свідомо заборона ділитися своїми проблемами з мамою (через почуття вини). Такі люди – цвинтар невиражених емоцій, і це вилазить різними психічними проблемами, психосоматичними.

Проблема – не звертаються до психологів, поки не буде гарантована анонімність.

Дослідження: у 12 років самооцінка завищена у дітей мігрантів (формується на наявності престижних речей). У 16 років – не відрізнялася. Дезадаптація, включення в різні угруповання і т.ін. Пропонуємо соціально-психологічний супровід, дозвілля, позитивні враження. Індивідуальна і групова робота психолога.

Діти з бабусями і дідусями: розрив поколінь, нема розуміння між поколіннями.

Центр практичної психології і соціальної роботи при управлінні освіти підготував посібник для тих, хто працює з дітьми трудових мігрантів, скоро буде виданий.

Консультування дітей і дорослих, які працюють з такими дітьми. Не було жодного запиту від батьків, які збиралися виїжджати за кордон, щоб підготуватися до життя на відстані.

Діти, слухаючи розмови дорослих, мають почуття провини.

Провідна лінія – емоційні стосунки між дорослим (психологом) і дитиною. Основне – дати можливість дитині відреагувати цей біль. Ця книжка – допомога практичним психологам у роботі.

Дитячі роботи – для того, щоб вони висловилися, і таким чином зцілилися. Поняття межі: після того – новий відлік життя. Діти стали сиротами від того, що батьки занадто їх любили і сподівалися, що матеріальні блага зроблять їх щасливішими.

Пропозиція: дати можливість батькам-емігрантам теж висловитися.

Проблема – діти, які виїжджають за кордон. Вони втрачають національну ідентичність, адаптовуються у середовище, переживають великий стрес.

Школа

Управління освіти і науки: 1. Зробити базу даних дітей, в яких двоє батьків за кордоном (спільно з освітянами); 2. Вести просвітницьку роботу серед батьків, тих родичів, які залишилися.

Щоб компенсувати відсутність батьків на рівні школи, потрібно підготувати спеціально педагогів. Існує методика контактної взаємодії.

Виховні уроки у школах: що таке заробітчанство, його причини і наслідки.

Дозвілля

Дітям дуже допомагають позакласні заняття, які дають можливість реалізовуватися.

Центр по роботі з дітьми за місцем проживання (при ЖЕКах): об'єднує дітей мікрорайону, там працює педагог-організатор. Як правило, працюють давно, знають всіх дітей і батьків. Іноді не вистачає терпіння, знань. Пропозиція: консультаційні відділи, психолог і т.д. при цих центрах. Щоб могли прийти чи діти, чи опікуни.

Діяльність громадських організацій

Спільнота «Пієта». Такі групи соціальної адаптації необхідні. Реінтеграція. Люди повертаються туди, де були проблеми. Завданням спільноти було очищення інформаційного простору, зміщення акцентів, показ трудової міграції як новітнього геноциду нації через руйнацію родини. Виступи у ЗМІ, виставка «Наші в Італії». Газета «Нова зоря». Виставка «Наші в Італії». Люди довіряють таким, як самі. Треба створювати спільноти колишніх заробітчан. Є гранти, проекти, але гроші вичерпуються, і робота також, а вона має бути постійною.

Треба, щоб цією темою займалися люди, які з досвіду знають, що таке трудова міграція.

КРУГЛИЙ СТИЛ «НОВІТНЯ ЕМІГРАЦІЯ: ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО СИРІТСТВА» (ХАРКІВ, 19.03.2009)

Тези:

- Наприкінці 90-их змінюється характер міграції, збільшується кількість жінок-емігрантів.
- Кількість емігрантів за офіційною статистикою становить 3 млн., неофіційно – 7-8 млн.
- Існує проблема правового статусу укр. емігрантів. Двосторонні угоди, які регулюють це питання, підписані лише з 15 державами.
- Існує інформаційний вакуум. Насправді люди не знають, скільки можна заробити за кордоном.
- Міграція водночас руйнує модель традиційної української родини, яку би мали переймати молоді покоління, та є одним із наслідків втрати інституту сім'ї.
- Існує три ступені соціального сирітства (1 – коли зовсім немає контактів з батьками; 2 –

коли зустрічі з батьками – нерегулярні, дитина постійно не має відчуття стабільності, впевненості; 3 – коли контакти часті, але не систематичні).

- «Сирітська хвороба» проходить три фази: фазу протесту, фазу розпачу, фазу відчуження.
- Реакції сиріт на травматичний стан: нав'язування себе, прагнення контакту з будь-якою людиною, обмеження візуального контакту (дитина ховає свій погляд).
- Виділяють 4 типи поведінки дітей з обмеженою батьківською опікою: пригнічений тип, тип соціальної провокації, гіперактивний тип, добре пристосування дитини.
- В Україні для виховання сиріт, в тому числі й соціальних, існує прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, система інтернатного догляду.
- Вже сам соціальний статус сироти вводить дитину в групу ризику.
- Соціальне сирітство часто обтяжене ще й поганими умовами проживання, матеріальною скрутою.
- Обмеженість повсякденного досвіду, орієнтація виключно на розваги (батьки певні, що висилають гроші для навчання, а діти за ці гроші ходять на дискотеки, в нічні клуби, попадають в різні ступені узалежнення (наркотична, алкогольна, від ігрових автоматів).
- Соціальне сирітство – один із напрямів роботи соціальних педагогів, які повинні надавати консультації класним керівникам та вимушеним опікунам. Їхні консультації повинні сприяти розвитку усвідомленого батьківства, зменшенню сирітства.
- З виїздом батьків змінюється соціальне оточення дитини, звички, цінності. До від'їзду для дітей важливе становище батьків у суспільстві, можливості одержати якісну освіту і т. д., після від'їзду система ціннісних орієнтацій змінюється, для дітей важливішими є дорогі речі, модний одяг. Успішності навчання майже не надається значення.
- Іншу думку мають представники соціального оточення дитини: опікуни чи інші. Майже третина з них вважає, що успішність у навчанні для дитини є важливою як до від'їзду, так і після. Один із мотивів: батьки заробляють гроші, і дитина має змогу навчатися у престижному вузі.
- Загалом діти емігрантів мають ті ж проблеми, що й однолітки: складнощі процесу соціалізації, побутових взаємин з протилежною статтю, проблеми з навчанням. Але з від'їздом батьків у них з'являються особливі проблеми: неспокій, страх, надмірні намагання самоствердитись.
- Проблеми, які діти розв'язують через поради батьків, діти трудових емігрантів завжди можуть розв'язати у своєму соціальному оточенні, а до педагогічних працівників своїх навчальних закладів вони майже не звертаються.
- Причини: недовіра до вчителів; впевненість, що допоможуть тільки батьки або члени сім'ї, або незнання про можливість проконсультуватися у соціального педагога чи шкільного психолога.
- Позитивні зміни внаслідок еміграції батьків для дітей: формування самостійності та відповідальності; діти більше цінують старання батьків; діти більше спілкуються з однолітками та дорослими; відчуття свободи.
- Негативні: зниження успішності у навчанні; агресивна та неспокійна поведінка у дитини; вживання алкоголю, наркотиків, тютюнопаління; прогулювання уроків; скоєння дрібних правопорушень: хуліганство, бійки; порушення громадського порядку; продаж наркотиків; вживання алкоголю.
- Причини: послаблення контролю та нагляду з боку дорослих; суб'єктивне відчуття всездозволеності; зміна життєвих цінностей; бажання бути дорослим та хибне уявлення про доросле життя; відчуження від шкільного колективу.
- Проблеми психологічного характеру: сумування, пригнічений стан, нестача батьківської ласки, відсутність підтримки, почуття незахищеності, труднощі при прийнятті рішень.
- У Харківському регіоні в інтернатних установах виховуються не лише біологічні сироти, а й ті, які при живих батьках є сиротами. Батьки таких дітей дуже часто мігрують на заробітки у Росію. З'являється явище психологічного сирітства, коли діти не спілкуються з

батьками тілесно, не обіймаються, не цілують один одного протягом місяців. Через психотравмуючі фактори збільшується термін адаптації таких дітей, в них розвивається відчуття меншовартості поруч з ін. дітьми, знижується самооцінка, посилюється тривога, відбуваються психосоматичні розлади.

- Діти трудових емігрантів за опитуваннями в різних областях самі не хочуть жити і працювати в Україні.
- Позашкільні заклади – один із соціальних інститутів, що може створювати умови компенсації проблем дітей емігрантів. Діяльність цих закладів спрямована на виховання дітей, соціальну адаптацію, на розвиток талантів, створення умов для самореалізації. Ці заклади створюють педагогічно керовані, але неформальні колективи. Спілкування у таких колективах наближене до неформального спілкування у сім'ї.

Пропозиції:

- У вирішенні цієї проблеми важливими є ЗМІ, які б могли об'єктивно інформувати про закордонне працевлаштування.
- Формувати великі громадські організації, які б апелювали до влади від імені громади.
- Сприяти системному патріотичному вихованню.
- Соціальний педагог повинен володіти повною інформацією про таких дітей; відслідковувати їх проблеми та проблеми їх сімей.
- Вести моніторингові дослідження, співпрацювати з усіма соціальними інститутами, які впливають на дитину, зустрічатися з педагогами, які працюють з цією категорією дітей, зустрічатися з батьками.
- Необхідна розробка технологій роботи саме з такими дітьми, підготовка соціальних педагогів, які б працювали з такими дітьми, через профілактичну роботу з населенням, інформаційні засоби. Потрібна програма, за якою б готували спеціалістів у сфері соціальної педагогіки (напряму роботи з мігрантами, їх дітьми).
- До участі у соціалізації дітей залучати позашкільні заклади.
- Змінити навчальні програми: навчатись лише на уроках, а в позаурочний час – відпочивати, займатись спортом чи ін захопленням, заборонити мобільні телефони, розвивати гурткову роботу.
- Впровадити соціальну рекламу, яка б заохочувала до співпраці соціальних працівників, педагогів і батьків.
- Надавати дітям емігрантів не лише психологічну, соціально-педагогічну, матеріальну, а й юридичну допомогу.
- Готувати батьків, які збираються виїхати щоб зменшити психотравмуючі фактори.
- Спрямовувати роботу соціального педагога і психолога також на об'єднання сімей, до яких повернулись батьки.

КРУГЛИЙ СТИЛ «НОВІТНЯ ЕМІГРАЦІЯ: ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО СИРІТСТВА» (ДОНЕЦЬК, 23.04.2009)

Тези:

- Достовірні інформація про кількість українських заробітчан за кордоном та їх якісний склад відсутня.
- У світі близько 200 млн. постійно перебувають у стані переселень. Від 5 до 7 млн. з них є українці. Найбільше емігрантів приймає Іспанія – 4 млн., Італія – 2,2 млн., Німеччина – 1,4 млн.
- Україна на 4-му місці за активністю міграції.
- В Росії працює близько 1 млн. Сезонний пік інколи реєструє і 3 млн.

- За оцінками МЗС близько 300 тисяч працює в Польщі, по 200 – в Італії, Іспанії, Португалії.
- За даними НАН України, з України виїхало 3838 наукових працівників у період з 1994 по 2001, з них 842 доктори, 2358 кандидатів наук. В 90-му році кількість науковців, які виконували науково-технічну роботу становила 313 тис. чоловік, в тому числі з науковим ступенем – 32,2 тисяч., 2001 році – 113 тисяч, 21,4 з науковим ступенем. Протягом 10 років кількість людей зайнятих в науковій сфері скоротилась втричі. Майбутнє держави і науки формується звичайно в сім'ї і школі, а еміграція має на ці інститути руйнівний вплив.
- За даними соціального опитування українських жінок в Італії, жінки на заробітках представляють усі вікові групи, найбільше жінок – 35-45 років (35 %), з вищою освітою – 37 %, 58 % – одружені, 87 % – мають дітей.
- В Україні відсутня збалансована міграційна політика. Двосторонні угоди підписані з 10-20 країнами, а люди їдуть по цілому світу як нелегали. За інформацією МОМ у 2005 році постраждало 203 особи (ті, які були ідентифіковані) та отримали реінтеграційну допомогу. У 2006 – 300 осіб, у 2007 – 500 осіб, у 2008 – 383.
- 2/3 від усіх мігрантів – це чоловіки. Виїжджає 5% від працездатного населення, з них 41 % – це молодь. Переважно, це люди, які залишають дітей. Виникає проблема занепаду інституту родини.
- За даними головного управління статистики в Донецькій області скорочення чисельності населення в Донецькій області почалось з 1993 року. За 15 років втрати – 129,9 тисяч осіб, це 15 % від загальної кількості населення в Донецькій області. В 2008 році – негативне сальдо 1900 осіб (кількість вибулих перевищила кількість прибулих) 57 % – міжрегіональна міграція. Ці процеси негативно впливають на статеву-вікову структуру населення області та трудовий потенціал. У 2008 році 78,4 % становлять працездатне населення, з них 57,3 % – від 18 до 34 років. За кордон виїхали – 66,3 % працездатного населення, 37 % з них – жінки до 49 років.
- На внутрішньому ринку України знижується попит на кваліфікованих спеціалістів і росте дефіцит на робочу силу. Сезонні роботи за кордоном – чи не єдиний спосіб виживання для українських громадян.
- 20 із 27 країн ЄЕС прийняли норми заробітної плати. Найвищий рівень – в Люксембурзі 1570 євро, далі Ірландія – 1403, Великобританія – 1351, Нідерланди – 1300, найнижчі заробітні плати запропоновані в Болгарії – 92 євро, Румунія – 102, Латвія – 172. В Україні на цей час рівень цін сягає світового рівня, а рівень зарплат знаходиться на рівні країн Азії, що розвиваються.
- Трудові мігранти надають перевагу будівництву, торгівлі, готельному та сільськогосподарському бізнесові. Найбільш привабливими виглядають Росія, Польща, Чехія, Італія.
- Частина української молоді не бачить перспектив на самореалізацію в Україні. Вища освіта перестає бути запорукою нормального забезпеченого життя, а одержавши її молодь не їде займатись наукою, а заробляти гроші, займаючи при цьому місця некваліфікованої робочої сили та втрачаючи знання, здобуті в наших українських ВНЗ.
- Виїзд за кордон – є не лише способом вирішення тимчасових фінансових труднощів, але й стратегією життєвого шляху молодого покоління. Цей шлях обирають як правило активні цілеспрямовані громадяни, з великим потенціалом.
- З одного боку працевлаштування за кордоном – важливий чинник формування середнього класу та інструмент входження в міжнародний ринок праці.
- Коли люди їдуть за кордон без відповідної кваліфікації, знання мови, відповідного законодавства, вони наражаються на небезпеку трудового рабства. Коли ж вони приїжджають, то мають цілий комплекс психологічних проблем. Після повернення, батьки, які не виховували дітей протягом тривалого часу, потряпляють у конфліктні ситуації. Повернувшись з грошима, вони часто позбавлені почуття власної гідності та відчуття батьківщини.

- Свобода переміщення в іншу державу – право громадян, але й держава може обмежувати цей процес. У Великобританії міністр міграції Філ Вулас, висувачи лозунг британські робочі місця для британців, виступає за введення річних квот на міграцію. В Іспанії влада підготувала план добровільного повернення: вони пропонують повернути мігрантам дозвіл на проживання та візу тої чи іншої країни і не повертатись туди 3 роки. Іспанці, які погоджуються, отримують допомогу для безробітних, яка сягає 40 тис. доларів. Чехія готова заплатити трудовим мігрантам по 500 доларів.
- Міграція за правильного керунку – взаємовигідний процес, сприяє збагаченню досвідом та великим фінансовим потокам.
- Зі східних регіонів України найбільше мігрують до Росії, де й найбільше страждають від торгівлі людьми. Торгівлю людьми зумовлює неврегульованість міграції, незнання законодавства та процедури виїзду за кордон з метою працевлаштування.
- Виникає мігрантський спосіб життя: трохи пожили там, трохи там. Мати, залишена без чоловіка, про свої проблеми починає радитись з дитиною, яка в такий спосіб позбавляється дитинства. Батьки сподіваються, що вихованням дітей займеться школа, але цей трикутник батьки – діти – школа повинен взаємодіяти. Однобічне виховання: хлопчик поводить як дівчинка, а дівчинка як хлопчик.
- В школах Донецької області проходять факультативи з протидії торгівлі людьми, які проводять неурядові організації.
- Україна у 1991 році приєдналась до Конвенції прав дитини, де настільки добре прописані всі права дитини, що вже нічого додати. Основні права визначені і в Конституції України (51 стаття – взаємні обов'язки дітей і батьків). Країни, які приєдналися до конвенції задекларували основні принципи захисту дітей. Права, обов'язки дітей і батьків зафіксовані і в сімейному кодексі. Виховання дітей повинно починатись з виховання батьків.
- Телебачення майже не говорить, що таке сім'я, християнська сім'я, як це добре бути батьком, як це добре бути матір'ю. Українське телебачення в Європі найбрудніше, але не може воно бути тільки комерційне.
- 21 сторіччя – сторіччя прав людини, а мільйони українців перебувають за кордоном у стані незахищеності з правового боку.
- Три моделі впливу еміграції на українське суспільство: раціональна модель (світ глобалізується, міграція є її невід'ємним процесом, відбувається обмін науковим досвідом, трудовим, в цій міграції – спільність інтересів і батьків і дітей, йде обмін культурами, позитивним досвідом щодо побуту, традицій, права людей захищені); прагматична (сьогодні спостерігається серед багатьох наших студентів, які налаштовані на виїзд за кордон, проте прагнуть одержати освіту в Україні, яка значно якісніша та дешевша, такі студенти відвідують мовні курси, виграють грантові програми. Ще Цицерон говорив, що ми – громадяни всесвіту); негативна модель (коли міграція розлучає сім'ї, призводить до негативних наслідків)
- Щодо 1 моделі – Україна є учасником загальноєвропейського простору освіти, мобільність – один з принципів Болонського процесу, який дає можливість побути на стажуванні, обмінятися науковими кадрами. Саме цьому модель потрібно розвивати, українські вузи повинні мати угоди із закордонними. Сьогодні міністр освіти запропонував внутрішню міграцію.
- Щодо прагматичної моделі, то тут потрібно встановити певні правила, щоб молоді спеціалісти відпрацьовували певний термін на свою державу. Потрібно врегульовувати процес працевлаштування молоді (випускників внз)
- Щодо останньої моделі, то, крім держави, мають значення дії кожного з нас, бо занепад родини – це питання до кожного з нас. Телебачення формує бандитську Україну, всі серіали присвячені виключно криміналітету. Самі студенти стверджують, що дивитися

нічого, і переключаються на інтернет, але тут ситуація не краща. Тому дуже важливими є громадські організації.

- Діти емігрантів більш самостійні, ніж інші, вони вміють господарювати, у них очі дорослих людей, вони більш стримані.
- Найбільш важливий показник від'ємного приросту населення – проблеми зі здоров'ям.
- Як діти сприймають виїзд батьків, їхній психо-емоційний стан також залежить від здоров'я. Потім ці діти будуть виконувати репродуктивну функцію. Якщо батьків нема, хто ж допоможе, хто надасть хоча б мінімальну домашню допомогу, хоча б пораду. В них маса запитань про те, як вони розвиваються, про своє тіло. Зараз багато інформації, літератури, але частіше вона залишається в медичній аудиторії.
- Система Центрів соціальної допомоги спрямовує свою діяльність на ті сім'ї, які не можуть вирішити складні життєві умови. Такі соціальні служби знаходяться в 51 місті області та в самому Донецьку. За остання 3 роки в Донецькій області виявлено 50 тисяч сімей, які знаходяться в складних життєвих умовах.
- У 2008 році всього 13 сімей знаходились під соціальним супроводом з причини вимушеної трудової міграції. В цих сім'ях виховуються 54 дитини. З них 8 сімей вирішили проблеми, а 4 – продовжуємо супроводжувати. Це невелика кількість, але вже робота з ними засвідчила існування всіх тих проблем, які обговорювались.
- За законом кожна дитина повинна мати соціальний супровід. В Донецьку соціальних працівників – до 20. За планом у них не більше 10 дітей за рік. Вони не в силах охопити навіть біологічних сиріт. До 2004 року законом було передбачено, що опікунами дітей, батьки яких виїхали за кордон можуть бути родичі. А з 2004 – законом це не передбачено. Така дитина б одержувала допомогу (2 прожиткових мінімуми), мала пільги для навчання та дозвілля. Але цього нема, над цими дітьми не встановлюється опіка, максимум – це нотаріально завірений документ.

Пропозиції:

- Для вирішення проблем міграції потрібна співпраця тих країн, які приймають і скеровують мігрантів.
- Потрібно готувати психологів та педагогів, які б уміли працювати з дітьми емігрантів.
- Необхідно проводити не лише превентивні заходи, але й реінтеграційну допомогу як батькам, так і дітям.
- Потрібно відстежувати таких дітей через спілкування у педагогічних колективах.
- Потрібно звертатись до Кабінету міністрів, щоб була прийнята комплексна програма.
- Позашкільні заклади повинні бути забезпечені психологами.
- Потрібно дуже активно пропагувати здоровий спосіб життя.
- Необхідні реформи: і пенсійна, і соціальна, і житлова, реформа системи освіти, міграційна і реформа регіональної політики.
- Потрібно, щоби з емігрантами їхав священик. Люди, які колись виїжджали обов'язково брали з собою ікону, бо віра і нація – це одне ціле.
- Необхідно, щоб ЗМІ показували цінність сім'ї.
- Людям, які перебувають за кордоном, повинна надаватись адекватна медична допомога та регулярний консультативний нагляд. В емігрантів часто виникає мовний бар'єр і вони не можуть нормально спілкуватись з лікарями тої країни, де перебувають. Люди спеціально приїжджають в Україну за медичною допомогою.
- Ефективною у подоланні проблем міграції є співпраця громадських та релігійних організацій.
- Необхідно законодавчо зафіксувати статус дітей емігрантів для отримання пільг.

**КРУГЛИЙ СТІЛ «НОВІТНЯ ЕМІГРАЦІЯ:
ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО СИРІТСТВА»
(ОДЕСА, 21.05.2009)**

Тези:

- Проблема трудової еміграції українців не має регіонального виміру, а є загальнонаціональною проблемою.
- Ратифікувавши конвенцію ООН про права дитини, Україна взяла на себе зобов'язання, в основі якого: першочерговість інтересів дитини, забезпечення повноцінного життя, залучення до життя спільноти.
- Складна економічна ситуація, втрата функції сім'ї збільшили дитячу бездоглядність.
- Аналіз правозастосовчої практики свідчить про необхідність удосконалення питань соціального захисту дітей. Основні причини неефективності правових норм, відсутність механізмів їхньої правової реалізації, декларативний характер цих правових норм, невідповідність бюджетним параметрам.
- Чинне законодавство про дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є перенасиченим заплутаним та складним, містить термінологічні неузгодженості. Деякі правові норми, що містяться у законі не супроводжуються механізмами реалізації, що робить їх декларативними.
- Правове забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування здійснюється різними галузями права: права соціального забезпечення, трудового, цивільного, житлового, сімейного, медичного. Основний масив прав звісно належить до права соціального забезпечення.
- Соціальний захист дітей-сиріт є додатковим соціальним захистом, сутність якого полягає у становленні на законодавчому рівні додаткових заходів соціального захисту з боку держави щодо працевлаштування, здобуття освіти, медичного обслуговування, забезпечення житлом, а також отримання непрямих соціальних послуг.
- Соціальний захист відбувається у таких формах як державне забезпечення та надання соціальних послуг за рахунок державного бюджету та соціальна допомога і соціальна підтримка за рахунок місцевих бюджетів.
- Видами соціального захисту є грошова соціальна допомога, натуральна соціальна допомога, пільги у сфері працевлаштування, забезпечення житлом, освіти, охорони здоров'я.
- Говорячи про проблему вимушеного сирітства, потрібно розглядати поняття соціальної адаптації. Соціальна адаптація – процес і результат внутрішніх змін зовнішнього активного пристосування і самозміни індивіда до середовища.
- Коли діти залишаються без батьківської опіки, відбувається процес дезадаптації до нових обставин. Проце адаптації може протікати у таких формах – це акомодация (повне підпорядкування середовищу без його критичного аналізу), конформізм (вимушене підпорядкування) і асиміляція (свідоме прийняття норм і цінностей середовища на основі особистої солідарності з ними) Найбільш оптимальною формою для цих дітей є асиміляція. Соціальна адаптація дітей відбувається на когнітивному, емоційно-оцінному та поведінковому рівні.
- У сім'ях, де тимчасово відсутні батьки, знижується рівень успішності, у деяких трапляються проблеми з дисципліною. За дослідженнями психологів у цих дітей підвищений рівень тривожності, що призводить до психосоматичних розладів. Спостерігається порушення сформованості ціннісних пріоритетів, зокрема в таких важливих напрямках: «я і моя батьківщина», «я і моя родина», «я і моя домівка» і що найбільше вражає «я і моє здоров'я».
- Мета педагогічного колективу школи – максимально знизити дискомфорт дитини за

відсутності батьків. У ЗОШ № 44 м. Одеси розроблена програма супроводу родини, яка починається з правової освіти. У цій школі психологічна служба проводить детальне психологічне вивчення родини, особливостей особистісного розвитку дитини. Нехай батьки з'являється раз на півріччя, проте вони одержують кваліфіковану консультаційну допомогу. У школі також працюють профорієнтаційний центр.

- Батьки також перебувають постійно у стресовому стані. Батько повертається на короткий період і хоче виховати певні цінності, але це можливо лише власним прикладом, а не покараннями, тому завдання школи – навчити батьків конструктивно спілкуватись з дітьми.
- Чим більше дитина в школі – тим менше вона на вулиці. Тому створення в місті безкоштовних гуртків та секцій – актуальне питання.
- Проблема нелегальної еміграції не настільки актуальна в Одесі як на Західній Україні.
- Ми кожного дня стикаємось з проблемами дітей, залишених без батьківської опіки. І не має значення, чи батьки виїхали за кордон, чи з інших причин не піклуються про дітей. Діти залишені самі на сабе. Практично кожного дня працівники міліції виявляють таких дітей. Протягом минулого року було виявлено більше 800 таких дітей на вулицях Одеси. За останній місяць виявлено лише 43 таких дитини.
- Не випадково у травні в Одесі провели цілу серію нарад в області та в місті, де зібрали представників владних структур, які тою чи іншою мірою працюють з сім'єю, дитиною. Прийняли рішення, що протягом літа буде проведена ревізія таких дітей з неблагополучних сімей.
- В Одесі, можливо не настільки актуальна проблема дітей заробітчан, але є інша категорія дітей, у якої батьки – бізнесмени, працюють в інших містах України, ці діти також залишені без нагляду, в результаті внутрішньої міграції.
- Концепція активної дії – не я чекаю маму, яка привезе гроші, а я сам/сама можу щось зробити, щоб не відпустити маму.
- На території Одеси переважає внутрішня міграція.
- Особливістю Одеського регіону є поліетнічність, близькість кордонів.
- Проблема виїзду за кордон стала актуальною останні кілька років. На цю проблему почали звертати увагу не лише представники влади, а й керівники національно-культурних осередків. За дослідженнями молдавського та болгарського товариств основний потік мігрантів спрямований у південні країни. Зараз актуалізувався відтік у північні країни, зокрема Фінляндію.
- Йде мова про відтік не лише представників українського етносу, а й загалом громадян України. Кожного року кількість трудових мігрантів – представників національних меншин за дослідженнями болгаристів та ін. збільшується.
- В Одесі міграційні потоки спрямовані на європейські країни. Це впливає на можливість зв'язку, частоту приїзду батьків.
- В основі трудової міграції та її наслідку соціального сирітства – різний рівень економічного розвитку регіонів. Це стосується відмінностей в економіці міста і села. Єдиний вихід – економічне вирівнювання між регіонами та між селом і містом. Ця політика успішно функціонує у Європейському Союзі. Проблема полягає в тому, що далеко не всі розуміють суть цієї політики вирівнювання.
- Вирішення проблем еміграції, по-перше, полягає у вирішенні економічних проблем. По-друге – це робота з дорослими громадянами (батьками), щоб пояснити їм, що діти, їхнє майбутнє, важливіші за фінансову винагороду.
- Страждають не лише діти, батьки яких виїхали за кордон, а й діти, батьки яких розлучені.
- Ті сім'ї, які виїжджають за кордон працювати є інноваторами, але водночас дуже сильно страждають.
- Позитиви еміграції – українці бачать світ, Європу, набувають трудового досвіду. Але

покоління дітей трудових емігрантів пропадає. Це буде доти, доки держава не займеться впритул проблемою, не створить пільгових умов для повернення трудових емігрантів.

- За дослідженням, проведеним в Італії 2003 року (Наталія Шеріда) 91.1 % – це особи жіночої статі, 8.9 % – чоловіки, 96.7 % – українці, 2.9 % – росіяни, татари та молдавани, 64.5 % – одружені, 8.5 % – неodrужені, 16 % – розлучені, 10.5 % – вдови і вдівці, 90 % – мають дітей, з яких лише 5.5 % – перебувають разом з батьками, середню або неповну середню освіту мають 14.2 %, середню спеціальну освіту – 35 %, вищу або неповну вищу – 36.4 %. педагоги – 15 %, економісти і бухгалтери – 13.9 %, інженери – 12.3 %, медпрацівники – 10.3 % держслужбовців – 0.7 %.

Пропозиції:

- Теоретично і практично психологічні дослідження повинні бути спрямовані у напрямі соціальної адаптації.
- Центрам психології потрібно ввести у напрямі діяльності шкільних психологів роботу саме з таким контингентом дітей, що передбачає психологічний супровід, який містить діагностику адаптивних процесів.
- Потрібно спрямувати зусилля на розробку методів діагностики адаптованості конкретного стану особистості. Вироблення методик повинно бути спрямоване також на діагностику адаптаційної здатності, враховуючи темпераментальні, характерологічні особливості. Маючи психологічний портрет з рівня адаптації дитини, ми можемо більш цілеспрямовано формувати програми для подальшої корекції та супроводу.
- Важливо організувати виховання самих батьків.
- Потрібно підтримати соціальні центри для сім'ї, дітей та молоді, тому що цей соціальний супровід, який на них покладений, вони не в силі виконати, у них бракує спеціалістів, навіть якщо брати рівень міста.
- В Одесі є великий досвід залучення громадських організацій. Можливо, у цьому питанні ГО були б ефективними.
- Для зменшення трудової міграції важливо залучати й національно-культурні товариства та представників різних конфесій, які часто створюють за етнічною ознакою.
- Потрібно працювати у двох напрямках: з трудовими мігрантами, які вже виїхали за кордон, надаючи їм допомогу у сфері захисту, соціальної адаптації, реінтеграції; з сім'ями, які залишаються на території України.
- Громадяни повинні звертати більше уваги на дітей без нагляду.
- В школі, в пологових будинках, жіночих консультаціях повинні бути такі психологи чи лектори, які б навчали і виховували, що таке сім'я.
- Економічне вирівнювання між регіонами та між селом і містом.

РОЗДІЛ 5. ДОДАТКИ

Схвалено

рішенням постійної комісії Тернопільської обласної ради з питань законності та здійснення демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави і колеґії служби у справах дітей Тернопільської обласної державної адміністрації від 17 січня 2005 року

Затверджено

рішенням виконавчого комітету сільської,
селищної, міської ради

ПОЛОЖЕННЯ

про уповноваженого на громадських засадах служби у справах дітей при виконавчому комітеті сільської, селищної, міської (міста районного значення) ради

1. Уповноважений на громадських засадах служби у справах дітей при виконавчому комітеті сільської, селищної, міської (міста районного значення) ради (далі – уповноважений) – це посадова або інша (із складу територіальної громади) особа, яка затверджується виконавчим комітетом сільської, селищної, міської ради і за погодженням із службою у справах дітей районної державної адміністрації сприяє реалізації на відповідній території державної політики з питань соціального захисту дітей, запобігання дитячій бездоглядності та попередження правопорушень серед них.

2. Уповноважений підзвітний виконавчому комітетові сільської, селищної, міської ради та координує свою діяльність відповідно з службою у справах дітей районної державної адміністрації.

3. У своїй діяльності уповноважений керується Конституцією України, чинним законодавством, зокрема. Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», актами Президента України і Кабінет) Міністрів України. Конвенцією ООН про права дитини, розпорядженнями голів обласної, районної державних адміністрацій, актами відповідної ради. її виконавчого комітету та голови ради.

4. Уповноважений повинен знати чинне законодавство України і міжнародні нормативно-правові акти з питань захисту прав дітей, мати відповідний стаж роботи з дітьми, високі моральні якості, користуватися авторитетом у дітей та їх батьків, постійно проживати на території сільської, селищної, міської ради.

5. Уповноважений здійснює свою діяльність у контакті з відповідними районними структурами по захисту і поновленню прав та свобод дітей.

6. Повноваження уповноваженого припиняються за рішенням виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради з повідомленням служби у справах дітей районної державної адміністрації.

7. Уповноважений відповідно до покладених на нього завдань:

7.1. Забезпечує виконання положень Конвенції ООН про права дитини, доповнює на відповідній території існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод дітей. їх соціальною захисту, запобігання вчиненню ними правопорушень і дитячій бездоглядності, забезпечує виконання покладених на нього функцій, повною мірою використовуючи надані права.

7.2. Узагальнює аналітичні, статистичні матеріали про становище дітей та забезпечення їх прав на території сільської, селищної, міської ради, конкретні факти порушення прав і свобод дітей, скарги дітей, порушує перед відповідними органами влади, посадовими особами питання щодо поновлення

дітей у їх правах.

7.3. Стимулює формування громадської думки та залучення територіальної громади до вирішення проблем дітей, які опинилися у складній ситуації, а також до роботи з дітьми щодо їх соціального захисту, сприяння фізичному, духовному та інтелектуальному розвитку, запобігання на території сільської селищної ради дитячій бездоглядності. Профілактики правопорушень.

7.4. Пропагує та роз'яснює права дитини серед дітей і дорослих в межах наданої компетенції.

7.5. Сприяє розширенню доступу дітей до посадових осіб різних рівнів та забезпеченню можливості для дітей бути вислуханими.

7.6. Забезпечує координацію зусиль сільської, селищної, міської ради та служби у справах дітей районної державної адміністрації, підприємств, установ, організацій всіх форм власності у вирішенні питань соціального захисту дітей та організації на відповідній території роботи, спрямованої на запобігання їх бездоглядності та скоєнню правопорушень.

7.7. Виявляє дітей з особливими потребами та подає відповідну інформацію службі у справах дітей районної державної адміністрації для постановки їх на облік та проведення відповідної роботи з ними.

7.8. Використовує всі можливі форми особистого контакту з дітьми, розгляду їх звернень.

7.9. Забезпечує конфіденційність отриманих відомостей про особисте життя неповнолітнього та інших причетних осіб (крім випадків, передбачених чинним законодавством).

7.10. Надає підприємствам, установам, організаціям усіх форм власності, громадським організаціям, громадянам у межах своєї компетенції практичну, методичну та консультативну допомогу у вирішенні питань соціального захисту дітей та профілактики правопорушень серед них на території сільської селищної, міської ради.

7.11. Подає пропозиції до сільської, селищної, міської ради та служби у справах дітей районної державної адміністрації, плани і прогнози у частині питань соціального захисту дітей та профілактики правопорушень серед них.

7.12. Бере участь у правовому вихованні дітей, забезпечує їх інформування з питань працевлаштування, навчання, оздоровлення, відпочинку тощо.

7.13. Сприяє у межах наданих повноважень дотриманню вимог законодавства про працю дітей на підприємствах усіх форм власності.

7.14. Проводить разом з виконавчим комітетом сільської, селищної, міської ради та службою у справах дітей районної державної адміністрації (робот) з виявлення і обліку осіб, які втягують дітей у антигромадську діяльність.

7.15. Подає до виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради та служби у справах дітей районної державної адміністрації пропозиції про направлення до центр) медико-соціальної реабілітації дітей, які вживають алкоголь, наркотичні засоби і психотропні речовини.

7.16. Готує та подає в межах наданої компетенції відповідну статистичну звітність.

8. Уповноважений має право:

Подавати до виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради та служби у справах дітей районної державної адміністрації пропозиції з питань, що належать до його компетенції, для прийняття рішень, які є обов'язковими для виконання, щодо соціального захисту і поновлення прав та свобод дітей у передбачених законодавством випадках.

Отримувати в установленому порядку від виконавчого сільської, селищної, міської ради та служби у справах дітей районної державної адміністрації документи та інші матеріали з питань, що належать до його компетенції.

Звертатись до виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради та служби у справах дітей районної державної адміністрації, підприємств, установ, організацій усіх форм власності, громадських організацій у разі порушення прав та інтересів дітей, а також з питань працевлаштування та надання їм іншої допомоги.

Брати участь разом із службою у справах дітей районної державної адміністрації у перевітках на відповідній території стану виховної роботи з неповнолітніми у навчальних закладах, за місцем їх проживання, на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності, де працюють неповнолітні.

Брати участь у роботі відповідних комісій сільської, селищної, міської ради та підготовці

матеріалів для розгляду у судовому порядку справ дітей за участю представників служби у справах дітей.

Проводити особистий прийом дітей, а також їх батьків, опікунів чи піклувальників, сприяти розгляду їх скарг та заяв з питань, що належать до його компетенції.

При необхідності ініціювати заходи щодо посилення контролю за умовами утримання дітей в окремих сім'ях.

9. Уповноважений в межах наданої компетенції:

9.1. Приймає індивідуальні заяви і скарги дітей та осіб, що їх представляють, ініціює та підтримує законні дії щодо соціального захисту і поновлення прав та інтересів дітей.

Приділяє особливу увагу питанням соціального захисту і поновлення прав та інтересів дітей, які перебувають в особливо складних умовах та зазнали жорстокого поводження.

Сприяє проведенню досліджень ситуацій та умов, які забезпечують позитивний розвиток дітей, зокрема в сім'ї.

Звітує про свою діяльність перед виконавчим комітетом сільської, селищної, міської ради та службою у справах дітей районної державної адміністрації.

Керуючий	справами	(секретар)
виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради	(П.І.Б.)	

ДЕЯКІ ВІДГУКИ, ОЦІНКИ, ПУБЛІКАЦІЇ

**Embassy of Ukraine
in Canada**

**Ambassade d'Ukraine
au Canada**

Посольство України в Канаді

310 Somerset Street West, Ottawa, Ontario, K2P 0J9

Tel. (613) 230-2961 • Fax (613) 230-2400

www.ukremb.ca • emb_ca@mfa.gov.ua

« 22 » травня 2009 року № 6144/17-800-340

Директору Міжнародного інституту освіти,
культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету
«Львівська політехніка»
І.Ключковській

Щодо видання

«Діти емігрантів про себе»

Шановна пані Ключковська!

Від імені Посольства України в Канаді висловлю щиру вдячність за надсилання видання «Діти емігрантів про себе».

Ці видання є по-справжньому унікальними, оскільки очима дітей – майбутнього України – розповідають про надзвичайно серйозну сучасну проблему соціального сирітства, що спричинена була економічними негараздами та четвертою хвилею імміграції українців з метою пошуку заробітку за кордоном. Особливо вражають дитячі малюнки, в яких висловлюється мрія дітей жити в повноцінних сім'ях разом з обома батьками в Україні.

На жаль, ця проблема не є новою для українців. Починаючи з кінця XIX століття українці, які не могли прогодувати свої родини та знайти щастя на своїй землі, почали іммігрувати за кордон, у тому числі до Канади. Перші роки перебування у чужій країні були надзвичайно складними для українських емігрантів, яким доводилося жити в землянках під час суворих північних зим, освоєючи цілинні землі Північної Америки. Тільки через багато років їм вдалося побудувати нові домівки та господарства, а згодом створити міста, роблячи цим неоцінений внесок у розбудову канадської держави.

Але пам'ять про ті перші складні роки освоєння нових земель до сих пір жива у свідомості нащадків перших українських емігрантів. Цій темі присвячена низка мистецьких робіт канадських художників українського походження, зокрема Вільяма Курелика та Пітера Шостака, картини яких знаходяться в найбільших галереях Канади.

У цьому зв'язку у разі продовження проекту «Діти емігрантів про себе» пропонували б окрему його частину присвятити висвітленню життя дітей українських емігрантів в історичній ретроспективі та доповнити видання репродукціями картин згаданих канадських митців. Посольство України в Канаді готове надати репродукції таких робіт та погодити право на їх використання в Україні.

З повагою,

Посол

(підпис)

І. І. Осташ

**EESTI UKRAINLASTE
KONGRESS**

**КОНГРЕС УКРАЇНЦІВ
ЕСТОНІЇ**

п. Ірина Ключковська,
Директор МІОК
15.07.2009

№ 44

Шановна п. Ірина Ключковська!

Висловлюємо щирю вдячність за надіслану Вами книгу „Діти емігрантів про себе». Книга знайшла дуже позитивний відгук серед тих наших земляків, які мали змогу ознайомитись з нею. Запевняємо Вас, що всі ми належно оцінили Вашу працю та роботу всього колективу, який працював над виданням цієї збірки.

На наш погляд, заслуговує на схвалення робота редакторів, які зуміли зберегти своєрідний стиль маленьких авторів, а також художнє оформлення обкладинки.

Вітаємо і підтримуємо бажання МІОК щодо видання другої книжки з одкровеннями дітей емігрантів. В міру своїх можливостей будемо підтримувати і брати участь у цьому виданні.

З повагою
Віра Коник,

голова Конгресу українців Естонії
+372 5232275

Registrikood: 80167470
Laboratooriumi 22
10133, Tallinn, Eesti

e-mail:uke@hot.ee
e-mail:vira@hot.ee
www.hot.ee/uke

Tel. +(372) 5 232 275
Tel. +(372) 6 41 1963
Faks +(372) 6 41 3159

ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНЦІВ У ПОЛЬЩІ * ZWIĄZEK UKRAIŃCÓW W POLSCE

Головна управа • Zarząd Główny

Варшава, 4 червня 2009 р.

**Директор
Міжнародного інституту освіти
та зв'язків з діаспорою
Ірині Ключковській**

Шановна пані Директор,

Ми отримали Ваші примірники «Діти емігрантів про себе» і хочемо висловити щиру подяку за проведену Вами величезну та копітку працю над цією, вже багато років існуючою, проблемою «соціального сирітства» та трудових емігрантів.

Знаємо та відчуваємо цю проблему і тут, у Польщі, де знаходяться дуже багато заробітчан у різних містах. Багато з них звертається до нас за допомогою в різних справах і ми в свою чергу стараємось зробити все, що в нашій змозі, щоб вирішити та допомогти нашим співвітчизникам.

Обіцяємо, що Ваші чудові збірки потраплять до рук осіб, які цікавляться даною проблемою й надіємось, відгукнуться на Ваше прохання в започаткуванні видання «Батьки-емігранти дітям», котре, маємо надію, також отримаємо.

З повагою

Мирослав Купич
Секретар Головної управи ОУП

ШКІЛЬНА РАДА при УККА

ЦЕНТРАЛЯ ШКІЛ УКРАЇНОЗНАВСТВА В США

Ukrainian Educational Council, P.O.Box 391, Cooper Station, New York, N.Y. 10276-0391
Tel.: 212-477-1200, Fax: 212-777-7201, e-mail: rada@ridnashkola.org, www.ridnashkola.org

Управа Шкільної Ради

Голова:

Євген Федоренко

Екзекутивний заступник:

Олександр Лужницький

Заступники:

Юрій Гасцький

Стефан Патриляк

Секретарі:

Роман Дубенко

Марія Кіцюк

Фінансовий референт:

Маруся Решітник

Члени Управи:

Роман Брух

Вірослав Кость

Володимир Кривоніс

Міжнародний Інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою

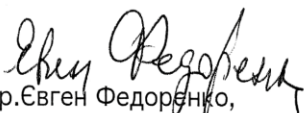
Вул. Бандери 32-Д
Львів, Україна 79013

Високоповажна пані Ірина Ключковська, 6-1-09

Дуже дякуємо за прислані матеріяли; 2 томи „Діти та еміграція„ та „Збірник Доповідей Діаспора, як чинник„. Нам такі речі важливі, як наукові посібники та допоміжні матеріяли якими ми ділимося з учителями на конференціях та семінарах.

Бажаємо Вам успіхів та плідного літа!

З щирим привітом,

др.Євген Федоренко,
голова Шкільної Ради

Sei 1998 Jahr

Від 1998 року

Deutsch-Ukrainisches Information- und Kulturzentrum e.V.
Німецько-Український Інформаційно-Культурний Центр

Дорога пані Ключковська!

Ми, члени правління, щиро дякуємо за надіслане Вами видання
«Діти емігрантів про себе», з котрими ми ознайомились.

Відносно Вашого побажання отримати оцінку та почути думку,
хочемо побажати Вам та усім тим, хто працював над цим виданням і
подальших успіхів в справі забезпечення публічності трагедії, що
спіткала українських дітей. На нашу думку було б більш
справедливим, якби на початку надання публічності злочину, що
створено проти України та українців, засновники фундації «Open
Ukraine» та Фонд пана Пінчука профінансували розслідування, хто
винний в тому, що батьки українських дітей повинні були шукати
зайнятість за кордонами України та хто забезпечував можливість
пересуватися з України до інших країн та заробляв гроші на
людському горі і продовжує заробляти на продажу людей за кордон
та в дійсний час займається обслуговуванням та наданням
посередницьких послуг для трудових мігрантів. А вже другим кроком
це оприлюднення наслідків злочинів проти українського суспільства.

З повагою

Правління
Німецько – Українського Інформаційно- Культурного Центру

Datum:

Registriert-№ UA.0020

Ehrenmitglieder:

Alexander Ziegler †
Volodymyr Klychko

Amtsgericht Düsseldorf

Aktenzeichen :
VR 8438

Telefon:

Telefax :
+49 (0) 211 – 20 98 21

Mobil:

+49 (0) 173– 254 0 234
+38067 269 60 24

E-Mail:

Prolisok @ web.de

Kontaktadresse

Deutsch-Ukrainisches
Informations- und
Kulturzentrum e.V.

Kaiserswerther Str. 55
40477 Düsseldorf
Bundesrepublik Deutschland

**КИЇВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ЦЕНТР СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ДЛЯ СІМ'Ї, ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ**

01032, м. Київ, вул Комінтерну, 16., тел/факс: 235-84-35, 246-47-97, e-mail: kocsssdm@ukr.net

10.06.2009р. № 01-10/1-422

Шановні колеги!

Київський обласний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді повідомляє про отримання нами видань „Діти емігрантів про себе» (2008 та 2009 років). Хотілося б підтвердити, що це дійсно унікальні видання. Тримаючи в руках ці книги, перечитуючи рядки чи віршу, чи казки, чи сповіді, які написала дитяча рука й в яких виліті всі переживання дитячої душі, неможливо стримати сліз, просто хочеться кричати: „Що ж ми дорослі робимо? Діти – це ж найдорожче, що є у житті кожної людини!»

Ми впевнені в тому, що проводячи навчання для кандидатів у опікуни, піклувальники, прийомні батьки та батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу, ми обов'язково будемо використовувати твори дітей, щоб підкреслити важливість сім'ї для дитини й ще раз звернути увагу на переживання дитячої душі.

**З повагою,
В. о. директора центру**

Н. М. Боровко

УКРАЇНА

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

Служба у справах дітей

14000 м. Чернігів, пр. Миру 19, тел. 699-628, факс 651-764 e-mail: ssn@cn.relc.com

Від 13.07.2009 № 01-12/ 609

На № 1-10/338 від 05.05.2009

Директору Міжнародного інституту
освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету
«Львівська політехніка»
Ключковській І.

Шановна пані Ірино!

Дуже вдячні Вам за надану можливість ознайомитися з цим по справжньому унікальним виданням під назвою «Діти емігрантів про себе».

Проблема, яка підіймається у цій книзі дуже болюча і, на жаль, характерна для сучасного українського суспільства. Нова хвиля української трудової еміграції спричинила не тільки втрату трудового ресурсу у державі, а ще й сприяла зростанню явища «соціального сирітства». Тому ця тема є дуже актуальною та такою що відповідає потребі сьогодення.

Перегортаючи ці сповнені драматизму сторінки видання, неможливо залишитись байдужим до того болю, сліз та страждань дитячих сердець, які залишились самотніми без материнської ласки та любові. Але хотілося б, щоб ці дитячі сповіді, зворушили перш за все тих людей, від яких залежить щасливе дитинство дітей, які залишили свої сльози на цих сторінках – їх батьків.

Переконані, що це видання необхідно доносити до широкого кола читачів, щоб люди, особливо молодь, знали і розуміли трагічні наслідки масового працевлаштування за кордоном.

З повагою

Заступник начальника
служби

С.А. Железний

Олифіренко 699628

Івано-Франківський обласний ліцей-інтернат для обдарованих дітей із сільської місцевості

76492, м. Івано-Франківськ
вул. Юності, 13
☎ (0342) 55-44-95, 55-41-21

р/р 35485001001455
МФО 836014 код 30475109

№ _____
№ _____ від _____

Директору Міжнародного
інституту освіти, культури та
зв'язків з діаспорою, керівнику
проекту «Діти емігрантів про себе»
п. І. Ключковській

Шановна пані Ірино

Адміністрація Івано-Франківського обласного ліцею-інтернату для обдарованих дітей із сільської місцевості від імені всього колективу, а також від імені юних ліцеїстів дякує Вам за Вашу клопітку працю, за те, що Ви не залишилися байдужою до самотніх дитячих сердець. Нам надзвичайно приємно, що до збірки «Діти емігрантів про себе» увійшли поезія та проза дітей, які навчаються в нашому ліцеї. Завдяки Вам, шановна пані Ірино вони сміливо на весь світ сказали про свій біль. Ця збірка сповідей дитячих душ сколихнула нас, людей, щоденних свідків дитячої самотності. Тож ми дякуємо Вам за те, що реалізували цей проект, за Вашу наполегливість, щирість і чуйність.

Ми бажаємо Вам плідної праці, успіхів на шляху до досягнення мети, а також Божого благословення у всіх Ваших зачинаннях.

З повагою адміністрація Івано-Франківського обласного ліцею-інтернату для обдарованих дітей із сільської місцевості.

Директор ліцею-інтернату
Вихователь 8-П класу

І.О.Рачій
І.А.Купчак

УКРАЇНА
ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
СЛУЖБА У СПРАВАХ ДІТЕЙ

69107, м. Запоріжжя, пр. Леніна, 164, тел/факс 239-02-51, код ЄДПУ 25765784,
E-mail: slujba_zobl@mail.ru

24.05.2009 № 01/16/140
на № _____ від _____

Директору Міжнародного інституту
освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету
«ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
Ключковській Ірині

Шановна пані Ірино!

За результатами розгляду Вашого листа від 05.05.2009 № 1-10/388 та вивчивши видання «Діти емігрантів про себе. Сповіді. Думки. Судження... Біль» повідомляємо наступне.

Представлена у книзі письмenna та художня творчість багатогранно відображає почуття та емоції дітей, батьки яких знаходяться на заробітках за кордоном, а також тих дітей, які за волею долі були змушені покинути батьківщину та жити на чужині. Розповіді дітей захоплюють емоційним забарвленням та щирістю слів.

Розуміючи, що на сьогодні в Україні дуже гострою постає проблема міграції талановитої молоді за кордон, а також виховання дітей в тих родинях, де батьки знаходяться на заробітках в інших країнах, вважаємо, що представлене видання допоможе більш глибоко зрозуміти соціальний підтекст проблеми еміграції населення України та надасть змогу «дітям емігрантів» підтримувати зв'язок з батьківщиною.

Разом з тим вважаємо, що стислі цифрові відомості щодо міграції населення за кордон та інформація щодо кількості людей, які знаходяться на заробітках в інших країнах, була б доречною.

Дякуємо за можливість ознайомлення з виданням Діти емігрантів про себе. Сповіді. Думки. Судження... Біль».

З повагою,
начальник служби

А. І. Заїц

УКРАЇНА

**ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
СЛУЖБА У СПРАВАХ ДІТЕЙ**

пл. Свободи, 1, м. Херсон, 73000, тел./факс (0552) 22-64-87, тел. (0552) 49-20-79, e-mail: kherson.dity.oda@i.ua

15.06.2009 № 91-04/730
на 1-10/388 від 05.05.2009

Національний університет
„Львівська політехніка”
Міжнародний інститут
освіти, культури та зв'язків
з діаспорою
вул.С.Бендери, 32-Д,
м.Львів, 79013

Про надання інформації

Шановні колеги!

На Ваш лист від 05 червня 2009 року № 1-10/388 служба у справах дітей обласної державної адміністрації повідомляє про те, що ми щиро вдячні за надані Вами матеріали видання „Діти емігрантів про себе”, які не залишили нас байдужими і будуть використовуватися при організації заходів з метою висвітлення дитячих проблем в суспільстві.

Також пропонуємо при можливості надіслати додатковий екземпляр зазначеного видання для комунального закладу Херсонської обласної ради "Притулок для дітей служби у справах дітей обласної державної адміністрації" з метою використання зазначених матеріалів у роботі з вихованцями закладу та батьками, підготовки виховних заходів тощо.

З повагою

Начальник служби у справах дітей
обласної державної адміністрації

Н.І.Іваненко

Швед 49 20 79

УКРАЇНА
Миколаївська обласна державна адміністрація
СЛУЖБА У СПРАВАХ ДІТЕЙ

54009 м. Миколаїв, вул. Адміральська 22, облдержадміністрація т. 37-26-27 E-mail: ssd@mykolayiv-oda.gov.ua

№ 671-01 від 16.06.09

На № _____ від _____

Директору Міжнародного
інституту освіти, культури та
зв'язків з діаспорою

Шановна пані Ірино!

Повідомляємо, що службою у справах дітей Миколаївської облдержадміністрації отримано видання під назвою «Діти емігрантів про себе».

Наразі працівники служби вивчають означене видання для подальшого використання у своїй роботі.

Одночасно дозвольте висловити Вам подяку за небайдужість до долі дітей.

З повагою
начальник служби

Є.Ю.Парамонов

Шашлова 37 26 27

Доброго вечора, шановні працівники МІОК!
Вас турбує Алкала де Енарес (Мадрид).

Ми отримали книги, за що дуже щиро дякуємо!!!

Видання унікальні, неповторні, зворушливі. Читаючи дитячі шедеври, бо інакше це назвати неможливо, на очі навертаються сльози печалі, ностальгії, безвиході. Хочеться голосно кричати, хоча цим нічого не зміниш, хочеться приголубити цих сиріт при живих батьках, хоча це їм не допоможе. Цим дітям і підліткам потрібно повернути їхніх матусь і татусів, поки не пізно. Сім'я повинна жити, розділяти всі труднощі й радощі разом. Саме про це чути в кожному написаному маленькими літераторами слові, в кожному намальованому малими художниками малюнку. Діти просто кричать, аби тільки їх почули. Дай Боже, аби їх почули ті, хто має почути! Дай Боже, аби відкрилися очі в тих, у кого вони мають відкритися!

Видання унікальні, неповторні, зворушливі.

Ще раз щира подяка!!!

З повагою,

Олена Пархоменко, м. Алкала де Енарес

Подяка з Італії (Avellino)

Пише до вас о. Роман Кривий з міста Авелліно.

Висловлюю Вам глибоку вдячність за збірку «Діти емігрантів про себе» Планую ознайомити і обговорити зміст цього видання із моїми парафіянами. Сподіваюся, що дитячі прохання і звернення, висловлені у даній збірці, допоможуть не одній матері зробити вирішальний крок для свого повернення додому.

Шановні друзі,

дякуємо Вам щиро за видання цієї чудової книги. Сподіваємось, що ця ініціатива прибере подальшого розвитку, бо тема міграції і проблеми з нею зв'язані стають щораз то нагальнішими і потребують розв'язання. Поштовхом до розв'язання є інформація про неї. Ось що пише італійська преса про ситуацію дітей в Україні:

Le invio il link di un articolo uscito sul Corriere della Sera sul problema della migrazione delle donne ucraine e dei figli che rimangono da soli in patria.

http://www.corriere.it/esteri/09_giugno_22/galli_aa525828-5ef3-11de-bd53-Q0144f02aahc.shtml

Якщо італійці так вболівають за нас, то значить ситуація дуже серйозна.

Ще раз дякую за книги, доведемо до відома українців в Мілані про нове видання.

З повагою,

о. О. Лісовський

Доброго дня!

Щиро дякуємо за ваше видання, яке винам надіслали. Хочу сказати, що ви робите непосильних працю для українців за кордоном. Але водночас проблеми тут набагато глибші: починаючи від ментальних суджень про країну в цілому до особистих відносин у сім'ях. Тут можна написати не одну статтю по психології поведінки українських емігрантів за кордоном. Їх можна поділити на кілька груп, але найбільш вразливою завжди залишаться діти. Діти – це категорія суспільства котру найлегше зламати, але відновити їхні, як кажуть природні покликання надзвичайно важко. Про це можна довго дискутувати, буду рада написати статтю для вашого видання. Практично у нас тут чимало проблем, а з дітьми це бачу на практиці, тому що працюю директором суботньої української школи у місті Прага. Наша адреса www.kolehium.wz.cz

Буду рада спілкуванню з вами та можливості участі у конференціях чи круглих столах.

Дякую. До побачення.

Біль «сиріт»

Діти емігрантів про себе. Сповіді. Думки. Судження...Біль. – Львів, 2008, 2009.

У цій двотомній збірці, виданій Міжнародним інститутом освіти, культури та зв'язків з діаспорою Львівської політехніки, основним є останнє слово. Всепроникаючий, часом моторошний біль пронизує твори цих невеликих збірок, а твори ці – щира сповідь дітей українських заробітчан про своє вимушене самотнє дорослішання за відсутності материнської ласки та батьківської сили, бо батьки змушені заробляти своїм родинам на хліб на чужині. Згадані твори різних жанрів (новела, казка, вірш, п'єса, інтерв'ю, коломийка, малюнок) були надіслані на Міжнародний конкурс української творчої молоді «Діти емігрантів про себе». Збірка піднімає проблему «соціального сирітства» – явища, на жаль, добре відомого в Карпатах (тут на заробітки їздили і за Австрії, і за СРСР), однак такого, що саме в новітній історії України стало загрозою моральному здоров'ю всієї нації. Потребують уваги і «національні сироти» – діти, що виїхали за кордон разом із батьками...Всього ці збірки містять твори 157 учасників конкурсу. Ось що пишуть ці діти: «Ти назавжди лишила все яскраве і чисте на моїй Україні» (про бабусю; Олександр Аксьонов з Росії); «Мамо моя, не від'їжджай!., не залишай ніколи мене» (Світлана Гомечко з Закарпаття); «Мамо... Ще й зараз мені пахнуть ті квіти, які ти садила» (Ірина Грицюк з Івано-Франківська); «...а чи моя мама у далекому краї слухає спів птахів? Може і так, але та пісня вже зовсім не така, як у рідному краї» (Дмитро Добродій з Хмельниччини); «Що мені, як чужих дітей ти / За гіркий доглядаєш гріш, / Боже рідний, у синім небі, / Чим, скажи, я їх гірш?!» (про матір; Ольга Додик з Тернопілля).

Цікаво, що діти ці не обізлилися на Україну, що не дала змоги їх батькам працювати вдома; навпаки, – в більшості творів – надія, що, як і в родині, в Україні теж усе буде добре. А поки... «Україна – це все, що є, що може бути, це все найкраще, найрідніше, найчудовіше і... найнещасніше!» (Катерина Реброва, Рівне).

Володимир Пукіш, м. Анапа

Український журнал. Інформаційний культурно-політичний місячник для українців у Чехії, Польщі та Словаччині. – 2009. – № 6. – С. 57-58.

Директору Міжнародного інституту
освіти, культури та зв'язків з діаспорою
НУ «Львівська політехніка»

п. Ключковській І. М.

Спільнота «Пієта»

м. Івано-Франківськ

Пронюк Оксана

Шановна Ірино Михайлівно!

Спільнота колишніх заробітчан «Пієта» м. Івано-Франківська висловлює Вам та усьому педагогічному колективу, особливо п. Наталії Гумницькій та п. Ігорю Калинцю, велику подяку за активну співпрацю з нами, організацію круглого столу в м. Івано-Франківську, презентацію І тому «Діти емігрантів про себе», передачу в дарунок примірників ІІ тому однойменного збірника для авторів Івано-Франківщини тощо. Ми в захопленні від Вашої працьовитості та наполегливості. Ваша любов та шана до українського народу за кордоном варта наслідування. Це велика християнська чеснота, якою облагороджений Ваш навчальний заклад.

Бажаємо плідної праці, незгасної віри та, наснаги, щоб Ви і надалі так одержимо несли полум'я українськості і запалювали ним молоде покоління.

Спасибі за Вашу справжність.

Слава Україні!

17 липня 2009 р.

***З великою повагою від імені спільноти «Пієта»,
Оксана Пронюк***

Маю намір висловити деякі міркування відносно почутого, побаченого і, головне, прочитаного. Проковтнула обидві книжки «Діти емігрантів про себе» від «а» до «я». А спонукала до цього передмова І. Ключковської, блискуча як за змістом, так і за формою. Чого варті ось такі словосполучення: «неложні вуста», «глибока зажура», «сльозить материнське серце», «Всечесні Отці» і багато інших перлів!

Тож про що пишуть діти? Про те, що виражає «дитяче личко» (у Ірини Михайлівни запозичила) у вікні на обкладинці: душевний біль, самотність, осиротілість, застигле болюче питання (чому, за яку провину?), постійне очікування. І так щодня: вдень і вночі, з ранку і до вечора. На зміну холодній сірій зимі приходить тепла, зелена, згодом барвиста весна, потім – спекотне, червоне літо і багряна золота осінь. Але ніщо не втішає дівчинку з широко відкритими

світу очима: ані розкішні маки, які тягнуться до дитячої голівки, ані добрий дідусь за спиною, адже десь дуже далеко за обрієм постає образ, можливо, такого ж дбайливого, розумного, сильного, симпатичного, як автор першої передмови, але з передчасно посрібленими сивиною скронями тата чи лагідної, теплої, найкращої у світі мами...

Ми всі такі різні! Але відповідальність за дітей і батьків має бути пріоритетною. Тоді, можливо, буде менше нарікань із одного чи іншого боку, та й міцна сім'я – то й міцна держава. Тож повинні частіше замислюватися, де ми більше втрачаємо, а де знаходимо. І ось наші діти про це... А вустами дитини, як відомо, говорить істина.

Над кожним твором із любов'ю попрацювала рука небайдужого до дитячої долі міюківця чи то такого ж волонтера, виокремивши найвизначальнішу фразу на тлі оригінального, теплового за кольором, спокійного і ненадокучливого дизайну, який жодного разу не повторюється.

Вношу такі пропозиції:

1. Ініціювати Верховній Раді та РНБУ (коли вже еміграція набула загрозливого для безпеки України стану) відповідні слухання. А щоб законодавцям та виконавцям не сушити мозок, запропонувати їм дитячі твори, в яких маленькі автори не тільки усебічно висвітлюють проблему, але й слухні пропозиції висувують. Щоправда, якщо нинішні парламентарі, яких народ влучно охрестив «кнопкодавами», не читають навіть законопроекти, за які голосують (за покликком особистих інтересів, своїх годувальників чи керманичів), то не важко передбачити, що дитяча творчість їх не захопить, а головне, не спонукає до реальних дій. Тобто, це буде лише захід, який хіба що зайвий раз примусить нас подумати, кого будемо обирати в черговий раз. Може, розумну, ініціативну, працелюбну, небайдужу до чужої долі Ключковську І. М.?

2. Залучити в майбутньому до конкурсу також дітей центральних, східних і південних регіонів України. З одного боку, висвітляться, можливо, специфічні проблеми Центру, Сходу та Півдня України, з іншого, дещо звільниться дитина від надмірної напруги. А скоріш за все, діти запевнять можновладців, що проблеми у них спільні незалежно від географії.

3. Дати можливість батькам-емігрантам також висловитися, відреагувати на крик душі своїх дітей, тобто відновити зворотний зв'язок, хоча б на відстані.

4. У навчальні програми, підручники, посібники з соціології, педагогіки, психології, призначені для всіх вишів, у т.ч. і післядипломної освіти, включити розділ із проблеми, яка набула такої актуальності. За цим розкрутяться і ланцюжок тематики курсових, дипломних, дисертаційних робіт і т. ін., адже не тішу себе надією, що у науковому відношенні білі плями на українському діаспорянському просторі будуть скоро ліквідовані. Тож, МІОК, специфічний порушник спокою в Україні – уперед! Бо хто ж цей неораний науковий пласт порушить, окрім вас! Але в такому разі в усталену аббревіатуру проситься літера Н, хоча вона й не посилить благозвучність існуючої: тобто, МІНОК чи то МІОНК замість МІОК. Зате виведе діяльність нинішнього МІОК за межі прикладного напрямку на широкий науково-практичний простір у галузях діаспорянської освіти, науки, культури у взаємодії з отакими материнськими. Але це лише моя особиста думка, і я її аж ніяк не нав'язую нікому, тим паче такому авторитетному, визнаному, просуненому, нестандартному інституту.

З повагою і побажанням подальших успіхів,

Лідія Жовніренко, м. Донецьк

«ДІТИ ЕМІГРАНТІВ ПРО СЕБЕ. СПОВІДІ. ДУМКИ. СУДЖЕННЯ. БІЛЬ», Львів, 2008.

Дорослі діти

У збірці «Діти емігрантів про себе. Сповіді. Думки. Судження. Біль» автори пишуть про складні речі простою мовою. Книга складається з оповідань, казок, спогадів та поезій, які, зважаючи на невеликий об'єм, можна прочитати навіть за один вечір. Хоча, на мою думку, так швидко це зробити вдасться мало кому. Чому? Бо це під силу лише людині абсолютно байдужій до долі українських дітей, заробітчан, емігрантів, нашої рідної землі та держави. Кожний твір — чи то поетичний, чи прозовий змушує задуматися. Багатьох, я впевнена, творчість дітей емігрантів дуже зворушить.

Якщо ви хочете почитати милі оповідання, які б вас зворушили своєю наївністю, то можете навіть не брати збірки до рук. Узагалі-то, книгу не зовсім можна назвати збіркою творів ДІТЕЙ. І зовсім не тому, що найстаршій авторці 20 років, атому, що навіть наймолодші, ті, кому 11 років — уже не зовсім діти. Їхня дорослість прочитується майже в кожному творі. Деколи тільки між рядками, а деколи автори пишуть про це самі:

...А ви знаєте, що таке вирости в дев'ять років, приймати самостійні рішення, стати міцною, як скеля, щоб не зронити більше сліз ніколи? Чи знаєте ви, як це, коли ти щоранку мовчки встаєш, снідаєш, ідеш до школи, потім додому і... все? А ви знаєте, як важко втримати сльози, коли на День матері звучить пісня про маму? Твоє серце ніби розривається на мільйони маленьких шматочків, мозок блукає в густому сірому тумані, а думки линуть десь далеко, туди, де зараз мама, і губи мовчки вітають її зі святом, кажуть, як я міцно її люблю... Відтоді я не святкую ніякі свята, бо з ким мені їх святкувати? **Оксана Міщук, 20 років**

Поважні спонсори видання, передмова Арсенія Яценюка як засновника Фонду «Орел Ukraine» — усе це справляє враження турботи про мігрантів, їхніх дітей. Та про яку турботу може йти мова, якщо люди все виїжджають і виїжджають, незважаючи на складнощі з оформленням документів на легальний в'їзд у країни Заходу. Уже не лише дорослі, а й малі українці почали нарікати на можновладців:

...Бабуся дивиться телевизор, депутати в парламенті граються в повітряні кульки «НАТО-ні». Сміються, блокують трибуну. їм байдуже, а я, маленька п'ятикласниця, що я можу зробити, щоб мої мама і тато, і батьки тисяч маленьких українців жили разом і були щасливі у своїй країні? Хто мені відповідь? **Олена Франкова, 11 років**

Деякі з дітей емігрантів уже навіть покинули Україну, живуть із батьками в Італії чи Португалії, сумують за Україною та своїм народом. Вони вже зіткнулися з осудом співвітчизників, вони добре знають та пояснюють, що таке бути емігрантом:

...Та я хочу, щоб ви знали — ми, емігранти, не є зрадниками чи пройдисвітами. Ми звичайні жертви, біженці, які змушені втікати від злої долі, бідності, безгрошів'я. Ми ніколи не зможемо знайти своє щастя і спокій. Життя на чужині — це марна спроба посипати цукром отруту, яка від цього може й стане солодкою, але все одно приведе до того самого фатального кінця... З Батьківщиною кожну людину пов'язує невидимий ланцюг, і коли хтось назавжди покидає домівку, то цей ланцюг рветься, залишаючи після себе невеличкі рани і порожнечу. **Іванна Дашко, 18 років**

Книга просякнута любов'ю до батьків та України, тугою за часами, коли сім'я була разом та мріями про сильну Батьківщину. Збірку варто прочитати заробітчанами, тим, хто планує емігрувати, а особливо українським можновладцям.

№22 (2704), 31 травня 2009 року «Наше слово», Віра Іванова

КНИГА, НАПИСАНА ДІТЬМИ ДЛЯ ДОРΟΣЛИХ

27 листопада 2008 року у Львові в рамках круглого столу «Новітня еміграція: проблеми соціального та національного сирітства» відбулася презентація книги «Діти емігрантів про себе», створеної з ініціативи Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків із діаспорою Національного університету «Львівська політехніка». Видання побачило світ завдяки підтримці Фонду «Open Ukraine» і, насамперед, його засновникові Арсенієві Яценюкові.

Появі цього унікального видання передував тематичний конкурс, за умовами якого діти емігрантів мали нагоду творчо самовиразитися, розповісти письмово у різножанровій формі про свої переживання і болі спричинені розлукою з батьками чи рідним краєм. Кількість надісланих творів (156!) перевершила сподівання організаторів конкурсу. Із надісланих творів перед членами журі конкурсу, очоленого відомим поетом і громадським діячем, лавреатом Шевченківської премії Ігорем Калинцем, постав невідомий досі світ покривджених дитячих душ, а ще їхня природна обдарованість, відсутність озлобленості і підсвідоме тяжіння до справедливості, чистоти помислів, моральних засад життя.

Із 156 надісланих робіт із різних областей України та з-за кордону (Італії, Еспанії, Португалії, Болгарії, Росії) на розгляд журі було взято твори 60 авторів.

Журі визначило авторів – переможців конкурсу. До їх нагородження долучився міжнародний благодійний фонд «Україна 3000» (голова наглядової ради – Катерина Ющенко) та фонд «Open Ukraine*» (засновник – Арсеній Яценюк).

При тім, підтримуючи задум видати твори переможців окремою книжкою, журі висловило одностайну думку про доцільність помістити у такій книжці всі надіслані на конкурс роботи, незалежно від їх мистецького рівня. Сподіваємось, що знайдеться жертводавець, і цей проект буде втілено у життя.

Поки що маємо видання накладом 6 тисяч примірників, що містить твори 27 конкурсантив. Це оповідання, вірші, біографічні нариси з психологічною та публіцистичною аналізою, інтерв'ю, казки, щоденники, п'єси, сповіді, а також малюнки. В тих невідомо щирих дитячих творах відкрили гірку оголену правду про своє не зовсім дитяче життя та різно-гранні трагедії «сирітства при живих батьках», які в силу тих чи інших обставин стали заробітчанами поза межами України. А головне, вдумливий читач побачить у тих дитячих творах віддзеркалення цілого вузла національних, соціальних, моральних, психологічних та етичних проблем, при тім проблем не лише сьогоденного дня, а таких, що трансформуються на день завтрашній, і, зважаючи на масовість явища, несуть реальні загрози національному буттю в майбутньому.

На презентації дуже слушно це видання було названо книгою, яку написали діти для дорослих. Написали про свої переживання і болі, аби вони відгукнулися в серцях дорослих, а насамперед, в серцях батьків, що їдуть на заробітки, кидаючи напризволяще своїх дітей бабусям, дідусям, а то й чужим людям, та в головах владних мужів, які зобов'язані вирішувати ті, зовсім не дитячі, а за своєю суттю дуже важливі суспільно-політичні проблеми державної ваги. Їхню важливість підтверджує наприклад те, що у Тернопільській області, де віддавна гостро відчувається брак робочих місць, і звідки дуже значний відтік робочої сили, із 100 сімей, з яких одне із батьків виїхало на закордонні заробітки, 75 (!) розпадається, залишаючи дітей напів- чи повними сиротами. Сумна й тривожна статистика, але це тема іншої розмови.

Сьогодні акцентуємо на переживаннях і драмах дітей, залишених батьками нібито заради покращення їхнього матеріального стану, вигіднішого життя, престижнішого одягу, навчання. Власне, ця тема є визначальною у книжці, про яку ведемо мову.

Відзначимо, що видання естетично привабливе, виконане на бездоганному поліграфічному рівні, ілюстроване кольоровими

малюнками, автори яких також діти емігрантів. Дуже вдалою знахідкою оформлювачів книжки вважаю вклинення на її сторінки вишуканим прописним шрифтом окремих ключових фраз висловлених юними авторами. Для прикладу, хоча б таких, до речі, подекуди несподівано афористичних:

«Згодом мене взяла така злість...на гроші. Так, саме на гроші. Це вони відібрали у мене маму!»

«Яким би не був привабливим далекий край, він не замінить теплоти рідного дому.

Як би ми не цінували гроші, за них не купиш ніжності, любові, підтримки.» (Ірина, 13 років, м. Рівне).

«Колись я хотів собаки, кота, а тепер нічого, тільки б мама була поруч».

«Італія гарна, але чужа, Україна бідна, але рідна» (Євгеній, 12 років, м. Кам'янець-Подільський).

«П'ять років... провела в самотності, де не було найближчих людей, теплих маминих очей, батькового сильного плеча та захисту...» (Софія, 11 років, Львів).

«Журавлики ключами / В чужі краї летять. / «Візьміть мене до мами» – / Мої вуста кричать» (Олександра, 13 років, Хмельниччина).

«Мамо, це – моя земля! Подивись, яка вона прекрасна! Я хочу жити саме тут! Я хочу бути ураїнкою!».

«Оленкам, Тарасикам, Улянкам не потрібно великих грошей. Вони хочуть вашої ласки, тепла, ніжного слова, а ввечері – маминої казки» (Юлія, 17 років, м. Не-тішин).

«Гроші зароблять, але дочку втратять» (Юрій, 15 років, Закарпаття).

«Лише одна домівка у людини...» (Юлія, 16 років, м. Кам'янець-Подільський).

«Життя на чужині – це марна спроба посипати цукром отруту, яка від цього може й стане солодшою, але все одно приведе до того самого фатального кінця» (Іванна, 18 років, Португалія).

Микола Дубас, член журі конкурсу української творчої молоді «Діти емігрантів про себе», «Гомін України», №8 (3302) 24 лютого, 2009, Торонто

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Багрій Ярослав	<i>директор НПЦПД «ІМАГО», клін. ординатор кафедри дитячої, соціальної та судової психіатрії НМАПО ім. П. Л. Шупика, дитячо-юнацький і сімейний психотерапевт, психотерапевт-дидакт</i>
Бочкор Наталія	<i>директор департаменту захисту прав дитини Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна», м. Київ</i>
Буйневич Олена	<i>директор Одеської ЗОШ №44</i>
Гаркавець Віктор	<i>начальник Головного управління освіти і науки Харківської обласної державної адміністрації</i>
Гісем Тетяна	<i>соціальний працівник Закарпатського обласного центру соціально-психологічної допомоги, м. Ужгород, аспірант факультету психології Національного педагогічного університету ім. Н. П. Драгоманова, м. Київ</i>
Гумницька Наталія	<i>науковий співробітник Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка», м. Львів</i>
Гурей Тарас	<i>начальник відділу у справах дітей ДГП Львівської міської ради, асистент кафедри соціології та соціальної роботи НУ «Львівська політехніка»</i>
Діденко Ніна	<i>доктор наук з державного управління, доцент, декан факультету менеджменту, завідувач кафедри філософії і психології Донецького державного університету управління</i>
Іщук Світлана	<i>кандидат педагогічних наук, доцент Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка</i>
Карпенко Зіновія	<i>доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної та вікової психології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ</i>
Касьянова Марина	<i>викладач кафедри соціальної педагогіки Харківського гуманітарно-педагогічного інституту</i>
Католик Галина	<i>доцент кафедри психології Львівського національного університету ім. Івана Франка</i>
Кириченко Олена	<i>аспірантка Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна</i>
Кирчів Андрій	<i>магістр міжнародних відносин, журналіст, дослідник, заступник виконавчого директора Асоціації «Енергоефективні міста України», м. Львів</i>

Ключковська Ірина	<i>кандидат філологічних наук, директор Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка», м. Львів</i>
Ковальчук Людмила	<i>здобувач Інституту проблем виховання Академії педагогічних наук України, директор превентивно-освітніх програм Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна», м. Київ</i>
Коніщева Наталія	<i>доктор економічних наук, професор, Донецький інститут психології і підприємництва, ректор, професор кафедри економіки та менеджменту</i>
Копосович Мар'яна	<i>психолог Закарпатського центру соціально-психологічної реабілітації дітей, м. Свалява</i>
Лапшина Ірина	<i>кандидат економічних наук, доцент Львівської комерційної академії</i>
Лисенко Ольга	<i>кандидат психологічних наук, доцент Школи соціальної роботи Національного університету «Києво-Могилянська Академія», м. Київ</i>
Малиновська Олена	<i>доктор наук з державного управління, зав. відділу соціально-економічної та демографічної безпеки Національного інституту проблем міжнародної безпеки РНБОУ, м. Київ</i>
Маргітич Лариса	<i>Закарпатський обласний центр зайнятості, м. Ужгород</i>
Марков Ігор	<i>завідувач сектору етносоціальних досліджень Інституту народознавства НАН України, м. Львів</i>
Мартинюк Оксана	<i>практичний психолог БФ «Карітас – Івано-Франківськ УГКЦ»</i>
Микитчина Ірина	<i>менеджер превентивно-освітніх програм Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна», м. Київ</i>
Нечепоренко Лідія	<i>доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Харківського національного університету ім. Каразіна</i>
Носовський Володимир	<i>начальник сектора міграційної служби Донецької області</i>
Огерчук Ольга	<i>начальник відділу організації профорієнтації Львівського обласного центру зайнятості</i>
Онпченко Оксана	<i>кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Харківського гуманітарно-педагогічного інституту</i>
Онищук Віталій	<i>доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедрою соціології Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова</i>

Орбан-Лембрик Лідія	<i>доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної психології Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ</i>
П'ятковська Оксана	<i>науковий співробітник Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка», м. Львів</i>
Паркулаб Оксана	<i>кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогічної та вікової психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ</i>
Пищуліна Ольга	<i>кандидат соціологічних наук, завідувач сектору соціальної та демографічної політики Відділу економічної та соціальної стратегії Національного інституту стратегічних досліджень, м. Київ</i>
Пілецька Любомира	<i>кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ</i>
Полтар Григорій	<i>вихователь санаторної школи-інтернату № 11 для дітей з психоневрологічним захворюванням, м. Харків</i>
Потопахіна Ольга	<i>кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін економіко-правового факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова</i>
Пука Наталія	<i>здобувач Інституту регіональних досліджень НАН України, м. Львів</i>
Рассказова Ольга	<i>кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки Харківського гуманітарно-педагогічного інституту</i>
Ротаєнко Володимир	<i>голова Київської обласної організації ГО «Всеукраїнське громадське об'єднання «Край», м. Київ</i>
Сабадош Інна	<i>голова Закарпатської громадської жіночої організації «Веста», м. Ужгород</i>
Селещук Григорій	<i>Голова Митрополичої Комісії УГКЦ у справах мігрантів, м. Львів</i>
Синюра-Ростун Надія	<i>Інститут регіональних досліджень НАН України, м. Львів</i>
Тимчук Олександр	<i>науковий співробітник Департаменту Соціальної Антропології Університету в Осло, Норвегія</i>
Тихонова Наталія	<i>керівник Красноармійської міської Ліги ділових і професійних жінок, м. Донецьк</i>
Файфрич Анатолій	<i>лікар-психіатр, психотерапевт обласної психоневрологічної лікарні № 3, м. Івано-Франківськ</i>

Фушич Юрій	<i>Закарпатський обласний центр зайнятості, м. Ужгород</i>
Чернецька Юлія	<i>викладач кафедри соціальної педагогіки Харківського гуманітарно-педагогічного інституту</i>
Швед Марія	<i>завідувач кафедри педагогіки Українського католицького університету, м. Львів</i>
Шебаніц Валентина	<i>практичний психолог вищої категорії Новоазовської загальноосвітньої I-III ступенів школи №2, Донецька область</i>
Шпільчак Любов	<i>вчитель іноземної мови Ямницької ЗОШ Тисменицького району Івано-Франківської області</i>

ЗМІСТ

ВСТУПНА СТАТТЯ

Ірина КЛЮЧКОВСЬКА, Наталія ГУМНИЦЬКА

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ ТА ЇЇ ВИКЛИКИ: СОЦІАЛЬНЕ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ СІРІТСТВО	3
--	---

РОЗДІЛ 1.

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ ТА ЇЇ ВИКЛИКИ

Олена МАЛИНОВСЬКА

ЗОВНІШНЯ ТРУДОВА МІГРАЦІЯ З УКРАЇНИ: ДЕЯКІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ	15
---	----

Віталій ОНИЩУК

НАЦІОНАЛЬНА МІГРАЦІЯ ЯК ІНДИКАТОР СОЦІАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ	21
--	----

Ольга ПИЩУЛІНА

СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ	23
--	----

Андрій КИРЧІВ

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ: АСПЕКТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	34
---	----

Ігор МАРКОВ

СУЧАСНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ У ЄВРОПІ: ПІДСУМКИ КОМПЛЕКСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ ДО КРАЇН ЄС ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ	39
--	----

Григорій СЕЛЕЩУК

РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН УКРАЇНСЬКИХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ В УКРАЇНІ ТА ВИБРАНИХ КРАЇНАХ ЄС	42
--	----

Оксана П'ЯТКОВСЬКА

ЧЕТВЕРТА ХВИЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ	60
---	----

Лідія НЕЧЕПОРЕНКО

ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ НОВІТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОПЕРЕДЖЕННЯ	64
---	----

Наталія ПУКА	
ФАКТОРИ І ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ	66
Ольга ОGERЧУК	
СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ ТА ЇЇ ВИКЛИКИ	71
Ірина ЛАПШИНА	
ВПЛИВ МІГРАЦІЙНОГО ЧИННИКА НА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ	75

РОЗДІЛ 2.

СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ТРУДОВОЇ ЕМІГРАЦІЇ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Світлана ІЩУК	
СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ СУЧАСНОЇ ТРУДОВОЇ ЕМІГРАЦІЇ	79
Наталія КОНІЩЕВА	
НЕОБХІДНІСТЬ АКТИВІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА	83
Ніна ДІДЕНКО	
ОСНОВНІ МОДЕЛІ СПРИЙНЯТТЯ ЕМІГРАЦІЇ В СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ	88
Олександр ТИМЧУК	
ЩО У НАЗВІ? КАТЕГОРИЗАЦІЯ ДІТЕЙ МІГРАНТІВ-ЗАРОБІТЧАН	90
Марія ШВЕД	
СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО ЯК НАЦІОНАЛЬНА І СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА	92
Олена МАЛИНОВСЬКА	
КІЛЬКА МІРКУВАНЬ ПРО НАЦІОНАЛЬНЕ СИРІТСТВО	97
Ольга ЛИСЕНКО	
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОГО СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА	101
Любов ШПІЛЬЧАК	
МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ Й ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ІЗ ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ, УТВОРЕНИХ ВНАСЛІДОК ТРУДОВОЇ ЕМІГРАЦІЇ БАТЬКІВ	103
Володимир РОТАЄНКО	
СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО ЯК НАСЛІДОК ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА СУЧАСНІ РЕАЛІЇ	107
Надія СИНЮРА-РОСТУН	
МІГРАЦІЯ ТА СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	109
Ольга ПОТОПАХІНА	
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ	112

Тарас ГУРЕЙ	
СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ	118
Наталія ТИХОНОВА	
ПРОБЛЕМА ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО ЯК ЇЇ НАСЛІДОК	119
Оксана ОНИПЧЕНКО	
СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЯВИЩЕ СЕРЕД ДІТЕЙ ТРУДОВИХ ЕМІГРАНТІВ	120
Григорій ПОЛТАР	
СОЦІАЛЬНЕ І НАЦІОНАЛЬНЕ СИРІТСТВО ЯК НАСЛІДОК ЕМІГРАЦІЇ	123
Інна САБАДОШ	
ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ «ВЕСТА» В НАПРЯМКУ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ НЕВРЕГУЛЬОВАНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ	125
Володимир НОСОВСЬКИЙ	
СИРІТСТВО – АКТУАЛЬНА СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА НАШОГО СУСПІЛЬСТВА	128
Віктор ГАРКАВЕЦЬ	
СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ ПІЛЬГОВИХ КАТЕГОРІЙ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	131
Тетяна ГІСЕМ	
ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКАРПАТСЬКОГО ОБЛАСНОГО ЦЕНТРУ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ: СЬОГОДЕННЯ Й ПЕРСПЕКТИВИ	132
Юрій ФУЩИЧ, Лариса МАРГІТИЧ	
ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ЗАЙНЯТОСТІ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ НЕВРЕГУЛЬОВАНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ, ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА ЛІКВІДАЦІЇ ДИТЯЧОЇ ПРАЦІ	133

РОЗДІЛ 3.

ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН І ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ ЕМІГРАНТІВ

Лідія ОРБАН-ЛЕМБРИК	
ТОЛЕРАНТНІ СТОСУНКИ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ	135
Любомира ПІЛЕЦЬКА	
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ	140
Зіновія КАРПЕНКО	
ПСИХОДИНАМІЧНІ МЕХАНІЗМИ ПЕРЕЖИВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ ДІТЕЙ ЕМІГРАНТІВ	146

Людмила КОВАЛЬЧУК	
НАЦІОНАЛЬНІ ПЕРЕДОВІ ІНІЦІАТИВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ І ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ	148
Людмила КОВАЛЬЧУК, Наталія БОЧКОР, Ірина МИКИТЧИНА	
СТАН ПРОВЕДЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЬОЇ, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ МОНІТОРИНГУ У 2008 ТА 2009 РР.)	154
Галина КАТОЛИК	
ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОПСИХОЛОГІЧНИХ КОНФЛІКТІВ У ДІТЕЙ ТРУДОВИХ ЕМІГРАНТІВ	161
Оксана ПАРКУЛАБ	
ЕКЗИСТЕНЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПЕРЕЖИВАННЯ РОЗЛУКИ У ДІТЕЙ ЕМІГРАНТІВ	166
Ольга РАСКАЗОВА	
СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ ШЛЯХОМ ОРГАНІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	171
Марина КАСЬЯНОВА	
ПРОФІЛАКТИКА ПРОБЛЕМ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ	173
Ярослав БАГРІЙ	
ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ДИТИНИ ЕМІГРАНТА, САМОГО ЕМІГРАНТА І ПОРУШЕННЯ КОМУНІКАЦІЇ МІЖ НИМИ	174
Анатолій ФАЙФРИЧ	
ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ЕМІГРАНТІВ	180
Валентина ШЕБАНИЦ	
ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ	183
Олена КИРИЧЕНКО	
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА ІЗ СІМ'ЯМИ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДОПОМОГА СІМ'ЯМ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ	191
Олена БУЙНЕВИЧ	
КОМПЕНСАТОРНІ МОЖЛИВОСТІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО ЗАКЛАДУ ЩОДО ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПАТРОНАЖУ СОЦІАЛЬНИХ СІРИТ	192
Юлія ЧЕРНЕЦЬКА	
ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОГО СІРИТСТВА ВИХОВАНЦІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ	193
Оксана МАРТИНЮК	
ПРОБЛЕМА ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ	195
Мар'яна КОПОСОВИЧ	
ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН І СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС ДІТЕЙ ЕМІГРАНТІВ	198

РОЗДІЛ 4.

ПІДСУМКИ КРУГЛИХ СТОЛІВ

КРУГЛИЙ СТІЛ, ЛЬВІВ	201
КРУГЛИЙ СТІЛ, КИЇВ	202
КРУГЛИЙ СТІЛ, ТЕРНОПІЛЬ	204
КРУГЛИЙ СТІЛ, УЖГОРОД	205
КРУГЛИЙ СТІЛ, ІВАНО-ФРАНКІВСЬК	207
КРУГЛИЙ СТІЛ, ХАРКІВ	208
КРУГЛИЙ СТІЛ, ДОНЕЦЬК	210
КРУГЛИЙ СТІЛ, ОДЕСА	214

РОЗДІЛ 5.

ДОДАТКИ

ПОЛОЖЕННЯ	217
ДЕЯКІ ВІДГУКИ, ОЦІНКИ, ПУБЛІКАЦІЇ.....	219
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	238

